Міністерство освіти і науки України
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АВТОМОБІЛЬНО-ДОРОЖНІЙ УНІВЕРСИТЕТ
(м. Харків, Україна)
СІЛЕЗЬКА ПОЛІТЕХНІКА
(м. Лодзь, Польща)
РИЗЬКИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
(м. Рига, Латвія)
УНІВЕРСИТЕТ ФІНАНСІВ І СТРАХУВАННЯ
(м. Софія, Болгарія)
МІНГЯЧЕВІРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
(м. Мінгячевір, Азербайджан)
КАЗАХСЬКИЙ АВТОМОБІЛЬНО-ДОРОЖНІЙ ІНСТИТУТ ІМЕНІ Л.Б. ГОНЧАРОВА
(м. Алмати, Казахстан)

МАТЕРІАЛИ

IV Міжнародної наукової конференції
з проблем вищої освіти і науки

«НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ»

22 травня 2026 р.

https://dl2022.khadi-kh.com/course/view.php?id=7425

Харків 2026

УДК 378
Н34

У збірнику представлено матеріали IV Міжнародної наукової конференції з проблем вищої освіти і науки «Науково-методичні аспекти підвищення якості підготовки фахівців в умовах глобальних викликів». Матеріали подано у авторській редакції. Редакційна колегія може не поділяти думки авторів. Автори наукових публікацій несуть відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних назв та гарантують відсутність академічного плагіату. Матеріали призначено для користування широкого кола зацікавлених осіб – науковцями, викладачами закладів вищої освіти, викладачами середніх навчальних закладів, працівниками органів державної влади, підприємцями, здобувачами освіти тощо.

Редакційна колегія:
Голова:
Батракова Анжеліка Геннадіївна – перший проректор ХНАДУ, доктор технічних наук, професор
Заступники Голови
Кирчата Ірина Миколаївна – декан факультету управління та бізнесу ХНАДУ, кандидат економічних наук, доцент;
Дмитрієва Оксана Іллівна **–** завідувач кафедри економіки і підприємництва ХНАДУ, доктор економічних наук, професор.
Члени оргкомітету:
Шевченко Інна Юріївна **–** професор кафедри економіки і підприємництва ХНАДУ, доктор економічних наук, професор;
Криворучко Оксана Миколаївна **–** завідувач кафедри менеджменту ХНАДУ, доктор економічних наук, професор;
Ковальова Тетяна Володимирівна **–** завідувач кафедри обліку і оподаткування ХНАДУ. кандидат економічних наук, доцент;
Кужур Олександра Сесилія – завідувач кафедри прикладних соціальних наук Сілезької Політехніки (Польща), PhD, Dsc., Dr.hc, професор;
Лаце Наталія **-** лідер академічної групи Фінанси, директор академічної магістерської програми "Бізнес Фінанси" Ризького технічного університету (Латвія), доктор економічних наук, професор;
Брітченко Ігор Геннадійович **–** професор Університету страхування та фінансів (Болгарія), доктор економічних наук, професор;
Мустафаєв Вугар Сабір оглу. **–** завідуючий відділом науки та інновацій Мінгячевірського державного університету (Азербайджан), доктор філософії з техніки, доцент;
Калгулова Роза Жумахметівна **-** професор кафедри економіки Казахського автомобільно-дорожнього інституту ім. Л.Б. Гончарова (Казахстан), кандидат економічних наук, професор;
Відповідальний секретар:
Нестеренко В.Ю. – доцент кафедри економіки і підприємництва ХНАДУ, кандидат економічних наук, доцент.

Н34 **Науково-методичні аспекти підвищення якості підготовки фахівців в умовах глобальних викликів** : матеріали IV Міжнародної наукової конференції з проблем вищої освіти і науки, м. Харків, 22 травня 2026 р. / Вид. Іванченка І.С.. Харків, - 2026. -436 с.
URL: https://dl2022.khadi-kh.com/course/view.php?id=7425.
ISBN 978-617-8742-08-9

УДК 378

ISBN 978-617-8742-08-9
© Колектив авторів, 2026

ЗМІСТ

Секція 1

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МОДЕРНІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ПЕРМАНЕНТНИХ ВИКЛИКІВ

Abdullayeva A.Kh., Salyanskaya E.E. STRATEGIES, MODELS, AND RESOURCES FOR SUPPORTING PEOPLE WITH DISABILITIES: CAREER GUIDANCE, EMPLOYMENT, REHABILITATION……...……10
Amirova Ch.F., Shafizade T.R. INCLUSIVE EDUCATION AS A MODERN EDUCATIONAL PARADIGM……..15
Belova K.D., Mukhtarzade F.J. TRAINING SPECIALISTS FOR THE INCLUSIVE EDUCATION SYSTEM: THEORETICAL FOUNDATIONS, PRACTICES, AND DEVELOPMENT PROSPECTS…….19
Eyvazova N.A. CURRENT ISSUES IN IMPLEMENTING INCLUSIVE EDUCATION IN PRIMARY EDUCATION……..24
Imanova T. A. THEORETICAL ASPECTS OF MODELING COMMUNICATION PROCESSES IN PROFESSIONAL ACTIVITIES…….28
Karimli F.E., Abbasova D.R. KEY CHALLENGES IN IMPLEMENTING INCLUSIVE EDUCATION IN THE PRIMARY SCHOOL SYSTEM……..33
Khubanova M.R. COMMUNICATION POTENTIAL OF PERSONAL BRANDING IN THE CONTEXT OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF A SPECIALIST……...38
Mamedova I.O., Rahimli Zh.A. PREPARATION OF PRIMARY CLASS TEACHERS FOR WORKING WITH CHILDREN WITH DISABILITIES AND HIADS IN THE CONDITIONS OF UNIVERSAL EDUCATION…….43
Mamedova N.E., Aliyeva A.A. TRANSFORMATION OF THE SOCIAL AND CULTURAL ENVIRONMENT THROUGH THE PRISM OF INCLUSIVE TOURISM DEVELOPMENT…….48
Shukurova Leyla, Islamova Dinara SUSTAINABLE AND GREEN ELECTRONICS – ENVIRONMENTAL ISSUES IN THE ELECTRONICS INDUSTRY…….52
Близнюк А.О. ОСВІТА ТА РИНОК ПРАЦІ: ЯК КОМПЕТЕНЦІЇ ВПЛИВАЮТЬ НА ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ЗДОБУВАЧІВ……59
Болдовський В.М. ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТІЙКОСТІ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ СИСТЕМНИХ ВИКЛИКІВ…….62
Величко Я.І. АДАПТАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ЗВО УКРАЇНИ ДО УМОВ НЕСТАБІЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА……...67
Вербицька В.І., Серпухов Д.В., Немченко В.І., Бредіхін В.М. ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ З УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ РИЗИКАМИ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ОБЛІКУ ТА ОПОДАТКУВАННЯ……...73
Деділова Т.В. ІННОВАЦІЙНІ ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ……78
Деділова Т.В., Красиля Д.О. РОЛЬ МІЖНАРОДНОЇ АКАДЕМІЧНОЇ

МОБІЛЬНОСТІ У ПІДВИЩЕННІ ЯКОСТІ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ……..80
Кирчата І.М., Репецький О.В. ЦИФРОВІ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИКЛАДАЧА ЯК УМОВА ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ……...82
Ковальова Т.В. УДОСКОНАЛЕННЯ ВИКЛАДАННЯ ОБЛІКОВИХ ДИСЦИПЛІН ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ КЕЙС-МЕТОДУ……...85
Костенко Ю.О. АДАПТАЦІЯ ОСВІТНІХ ПРОГРАМ ДО СУЧАСНИХ ВИМОГ РИНКУ……89
Кудрявцев В.М. МЕТОДИ ТА ЗАСОБИ СУЧАСНОГО НАВЧАННЯ……92
Мордовцев О.С., Шепелєв О.В. КОМПЛЕКСНИЙ АНАЛІЗ ТРЕНДІВ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ……96
Нестеренко В.Ю., Коваль І.Б. ОСВІТНІ ВТРАТИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ……98
Перунова О.М. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МОДЕРНІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ПЕРМАНЕНТНИХ ВИКЛИКІВ: ПРАВОВИЙ ВИМІР ВИКЛАДЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ ПРАВОЗНАВСТВА……100
Шершенюк О.М, Шебеда Р.Є. СУЧАСНІ НАПРЯМИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ……..103
Hüseynova Emiliya Yəhya qızı Abbasova-Zeynalova Nuranə Nazim qızı KADR HAZIRLIĞININ KEYFİYYƏTİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİNİN ELMİ-METODİK ASPEKTLƏRİ……...106
İsmayılova Aygün İslam qızı, İsmayılova İlhamə Şubay qızı SAĞLAMLIQ İMKANLARI MƏHDUD OLAN UŞAQLARIN TƏHSİL FORMALARI……112
Kərimov Fazil Cəlil oğlu, Məhərrəmova Səkinə Etibar qızı SÜRƏTLƏ DƏYİŞƏN QLOBAL MÜHİTDƏ TƏDRİS SİSTEMİNİN ADAPTASİYASI VƏ İNKIŞAF STRATEGİYALARI……118
Məhərrəmova Səkinə Etibar qızı, Hacıyeva Hafizə Hüseyn qızı AZƏRBAYCANDA TƏHSİL STANDARTLARINDA İNNOVASİYA VƏ AKADEMİK BOŞLUQLARIN TRANSFORMASİYASI……...122
Nəcəfova Günel Alim, Məmmədova Gülay Faiq XÜSUSİ QAYĞIYA EHTİYACI OLAN UŞAQLARIN ŞƏXSİYYƏT FORMALAŞMASINDA İNKLÜSİV TƏHSİLİN ROLU……127
Verdiyeva Ülviyyə Məhəmmədəli qızı SOSIAL ADAPTASIYA PROBLEMLƏRININ ARADAN QALDIRILMASINDA INNOVATIV STRATEGIYALARIN POTENSIAL IMKANLARI……136

Секція 2

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ЯК ГОЛОВНИЙ ТРЕНД РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ

Rahimli Zh. A. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR THE DEVELOPMENT OF INFORMATION COMPETENCE OF A SPECIALIST IN THE CONDITIONS OF THE INFORMATION SOCIETY……139

Арінушкіна Н.С., Явтуховська І.О. ВПЛИВ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ НА ЯКІСТЬ ТА ДОСТУПНІСТЬ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ……..145
Болдовська К.П. ЦИФРОВІЗАЦІЯ ОСВІТИ ЯК ДРАЙВЕР МОДЕРНІ-ЗАЦІЇ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ВИМІР……...149
Величко Я.І., Терьохіна Д.С. ЦИФРОВІЗАЦІЯ УПРАВЛІНСЬКИХ ПРОЦЕСІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ……153
Водолажська Тетяна, Гоголенко Юрій ЦИФРОВИЙ ДОБРОБУТ ТА ІНФОРМАЦІЙНА СТІЙКІСТЬ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ……...158
Водолажська Тетяна, Ковтун Станіслав ЦИФРОВА АДАПТИВНІСТЬ ТА БЕЗПЕРЕРВНЕ НАВЧАННЯ ЯК ОСНОВА ПРОФЕСІЙНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ……..161
Деділова Т.В., Осипова С.К. ФОРМУВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ……...165
Кирчата І.М. ДИСТАНЦІЙНЕ ТА ЗМІШАНЕ НАВЧАННЯ В УМОВАХ ВОЄННИХ ВИКЛИКІВ: ДОСВІД, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ……...167
Кирчата І.М., Кирчатий Ю.В. ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ: НОВІ МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ ПЕРСОНАЛІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ…….170
Мордовцев О.С. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ОСВІТИ……173
Мордовцев О.С., Скорнякова І.С. КЛЮЧОВІ ДРАЙВЕРИ РОЗВИТКУ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ОСВІТИ……174
Нестеренко В.Ю., Худяков Р.С. ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ОСВІТИ В УМОВАХ КРИЗОВИХ ВИКЛИКІВ……177
Перунова О.М. ВПЛИВ НЕДОСТАТНЬОЇ ЦИФРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ НА ВПРОВАДЖЕННЯ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ……179
Перунова О.М. ЦИФРОВІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ ЯК СИСТЕМОУТВОРЮВАЛЬНИЙ ЧИННИК МОДЕРНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ……..182
Прокопенко М.В. ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ЯК ДОМІНАНТА РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ……...187
Федотова І.В., Бочарова Н.А. МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ ЦИФРОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ……...190
Хорошилова І.О. ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ В УКРАЇНІ……...195
Əliyeva Məhsəti İslamova Dinara ELEKTRON TƏHSIL MÜHITLƏRININ INKIŞAFINDA RƏQƏMSAL TRANSFORMASIYANIN ROLU……..199
Məhərrəmova Səkinə Etibar qızı, Cavid Arzu Allahverdi qızı MÜASİR RƏQƏMSAL TEXNOLOGİYALARLA TƏHSİL EFFEKTİVLİYİNİN OPTİMİZASİYASI……...202

Məsimova Xuraman Lətif qızı RƏQƏMSAL TRANSFORMASİYA MİLLİ TƏHSİL SİSTEMİNİN İNKİŞAFINDA ƏSAS TENDENSİYA KİMİ……207
Rzayeva Leyla Yusif qızı AZƏRBAYCANDA ALİ TƏHSİLİN RƏQƏMSAL GƏLƏCƏYİ: BEŞİNCİ SƏNAYE İNQİLABI PRİZMASINDAN BAXIŞ……...215
Qazıyeva Elmira Rafael qızı RƏQƏMSAL TRANSFORMASİYA VƏ MÜHASİBAT-İQTİSADİ SİSTEMLƏRİN İNKİŞAFI……220
Алмагамбетова С.Т., Алмагамбетова Ш.Т. БІЛІМ БЕРУДІҢ ЦИФРЛЫҚ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ: ДАМУ ҮРДІСТЕРІ МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ……...223

Секція 3

ЯКІСТЬ ТА ЗМІСТ ЯК ІНДИКАТОРИ РОЗВИТКУ ОСВІТИ

Eyvazova Nigar Araz THE MAIN BARRIERS AND SYSTEMIC PROBLEMS OF IMPLEMENTING INCLUSIVE EDUCATION IN MODERN EDUCATIONAL PRACTICE……227
Jabrailly Umara Elsun INNOVATIVE APPROACHES TO TRAINING SPECIALISTS IN INCLUSIVE EDUCATION……230
Mammadova Irana Oktay DEVELOPMENT OF OBSERVATION AND FORECASTING SKILLS IN THE PROFESSIONAL ACTIVITIES OF FUTURE TEACHERS……234
Mamedova Gunel Nureddin THE STRATEGIC ROLE OF DIGITALIZATION IN IMPROVING THE QUALITY OF THE EDUCATIONAL PROCESS: PEDAGOGICAL, TECHNOLOGICAL AND INSTITUTIONAL ASPECTS OF THE INTEGRATION OF DIGITAL SOLUTIONS……239
Mamedova Ismet THE CONTENT AND CHARACTERISTICS OF THE EDUCATIONAL ACTIVITIES OF A PRIMARY SCHOOL TEACHER……...244
Rahimli Zhalya Alibala TRAINING PRIMARY SCHOOL TEACHERS TO WORK WITH CHILDREN WITH DISABILITIES AND LIMITED HEALTH OPPORTUNITIES IN INCLUSIVE EDUCATION……249
Vagabova Tamilla Akhmed THE EDUCATIONAL LEGACY OF SULEYMAN SANI AKHUNDOV IN CONTEMPORARY PEDAGOGY……254
Ачкасова Л.М. РОЗВИТОК ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ В СУЧАСНИХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ УКРАЇНИ……258
Близнюк А.О. ТРАНСФОРМАЦІЯ ПІДХОДІВ ДО ОЦІНЮВАННЯ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ВІД ФОРМАЛІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ ДО ЕФЕКТИВНОСТІ ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ……262
Вербицька В.І., Арсьонов О.Ю., Новікова М.С. АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ОСВІТИ: ВИКЛИКИ ЯКОСТІ ТА ЗМІСТУ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ……264
Деділова Т.В., Согомонян А.К. ОСВІТНЯ АНАЛІТИКА ТА МОНІТОРИНГ ЯКОСТІ ОСВІТИ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ……269

Кирчата І.М., Горбуненко А.Б. ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ, МОЖЛИВОСТІ ТА СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ…….271
Кирчата І.М., Літвінов Є.М. ЦИФРОВІ ОСВІТНІ ПЛАТФОРМИ ЯК ІНСТРУМЕНТ МОДЕРНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ……274
Кудрявцев В.М., Барановський В.В. МЕТОДИ НАВЧАННЯ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ……..277
Нестеренко В.Ю., Болотова Т.М. КОМПЕТЕНТНІСНИЙ ПІДХІД ЯК ОСНОВА МОДЕРНІЗАЦІЇ ОСВІТИ…….281
Перунова О.М. ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗМІСТУ ОСВІТИ ЯК ІНДИКАТОР ЇЇ ЯКОСТІ В УМОВАХ ЦИФРОВИХ ТА СОЦІАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ…….283
Шершенюк О.М, Шеїн В.С. ГЛОБАЛЬНІ ВИКЛИКИ ТА ЯКІСТЬ ВИЩОЇ ОСВІТИ: МІЖ НОРМАМИ І РЕАЛЬНИМИ ЗМІСТАМИ……...286
Məhərrəmova Səkinə Etibar qızı, Babazadə Əsgər Firdovsi oğlu TƏHSİLDƏ İNNOVATİV YANAŞMALARIN KEYFİYYƏTƏ TƏSİRİ……...290
Məhərrəmova Səkinə Etibar qızı, Əhmədov Əhməd Tufan oğlu SÜNİ İNTELLEKT VƏ YENİ TEXNOLOGİYALARIN TƏHSİL PROQRAMLARININ İNKİŞAFINA TƏSİRİ……...294
Məhərrəmova Səkinə Etibar qızı, Kərimli Günel Fazil qızı İNKLÜZİV TƏHSİL: SOSİAL ƏDALƏT VƏ TƏHSİL BƏRABƏRLİYİNİN TƏMİNATI……...298
Sultanova G.İ. TƏHSİL SİSTEMLƏRİNDƏ KEYFİYYƏT FAKTORLARI……..301

Секція 4

АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ З ЕКОНОМІКИ І ПІДПРИЄМНИЦТВА

Qurbanova Amina DEVELOPING STUDENTS' ENTREPRENEURIAL COMPETENCE IN THE FIELD OF EDUCATION, INCLUDING THE ABILITY TO PLAN, ORGANIZE AND MANAGE PROJECTS……...306
Бабайлов В.К. ПОЛІТЕКОНОМІКА –ЦЕ НЕ ПОЛІТЕКОНОМІЯ……309
Бабайлов В.К., Пахомова Л.В. ЗМІСТ ІНФЛЯЦІЇ……..310
Бабайлов В.К., Пахомова Л.В. ЩОДО СТАНОВЛЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ ВИМІРЮВАННЯ ВАРТОСТІ ЯК ОСНОВИ ВИКЛАДАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ДИСЦИПЛІН……...312
Деділова Т.В., Юрченко О.В. РОЗВИТОК SOFT SKILLS У ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ЯК СУЧАСНИЙ ОСВІТНІЙ ПРІОРИТЕТ…….314
Кудрявцев В.М., Бабій А.С. НОВІ КОМПЕТЕНЦІЇ ВИКЛАДАЧІВ ЕКОНОМІЧНИХ ДИСЦИПЛІН В УМОВАХ ЗМІН, ЩО ВІДБУВАЮТЬСЯ В ЕКОНОМІЦІ……316
Кудрявцев В.М., Макаренко С.П. ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО НАВЧАННЯ: АКТИВНІ МЕТОДИ У ВИКЛАДАННІ ЕКОНОМІЧНИХ ДИСЦИПЛІН……...322
Мордовцев О.С., Клименко І.В. МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ПІДГОТОВКИ

ФАХІВЦІВ З ЕКОНОМІКИ І ПІДПРИЄМНИЦТВА……...326
Мордовцев О.С., Чудик В.В. ЯКІСТЬ ОСВІТИ ЯК ІНДИКАТОР РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА……...328
Непран А. В. УДОСКОНАЛЕННЯ НАВЧАЛЬНИХ ПЛАНІВ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ЕКОНОМІСТІВ ОСВІТНЬОГО РІВНЯ «МАГІСТР»……..329
Нестеренко В.Ю., Бабій В.С. РОЗВИТОК ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО МИСЛЕННЯ У ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ……331
Нестеренко В.Ю., Войтович А.В. ФІНАНСОВА ГРАМОТНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПІДПРИЄМЦІВ……...334
П'янов С.В. ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ КОРПОРАТИВНИХ СЕКРЕТАРІВ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ФОНДОВОГО РИНКУ……..336
Прокопенко М.В., Бондар С.Г. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ……...340
Прокопенко М.В., Геліна А.І. ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ЕКОНОМІКИ У ПРОЦЕСІ ОЦІНКИПОТЕНЦІАЛУ РОЗВИТКУ АВТОТРАНСПОРТНИХ ПІДПРИЄМСТВ……..343
Прокопенко М.В., Чувайлова Л.М. РОЛЬ ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ У ФОРМУВАННІ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОГО ЕКОНОМІСТА…….348
Прокопенко М.В., Шутяєв О.А. ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ……352
Токар І.І. ПРАКТИКООРІЄНТОВАНЕ НАВЧАННЯ У ФОРМУВАННІ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ……...355
Хорошилова І.О., Грищенко В.І. АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ЕКОНОМІЧНОГО СПРЯМУВАННЯ……...357
Шершенюк О.М, Борщ П.О. НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ З ЕКОНОМІКИ ТА ПІДПРИЄМНИЦТВА…….361
Abdalova Əfsanə Qalib qızı İSTEHSALAT MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ DAXİLİ NƏZARƏT MEXANİZMLƏRİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN ARTIRILMASI YOLLARI……..365
Aşurova Ülviyyə Akif MÜASİR DÖVRÜN İQTİSADÇI VƏ SAHİBKAR PORTRETİ: YENİ NƏSİL MÜTƏXƏSSİSLƏRİN HAZIRLANMASINDA STRATEJİ İSTİQAMƏTLƏR……..367
Baxshiyeva Gunel Nuriyeva Valida PAKETLƏRARASI FASİLƏLƏRİN ADAPTİV TƏNZİMLƏNMƏSİ ƏSASINDA ŞƏBƏKƏ TRAFİKİNİN SƏMƏRƏLİ İDARƏ OLUNMASI…….372
Cəfərov Cəfər Firdovsi oğlu, Hüseynova Kəmalə Malik qızı MÜASİR İQTİSADİ ŞƏRAİTDƏ SAHİBKARLIĞIN MALİYYƏLƏŞDİRİLMƏSİNİN İNNOVATİV MƏNBƏLƏRİ……...375
Əliyeva Təranə Əsman qızı RƏQƏMSAL İQTISADİYYATA KEÇİD DÖVRÜNDƏ SAHİBKARLIQ TƏHSİLİNİN YENİ TƏLƏBLƏRİ……...379
Kərimova Mehriban Allahverən qızı UNİVERSİTET-SƏNAYE BİRLİYİNİN

RƏQƏMSAL TRANSFORMASİYA DÖVRÜNDƏ TƏLƏBƏ SAHİBKARLIĞINA TƏSİRİ……..382
Məhərrəmova Səkinə Etibar qızı SAHİBKARLIQ TƏHSİLİNDƏ İNNOVATİV YANAŞMALAR VƏ STARTAP EKOSİSTEMİ…….387
Nəsibova Arifə Cari qizi DAYANIQLI İNKİŞAF KONSEPSİYASI VƏ ONUN MÜƏSSİSƏ FƏALİYYƏTİNDƏ ROLU……..390
Niftəliyev N.F. QLOBAL TƏSİRLƏRİN ARTDIĞI DÖVRDƏ SƏNAYE SAHƏSİNDƏ İDARƏETMƏ SİSTEMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNƏ KONSEPTUAL YANAŞMALAR VƏ ONLARIN XÜSUSİYYƏTLƏRİ……395

Секція 5

ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ У ЗВО

Безніс О.Є. МЕТОДИКА РОЗВИТКУ СИЛИ НА ЗАНЯТТЯХ З АЕРОБІКИ……404
Безніс О.Є. ПРОФІЛАКТИКА СПОРТИВНИХ ТРАВМ У ВЕЛОСПОРТІ……..406
Безніс С.М. РОЗВИТОК ГНУЧКОСТІ У КІКБОКСИНГУ……409
Безніс С.М. РОЗВИТОК СИЛОВОЇ ВИТРИВАЛОСТІ У СПОРТСМЕНІВ-ЄДИНОБОРЦІВ……...411
Зайцев С.С. ОСНОВИ ПРАВИЛЬНОГО ХАРЧУВАННЯ СПОРТСМЕНІВ……...413
Кірсанов М.В. УДОСКОНАЛЕННЯ СИЛОВИХ ЯКОСТЕЙ БОРЦІВ……416
Кірсанов М.В. ШВИДКІСНІ ЗДІБНОСТІ СПОРТСМЕНІВ ТА МЕТОДИКА ЇХ РОЗВИТКУ……...418
Курилко М.Ф. БАЛЬНІ ТАНЦІ ЯК ОДИН З ВИДІВ ФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ……...421
Курилко М.Ф. ВПЛИВ РІЗНОВИДІВ АЕРОБІКИ НА ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНИЙ СТАН МОЛОДІ……423
Семенов А.І. ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЇ СТУДЕНТІВ ДО ЗАНЯТЬ ФІЗИЧНОЮ КУЛЬТУРОЮ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ОСВІТНІХ ВИКЛИКІВ……426
Шевченко В.І. ФІТНЕС В СИСТЕМІ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ФІЗИЧНОМУ ВИХОВАННІ МОЛОДІ……...430

Секція 1

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МОДЕРНІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ПЕРМАНЕНТНИХ ВИКЛИКІВ

STRATEGIES, MODELS, AND RESOURCES FOR SUPPORTING PEOPLE WITH DISABILITIES: CAREER GUIDANCE, EMPLOYMENT, REHABILITATION

Abdullayeva A. Kh.
Salyanskaya E. E.
Azerbaijan State Pedagogical University
Elchin_mamedzade@hotmail.com

Health is one of the fundamental concepts of human life. However, people often encounter those with disabilities who require social support. Helping fosters moral qualities such as empathy, compassion, and understanding, and strengthens a culture of respect for human diversity [3].

Disability and limited health capabilities refer to individuals with permanent or temporary impairments in physical, mental, and sensory functions that impact their functioning. Employment is an important factor in social development. However, individuals with disabilities face a few barriers, such as lack of employment and accessibility [1]. Therefore, developing comprehensive support strategies is becoming an important task for government and society. With the development of society and technological advances, various methods have been applied and resources created to support these individuals. This is aimed at providing an accessible environment, expanding educational and vocational training opportunities, and creating conditions for full participation in public and work life.

The development of accessible infrastructure, the implementation of adapted educational programs, the use of assistive technologies, and the development of a social support system are particularly important [4]. All of this contributes to increasing independence, social activity, and the quality of life of people with disabilities and

limited health capabilities, as well as strengthening the principles of equal opportunity and social justice.

As humanity develops, people with these disabilities require support from both the people around them and the state in which they live [2]. Therefore, the state puts forward appropriate strategies aimed at improving the lives of people with special needs, providing them with the necessary resources, and creating models that reflect the level of development of modern society.

Rehabilitation, aimed at restoring and developing a person's capabilities, increasing their independence and social activity, is of particular importance in this system. Career guidance is an important area, allowing individuals to identify professional interests and abilities, choose an accessible educational trajectory, and prepare for future work. Equally important is the area of employment, which ensures the full participation of people with disabilities in professional life and their integration into the labour market [5].

The comprehensive development of these areas contributes to an improved quality of life, expanded opportunities for self-realization, and the strengthening of equal opportunities in society. In recent decades, the education systems in many countries have undergone significant changes aimed at ensuring accessibility and equality. One of the key areas of these transformations is the development of inclusive education. Inclusion is defined as an approach to education in which all children, regardless of their health, social, or other characteristics, can learn together in a common educational environment [7].

Inclusive education is based on the idea that every child has the right to education in a regular school. Unlike the traditional model, where children with special needs are taught separately, inclusion involves their inclusion in the general educational process [6]. The main difference with inclusion is that the education system changes. The educational process is adapted to the individual needs of students. The core principles of inclusive education include equality of opportunity; respect for individuality; participation of all students in the educational process; and the elimination of barriers to learning.

Inclusion fosters tolerance, empathy, and social responsibility. The development of inclusive education in Azerbaijan is relatively recent. In the early 2000s, attention to this issue began to increase, driven by the country's international commitments and the need to modernize the education system. Initially, inclusion was implemented through pilot projects. These were supported by international organizations and involved a limited number of schools. The primary goal was to test new approaches and identify potential challenges. Over time, it became clear that isolated initiatives were insufficient. A systemic approach was needed, encompassing a legislative framework, specialist training, and infrastructure modernization.

One of the most important factors in the development of inclusive education is the existence of a clear legal and regulatory framework. In recent years, Azerbaijan has adopted strategic documents aimed at developing education in general and inclusion in particular. State programs include expanding access to education for children with disabilities; creating special conditions in schools; improving teacher qualifications; and introducing modern educational technologies.

The country is gradually moving from an isolated system of special education to a more integrated model. This means that the emphasis is on educating children in regular schools, considering their individual needs.

In recent years, positive changes have been observed in the development of inclusive education in the country. Firstly, the number of schools implementing elements of inclusion is increasing. Although this share is still small, the upward trend is evident. Secondly, teacher training is underway. Teachers undergo specialized courses where they are familiarized with methods of working with children with special educational needs. Thirdly, the material and technical infrastructure of schools is being improved. A few educational institutions are installing ramps, creating special classrooms, and purchasing the necessary equipment. It is worth noting the development of cooperation with international organizations that provide methodological and financial support [9].

Despite positive changes, the development of inclusive education in Azerbaijan faces a few serious challenges. A significant portion of children with special needs

remain uninvolved in the educational process or are educated in specialized institutions. Another problem is the shortage of qualified personnel [8]. Training specialists requires time and resources, and existing programs are still insufficient to fully meet the system's needs. Social stereotypes are an equally important factor. Society remains wary of inclusion, which hinders its implementation. Also noteworthy is the insufficient equipment in schools, especially in rural areas. This creates additional barriers to the implementation of an inclusive approach.

Currently, several key trends in the development of inclusive education in Azerbaijan can be identified. First, the role of the state in regulating and supporting this area is increasing. New programs and initiatives aimed at expanding inclusion are being adopted. Second, the importance of digital technologies is growing. Online resources and distance learning offer additional opportunities for children with disabilities. Third, public awareness is gradually changing. More people are beginning to perceive inclusion as the norm, not the exception.

Inclusive education has significant potential to influence the development of society and the state. Socially, it contributes to the formation of a more open and tolerant society. Children educated in an inclusive environment learn to accept differences and interact with one another from an early age. Economically, inclusion increases the employment rate of people with disabilities, which reduces the burden on the state in the long term [10]. In the education system, inclusion stimulates the introduction of new teaching methods, making education more flexible and individual-centred.

The development of inclusive education in Azerbaijan is an important area aimed at ensuring equal opportunities for all citizens. Despite the successes achieved, the system faces a number of challenges, including expanding coverage, training specialists, improving infrastructure, and changing public attitudes. In the future, inclusive education has the potential to become a key factor in modernizing the education system and improving the quality of life of the population. It reflects the values of mutual respect, support, and social responsibility. Creating an accessible environment, developing education, rehabilitation, and employment opportunities

allows every person to realize their potential and contribute to the development of society, making it more just and humane. The future must be based on the principles of equal opportunity, where every person, regardless of their health status, can realize their potential and feel valued. Such a society can be considered truly modern and developed.

Literature:

1. Becerra Traver M. T., Montanero Fernández M., Lucero Fustes M. Programas de orientación y empleo con apoyo de personas con discapacidad intelectual: modelos y estrategias de intervención. Revista Española de Orientación y Psicopedagogía, 2012.
2. Buys N., Hensby S., Rennie J. Reconceptualising the Vocational Rehabilitation Process Using a Career Development Approach, 2003.
3. Christianson-Barker J., Franzius A., Mills R., Lomness A., Hole R. Employing Strength: A Scoping Review of Customized Employment Practices to Support Inclusive Employment for People with Intellectual Disabilities, 2025.
4. Florian L. (ed.). The SAGE Handbook of Special Education. London: SAGE Publications, 2014.
5. Mitchell D. What Really Works in Special and Inclusive Education: Using Evidence-Based Teaching Strategies. London: Routledge, 2014.
6. Nevala N., Pehkonen I., Teittinen A., Vesala H. T. et al. The Effectiveness of Rehabilitation Interventions on the Employment and Functioning of People with Intellectual Disabilities: A Systematic Review. *Journal of Occupational Rehabilitation*. 2019.
7. Riesen T., Morgan R. L., Griffin C. Customized Employment: A Review of the Literature. *Journal of Vocational Rehabilitation*. 2015.
8. Riesen T., Snyder A., Byers R. et al. An Updated Review of the Customized Employment Literature. *Journal of Vocational Rehabilitation*. 2023.
9. Slee R. The Irregular School: Exclusion, Schooling and Inclusive Education. London: Routledge, 2011.
10. UNESCO. Guidelines for Inclusion: Ensuring Access to Education for All. Paris: UNESCO, 2005.

INCLUSIVE EDUCATION AS A MODERN EDUCATIONAL PARADIGM

Amirova Ch. F.
Shafizade T. R.
Azerbaijan State Pedagogical University

Modern society is focused on the principles of equality, accessibility, and respect for individual differences. In this context, inclusive education is becoming a vital mechanism for ensuring equal educational rights for all children, regardless of their physical, mental, intellectual, or social disabilities. Inclusion in education does not imply the isolation of students with special educational needs, but rather their active inclusion in the general educational process with the creation of the necessary support conditions.

Inclusive education is based on the ideas of humanistic pedagogy, according to which every child has unique value and potential. International documents such as the Salamanca Declaration (1994) played a significant role in the development of the concept of inclusion. It enshrined the right of all children to education in a regular school: equal access to education; respect for individual differences; participation of all students in school life; and adaptation of the educational environment to the needs of the child.

Effective implementation of inclusive education requires a systemic and comprehensive approach, in which all elements of the educational environment are interconnected and aimed at ensuring the full participation of each student in the educational process, regardless of their individual characteristics and educational needs [2]. Inclusion cannot be implemented in a fragmented manner, as it requires the coordinated interaction of pedagogical, organizational, logistical, and socio-psychological conditions.

School-family collaboration requires regular information exchange, joint planning of educational strategies, and parental involvement in educational decision-

making [4]. This interaction fosters the creation of a unified educational space in which the efforts of educators and parents are focused on achieving shared developmental goals for the child. The teacher is a key figure in the implementation of inclusion. They not only impart knowledge but also create an atmosphere of acceptance and support. Key teacher competencies include empathy, flexible thinking, and the ability to individualize learning [1]. Despite the progressive nature of the concept, challenges persist insufficient teacher training; limited school resources; social stereotypes; and a weak material and technical base.

Inclusive education is an important area of development for the modern school [3]. It fosters a humane society based on the principles of equality and respect for differences. Successful implementation of inclusion requires systemic changes in educational policy, teacher training, and public awareness.

Effective implementation of inclusive education is a complex and multi-layered process that requires a systematic approach to organizing the educational environment. Inclusion involves not only the inclusion of students with special educational needs in the general educational process but also a profound transformation of the educational institution's pedagogical, organizational, and social structure [6]. Therefore, creating conditions for inclusive education is viewed as a combination of interrelated factors that ensure equal access to education and the full participation of each student in academic and extracurricular activities.

One of the key conditions for the successful implementation of inclusive education is a high level of professional training for teachers. Teachers must possess not only subject knowledge but also specialized competencies in inclusive pedagogy, enabling them to address the individual educational needs of each student. Teaching in an inclusive environment requires mastery of differentiated and individualized learning methods, the ability to adapt educational material, vary the difficulty of assignments, and utilize a variety of educational process organization methods [5]. Developing inclusive competencies in teachers is essential, including empathy, tolerance, a willingness to collaborate with support specialists, and the ability to reflect on their own professional activities. Continuous professional development for teachers through

courses, training sessions, and methodological associations is also important.

Creating an accessible educational environment is a fundamental condition for implementing inclusion. Accessibility should be considered in two interrelated aspects: physical and educational. Physical accessibility requires the availability of barrier-free infrastructure, including ramps, elevators, tactile signs, adapted classrooms, and restrooms. Educational accessibility is ensured using adapted curricula, flexible learning materials, digital educational resources, and assistive technologies that accommodate students' disabilities.

Flexibility in the educational environment is particularly important; it must adapt to the changing needs of students and provide the opportunity for individual choice in how to master the educational material. A critical component of inclusive education is a system of comprehensive psychological and pedagogical support aimed at ensuring the successful socialization and education of children with diverse educational needs.

This system includes educational psychologists, special education teachers, speech therapists, social workers, and tutors who provide diagnostics, corrective and developmental work, and support for the educational process. Of particular importance is the development and implementation of individual educational pathways that take into account the developmental level, abilities, and learning pace of each child.

Psychological and pedagogical support is also aimed at creating a favorable emotional climate in the educational environment, reducing anxiety among students, and developing their communication skills, which contributes to successful social adaptation. The effectiveness of inclusive education largely depends on the level of interaction between the school and the family. Parents of students are considered equal participants in the educational process, possessing significant knowledge about the individual characteristics of the child.

Collaboration between teachers and parents involves regular information exchange, joint planning of educational and special needs activities, and family participation in decision-making regarding the child's educational trajectory. This interaction fosters the creation of a unified educational environment that ensures the continuity of pedagogical interventions and enhances learning effectiveness.

The implementation of inclusive education is impossible without a well-developed legal framework regulating the rights and responsibilities of participants in the educational process. International documents such as the Salamanca Declaration (1994) and the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities (2006) enshrine the right of every child to education without discrimination. At the national level, legislation defines the responsibilities of educational organizations to create special learning conditions, ensure an accessible educational environment, and protect the rights of students with special educational needs. A key principle of inclusive education is the individualization of learning, which involves the development of individual educational pathways. This approach allows us to consider the characteristics of cognitive development, level of preparation, pace of material acquisition, and educational needs of each student.

Individualization includes the adaptation of learning tasks, flexible assessment procedures, and the use of variable learning formats. This ensures the achievement of educational outcomes in conditions that match the capabilities of each individual student. Modern educational technologies play a vital role in ensuring inclusive learning. The use of digital platforms, interactive teaching methods, multimedia resources, and assistive technologies helps compensate for student limitations and expands access to educational content. Distance and blended learning technologies also help expand the opportunities for students with special needs to participate in the educational process by providing flexibility and variability in learning formats. A key condition for the successful implementation of inclusion is the creation of a tolerant educational environment based on respect for individual differences and recognition of the value of each student.

Such an environment fosters the development of collaboration, empathy, and mutual assistance skills in students, and fosters strong social attitudes toward accepting diversity as a norm in social life. A monitoring system is a necessary element of the inclusive educational process. It includes regular assessment of students' academic achievements, analysis of their social adaptation, and the effectiveness of their teaching strategies. Monitoring allows for the timely identification of educational difficulties,

adjustment of individual pathways, and improvement of the overall quality of the educational process.

Literatura:

1. Ainscow M. Promoting inclusion and equity in education: Lessons from international experience. London: Routledge, 2020.
2. Booth T., Ainscow M. Index for inclusion: Developing learning and participation in schools. 3rd ed. Bristol: Centre for Studies on Inclusive Education (CSIE), 2011.
3. Florian L. The SAGE handbook of special education. 2nd ed. London: SAGE Publications, 2014.
4. UNESCO. The Salamanca statement and framework for action on special needs education. Paris: UNESCO, 1994.
5. UNESCO. A guide for ensuring inclusion and equity in education. Paris: UNESCO Publishing, 2017.
6. United Nations. Convention on the rights of persons with disabilities (CRPD). New York: United Nations, 2006.
7. World Bank. Inclusive education: Resource guide. Washington, DC: World Bank Group, 2020.

TRAINING SPECIALISTS FOR THE INCLUSIVE EDUCATION SYSTEM: THEORETICAL FOUNDATIONS, PRACTICES, AND DEVELOPMENT PROSPECTS

Belova K. D.
Mukhtarzade F. J.
Azerbaijan State Pedagogical University
kseniyabelova.ibt2410BR@adpu.edu.az

Today, education systems around the world are actively shifting toward humanization and ensuring equal access to quality education for all categories of citizens. The relevance of this issue stems from society's global desire to ensure equal

rights and educational opportunities for all children, regardless of their physical, intellectual, social, or cultural disabilities. Inclusive education is becoming a key focus for the modernization of education systems worldwide, as enshrined in international documents, including the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities and the Salamanca Declaration. This process reflects not simply a pedagogical reform, but a value transformation in society, recognizing the uniqueness of everyone as an absolute priority.

At the same time, despite strong regulatory support at the international and national levels, the practical implementation of inclusion faces a few serious challenges. Among these, the insufficient level of professional training for teachers, limited resources, and the persistence of persistent social stereotypes occupy a prominent place. In this regard, the challenge of developing a comprehensive system for training specialists capable of working effectively in a complex inclusive educational environment is particularly important. The current stage of educational development demonstrates that the successful implementation of inclusion is largely determined not only by the availability of a legislative framework but also by the quality of teacher training, their psychological preparedness to work with diverse learners, and their mastery of effective educational practices. Different countries address these challenges differently, making a comparative analysis of international experience in training specialists extremely relevant [2].

A theoretical understanding of the training of specialists for inclusive education requires considering this process as a complex and multi-layered phenomenon. In modern pedagogical science, training specialists in inclusion is viewed as a systemic process aimed at ensuring specialists' ability to effectively interact with students with diverse educational needs. This process is underpinned by fundamental scientific approaches.

First and foremost, this is Lev Vygotsky's socio-cultural theory, which emphasizes the crucial role of the social environment in personal development and substantiates the need to organize learning through active interaction and support. Vygotsky emphasized that the social nature of a disability requires not simply

correction, but the creation of conditions for compensation through the child's inclusion in collective activities. This approach is complemented by the concept of universal design for learning (UDL), which focuses the educational process on initial accessibility for all categories of students, eliminating the need for subsequent adaptation as a primary strategy. This means that the environment and methods must be flexible from the outset [1].

Howard Gardner's theory of multiple intelligences plays a key role, expanding our understanding of learners' abilities and emphasizing the need for a variety of teaching methods and formats to unlock each child's potential. Finally, the social model of disability shifts the focus from individual "deficits" to barriers existing in society and the educational environment. Within this model, limitations are viewed as the result of systemic imperfections, not individual ones. Based on these theoretical principles, specialist training includes several interrelated components: cognitive, operational-practical, communicative, value-motivational, and reflective.

Successful implementation of inclusive education is impossible with just one teacher. Modern science substantiates the need for a multi-professional team of specialists, each performing specific functions and collaborating to provide comprehensive support. The key figure remains the inclusive classroom teacher, who must be proficient in differentiated learning methods and able to develop adapted educational programs [2].

A special role is played by a special education teacher (speech therapist, typhlopedagogue, or teacher of the deaf), who provides correction and development of cognitive activity based on specific programs. A relatively new but critically important position in the education system is the tutor—a specialist who provides individualized support to children with disabilities, helping them navigate the educational environment and build communication with peers. The team also includes an educational psychologist, who provides emotional support to all participants, a social worker, and an inclusive education coordinator.

The competency-based training model for these specialists includes an axiological component (acceptance of inclusion values), a cognitive component

(knowledge of defectology and the regulatory framework), and an operational-competency component (the ability to apply technologies in practice). It is the systemic integration of these components that enables specialists not simply to be present in the classroom but to transform the educational environment [3].

The practical implementation of training demonstrates a significant diversity of approaches. In Azerbaijan, the system for training teachers in the field of inclusion is currently in the active development stage. Continuing education courses and individual modules in university curricula aimed at developing basic competencies are being actively introduced, but there remains a need for deeper integration of inclusive issues into basic teacher education. The State Program for the Development of Inclusive Education from 2018 to 2024 is the main document aimed at creating equal educational opportunities for individuals with disabilities at all levels of education. The program aims to eliminate barriers and implement inclusive practices in general education schools.

In Russia, training is provided through both specialized fields (defectology, speech therapy) and general pedagogical programs. Furthermore, the legal foundation for inclusion was laid in Federal Law No. 273-FZ "On Education in the Russian Federation," which guarantees the right to choose the form of education. This right is implemented through a special standard—the Federal State Educational Standard for Primary General Education with Disabilities (FSES NGO VZ), which regulates the requirements for educational conditions and program content for children with special needs. An important step was the introduction in 2022 of the professional standards "Teacher-Defectologist," which clearly defines job functions and knowledge requirements. However, it has been noted that teachers in mainstream schools often lack the practical tools to work in an inclusive environment. The experience of Finland, where inclusive education is an integral part of the entire system, is particularly interesting. Teacher training there is focused on universality: each teacher is initially trained to work with a diverse student population, which significantly increases the effectiveness of their practice. The system is based on a high level of trust in teachers and mandatory interdisciplinary training. Finland offers one of the most sophisticated

systems—a three-tiered support system. The first tier is general support, where any student receives assistance in the classroom at the first sign of difficulty. The second tier is intensive support, which involves regular small-group lessons based on an individualized plan. The third tier is specialized support, based on an in-depth assessment and the development of an Individual Education Plan (IEP), with an emphasis always placed on maintaining the child's social connection.

In Germany, specialist training combines a tradition of in-depth special education with a gradual transition to an inclusive model, while differences in educational policies persist at the state (Länder) level. This has led to the absence of a unified inclusion policy in Germany—each state is pursuing its own path. In states with a more liberal approach, such as Bremen, Hamburg, and Berlin, inclusion has practically become the norm. Here, most special schools have been closed in favor of "schools for all," where children with special needs learn alongside their peers. In contrast, Bavaria and Baden-Württemberg maintain a well-developed network of specialized learning centers (Förderschulen), considering them an important resource for children with complex disabilities.

Despite progress, the practical implementation of inclusion faces systemic barriers. One of the most acute is the shortage of qualified personnel, particularly tutors and support specialists. Psychological barriers manifest themselves in the reluctance of some teachers to accept children with disabilities, often due to a lack of necessary competencies and a fear of responsibility. Methodological barriers include difficulties in adapting programs and a lack of resources [3].

Prospects for developing specialist training are directly linked to the transition from the fragmented implementation of practices to a holistic, systemic model. A key area is the integration of inclusive competencies into the core curricula of all pedagogical universities, ensuring that every teacher is viewed as a full participant in the inclusive process [2]. Developing practice-oriented training, simulating real-life situations, and utilizing digital technologies are also crucial. Digitalization and assistive technologies open new opportunities for teaching children with various disabilities and for the professional growth of teachers themselves.

In summary, training specialists for the inclusive education system is a multi-component process in which knowledge, skills, values, and personal qualities are interconnected. The effectiveness of inclusion is determined not only by the existence of a regulatory framework, but above all by the quality of staff training and their ability to work in a team. Further development should be aimed at strengthening the comprehensive nature of professional education, enhancing the practical component, and fostering an inclusive culture in society. Only a systemic approach that integrates legislation, staffing, and changing values will ensure the sustainable functioning of inclusive education.

Literatura:

1. Graham L. J. Inclusive Education for the 21st Century: Theory, Policy and Practice. 2nd ed. London: Routledge, 2024. 418 p.

2. Halder S., Dada S., Banerjee R. (eds.). The Routledge Handbook of Inclusive Education for Teacher Educators: Issues, Considerations, and Strategies. London: Routledge, 2023. 720 p.

3. Migliarini V., Elder B. C. The Future of Inclusive Education: Intersectional Perspectives. Cham: Springer, 2023. 192 p.

CURRENT ISSUES IN IMPLEMENTING INCLUSIVE EDUCATION IN PRIMARY EDUCATION

Eyvazova N. A.
Azerbaijan State Pedagogical University
Baku, Azerbaijan
Elchin_mamedzade@hotmail.com

Inclusion is a concept that has been interpreted in various ways by many scholars, each of whom has advanced their own perspective based on specific theoretical and practical approaches. Each of these interpretations, to varying degrees, has sought to fully capture the essence of this phenomenon. However, despite the diversity of scientific views and differences in formulations, there is a common

meaning that unites all researchers. This unchanging foundation is the recognition of the equal value of every person and the need for their full inclusion in public life, regardless of their individual characteristics [2]. This principle remains central and defining, allowing inclusion to be viewed as a universal humanistic idea aimed at promoting equality, respect, and acceptance of human diversity.

The modern understanding of inclusion is not reducible to a single definition and cannot be fully expressed in a few sentences, as it encompasses a whole complex of interconnected meanings and approaches. Broadly speaking, inclusion is viewed as the process of including all people in public life, regardless of their physical, intellectual, social, or other disabilities. At the same time, it stands as a principle of respect and acceptance of human diversity, recognizing the equal value of every person. An important aspect of inclusion is the creation of an accessible and adaptable environment that ensures equal opportunities for participation in education, social, and cultural life [4]. Despite the diversity of its manifestations, the central idea of inclusion remains a tolerant, respectful, and humane attitude toward all people without exception.

Although this concept is no longer new in the modern world and is increasingly recognized by society, it is worth noting that inclusion currently occupies a significant place both in scientific literature and in actual social and educational practice. Nevertheless, certain gaps and difficulties remain that hinder its full development. This is especially evident in the educational environment, where the implementation of an inclusive approach requires not only an appropriate material and technical base, but also specialized teacher training, methodological support, and the development of a sustainable, tolerant attitude within the school community.

The level of professional training of teachers is particularly important. The effectiveness of an inclusive approach depends on their competence, understanding of the principles of inclusion, and willingness to work with the diversity of students [1]. A teacher with the necessary knowledge and skills can adapt the educational process to the individual needs of students and create an atmosphere of acceptance, mutual respect, and support in the classroom. At the same time, inadequate training of specialists can become a serious obstacle to the implementation of inclusive education.

However, difficulties can arise not only from the educational system, but also from the students themselves and their parents. Children may experience difficulties adapting to the group, differences in their level of preparation, and difficulties interacting with peers. Parents often display barriers related to a lack of understanding of the nature of inclusive education, concerns about the quality of education, or concerns about their child's social adaptation in a mixed educational environment.

The analysis suggests that inclusive education is an integral part of modern educational policy aimed at ensuring equal opportunities for all students. Its successful implementation is impossible without a fundamentally new system for training specialists capable of working in a diverse educational environment. Inclusion acts as a pedagogical approach and an important social and humanistic principle aimed at recognizing the value of each individual and creating conditions for their full participation in public life. In the educational environment, this manifests itself in the need to create an accessible, adaptive, and psychologically comfortable environment for all participants in the educational process [3].

Despite the widespread dissemination of inclusive ideas, their practical implementation is fraught with a number of difficulties. These include insufficient teacher training, the need to improve the material and technical infrastructure, and the presence of social and psychological barriers on the part of students and their parents. Improving the professional training of teaching staff, developing their competence, flexibility of thought, and readiness to work in a diverse educational environment is of particular importance. Equally important is the development of a tolerant attitude within the school environment and the active engagement of all participants in the educational process. Further development of inclusive education requires the improvement of educational programs aimed at training specialists, as well as the creation of a comprehensive support system to ensure the effective implementation of inclusion principles in modern schools.

The analysis suggests that inclusive education is an integral part of modern educational policy aimed at ensuring equal opportunities for all students. Its successful

implementation is impossible without a fundamentally new system for training specialists capable of working in a diverse educational environment.

Innovative approaches to teaching staff training have proven effective, focusing not only on imparting theoretical knowledge but also on developing practical skills, critical thinking, and professional flexibility. The interdisciplinary nature of training, the introduction of digital technologies, the development of teamwork, and practice-oriented learning enable us to develop a new generation of specialists [5]. Of particular importance is the development of personal qualities in future teachers, such as empathy, tolerance, stress resilience, and a commitment to continuous professional development. These qualities ensure successful interaction with students, their parents, and colleagues in an inclusive educational environment.

General education organizations play a key role in implementing inclusion, serving as a space for the socialization and personal development of children. The effectiveness of inclusive education directly depends on the level of training of teaching staff and the availability of systemic support from educational institutions and the government. An important area for further development is the improvement of educational programs for training specialists, considering modern challenges. It is necessary to integrate innovative teaching methods, expand practical training opportunities, and develop a system of continuous professional development for teachers.

Strengthening interaction between educational organizations, scientific institutions, and social services is promising, which will allow for the creation of a comprehensive system for supporting inclusive education.

Literatura:

1. Booth T., Ainscow M. Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools. Bristol: Centre for Studies in Inclusive Education, 2011.

2. Dyson A. Inclusion and Inclusions: Theories and Discourses in Inclusive Education. In: Research in Education, 2010.

3. Florian L., Black-Hawkins K., Rouse M. Achievement and Inclusion in Schools. London: Routledge, 2016.

4. Mitchell D. What Really Works in Special and Inclusive Education: Using Evidence-Based Teaching Strategies. London: Routledge, 2014.

5. Slee R. The Irregular School: Exclusion, Schooling and Inclusive Education. London: Routledge, 2011.

THEORETICAL ASPECTS OF MODELING COMMUNICATION PROCESSES IN PROFESSIONAL ACTIVITIES

Imanova T. A.
Azerbaijan State Pedagogical University

Modern society is characterized by rapid technological development, expansion of digital space, and more complex professional interactions. In these conditions, the effective organization of communication becomes especially important. Success in professional interaction depends on the ability to transmit, perceive, and interpret information according to professional goals. Communication supports coordination, knowledge exchange, decision-making, and organizational culture. Its effectiveness is influenced by the quality of information, methods of transmission, feedback, communicative competence, and the interaction environment.

Theodore Newcomb viewed communication as a mechanism for maintaining social equilibrium between participants in the interaction. In his socio-psychological model, communication acts as a means of coordinating views, values, and relationships between subjects of professional activity. This approach allows for the analysis of professional communication as a process of establishing mutual understanding within an organization [10]. Karl Deutsch studied communication as a system of information flows and feedback. He emphasized that the effectiveness of any social system depends on the speed of information transfer, the quality of feedback, and the system's ability to adapt to changes in the external environment. Deutsch's concept is important for modeling communication processes in professional environments [5]. Jürgen Habermas developed a theory of communicative action, according to which

communication is the basis for social interaction and achieving mutual understanding. He viewed professional communication as a means of coordinating activities and fostering rational dialogue between participants [6].

Denis McQuail studied the characteristics of mass and professional communication in the context of the development of the information society. His research is devoted to the analysis of communication channels, the influence of the media environment on society and the peculiarities of information dissemination in the professional sphere [9]. Marshall McLuhan studied the influence of communication media on the development of society and professional interaction. The scientist put forward the concept of the "global village", emphasizing that the development of technology changes the forms of communication, the ways of perceiving information and the nature of professional activity [8]. Olga Kireeva examines professional communication in the context of the digitalization of society. In her research, the author analyzes the influence of information and communication technologies on the organization of professional interaction, the peculiarities of virtual communication and the transformation of communication models in the digital environment. Attention is paid to the development of electronic means of communication, remote interaction and the formation of digital communicative competence of specialists. Kireeva's research emphasizes that digital technologies significantly change the structure of professional communication, accelerate the processes of information exchange and expand the possibilities of interprofessional interaction. Elena Barruelo Gonzalez explores the speech aspects of professional communication. The scholar focuses on the linguistic mechanisms of professional communication, the specific verbal behavior of specialists, and the influence of communication strategies on the effectiveness of interaction. The author examines professional communication as a complex speech process that includes the use of specialized terminology, communicative norms, and professionally oriented linguistic constructs. Barruelo Gonzalez's research is important for analyzing the speech culture of specialists and developing effective professional communication in various fields of activity.

Professional communication takes different forms, including oral, written, nonverbal, and digital interaction. The development of information technologies has expanded remote communication tools such as email, video conferencing, corporate platforms, and project management systems. Communication thus becomes a key mechanism for organizing teamwork and achieving professional goals. A communication process is a sequence of actions aimed at transmitting and receiving information between participants. In classical models, Claude Shannon described it as consisting of a sender (communicator), message, channel, receiver, feedback, and possible communication barriers.

The communicator is the person who initiates the transmission of information. The effectiveness of communication depends on their professional competence, ability to formulate messages, and understanding of the audience. The message is the content being conveyed and may include textual, visual, auditory, or symbolic elements; in professional contexts, clarity and consistency are especially important.

The communication channel refers to the means through which information is transmitted. In modern professional environments, both traditional and digital channels are used, and their selection affects speed, feedback quality, and comprehension. The recipient interprets the message based on their knowledge, experience, and professional background, which may lead to semantic distortions due to differences in terminology or context. Feedback is a key element of communication, as it helps assess understanding, adjust interaction, and improve communication effectiveness. Communication barriers may arise at any stage of the process. Among the most common barriers are semantic (word meaning); psychological (emotional perception); organizational (management structure); technical (communication failures); cultural (differences in norms); and informational (data overload) [12].

Communication theory distinguishes a few basic models reflecting various scientific approaches to understanding and interpreting the communication process (tabl. 1)

Table 1 - Basic models reflecting various scientific approaches to understanding and interpreting the communication process

Author	Model	Essence of the Model	Significance for Science
Claude Shannon	Linear Model	Transmission of information from a source to a receiver through a channel with possible noise	Foundation of the technical approach to communication
Warren Weaver	Information-Semantic Model	Expansion of the linear model considering message interpretation	Consideration of the semantic aspect of communication
Harold Lasswell	Structural Model	"Who? Says What? Through Which Channel? To Whom? With What Effect?"	Analysis of communication effectiveness
Theodore Newcomb	Socio-Psychological Model	Communication as maintaining balance in relationships between participants	Analysis of interpersonal interaction
Norbert Wiener	Cybernetic Model	Communication as a system with feedback	Foundation of management and self-regulation theory
Karl Deutsch	System-Information Model	Communication as a flow of information in social systems	Basis of political and organizational communications
Jürgen Habermas	Communicative Action Model	Communication as a process of achieving mutual understanding	Socio-philosophical foundation of communication

Modeling of communication processes is a method of scientific research aimed at creating a simplified representation of communication for the purpose of analyzing its structure, patterns, and functional characteristics. In communication theory, there are several approaches to modeling communication processes. The linear model of communication, developed within the framework of the information approach, is considered as a unidirectional process of information transfer from sender to receiver. This model made it possible to identify the main elements of communication; however, it does not sufficiently consider feedback and the influence of social factors on interaction [12]. The interactive model views communication as a two-way process,

including the exchange of messages and the presence of feedback. In this model, the participants in the interaction act as both senders and receivers of information. It allows for a more complete consideration of the peculiarities of professional interaction, since communication in organizations presupposes a constant exchange of information between the subjects of activity [11]. The transactional model views communication as a continuous process of joint meaning-making. Within the framework of this approach, special importance is attached to the context of interaction, non-verbal aspects of communication, and the influence of the external environment. This model reflects a modern understanding of communication as a complex social process in which participants simultaneously perceive, interpret, and transmit information [3]. A systems model of communication considers a professional organization as a holistic system of interconnected elements. Communication processes, in this case, act as a mechanism for ensuring the stability and functioning of the system [4]. Harold Lassweld made an important contribution to the development of communication theory. He proposed one of the first structural models of the communication process. In this model, communication is viewed through a sequence of key elements: who communicates the information, what is transmitted, through what channel, to whom the message is addressed, and what effect it has on the recipient. This strategy allowed for the systematization of communication analysis and laid the foundation for subsequent theoretical and applied research in the field of communication processes, including professional communication [7].

Literatura:

1. Barnlund D. C. A transactional model of communication. Foundations of communication theory / ed. K. K. Sereno, C. D. Mortensen. New York: Harper & Row, 1970. P. 43–61.

2. Bertalanffy L. von. General system theory: foundations, development, applications. New York: George Braziller, 1968.

3. Deutsch K. W. The nerves of government: models of political communication and control. New York: Free Press, 1963.

4. Habermas J. The theory of communicative action. Boston: Beacon Press, 1984. Vol. 1–2.

5. Lasswell H. D. The structure and function of communication in society. The communication of ideas / ed. L. Bryson. New York: Institute for Religious and Social Studies, 1948. P. 37–51.

6. McLuhan M. Understanding media: the extensions of man. New York: McGraw-Hill, 1964.

7. McQuail D. Mass communication theory. London: Sage Publications, 2010.

8. Newcomb T. M. An approach to the study of communicative acts. *Psychological Review*. 1953. Vol. 60, No. 6. P. 393–404.

9. Schramm W. The process and effects of mass communication. Urbana: University of Illinois Press, 1954.

10. Shannon C. E., Weaver W. The mathematical theory of communication. Urbana: University of Illinois Press, 1949. 117 p.

KEY CHALLENGES IN IMPLEMENTING INCLUSIVE EDUCATION IN THE PRIMARY SCHOOL SYSTEM

Karimli F.E.

Abbasova D.R.

Azerbaijan State Pedagogical University

Elchin_mamedzade@hotmail.com

In modern pedagogical practice, inclusive education is considered one of the most humane and socially significant approaches to organizing education. Its essence lies in providing every child with equal educational opportunities, regardless of their health status, level of psychophysical development, individual characteristics, and educational needs. Primary school is a particularly important stage in implementing inclusive principles, as it is during this early school age that the foundations for

cognitive activity, communication skills, social adaptation, and a child's sense of self are laid.

Creating an inclusive education model is impossible without creating an accessible and safe educational environment. However, the organizational and infrastructural component remains one of the most serious problems in most general education schools. Many schools lack the necessary conditions for the full presence and education of children with disabilities. Not all buildings are equipped with ramps, lifts, wide doorways, handrails, or special sanitary areas [1]. Classrooms often lack adapted furniture, technical equipment for children with visual and hearing impairments, or specialized teaching materials. As a result, the child is included in the educational process only formally, without the opportunity to use all the resources equally with everyone else.

One of the central factors in successful inclusion is the teacher, who must train and ensure the comfortable inclusion of each student in group activities. Many primary school teachers receive only general information about inclusive education at university, lacking sufficient practical training to work with children with various developmental disabilities. A lack of knowledge in special education, developmental psychology, methods for adapting assignments, and individualizing instruction leads to professional insecurity.

Inclusive education in primary school requires a change in attitudes toward children with special educational needs and a major overhaul of the entire teaching methodology. The traditional teaching system, designed for a relatively uniform level of understanding, pace of work, and methods of learning, is ineffective in an inclusive classroom [3]. Children with different levels of intellectual development, varying speeds of completing assignments, varying communication skills, and varying abilities to process information may share the same learning environment. This makes lesson organization more complex and requires teachers to employ flexible methodological solutions. One of the most serious methodological challenges is the need to adapt the curriculum to the individual needs of each child [5]. State primary education standards

provide uniform requirements for learning material, but children with disabilities are often unable to master it at the required volume and pace.

Some students require repeated instructions, others require shorter written assignments, and still others require visual support or assistance with reading and writing. Under these circumstances, teachers must rework standard lesson content, emphasizing the essential minimum that every child must understand [2]. This often requires creating special flashcards, simplified exercises, additional diagrams, tables, drawings, and game-based activities. Adaptation is particularly challenging in mathematics, Russian language, and reading, where each new skill builds on the mastery of the previous one [4]. If a child fails to keep up with the curriculum, gaps accumulate, hindering further learning. Equally challenging is the assessment system for academic achievement in an inclusive classroom. Traditional school grades focus primarily on the final result: the correctness of assignment completion, reading speed, and the amount of knowledge acquired. However, in an inclusive education setting, this approach does not always allow for a clear understanding of the true progress of a child with special educational needs. For some children, sustaining attention in class for a certain period of time is a significant achievement; for others, it's participating in group work, understanding instructions, and attempting to complete a task without assistance [7].

The effectiveness of inclusive education is determined by the positive atmosphere within the children's group. If a teacher fails to foster a culture of acceptance and mutual support, barriers of alienation quickly arise within the group. Some students begin to avoid the child with disabilities, others show excessive curiosity, and still others may engage in ridicule. Even minor manifestations of this attitude have a profound impact on the psychological well-being of a child with disabilities.

Younger schoolchildren perceive the world around them emotionally and directly [9]. They quickly notice any differences in a classmate's behavior, speech, or appearance. If a child reads more slowly, takes longer to respond, completes special assignments, or requires assistance from the teacher, this becomes a focus of attention

in the class. Without specific explanatory work, children may perceive such a student as "different." Constantly being surrounded by more successful and faster-paced peers can cause a child with special educational needs to feel inadequate. Without psychological support, this state can lead to a decrease in academic motivation and the development of a persistent negative attitude toward school [6]. Therefore, teachers must constantly create situations in which the child can feel successful, recognized, and valued within the group.

Inclusive education cannot be viewed solely as an internal school process. Its effectiveness is directly influenced by the attitudes of the family, the parental community, and society as a whole. Even with a competent teacher, negative attitudes from adults can significantly complicate a child's adaptation. Some parents traditionally view school as a space focused primarily on academic achievement. Therefore, the addition of a child with special educational needs to the classroom often raises concerns. Parents fear a slower overall lesson pace, increased time spent explaining material, potential disciplinary difficulties, and a decrease in the teacher's attention to other children.

In other cases, parents, on the contrary, take a passive stance and shift responsibility for the child's correction and development entirely to teachers. The lack of coordination between family and school undermines the unity of requirements and hinders the development of sustainable positive dynamics. Overcoming these challenges requires a systemic and long-term approach, as isolated local measures are incapable of ensuring the full functioning of an inclusive model. Inclusive education should not be perceived as the occasional inclusion of individual children in a mainstream school, but as a profound transformation of the entire educational environment, based on the principles of accessibility, respect for differences, and pedagogical flexibility.

The central focus of overcoming existing problems is the training of professionally competent teachers. Primary school teachers must be proficient in modern inclusive technologies, know the fundamentals of special education, understand the developmental characteristics of children with various disabilities, and

be able to adapt lessons to different educational needs [8]. This requires systematic professional development courses, practical training, the exchange of teaching experiences, and the introduction of specialized disciplines into the training of future teachers. Teachers must not only understand inclusion theory but also be able to apply it in real classroom situations.

The implementation of inclusive education in primary schools is accompanied by a whole host of organizational, methodological, personnel, psychological, and social challenges. These challenges demonstrate that coeducating children with diverse educational needs requires not just superficial changes, but a serious modernization of the entire school system. Inclusion requires restructuring not only the educational process but also the professional thinking of teachers, the system of interaction between specialists, parental relationships, and the psychological atmosphere of the student body.

Literature:

1. Christianson-Barker J., Franzius A., Mills R., Lomness A., Hole R. Employing Strength: A Scoping Review of Customized Employment Practices to Support Inclusive Employment for People with Intellectual Disabilities, 2025.

2. Nevala N., Pehkonen I., Teittinen A., Vesala H. T. et al. The Effectiveness of Rehabilitation Interventions on the Employment and Functioning of People with Intellectual Disabilities: A Systematic Review. *Journal of Occupational Rehabilitation*. 2019.

3. Riesen T., Morgan R. L., Griffin C. Customized Employment: A Review of the Literature. *Journal of Vocational Rehabilitation*. 2015.

4. Riesen T., Snyder A., Byers R. et al. An Updated Review of the Customized Employment Literature. *Journal of Vocational Rehabilitation*. 2023.

5. Becerra Traver M. T., Montanero Fernández M., Lucero Fustes M. Programas de orientación y empleo con apoyo de personas con discapacidad intelectual: modelos y estrategias de intervención. *Revista Española de Orientación y Psicopedagogía*. 2012.

6. Buys N., Hensby S., Rennie J. Reconceptualising the Vocational Rehabilitation Process Using a Career Development Approach, 2003.

7. UNESCO. Guidelines for Inclusion: Ensuring Access to Education for All. Paris: UNESCO, 2005.

8. Mitchell D. What Really Works in Special and Inclusive Education: Using Evidence-Based Teaching Strategies. London: Routledge, 2014.

9. Florian L. (ed.). The SAGE Handbook of Special Education. London: SAGE Publications, 2014.

10. Slee R. The Irregular School: Exclusion, Schooling and Inclusive Education. London: Routledge, 2011.

COMMUNICATION POTENTIAL OF PERSONAL BRANDING IN THE CONTEXT OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF A SPECIALIST

Khubanova M.R.

Azerbaijan State Pedagogical University

The relevance of this topic relates to the growing role of communication in the modern professional environment, where success depends not only on competencies but also on the ability to build social connections and maintain a professional image. In the context of educational transformation and a humanistic approach to learning, personal branding becomes an important resource for adaptation and effective professional communication.

Modern education also requires significant changes caused by social and professional challenges. These include improving psychological and pedagogical support, developing early assistance for children with special educational needs, and preparing specialists for work in diverse educational environments. The growing number of children with developmental disabilities increases the need for new professional and communication strategies among teachers.

Research findings in the field of inclusive education indicate that, in the initial stages of implementing inclusive practices, teachers are insufficiently prepared to work in new conditions. E. Glukhova and S. Litvina emphasize that, in the initial stages of implementing inclusive education, mainstream schoolteachers often lack the professional and methodological knowledge necessary to organize the education of children with special educational needs [3]. This problem affects different levels of teaching and is mainly connected with insufficient knowledge of specialized methods focused on students' individual educational needs. Teachers often experience difficulties in selecting appropriate pedagogical technologies that consider differences in learning pace, cognitive abilities, and psychophysical development.

There is also limited understanding of how to adapt and modify educational content. This leads to difficulties in creating differentiated tasks, using alternative ways of presenting material, and organizing gradual learning. As a result, the educational process often remains standardized, reducing its effectiveness in inclusive education.

Norayr Golikov's research focuses on the issue of teachers' professional and psychological readiness to work in an inclusive education environment. The author notes that one of the key challenges in implementing inclusive practices is the presence of persistent professional stereotypes among teachers, which influence their perception of students with special educational needs [4]. These stereotypes are reflected in teachers' tendency to underestimate the educational potential of children with special educational needs and doubt the effectiveness of their inclusion in mainstream education. As a result, pedagogical expectations decrease and the use of individualized teaching strategies becomes limited.

The problem also includes psychological barriers among teachers, such as insecurity, emotional stress, and fear of difficulties in communication with these students. These barriers negatively affect communicative activity and reduce the effectiveness of pedagogical interaction. Taken together, these factors limit teachers' professional flexibility and reduce their effectiveness in inclusive education settings, requiring targeted work to develop both the professional competencies and communicative preparedness of specialists. Scientific data confirms that the successful

implementation of inclusive practices largely depends on organizational and methodological conditions and the level of professional and communicative preparedness of teachers.

These challenges indicate that traditional approaches to teacher training do not fully support the development of essential communicative and adaptive competencies. In this context, new conceptual approaches to understanding professional development are increasingly important, including personal branding. Personal branding in this context can be viewed as a communication technology that allows teachers to develop a sustainable professional image and develop skills for effective interaction with various participants in the educational process. Through self-presentation, professional reputation management, and digital communication, specialists build a system of professional connections, which contributes to their readiness to work in a diverse educational environment. Developing a teacher's personal brand is an integrative component of their professional competence, enhancing their communicative potential and ensuring more successful adaptation to the demands of the modern educational environment.

In studies of the communicative potential of personal branding and professional development, the model developed by Ekaterina Ketrish is especially important. The model includes four interconnected components: motivational, cognitive, operational, and personal. From the perspective of personal branding, the motivational component forms the basis of professional identity and the development of a positive professional image. Motivation influences a teacher’s readiness for professional self-presentation, the development of expertise, and the creation of a stable communicative image within the educational environment. The cognitive component reflects the system of professional knowledge that forms the intellectual foundation of a personal brand. In the context of communicative potential, it ensures the teacher's conscious use of knowledge about communication, inclusive practices, and strategies for interacting with various categories of students, thereby enhancing their professional reputation and expert status.

The operational component is associated with the practical skills and abilities necessary for professional performance. Within the context of personal branding, it manifests itself through a specialist's ability to effectively communicate, utilize a variety of teaching technologies, adapt the educational process, and demonstrate professional competence in real-life situations, which directly influences the perception of their professional image.

The personal component includes qualities such as empathy, reflection, responsibility, and communicative openness. In the context of personal branding, these characteristics form a stable foundation for trust in a specialist and ensure their authenticity in professional communication. Personal qualities become a key factor in the formation of a long-term and sustainable professional brand [6].

Ketrish's model can be interpreted as a framework for a teacher's professional readiness and as a system for developing their communicative potential, which is directly linked to the development of a specialist's personal brand in the modern educational environment. Symbolic interactionism views personality as the result of social interaction, during which a system of meanings and symbols is formed. Individuals perceive themselves through the lens of others' reactions and constantly adjust their behavior based on the social context.

Within the framework of personal branding, a specialist's professional image is formed through a system of symbols: communication style, professional language, visual identity, behavioral patterns, and digital content. In this case, a personal brand acts as a set of symbolic markers of professional identity that are interpreted by the professional community and form a stable perception of the specialist. The communicative potential of personal branding manifests itself in the individual's ability to create and manage a system of meanings that influence their professional perception. Impression management theory considers social interaction as a process in which individuals consciously shape how others perceive them. People use verbal, nonverbal, behavioral, and visual strategies to create a desired image. In the context of personal branding, this theory is important because a specialist’s professional image is formed through purposeful communicative behavior.

A teacher or specialist in any professional field acts as an agent who "constructs" their brand through consistent self-presentation, demonstrating competencies, and managing their professional reputation. Personal branding can be viewed as strategic impression management aimed at building lasting professional trust (Erving Goffman). Social learning theory suggests that human behavior is shaped by observing, imitation, and modeling the actions of others. Identification with successful behavioral models plays an important role (Albert Bandura). In the context of personal branding, a specialist with a strong professional image becomes a role model in the professional environment. Their communicative behavior, interaction style, and professional practices begin to influence the formation of standards of professional conduct within the community. A personal brand serves both an individual and a social function, serving as a mechanism for disseminating professional behavior patterns and communicative practices.

Social identity theory explains personality through membership in social and professional groups. In personal branding, professional identity becomes a key element of a specialist’s image, reflecting competence, status, and group affiliation. Personal branding strengthens social identity, supports integration into the professional environment, and enhances professional status through communication.

The analysis shows that personal branding is an important resource for professional development in modern educational and professional environments. It combines self-presentation, professional image formation, and communication building. Personal branding functions as both a positioning tool and a communication technology that promotes professional identity, trust, and effective interaction. Through impression management and symbolic communication, specialists create a recognizable professional image.

The development of personal branding improves communicative competence, adaptation to changing professional conditions, and competitiveness, making it an important factor in continuous professional growth.

Literatura:

1. Bandura A. Social Learning Theory. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1977. 247p.
2. Goffman E. The Presentation of Self in Everyday Life. New York: Doubleday, 1959. 256 p.
3. Glukhova E. S., Litvina S. A. Problems of psychological readiness of participants in the educational process for the introduction of inclusive education. *Psychology of Education*. 2013. №1. P. 28–39.
4. Golikov N. Individual assistance to a disabled child in conditions of study in a mainstream educational institution. *Teacher*. 2006. №1. P. 22–24.
5. Tajfel H. Human Groups and Social Categories. Cambridge: Cambridge University Press, 1981. 368 p.
6. Ketrish E. V. Readiness of a teacher to work in conditions of inclusive education: monograph. Yekaterinburg: Russian State Vocational Pedagogical University, 2018. 120 p.

PREPARATION OF PRIMARY CLASS TEACHERS FOR WORKING WITH CHILDREN WITH DISABILITIES AND HIADS IN THE CONDITIONS OF UNIVERSAL EDUCATION

Mamedova I. O.
Rahimli Zh. A.
Azerbaijan State Pedagogical University
Elchin_mamedzade@hotmail.com

Preparing teachers to work with students with disabilities is one of the keys and most difficult tasks of modern pedagogy. In the context of the development of inclusive education, there is an increasing need to ensure equal access to quality education for all children, regardless of their physical, mental or intellectual characteristics. Modern society is guided by humanistic values, the centre of which is the individual's

personality, his rights and opportunities for self-realization. In this regard, the education system is the most important tool for social integration and adaptation of students with disabilities.

In the process of professional training, future teachers must acquire knowledge about the developmental characteristics of children with disabilities, their cognitive and emotional-volitional spheres, as well as the possibilities of compensation and correction of violations [2]. It is important to develop the ability to adapt educational programs and materials considering the individual needs of students using differentiated and individual approaches, special tasks and teaching aids. An equally important component of training is the development of teachers' tolerance, empathy and respect for children with special educational needs. The personal qualities of a teacher largely determine the effectiveness of his work, and acceptance of each child and focus on his potential contribute to the formation of positive self-esteem and motivation to learn.

Practical training plays a significant role, allowing future teachers to apply theoretical knowledge in the real conditions of inclusive education, analyse pedagogical situations and develop professional skills [4]. It is also important to develop the skills of assessing educational achievements, considering the individual capabilities of students, using methods aimed at supporting the child's development, and not just at recording errors.

Creating a situation of success is an important principle of working with children with disabilities, as positive learning experiences increase their self-confidence and motivation [1]. In modern conditions, the continuous professional development of teachers is of particular importance, since changes in education and the emergence of new technologies require constant updating of knowledge and skills. The teacher must be ready for self-education and participation in advanced training courses, seminars and trainings.

The preparation of teachers to work with children with disabilities should be systematic and comprehensive, including theoretical, practical and personal components. The creation of a favourable educational environment and support from

the state and society also play an important role. In the context of inclusive education, teacher training becomes a key factor in the quality of education and social integration of children with disabilities, which makes this problem a priority for pedagogical science and practice [3]. Improving training involves introducing an interdisciplinary approach that combines knowledge of pedagogy, psychology, medicine and social work, which allows for a deeper understanding of the characteristics of children's development and effectively organizing their education and upbringing.

In general, teacher training is aimed at developing professional competence, personal qualities and readiness for innovation, ensuring the creation of a humane and effective educational system focused on the needs of each child [5]. This approach forms in teachers a holistic understanding of the child as an individual in the system of social and educational interactions, which is especially important in conditions of inclusion. The development of reflection, which allows one to analyse one’s own activities, identify difficulties and correct professional actions, is significant. The key area of training is the development of correctional and developmental technologies aimed at compensating for violations and developing the intact functions of students, which contributes to their educational and social adaptation [7]. Also important is the teacher’s ability to create an adapted educational environment, including methods, forms and means of teaching that ensure accessibility of education.

In this context, universal learning design is of particular importance, focusing on the diversity of students and involving variability in the presentation of material and the use of different channels of perception of information [6]. Preparation includes developing skills for early identification of difficulties, developing individual educational routes and applying methods to support students. Equally important is the communicative competence of the teacher, which ensures effective interaction with children with disabilities, parents and colleagues, as well as adaptation of the communication style to the individual characteristics of the child. The modern teacher must be proficient in digital and assistive technologies to enhance learning, as well as have the legal literacy to work within regulatory requirements.

An important component is the development of innovative readiness, the ability to introduce new pedagogical approaches and adapt to changes in the educational environment. Attention is paid to the personal qualities of the teacher - responsibility, patience, stress resistance and flexibility of thinking, as well as the formation of sustainable professional motivation based on the desire to support and develop each child.

A significant role is played by the system of advanced training and retraining of teachers, focused on the modern requirements of inclusive education, scientific achievements and practical experience. Courses, seminars, trainings and master classes promote the exchange of experience, the development of new working methods and the development of professional competencies [8]. An important condition is to support young professionals through a mentoring system, which ensures the transfer of experience, reduction of professional difficulties and successful adaptation in the educational environment. International cooperation is of particular importance, making it possible to study foreign experience, introduce effective practices and expand the professional horizons of teachers.

Teacher training should begin at pedagogical universities and continue throughout their professional career, ensuring its continuity. Educational programs should include disciplines on inclusive education and practical training for working with children with disabilities. An important component is the development of research skills that facilitate the analysis of the educational process, identifying problems and finding effective solutions.

Preparing teachers to work with students with disabilities is a complex and continuous process of developing professional and personal competencies necessary for the implementation of inclusive education. Preparing teachers to work with children with disabilities is a key condition for the successful implementation of inclusive education and ensuring equal access to quality education. The teacher must have professional and psychological-pedagogical competencies, as well as personal qualities, including empathy, tolerance and willingness to cooperate.

The effectiveness of training is ensured by practical orientation, continuous professional development and the use of innovative technologies. An integrated and systematic approach improves the quality of the educational process and contributes to the successful socialization of students with disabilities, forming a humane and fair society.

Literature:

1. Bunch G. J. Inclusive Education: How to Develop Schools for All Students. Toronto: Inclusion Press, 2015.

2. Cole B. A. Inclusive Education in the 21st Century. Paris: OECD Publishing, 2017.

3. Danforth S., Naraian S. Disability Studies in Education: Foundations for Inclusive Teaching. New York: Teachers College Press, 2019.

4. Friend M., Bursuck W. Including Students with Special Needs: A Practical Guide for Classroom Teachers. Boston: Pearson, 2018.

5. Loreman T., Deppeler J., Harvey D. Inclusive Education: A Practical Guide to Supporting Diversity in the Classroom. London: Routledge, 2010.

6. Norwich B. Addressing Tensions and Dilemmas in Inclusive Education. London: Routledge, 2008.

7. Rose R., Shevlin M. Developing Inclusive Practice: Teacher Education for Inclusion. Oxford: Wiley-Blackwell, 2011.

8. Waitoller F. R., Thorius K. A. Cross-Pollinating Culturally Sustaining Pedagogy and Inclusive Education. Teaching and Teacher Education. 2016.

TRANSFORMATION OF THE SOCIAL AND CULTURAL ENVIRONMENT THROUGH THE PRISM OF INCLUSIVE TOURISM DEVELOPMENT

Mamedova N.E.
Aliyeva A.A.
Azerbaijan State Pedagogical University
Elchin_mamedzade@hotmail.com

Modern tourism has long since transcended the confines of a purely economic or recreational activity. It is becoming an important social institution, influencing the formation of values, behaviour patterns, and the structure of society. In this context, inclusive (or accessible) tourism occupies a special place, offering equal opportunities for travel and participation in cultural, natural, and social life for all people, regardless of their physical, sensory, age, or social limitations. Buhalis D. and Darcy S. consider accessible tourism as a human right and analyze the barriers hindering the participation of people with disabilities and other social groups in tourism activities. Attention is paid to inclusive environments, universal design, and social integration [1].

Inclusive tourism is viewed as a complex system encompassing architectural accessibility, information openness, service adaptation, and a shift in public consciousness. Its development becomes an indicator of the maturity of society and its level of humanization. Moreover, it acts as a catalyst for profound transformation of the socio-cultural environment, influencing norms of interaction, value systems, and mechanisms of social integration. Harju-Myllyaho A. and Jutila S. study inclusive tourism as a factor in sustainable development, social cohesion, and intercultural interaction. The authors emphasize the role of tourism in fostering tolerance and an accessible cultural environment [2].

One of the key effects of inclusive tourism development is the strengthening of social integration among various population groups. People with disabilities, senior citizens, families with small children, and members of vulnerable social groups are

given the opportunity to fully participate in tourism activities. Inclusive tourism contributes to the elimination of social isolation. Participating in travel allows people with disabilities to expand their social circles, form new social connections, develop communication skills, and increase self-confidence. Regularly including these groups in public spaces helps normalize their presence in society, reducing stigma and prejudice. Khoo C., Thakur P., Mura P., Je J. S., and Yang M. study the inclusion of marginalized groups in tourism. The authors examine issues of social justice, cultural diversity, and equal opportunity in tourism [3].

Inclusive tourism is also transforming society's perception of disability. While previously viewed through a medical or restrictive model, today a social model is increasingly being adopted that places barriers not on the individual but on the environment. Society is beginning to embrace diversity as the norm, recognize the need for universal design, and foster a culture of respect for differences. Inclusive tourism plays a vital role in the education and cultural development of individuals. It goes beyond recreation and becomes a tool for understanding the world and shaping values. McCabe S., Minnaert L., and Diekmann A. analyse social tourism as a means of ensuring equal access to travel and cultural resources. Attention is paid to social integration and improving quality of life [4]. Richards G. explored the impact of tourism on cultural identity, intercultural communication, and the preservation of cultural heritage in the context of globalization [5].

For children with disabilities, cultural and educational trips become part of inclusive education. They broaden their horizons; promote the development of cognitive skills; foster an interest in history, culture, and nature; and strengthen motivation for learning. Contact between different social groups in the tourism environment fosters empathy and tolerance. People begin to understand each other better, breaking down stereotypes and prejudices. The participation of local communities in the creation of tourism products is especially important. When residents become active participants in the process, and not just service personnel, a sense of belonging and respect for cultural heritage are fostered. sustainable development of territories. Scheyvens R. and Biddulph R. examine inclusive tourism

as a model of socially just development based on the participation of local communities and the reduction of social inequality [6].

Inclusive tourism is closely linked to the idea of humanizing space—creating an environment that is comfortable for everyone. Universal design assumes that infrastructure is designed from the outset to be accessible to the widest possible range of users. This includes ramps and elevators; tactile surfaces; audio guides and visual cues; and adapted restrooms. This approach makes accessibility not an optional extra, but a basic quality standard. Inclusiveness also extends to cultural sites: museums are introducing tactile exhibits; theaters are using sign language interpretation; and historical sites are creating virtual tours. This ensures equal access to cultural treasures and promotes heritage preservation through the involvement of a wide audience. Modern technologies play a key role in removing barriers. These include adapted websites; voice assistants; apps with navigation for the visually impaired; and online booking systems tailored to user needs. AR/VR technologies enable virtual museum visits; pre-assessment of route accessibility; and the creation of digital copies of cultural sites. Tactile city maps, navigation bracelets, and real-time sign language translation services are also being used. All of this creates a new digital ecosystem for accessible tourism. Smith M.K.'s monograph explores contemporary issues in cultural tourism, including issues of identity, cultural policy, and the transformation of public space [7].

Inclusive tourism has a significant impact on the local economy. The development of community-based tourism leads to the creation of new jobs, the development of small businesses, increased incomes for residents, and the support of crafts and traditional industries. It is especially important that these incomes remain within the region, stimulating sustainable development. Inclusive tourism plays a special role in the revitalization of rural areas. It contributes to the diversification of rural household incomes: residents are moving from a sole reliance on agriculture to a combination of farming and accommodation and food services. Urry J. and Larsen J. examine tourism as a factor in changing social relations, cultural perception, and intercultural interaction in a global society [9].

The creation of homestays, adapted for all categories of citizens, directly links sustainable development goals with tangible improvements in the quality of life in the village, preventing depopulation. New forms of business are emerging: inclusive tour agencies, craft workshops, farming and agritourism projects. This allows people with disabilities not only to become tourists but also to become tourism service providers. However, there are challenges: the dominance of large companies; seasonal employment; income instability; and the risk of cultural commercialization. Therefore, government support and regulation are essential. The sustainability of rural inclusive projects depends on a balance: new sources of income should complement, rather than completely displace, traditional activities. The main challenge remains inequality of access to resources: families with low start-up capital and a lack of specialized education find it more difficult to enter the tourism business, requiring the creation of specialized inclusive hubs and training programs for rural residents. Wearing S. and Darcy S. explore the theoretical and practical aspects of inclusive tourism, emphasizing the importance of accessibility, social responsibility, and equality in tourism [10].

Inclusive tourism is closely linked to the concept of sustainable development. It promotes the careful use of natural resources, the development of environmental awareness, and the reduction of anthropogenic impacts through regulated tourism. The concept of "green inclusion," where accessibility and environmental friendliness are considered together, is also emerging.

Inclusive tourism is not just a segment of the tourism industry, but a powerful tool for social transformation. It changes the structure of social relations, shapes new cultural norms, and promotes the development of a more just and humane society. Its impact extends to social integration; cultural development; economic sustainability; technological progress; and environmental awareness. Inclusive tourism is becoming an important element of the modern sustainable development model, in which equality, accessibility, and respect for diversity are key values.

Literature:

1. Buhalis D., Darcy S. (eds.). Accessible Tourism: Concepts and Issues. Bristol: Channel View Publications, 2011. 384 p.

2. Harju-Myllyaho A., Jutila S. (eds.). Inclusive Tourism Futures. Bristol: Channel View Publications, 2021. 168 p.

3. Khoo C., Thakur P., Mura P., Je J. S., Yang M. Critical Inclusive Tourism: Empowering Marginalized Groups. London: Routledge, 2026. 236 p.

4. McCabe S., Minnaert L., Diekmann A. Social Tourism in Europe: Theory and Practice. Bristol: Channel View Publications, 2011. 212 p.

5. Richards G. Cultural Tourism: Global and Local Perspectives. New York: Routledge, 2007. 320 p.

6. Scheyvens R., Biddulph R. Inclusive Tourism Development. London: Routledge, 2020. 148 p.

7. Smith M. K. Issues in Cultural Tourism Studies. 3rd ed. London: Routledge, 2015. 336 p.

8. Trono A., Castronuovo V. (eds.). Inclusion and Accessibility: The New Challenge of Cultural Routes. Cham: Palgrave Macmillan, 2025. 222 p.

9. Urry J., Larsen J. The Tourist Gaze 3.0. London: Sage Publications, 2011. 296 p.

10. Wearing S., Darcy S. Inclusive Tourism: Concepts and Practices. Wallingford: CABI Publishing, 2011. 240 p.

SUSTAINABLE AND GREEN ELECTRONICS – ENVIRONMENTAL ISSUES IN THE ELECTRONICS INDUSTRY

Shukurova Leyla**,** Lecturer
Islamova Dinara**,** Lecturer
Mingachevir State University
leyla.shukurova@mdu.edu.az
dinara.islamova@mdu.edu.az

In the modern era, the electronics industry has become an integral part of human life. Although the phones, computers, household appliances, and industrial equipment

we use daily make our lives easier, their production and disposal create serious environmental problems.[2] At the center of these problems lies the concept of sustainability. The term "sustainable and green electronics" refers to the preservation of energy efficiency, resource conservation, and ecological responsibility both in the production process and throughout the product's lifetime.[1] This approach aims to pass on a healthier and more balanced technological environment to future generations.

Electronic waste (e-waste) is increasing rapidly on a global scale. According to a report by the United Nations, approximately 50 million tons of electronic waste are generated worldwide each year, and only 20 percent of this waste is sent for recycling.[4] The remaining portion releases harmful chemicals into the soil, water, and air, destroying ecosystems. Heavy metals such as mercury, lead, and cadmium contained in devices accumulate in the soil and do not decompose for a long time. This process threatens not only nature but also human health.[3] Thus, along with the comfort brought by technological development, its negative effects must also be carefully examined and managed.

The concept of green electronics was created to prevent these problems. This concept covers the entire life cycle of a product — from design to disposal. Reducing the use of toxic substances during production and using renewable and recyclable materials are among the main principles. For example, many international companies prefer modularity in device design, making repair and part replacement easier.[2] This reduces the amount of waste and extends the product's life. At the same time, microprocessors and batteries that operate with minimal energy consumption are being developed to minimize energy use.

Some advanced countries have also strengthened their legislative framework in this direction. The European Union's RoHS (Restriction of Hazardous Substances) directive limits the use of hazardous substances in electronic devices.[1] The WEEE (Waste Electrical and Electronic Equipment) directive makes the collection, processing, and recycling of electronic waste mandatory. Azerbaijan has also paid attention to this issue in recent years within the framework of its "green economy" strategy. Steps are being taken to establish special collection centers for electronic

waste management, especially in the capital and major cities. These initiatives serve to ensure both environmental safety and economic efficiency.

Innovations in science and technology make significant contributions to the development of green electronics. The application of new-generation biomaterials and nanocomposites allows devices to be both lightweight and environmentally friendly. At the same time, through artificial intelligence and digital twin technologies, energy consumption and waste volume during the production phase can be predicted. This allows industrial enterprises to achieve greater productivity with fewer resources. The circular economy model is also of great importance in this context. When the product's life ends, reusing its components in production prevents resource wastage.

For all these measures to be effective, society's environmental awareness must also be formed. Consumers, when purchasing devices, should pay attention not only to their functionality but also to their production origin and environmental impact.[1] It is important to carry out educational work in this direction within the education system. If the younger generation develops a culture of proper technology use, the scale of the electronic waste problem will be significantly reduced in the future.

In conclusion, sustainable and green electronics are not merely a technological direction but also a global responsibility concept. This concept aims for innovation to develop in harmony with nature, not in contradiction to it. Through the joint efforts of scientists, governments, and consumers, the electronics industry of the future can become not only smart but also conscientious technology.[3] In this regard, green electronics are the key to the ecological and technological integration of the 21st century.

THE ESSENCE OF GREEN ELECTRONICS

Technological development has created one of the fastest transformations of the 21st century. Electronic devices – phones, computers, smart home systems, and industrial equipment – have entered every sphere of human activity. However, along with this development, problems such as the increase of electronic waste, rising energy consumption, and depletion of natural resources have also emerged. To prevent these problems, the concept of "green electronics" has been formed.[4] Green electronics

represent the synthesis of technological progress and environmental responsibility and aim to protect the environment at all stages, from the design to the disposal of electronic devices.

The essence of green electronics lies in the fact that technology should meet human needs while causing minimal harm to nature. This concept is based on the principle of "sustainable development," meaning the use of resources in such a way that the needs of both present and future generations are met. In the electronics industry, this is reflected in aspects such as material selection, production technologies, energy consumption, and waste management. Green electronics are not only a technological approach but also a concept of social and ethical responsibility. The environmental impact of a product begins at its design stage. Substances such as plastics, mercury, and lead used in traditional production do not decompose for long periods, posing a danger to the environment. Green electronics promote the use of renewable, recyclable, and non-toxic materials to reduce these problems.[5] For example, bioplastics, bamboo, and cellulose-based composites have become widely used in the production of many electronic components in recent years. These materials are both lightweight and biodegradable.

Energy efficiency is one of the main directions of green electronics. Since most modern electronic devices operate intensively in terms of energy, innovations in this field are of great ecological importance. Low-energy processors, "sleep mode" technologies, solar-powered devices, and energy-efficient batteries are significant steps in this direction. Such systems mean savings for users and a reduction in the global carbon footprint.

The management of electronic waste is also an integral part of green electronics. The amount of electronic waste worldwide is increasing year by year, and its recycling is still not efficient enough. The concept of green electronics envisions devices designed according to the "circular economy" principle. This principle means that all components of a device are accessible for reuse or repair. For example, thanks to modular design, when one part fails, only the defective component is replaced instead

of the entire device.[1] This reduces the amount of waste and the demand for raw materials in production.

Many international companies are already taking serious steps in this direction. Brands such as Fairphone, Dell, HP, and Apple have increased the use of recycled materials in their production processes and developed special programs for the repair and upgrading of their products. The European Union's RoHS (Restriction of Hazardous Substances) and WEEE (Waste Electrical and Electronic Equipment) directives serve as a legal framework for green electronics.[3] These laws restrict the use of hazardous substances and hold manufacturers responsible for the collection and processing of waste.

The implementation of green electronics depends not only on manufacturers but also on consumers. The higher society's environmental awareness, the faster green technologies will spread. People should pay attention to the energy efficiency, recyclability, and production origin of devices when purchasing them. It is important to increase knowledge in this field through educational institutions and public awareness programs.

As a result, the essence of green electronics is directed not only at solving environmental problems but also at forming a new technological philosophy. This philosophy redefines the relationship between humans, technology, and nature. Green electronics mark the beginning of an era in which innovation carries not only technological but also ethical responsibility.[4] If industry, government, and society act together in this direction, the technology of the future will be not only smart but also in harmony with nature.

ENVIRONMENTAL PROBLEMS IN THE ELECTRONICS INDUSTRY

The electronics industry is one of the most dynamic and strategic sectors of the modern world. Its role in the formation of the global information society, industrial automation, and the digitalization of daily life is undeniable. However, the expansion of the electronics industry has also created serious environmental and social problems. The production, use, and disposal of electronic equipment, as well as the waste,

chemical pollution, and energy consumption resulting from these processes, have made this sector one of the most environmentally impactful industries.

One of the biggest environmental problems is the rapid increase in electronic waste (e-waste). According to the United Nations 2024 report, approximately 60 million tons of electronic waste are generated worldwide each year, and this figure is projected to reach 75 million tons by 2030.[1] Only 17–20 percent of electronic waste is officially sent for recycling, while the rest is illegally dumped or burned. Substances in this waste, such as mercury, lead, cadmium, arsenic, and brominated flame retardants, leak into the soil and water, posing a serious threat to ecosystems. Especially in developing countries, the informal burning of waste releases toxic gases into the air, directly harming local populations' health.

The resources used in the production phase of the electronics industry are also a major concern. The manufacture of electronic components requires rare earth elements (such as cobalt, lithium, tantalum, and palladium). The extraction of these elements is often carried out under environmentally hazardous conditions. Issues such as soil erosion, water contamination, and deforestation in mining areas are widespread. As a result, biodiversity decreases, and soil and water ecosystems suffer irreversible damage.

Energy consumption is another major factor that increases the environmental footprint of the electronics industry. The production of microchips consumes vast amounts of electricity and water. For instance, a semiconductor plant uses hundreds of millions of liters of ultra-pure water annually. Additionally, information technology infrastructure — particularly data centers and cloud computing systems — accounts for about 4 percent of global energy consumption and 2–3 percent of carbon emissions.[2] These figures are equivalent to the carbon footprint of the aviation industry.

The short lifespan of electronic devices further exacerbates the problem. Due to planned obsolescence strategies, manufacturers design devices in such a way that they become technologically or functionally obsolete after a certain period. This encourages

the purchase of new devices but complicates the disposal of old ones. As a result, both the demand for raw materials and the amount of waste increase.

Another factor harming the environment is carbon emissions generated during the manufacturing process. Chemicals used in processing electronic components — such as fluoride gases and solvents — cause the greenhouse effect when released into the atmosphere. Some of these substances are tens of thousands of times more potent than carbon dioxide. Moreover, the heat and wastewater generated during production negatively affect the ecological balance of nearby areas.

To address these problems, serious measures are being taken in developed countries and by international organizations. The European Union's RoHS and WEEE directives restrict the use of hazardous substances and make recycling mandatory.[5] In the United States, the "Right to Repair" law gives consumers the right to repair their devices, preventing planned obsolescence. Countries such as Japan and South Korea have established automated systems for collecting electronic waste.

Azerbaijan is also taking its first steps in this direction. At the initiative of the Ministry of Ecology and Natural Resources, special containers for collecting electronic waste have been installed in the capital and major cities. In addition, within the framework of the "green economy" strategy, a process of environmental certification for manufacturing enterprises is being implemented. Such measures contribute to the long-term protection of both nature and human health.

In conclusion, although the electronics industry plays an important role in the development of human civilization, its environmental impact must be regulated by the principles of sustainable development. The future of technology is not only the future of innovation but also of responsibility. Industrial enterprises must transition to environmentally clean production models, and governments must support green technologies. Otherwise, technological progress may endanger ecological stability. For a sustainable future, electronics must be not only smart but also environmentally conscious.

References:

1. Pecht M., Tummala R. Green Electronics Design and Manufacturing. CRC Press, 2018.
2. UNEP E-waste and Sustainability in the Electronics Industry. United Nations Environment Programme, 2023.
3. European Commission. Directive 2012/19/EU on Waste Electrical and Electronic Equipment (WEEE), 2021.
4. Bandyopadhyay A. Sustainable Design Approaches in Consumer Electronics. *Journal of Cleaner Production*. 2020. 276.
5. World Economic Forum. Circular Electronics Initiative: Global Progress Report, 2022.

ОСВІТА ТА РИНОК ПРАЦІ: ЯК КОМПЕТЕНЦІЇ ВПЛИВАЮТЬ НА ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ЗДОБУВАЧІВ

Близнюк А.О., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет
basket1979@ukr.net

Освіта як формальна, так і неформальна стала абсолютною необхідністю в XXI столітті. Висока значущість освіти для національного та особистого розвитку обумовлена тими компетенціями, які вона дає.

Якість освіти – неоднозначне поняття, тому має розглядатися з об'єктивної та суб'єктивної точки зору. Якість будь-чого – це відповідність певним критеріям. Під якісною освітою розуміється така освіта, при якій здобувачі не мають будь-якого фізичного дискомфорту (голод, спрага, проблеми зі здоров'ям або неможливість вчитися через них); знаходяться у здоровому, безпечному та не дискримінуючому за якою-небудь ознакою середовищі; вивчають релевантну інформацію, спрямовану на напрацювання корисних навичок; проходять навчання у кваліфікованих викладачів зі свіжими навчальними матеріалами;

задіяні у навчанні, що допомагає національним освітнім цілям і що включає їх у суспільне життя.

Освіта вимагає участі двох сторін – того, хто "постачає" знання та того, хто "отримує" їх. Людина повинна мати певний ступінь відповідальності і мати навички самоорганізації, щоб бути не лише "споживачем", а й безпосереднім учасником процесу освіти.

Крім того, навчальні заклади, а також державні структури, які відповідають за якість освіти, повинні враховувати потреби здобувачів – йти в ногу з часом, пропонуючи для освоєння нових професій, стежити за технічним оснащенням навчального закладу, створювати доступне середовище для людей з обмеженими можливостями.

Основними індикаторами якості освіти особи як університетського, так і постуніверситетського віку першими зазвичай називають такі: гарна відвідуваність студентів на програмі; актуальність навчальних програм у сучасному світі та системи освіти у конкретному ЗВО; рейтинги навчальних закладів та міжнародна чи інша акредитація навчальної програми чи навчального закладу

Крім вищезгаданих індикаторів якості освіти, є й інші, менш очевидні, але не менш важливі, серед яких широкий спектр професій, у яких можливе працевлаштування, використання нових засобів навчання та актуального методичного апарату, кількість списувань на іспитах та тестах, позанавчальні заходи та конкурси, на яких студенти різних спеціальностей можуть поповнити своє портфоліо.

Складною відповідь на питання про індикатори якісної освіти роблять тренди у навчанні. Освіта, як і будь-яка сфера, схильна до трендів, тільки вони носять глобальний характер. Вітчизняний ринок праці поступово переймає європейські методи відбору претендентів – супровідні та мотиваційні листи, творчі тестові завдання. У таких умовах кандидат, який виробив у собі лідерські та креативні якості за час навчання, буде вигідно виділятися на тлі інших.

Неможливість знайти роботу за певною спеціальністю може говорити про те, що під час навчання студент не набув потрібних у професії компетенцій, що спеціальність вибиралася несвідомо або про те, що спеціальність сама по собі не передбачає великої кількості варіантів для працевлаштування. Спосіб вирішення проблеми саме останнього пункту може послужити активне залучення потенційних роботодавців до заходів та системи навчання, щоб студенти отримували роботу ще зі "студентської лави", збільшення спектру заходів, де студенти зможуть отримати суміжні з професією навички і так далі.

Якщо сам навчальний заклад не допомагає здобувачу безпосередньо з працевлаштуванням, він часто побічно все одно цьому сприяє за допомогою практик, конференцій та іншого, де студент може привернути увагу потенційних роботодавців. Як відомо, лише диплом ЗВО з топовою позицією в рейтингах або диплом будь-якого ЗВО з відзнакою не гарантує працевлаштування. Для цього студенту необхідно вміти підносити свої навички, багатьом з яких він в університеті не міг навчитися. Такий досвід можна напрацювати у наукових конференціях, конкурсах проєктів, на практиці, за яку виставляється оцінка, стажування та програми обміну. Перше, що дізнається роботодавець про претендента на вакансію – це список його досягнень та робочих місць з його резюме, але не перелік предметів з університету та оцінок щодо них. Саме тому позанавчальні активності мають таке значення.

Треба визначити, що державні освітні установи більшою мірою орієнтовані на об'єктивні критерії якості освіти, тобто ті, які створює держава. Комерційні освітні організації змушені більше орієнтуватися на суб'єктивні критерії якості освіти, тобто тих вимог, які до них пред'являє "споживач".

При цьому важливо відзначити, що існують і ті державні бюджетні установи, які намагаються по можливості враховувати бажання здобувачів, прислухатися до них, але, на жаль, не можна сказати, що це має масовий характер, і іноді це все одно відбувається за рахунок самих здобувачів.

Також треба зазначити, що бюджетна та платна освіта можуть бути однаково якісними як з об'єктивної, так і з суб'єктивної точки зору. Багато в чому

це залежить від конкретної людини або групи осіб – від викладача, від того, хто навчається, від представника адміністрації навчального закладу, від тих, хто встановлює стандарти, яким потім підпорядковується навчальний заклад тощо. Взагалі значення освіти та її якості з роками зростає завдяки масі переваг, що даються їм.

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТІЙКОСТІ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ СИСТЕМНИХ ВИКЛИКІВ

Болдовський В.М., к.т.н., доцент
Національний аерокосмічний університет
«Харківський авіаційний інститут»
v.boldovskyi@khai.edu

Сучасний етап розвитку освітніх систем характеризується високим рівнем турбулентності зовнішнього середовища, зумовленого одночасним впливом глобальних кризових явищ, технологічних трансформацій, соціально-економічних диспропорцій та безпекових ризиків, що формують принципово нову реальність функціонування освіти як складної соціально-економічної системи. У цих умовах категорія стійкості освітнього процесу набуває ключового значення, оскільки йдеться не лише про здатність освітніх інституцій підтримувати безперервність навчання, але й про їх спроможність адаптуватися, трансформуватися та розвиватися під впливом системних викликів. Відтак, забезпечення стійкості освітнього процесу дедалі більше пов’язується з впровадженням інноваційних підходів, які дозволяють інтегрувати цифрові ресурси, організаційні механізми та педагогічні технології у єдину адаптивну модель функціонування освіти.

Теоретичне осмислення феномену стійкості в освіті ґрунтується на міждисциплінарному підході, що поєднує концепції організаційної резильєнтності, теорії систем, теорії складності та інституційної адаптації. У

контексті освітніх систем стійкість трактується як здатність до збереження функціональної цілісності за умов дестабілізуючих впливів, що поєднується з можливістю трансформації внутрішніх структур і процесів відповідно до змін зовнішнього середовища. Особливого значення набуває процесний підхід до розуміння стійкості, відповідно до якого вона розглядається не як статичний стан, а як динамічна характеристика, що формується через послідовність етапів адаптації, трансформації та нормалізації діяльності організації. Дослідження освітніх інституцій у період кризових потрясінь демонструють, що процес забезпечення стійкості розгортається через фази швидкого реагування, адаптації та інституціоналізації нових практик, при цьому ключову роль відіграють цифрові ресурси та організаційна гнучкість [1].

Інноваційні підходи до забезпечення стійкості освітнього процесу значною мірою базуються на цифровізації, яка виступає як каталізатор трансформаційних змін у сфері освіти. Розвиток онлайн-навчання, дистанційних та гібридних форматів освітньої діяльності став відповіддю на необхідність забезпечення безперервності навчання в умовах зростаючої невизначеності та динамічних трансформацій глобального середовища, що суттєво активізувало впровадження цифрових освітніх технологій у світовому масштабі [2]. Цифрові платформи, системи управління навчанням, засоби відеоконференцзв’язку та інтерактивні освітні інструменти забезпечують доступність освітніх послуг навіть за умов обмежень фізичної присутності, виступаючи фундаментальним елементом забезпечення стійкості освітніх систем.

Водночас цифровізація освіти не є універсальним рішенням, оскільки вона супроводжується виникненням нових викликів, пов’язаних із цифровою нерівністю, різним рівнем доступу до технологій та нерівномірністю розвитку цифрових компетентностей. Наявність так званого «нового цифрового розриву» створює загрозу для стійкості освітніх систем, оскільки обмежує можливості окремих соціальних груп щодо повноцінної участі в освітньому процесі [3]. У цьому контексті інноваційні підходи повинні враховувати не лише

технологічний, але й соціальний вимір стійкості, забезпечуючи інклюзивність та рівний доступ до освітніх ресурсів.

Одним із ключових напрямів забезпечення стійкості освітнього процесу є формування цифрової компетентності як базової складової людського капіталу. Сучасні дослідження свідчать, що рівень цифрових навичок безпосередньо впливає на здатність індивідів адаптуватися до змін та ефективно функціонувати в цифровому середовищі, що, своєю чергою, визначає їхню конкурентоспроможність на ринку праці та соціальну інтеграцію [4]. Освітні системи, які системно розвивають цифрову грамотність, демонструють вищий рівень стійкості, оскільки здатні забезпечити підготовку фахівців, адаптованих до умов цифрової економіки.

Особливу роль у забезпеченні стійкості освітнього процесу відіграють так звані «резильєнтні освітні установи», які здатні ефективно функціонувати навіть у несприятливих умовах. Дослідження показують, що такі установи характеризуються високим рівнем організаційної гнучкості, розвиненою цифровою інфраструктурою, ефективним управлінням та орієнтацією на розвиток компетентностей здобувачів освіти незалежно від їх соціально-економічного статусу [5]. Важливим чинником їх успішності є здатність до інноваційної діяльності, що включає впровадження нових педагогічних підходів, використання цифрових технологій та формування партнерств із зовнішніми стейкхолдерами.

Інноваційні педагогічні підходи, що сприяють стійкості освітнього процесу, включають використання змішаного навчання, проблемно-орієнтованого навчання, проєктних методів, а також адаптивних освітніх технологій, які дозволяють враховувати індивідуальні особливості здобувачів освіти. Такі підходи забезпечують не лише підвищення якості навчання, але й розвиток ключових компетентностей, необхідних для функціонування в умовах невизначеності, зокрема критичного мислення, креативності, комунікативних навичок і здатності до самонавчання. У цьому контексті освітній процес

трансформується у гнучку систему, здатну оперативно реагувати на зміни та забезпечувати високий рівень адаптивності.

Значного розвитку набуває концепція безперервної освіти, яка виступає одним із ключових інструментів забезпечення стійкості людського капіталу в умовах постійних змін. Цифрові технології створюють можливості для реалізації навчання протягом життя, забезпечуючи доступ до освітніх ресурсів незалежно від часу та місця. Це дозволяє індивідам постійно оновлювати свої знання та навички, адаптуючись до нових вимог ринку праці та технологічного середовища.

Важливим інноваційним напрямом є також використання аналітики даних у сфері освіти, що дозволяє здійснювати моніторинг освітнього процесу, оцінювати ефективність навчання та приймати обґрунтовані управлінські рішення. Використання цього інструменту сприяє підвищенню прозорості освітніх процесів і дозволяє своєчасно виявляти проблеми та ризики, що є важливим елементом забезпечення стійкості.

Разом із тим, інноваційні підходи до забезпечення стійкості освітнього процесу повинні враховувати ризики, пов’язані з надмірною технологізацією освіти, зокрема зниження рівня соціальної взаємодії, психологічне навантаження на учасників освітнього процесу та питання етичного використання технологій. Дослідження впливу цифрової трансформації на людський фактор свідчать про її подвійний характер, оскільки поряд із позитивними ефектами вона може створювати додаткові навантаження та виклики для учасників освітнього процесу [6].

У стратегічній перспективі забезпечення стійкості освітнього процесу вимагає формування інтегрованих освітніх екосистем, у межах яких поєднуються цифрові технології, інноваційні педагогічні підходи, ефективне управління та розвиток людського капіталу. Такий підхід дозволяє створити гнучку, адаптивну та інклюзивну систему освіти, здатну ефективно реагувати на системні виклики та забезпечувати сталий розвиток суспільства.

Таким чином, інноваційні підходи до забезпечення стійкості освітнього процесу базуються на комплексній інтеграції технологічних, організаційних і педагогічних рішень, що дозволяють забезпечити безперервність, адаптивність і ефективність освіти в умовах системних викликів. Їх реалізація потребує глибокого теоретико-методологічного осмислення, а також практичної імплементації на рівні освітніх установ і державної політики, що визначає перспективи подальшого розвитку освітніх систем у цифрову епоху.

Література:

1. Organizational resilience and digital resources: Evidence from responding to exogenous shock by going virtual / J. A. Nielsen et al. *International Journal of Information Management*. 2023. Vol. 73. P. 102687. URL: https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2023.102687.

2. Polat M. Readiness, resilience, and engagement: Analyzing the core building blocks of online education. *Education and Information Technologies*. 2024. № 29. P. 17387–17414. URL: https://doi.org/10.1007/s10639-024-12534-0.

3. Carbonaro A., Moss Breen Kuzelka J.A., Piccinini F. A new digital divide threatening resilience: Exploring the need for educational, firm-based, and societal investments in ICT human capital. *Journal of e-Learning and Knowledge Society*. 2022. № 18(3). P. 66–73. URL: https://doi.org/10.20368/1971-8829/1135567

4. Hetmańczyk P. Digitalization and its impact on labour market and education. Selected aspects. *Education and Information Technologies*. 2024. № 29. P. 11119–11134. URL: https://doi.org/10.1007/s10639-023-12203-8

5. Niemann J., Eickelmann B., Drossel K. Overcoming digital inequalities-identification and characterization of digitally resilient schools in different countries using ICILS 2023 data. *Education Sciences*. 2025. Vol. 15, № 7. P. 898. URL: https://doi.org/10.3390/educsci15070898

6. Enabling or burdening? – The double-edged sword impact of digital transformation on employee resilience / P. Liu et al. *Computers in Human Behavior*. 2024. P. 108220. URL: https://doi.org/10.1016/j.chb.2024.108220/

АДАПТАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ЗВО УКРАЇНИ ДО УМОВ НЕСТАБІЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА

Величко Я.І., старший викладач кафедри менеджменту
Харківський національний автомобільно-дорожній університет
yana0505050@gmail.com

Сучасна система вищої освіти України функціонує в умовах тривалої нестабільності, спричиненої воєнними діями, демографічними змінами, економічними ризиками, міграційними процесами та цифровою трансформацією. Повномасштабна війна суттєво змінила умови діяльності закладів вищої освіти, актуалізувавши питання забезпечення безперервності освітнього процесу, адаптивності управлінських механізмів та організаційної гнучкості університетів. Додатковими викликами стали нерівномірність доступу до освітніх ресурсів, порушення традиційних комунікаційних зв'язків та необхідність швидкої перебудови внутрішніх процесів ЗВО. У таких умовах традиційні підходи до організації освітнього процесу виявляються недостатньо ефективними та потребують трансформації відповідно до нових умов функціонування.

Проблематика адаптації освітнього процесу в умовах кризових трансформацій активно досліджується як українськими, так і зарубіжними науковцями. Українські дослідники значну увагу приділяють трансформації освітнього середовища в умовах воєнного стану, питанням дистанційного навчання, психологічної підтримки учасників освітнього процесу та забезпечення організаційної стійкості ЗВО [1–3]. Закордонні дослідження акцентують увагу на концепціях «organizational resilience», «adaptive governance» та «sustainable higher education systems», які розглядають університет як адаптивну систему, здатну функціонувати в умовах тривалих криз і невизначеності [4–6]. Особлива увага приділяється питанням гнучкого

управління, цифрової стійкості та здатності університетів підтримувати якість освіти в умовах зовнішніх дестабілізуючих факторів.

Водночас значна частина існуючих досліджень має переважно описовий характер і концентрується на окремих аспектах дистанційного навчання або цифровізації освіти. Недостатньо розробленими залишаються питання комплексної адаптації освітнього процесу ЗВО з урахуванням управлінської гнучкості, цифрової стійкості, кадрової адаптивності та безпекових викликів. Метою доповіді є визначення ключових напрямів адаптації освітнього процесу закладів вищої освіти України до умов нестабільного середовища та обґрунтування складових адаптивної моделі функціонування сучасного ЗВО.

В умовах нестабільного середовища освітній процес зазнає впливу безпекових, організаційних, технологічних та соціально-психологічних факторів. Воєнні ризики спричинили вимушене переміщення студентів і викладачів, перебої з енергозабезпеченням та зв'язком, а також значне психологічне навантаження на учасників освітнього процесу. Крім того, частина закладів освіти була змушена адаптувати свою діяльність до дистанційного або змішаного формату роботи в максимально короткі терміни. У таких умовах традиційна модель функціонування університету, орієнтована на стабільне середовище, втрачає ефективність.

Одним із ключових напрямів адаптації стало впровадження гнучких форматів організації навчання. Більшість ЗВО України перейшли до змішаних моделей освітнього процесу, поєднуючи дистанційне, асинхронне та аудиторне навчання залежно від безпекової ситуації в регіоні [1]. Важливим чинником адаптації стала і цифрова трансформація освітнього середовища. Використання платформ Moodle, Google Classroom, Microsoft Teams та Zoom стало не тимчасовим рішенням, а елементом нової організаційної моделі функціонування ЗВО. При цьому цифровізація охоплює не лише навчальний процес, а й управлінські комунікації, моніторинг результатів навчання та координацію діяльності структурних підрозділів.

Поряд із технологічною адаптацією особливого значення набуває організаційна гнучкість університетів. Як зазначають зарубіжні дослідники, сучасний ЗВО повинен функціонувати як «adaptive resilient organization», здатна швидко змінювати внутрішні процеси відповідно до змін зовнішнього середовища [4; 5]. Це передбачає децентралізацію управлінських рішень, оперативне оновлення навчальних програм, гнучкий розподіл ресурсів та використання адаптивних моделей комунікації.

Проведений аналіз дозволив систематизувати основні виклики нестабільного середовища та визначити адаптаційні механізми, які використовуються закладами вищої освіти України для забезпечення безперервності освітнього процесу (табл. 1). Запропонований підхід демонструє, що ефективність адаптації залежить не лише від рівня цифровізації освітнього середовища, але й від здатності системи управління швидко трансформувати організаційні процеси відповідно до нових умов функціонування.

Для більш глибокого аналізу адаптаційних можливостей ЗВО доцільно виділити різні рівні адаптивності в умовах нестабільного середовища (табл. 2). Високий рівень стійкості освітнього процесу забезпечується поєднанням організаційної гнучкості, кадрової адаптивності, цифрової стійкості та розвиненої інформаційної інфраструктури. Натомість низький рівень адаптивності характеризується переважанням реактивного управління та недостатньою готовністю до швидких змін зовнішнього середовища.

Таким чином, адаптація освітнього процесу закладів вищої освіти України до умов нестабільного середовища є важливою передумовою забезпечення безперервності та якості вищої освіти. Встановлено, що ефективність функціонування ЗВО в кризових умовах значною мірою залежить від рівня організаційної гнучкості, цифрової стійкості, кадрової адаптивності та здатності системи управління оперативно реагувати на зовнішні виклики. У результаті дослідження систематизовано основні виклики нестабільного середовища, визначено адаптаційні механізми та запропоновано підхід до класифікації рівнів адаптивності закладів вищої освіти.

Таблиця 1 – Взаємозв’язок сучасних викликів та адаптаційних механізмів освітнього процесу ЗВО України

Виклик нестабільного середовища	Вплив на діяльність ЗВО	Адаптаційний механізм	Очікуваний ефект
Воєнні загрози та безпекові ризики	Переривання освітнього процесу, зниження відвідуваності, переміщення учасників освітнього процесу	Впровадження змішаного та асинхронного навчання, резервних освітніх сценаріїв	Забезпечення безперервності навчання
Перебої енергозабезпечення та зв’язку	Неможливість стабільного проведення занять	Використання хмарних платформ, запису лекцій, гнучких термінів виконання завдань	Підвищення доступності освітніх ресурсів
Психоемоційне навантаження студентів і викладачів	Зниження мотивації та продуктивності	Психологічний супровід, адаптивне навантаження, підтримка академічної взаємодії	Підвищення стійкості учасників освітнього процесу
Швидка цифровізація освіти	Недостатній рівень цифрових компетентностей	Підвищення цифрової грамотності викладачів та студентів	Підвищення ефективності цифрового навчання
Невизначеність зовнішнього середовища	Ускладнення стратегічного планування діяльності ЗВО	Гнучкі управлінські рішення та децентралізація управління	Підвищення адаптивності системи управління
Демографічні та міграційні зміни	Скорочення контингенту здобувачів освіти	Розширення дистанційних програм та міжнародної співпраці	Збереження конкурентоспроможності ЗВО

Таблиця 2 – Характеристика рівнів адаптивності закладів вищої освіти в умовах нестабільного середовища

Рівень адаптивності	Характерні ознаки	Особливості управління	Ризики
Низький	Реактивне реагування на зміни, відсутність цифрової інтеграції	Централізоване управління, повільне прийняття рішень	Висока ймовірність дестабілізації освітнього процесу
Середній	Часткова цифровізація та використання змішаного навчання	Комбінування традиційних та адаптивних підходів	Нерівномірність адаптації структурних підрозділів
Високий	Гнучка організація навчання, цифрова стійкість, адаптивне управління	Децентралізація, швидке управлінське реагування	Потреба у постійному оновленні компетентностей

Перспективи подальших досліджень пов’язані з розробкою методичних підходів до оцінювання рівня адаптивності системи управління ЗВО та формуванням практичних інструментів підвищення стійкості університетів в умовах довготривалої нестабільності.

Література:

1. Поліщук С. В., Бесарабчук Г. В. Трансформація освітнього процесу у закладах освіти в умовах воєнного стану: досвід України та світові практики. *Академічні візії*. 2025. № 46. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17377430

2. Єльникова Г., Жук М., Кретович С. Розвиток адаптивних процесів освітньої діяльності в Україні в умовах воєнного стану. *Адаптивне управління: теорія і практика*. 2025. Вип. 20 (39). DOI: https://doi.org/10.33296/2707-0255-20(39)-02.

3. Чикалова М., Юхно Н. Особливості освітнього процесу в умовах повномасштабних бойових дій. *Український педагогічний журнал*. 2023. № 3. С. 13–22. DOI: https://doi.org/10.32405/2411-1317-2023-3-13-22

4. Shaya N., Abukhait R., Madani R. et al. Organizational Resilience of Higher Education Institutions: An Empirical Study during Covid-19 Pandemic. *Higher Education Policy*. 2023. Vol. 36. No. 3. P. 529–555. DOI: https://doi.org/10.1057/s41307-022-00272-2

5. Ross P. M., Scanes E., Locke W. Stress adaptation and resilience of academics in higher education. *Asia Pacific Education Review*. 2023. Vol. 24. No. 4. P. 695–715. DOI: https://doi.org/10.1007/s12564-023-09829-1

6. Bozkurt A. Resilience, Adaptability, and Sustainability of Higher Education: A systematic Mapping Study on the Impact of the Coronavirus (Covid-19) Pandemic and the Transition to the New Normal. *Journal of Learning for Development.* 2022. Vol. 9 № 1, P. 1–16. DOI: https://doi.org/10.56059/jl4d.v9i1.590

ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ З УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ РИЗИКАМИ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ОБЛІКУ ТА ОПОДАТКУВАННЯ

Вербицька В.І., к.е.н., доцент
Серпухов Д.В., здобувач вищої освіти
ea122sdv@stud.khadi.kharkov.ua
Немченко В.І., здобувачка вищої освіти
ea124nvi@stud.khadi.kharkov.ua
Харківський національний автомобільно-дорожній університет
Бредіхін В.М., к.т.н., доцент
Харківський національний університет міського господарства
ім. О.М. Бекетова

В сучасних умовах воєнного стану підготовка фахівців з економіки та підприємництва повинна орієнтуватися на формування не лише професійних знань, а й здатності діяти в умовах невизначеності, швидко адаптуватися до змін, приймати ефективні управлінські рішення та брати участь у процесах економічного відновлення держави. Особливого значення набувають практикоорієнтованість навчання, цифрові компетентності, фінансова гнучкість та розвиток підприємницького мислення.

Особливо важливим нам видаються навички фінансова гнучкість, що виступає ключовим фактором виживання та розвитку як для окремих осіб, так і для бізнесу. Вона дозволяє не лише мінімізувати ризики, але й знаходити нові можливості в умовах кризи, забезпечуючи адаптивність і довгострокову стійкість. Отже, фінансова гнучкість — це здатність швидко адаптувати управління фінансовими ресурсами до змін зовнішнього середовища, і в умовах воєнного стану її значення суттєво зростає, оскільки економічне середовище характеризується високим рівнем невизначеності, ризиків та нестабільності [1].

По-перше, воєнний стан супроводжується непередбачуваністю доходів як для домогосподарств, так і для підприємств. Втрата роботи, зниження обсягів діяльності, перебої в логістиці — усе це потребує наявності фінансового резерву та можливості оперативно переглядати структуру витрат.

По-друге, важливим є фактор інфляційного тиску та валютних коливань. Зростання цін на товари та послуги зменшує купівельну спроможність, тому гнучкість дозволяє швидко реагувати — змінювати структуру споживання, інвестування чи заощаджень.

По-третє, фінансова гнучкість забезпечує стійкість до кризових шоків. Наявність диверсифікованих джерел доходу, резервних коштів і доступу до фінансових інструментів (кредити, державні програми підтримки) дає змогу пережити складні періоди без критичних втрат.

По-четверте, в умовах війни зростає значення оперативного прийняття фінансових рішень. Це може стосуватися релокації бізнесу, зміни постачальників, переходу на нові ринки або оптимізації витрат. Гнучкість у фінансовому управлінні дозволяє швидко реалізовувати такі рішення.

По-п’яте, фінансова гнучкість сприяє ефективному плануванню майбутнього навіть у кризових умовах. Вона передбачає сценарний підхід до планування, коли розглядаються різні варіанти розвитку подій і відповідні фінансові стратегії.

Умови воєнного стану характеризуються високим рівнем невизначеності, динамічністю змін та підвищеним рівнем ризиків. Воєнні дії, порушення логістичних ланцюгів, нестабільність фінансових потоків, зміни у податковому законодавстві та обмежений доступ до ресурсів суттєво ускладнюють діяльність суб’єктів господарювання. У таких умовах особливого значення набуває підготовка фахівців, здатних ефективно управляти фінансовими ризиками [2].

Фахівці з обліку та оподаткування відіграють ключову роль у системі управління фінансовими ризиками підприємства, оскільки саме вони забезпечують формування обліково-аналітичної інформації, яка є основою для прийняття управлінських рішень. В умовах воєнного стану значно зростає

значення оперативності, достовірності та релевантності облікових даних, що дозволяє своєчасно ідентифікувати ризики, оцінювати їх вплив та обирати ефективні шляхи реагування.

У зв'язку з цим актуалізується проблема формування у майбутніх фахівців з обліку та оподаткування комплексу професійних компетентностей у сфері управління фінансовими ризиками. До ключових з них доцільно віднести: здатність здійснювати комплексний аналіз фінансової інформації; уміння ідентифікувати внутрішні та зовнішні ризики діяльності підприємства; навички застосування сучасних методів оцінки фінансових ризиків; здатність прогнозувати наслідки ризикових ситуацій; уміння приймати обґрунтовані управлінські рішення в умовах невизначеності та обмеженості ресурсів; здатність враховувати податкові ризики та зміни фіскального середовища [3-5].

Особливістю підготовки фахівців у сучасних умовах є необхідність врахування специфіки функціонування підприємств під час воєнного стану. Це передбачає включення до освітнього процесу аналізу реальних кейсів діяльності підприємств в умовах кризи, вивчення практики релокації бізнесу, змін у податковому адмініструванні, особливостей обліку втрат, знецінення активів, переривання господарської діяльності [6-8]. Такий підхід сприяє формуванню у здобувачів освіти здатності застосовувати теоретичні знання у нестандартних ситуаціях.

Важливим напрямом удосконалення підготовки є впровадження практикоорієнтованих та інтерактивних методів навчання, зокрема кейс-методу, методу проєктів, ситуаційного моделювання, ділових ігор. Доцільним є також застосування міждисциплінарного підходу, що передбачає інтеграцію знань з обліку, фінансів, оподаткування, економічного аналізу та управління ризиками. Це дозволяє сформувати цілісне бачення фінансово-господарських процесів та механізмів їх регулювання.

Окремої уваги потребує використання цифрових технологій у процесі навчання, що особливо актуально в умовах можливих обмежень очного навчання. Використання хмарних сервісів, спеціалізованого програмного

забезпечення, електронних платформ дає змогу моделювати фінансові ризики, здійснювати аналітичні розрахунки та оцінювати ефективність управлінських рішень у режимі, наближеному до реальної професійної діяльності.

Застосування облікових та податкових компетентностей набуває актуальності у таких напрямах, як облік втрат і пошкодження активів, визначення фінансових наслідків простою підприємств, облік витрат на релокацію бізнесу, облік і документування втрат активів унаслідок бойових дій, визначення та відображення знецінення майна, облік вимушеної релокації підприємств, а також формування інформації для отримання державної підтримки та міжнародної допомоги або грантового фінансування. Важливим є також коректне врахування змін у податковому законодавстві [5], що відбуваються в умовах воєнного стану та особливостей адміністрування податків у кризових умовах : зокрема застосування податкових пільг, відстрочок, особливостей адміністрування податків та подання звітності. Крім того, суттєвого значення набуває оцінка ризиків неплатоспроможності контрагентів, формування резервів сумнівних боргів, а також забезпечення достовірності фінансової звітності в умовах обмеженого доступу до первинних документів. Водночас важливу увагу слід приділяти обліку переривання діяльності, аналізу простоїв, а також формуванню аналітичної інформації для прийняття управлінських рішень щодо відновлення діяльності підприємства. У цих умовах роль фахівця з обліку та оподаткування трансформується від виконавця облікових процедур до активного учасника процесу антикризового управління [10].

Таким чином, формування компетентностей з управління фінансовими ризиками у майбутніх фахівців з обліку та оподаткування є важливою складовою їх професійної підготовки в умовах воєнного стану. Це забезпечує здатність випускників ефективно діяти в умовах нестабільності, приймати обґрунтовані рішення та сприяти підвищенню фінансової стійкості підприємств і економіки в цілому.

Література:

1. Коваленко В.В. Фінансова стійкість підприємств в умовах економічної нестабільності. *Наукові записки НаУКМА. Економічні науки*. 2022. №7. С. 45–52.

2. Савчук В.П. Управління фінансовими ризиками в умовах воєнного стану. *Фінанси України*. 2023. №4. С. 88–102.

3. Національний банк України. Звіт про фінансову стабільність. Київ: НБУ, 2024. URL: https://bank.gov.ua (дата звернення 20.04.2024)

4. Міністерство фінансів України. Методичні рекомендації щодо ведення бухгалтерського обліку в умовах воєнного стану. Київ, 2023. URL: https://mof.gov.ua (дата звернення 20.04.2024)

5. Державна податкова служба України. Особливості податкового адміністрування в умовах воєнного стану. Київ, 2024. URL: https://tax.gov.ua (дата звернення 22.04.2024)

6. International Federation of Accountants. The Role of Professional Accountants in Managing Risks and Supporting Sustainable Development. New York, 2022. URL: https://www.ifac.org (дата звернення 24.04.2024)

7. Ткаченко Н.М. Облік і аудит у системі управління підприємством в умовах невизначеності. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2023. № 3. С. 5–12.

8. Сопко В.В. Бухгалтерський облік в управлінні підприємством: сучасні виклики та ризики. *Фінанси України*. 2022. № 7. С. 45–52.

9. Кужельний М.В. Розвиток облікових компетентностей в умовах цифровізації та кризових явищ. *Економіка та держава*. 2024. № 2. С. 23–29.

10. Голов С.Ф. Управління фінансовими ризиками підприємства: обліковий аспект. Економіка України. 2023. № 5. С. 60–68.

ІННОВАЦІЙНІ ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ

Деділова Т.В., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет
dedilova@ukr.net

У сучасних умовах глобалізації, цифрової трансформації суспільства та швидкого розвитку інформаційних технологій особливого значення набуває проблема забезпечення конкурентоспроможності освіти. Заклади освіти мають не лише надавати якісні знання, але й формувати у здобувачів освіти компетентності, необхідні для успішної професійної діяльності в динамічному соціально-економічному середовищі. Одним із ключових чинників підвищення якості та конкурентоспроможності сучасної освіти є впровадження інноваційних педагогічних технологій, які забезпечують модернізацію освітнього процесу та його адаптацію до сучасних викликів.

Інноваційні педагогічні технології являють собою сукупність сучасних методів, форм і засобів організації навчання, спрямованих на підвищення ефективності освітнього процесу та розвиток особистості здобувача освіти. Їх використання дозволяє перейти від традиційної моделі передачі знань до компетентнісного підходу, який орієнтований на формування практичних навичок, критичного мислення, творчості та здатності до самостійного навчання. У сучасній освіті особливого поширення набувають інтерактивні методи навчання, проєктні технології, кейс-методи, змішане та дистанційне навчання, цифрові освітні платформи, гейміфікація та технології штучного інтелекту [1, 2].

Використання інноваційних педагогічних технологій сприяє активізації пізнавальної діяльності здобувачів освіти та підвищенню їх мотивації до навчання. Інтерактивні форми роботи дозволяють створити освітнє середовище, у якому здобувачі освіти стають активними учасниками навчального процесу, набувають навичок командної роботи, комунікації та вирішення проблемних

ситуацій. Проєктне навчання та кейс-методи забезпечують можливість застосування теоретичних знань у практичній діяльності та формування професійних компетентностей. Особливого значення в сучасних умовах набуває цифровізація освіти, яка суттєво розширює можливості використання інноваційних педагогічних технологій. Крім того, цифрові технології сприяють розвитку цифрової грамотності здобувачів освіти, що є необхідною умовою їх професійної конкурентоспроможності.

Важливу роль у впровадженні інноваційних педагогічних технологій відіграє професійна компетентність викладача. Сучасний викладач має бути не лише носієм знань, але й організатором навчальної діяльності, фасилітатором та наставником. Це потребує постійного професійного розвитку, удосконалення цифрових навичок та готовності до впровадження нових освітніх підходів. Водночас ефективне використання інноваційних технологій потребує належного матеріально-технічного забезпечення та створення сучасного цифрового освітнього середовища.

Отже, інноваційні педагогічні технології є важливим інструментом забезпечення конкурентоспроможності сучасної освіти. Їх упровадження сприяє підвищенню якості освітнього процесу, розвитку професійних і особистісних компетентностей здобувачів освіти та підготовці фахівців, здатних ефективно працювати в умовах цифрової економіки та глобалізованого суспільства. Використання сучасних педагогічних технологій створює передумови для модернізації освіти та її інтеграції у світовий освітній простір.

Література:

1. Стрілець С. І. Інноваційні педагогічні технології у вищій школі: Навчально-методичний посібник. Чернігів: Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г.Шевченка, 2012. 200 с.

2. Задоріна О. М., Качан Т. В., Задорін В. В., Варга Н. І. Сучасні технології в освіті: потенціал та тенденції розвитку. *Академічні візії.* 2023. №19. DOI: http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7936943.

РОЛЬ МІЖНАРОДНОЇ АКАДЕМІЧНОЇ МОБІЛЬНОСТІ У ПІДВИЩЕННІ ЯКОСТІ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Деділова Т.В., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет
dedilova@ukr.net
Красиля Д.О., здобувач вищої освіти на рівень PhD
Харківський національний автомобільно-дорожній університет
grandixshop@gmail.com

У сучасних умовах глобалізації та інтеграції національних систем освіти у світовий освітній простір міжнародна академічна мобільність набуває особливого значення. Міжнародна академічна мобільність передбачає можливість здобувачів освіти, викладачів і науковців брати участь у навчанні, стажуванні, викладанні або проведенні наукових досліджень в іноземних закладах освіти чи наукових установах. Такі форми співпраці сприяють обміну знаннями, досвідом, сучасними методиками навчання та інноваційними освітніми практиками. Участь у програмах академічної мобільності дозволяє здобувачам освіти розширити професійний світогляд, підвищити рівень іншомовної підготовки, сформувати міжкультурну компетентність та адаптивність до міжнародного професійного середовища [1].

Важливим аспектом міжнародної академічної мобільності є її вплив на якість освітнього процесу. Співпраця із зарубіжними закладами освіти стимулює оновлення змісту освітніх програм, упровадження сучасних педагогічних технологій, інтерактивних методів навчання та цифрових інструментів. Викладачі, які беруть участь у міжнародних стажуваннях і наукових проєктах, отримують можливість ознайомитися з передовими освітніми практиками та інтегрувати їх у власну професійну діяльність.

Особливого значення міжнародна академічна мобільність набуває в умовах цифровізації освіти та розвитку дистанційних форм навчання. Сучасні

цифрові технології дозволяють розширювати можливості міжнародної співпраці через участь у спільних онлайн-курсах, вебінарах, віртуальних академічних обмінах та міжнародних наукових заходах, що забезпечує доступ до глобальних освітніх ресурсів та сприяє формуванню єдиного міжнародного освітнього простору.

Крім того, академічна мобільність позитивно впливає на розвиток особистісних та професійних якостей здобувачів освіти. Участь у міжнародних освітніх програмах сприяє розвитку комунікативних навичок, критичного мислення, самостійності, відповідальності та здатності працювати в багатокультурному середовищі [2]. Такі компетентності є важливими умовами успішної професійної діяльності в сучасному динамічному світі.

Водночас ефективна реалізація міжнародної академічної мобільності потребує створення належних організаційних, інформаційних та фінансових умов у закладах вищої освіти. Важливими завданнями є розширення партнерських зв'язків із зарубіжними університетами, удосконалення системи визнання результатів навчання, підвищення рівня іншомовної підготовки здобувачів освіти та розвиток міжнародної діяльності закладів освіти загалом.

Отже, міжнародна академічна мобільність є важливим чинником підвищення якості освітнього процесу та розвитку сучасної вищої освіти. Вона сприяє інтеграції у світовий освітній простір, удосконаленню освітніх програм, професійному розвитку учасників освітнього процесу та формуванню конкурентоспроможних фахівців, здатних ефективно діяти в умовах глобалізованого суспільства.

Література:

1. Ян Ц., Яо С. Роль академічної мобільності студентів у підвищенні конкурентоспроможності закладів вищої освіти України. Педагогічна Академія: наукові записки. 2024. №12. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.14171878.

2. Паска Т. В. Міжнародна академічна мобільність і розвиток лідерського потенціалу здобувачів вищої освіти в умовах глобалізації. *Вісник науки та освіти.* 2025. №7(37). С. 1521-1538. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-7(37)-1521-1538.

ЦИФРОВІ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИКЛАДАЧА ЯК УМОВА ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Кирчата І.М., к.е.н., доцент
Репецький О.В., здобувач PhD
Харківський національний автомобільно-дорожній університет
kirchatayairina@gmail.com

Сучасний розвиток суспільства характеризується активною цифровізацією всіх сфер діяльності, що безпосередньо впливає на систему освіти та організацію освітнього процесу. В умовах швидкого розвитку інформаційних технологій, дистанційного та змішаного навчання особливого значення набуває рівень цифрових компетентностей викладача. Саме здатність ефективно використовувати цифрові інструменти, освітні платформи та сучасні інформаційні ресурси значною мірою визначає якість освітнього процесу та конкурентоспроможність закладу освіти.

Цифрові компетентності викладача являють собою сукупність знань, навичок та вмінь, необхідних для використання цифрових технологій у професійній діяльності. Вони включають роботу з електронними освітніми платформами, використання онлайн-сервісів, створення цифрового навчального контенту, організацію дистанційного навчання, забезпечення інформаційної безпеки та ефективну цифрову комунікацію зі здобувачами освіти.

Особливої актуальності питання розвитку цифрових компетентностей набуло в умовах пандемії COVID-19 та воєнного стану в Україні. Заклади освіти були змушені оперативно переходити до дистанційного формату навчання, що потребувало від викладачів швидкої адаптації до нових умов роботи. Використання платформ для відеоконференцій, систем управління навчанням, електронних бібліотек та інтерактивних ресурсів стало необхідною складовою професійної діяльності сучасного викладача.

Однією з ключових переваг розвитку цифрових компетентностей є можливість підвищення якості освітнього процесу. Використання цифрових технологій дозволяє зробити навчання більш доступним, гнучким та інтерактивним. Викладачі можуть застосовувати мультимедійні презентації, відеоматеріали, інтерактивні тести, віртуальні платформи та онлайн-симуляції, що сприяє кращому засвоєнню навчального матеріалу та підвищенню зацікавленості студентів.

Цифрові технології також створюють можливості для індивідуалізації навчання. За допомогою електронних платформ викладач може враховувати рівень підготовки студентів, надавати додаткові матеріали, організовувати консультації та контролювати результати навчання. Це сприяє формуванню більш ефективної взаємодії між викладачем і здобувачами освіти.

Важливим напрямом є використання хмарних сервісів та систем дистанційного навчання. Такі інструменти забезпечують зручний доступ до навчальних матеріалів, дозволяють організовувати спільну роботу, проводити оцінювання та підтримувати комунікацію незалежно від місця перебування учасників освітнього процесу. У сучасних умовах це є важливою складовою забезпечення безперервності освіти.

Окрему роль у професійній діяльності викладача відіграє використання технологій штучного інтелекту. Сучасні цифрові інструменти можуть допомагати у створенні навчальних матеріалів, тестових завдань, презентацій, аналітичних матеріалів та організації навчального процесу. Використання таких технологій дозволяє оптимізувати окремі види роботи та зосередити більше уваги на педагогічній взаємодії зі студентами.

Разом із перевагами цифровізація освітнього процесу супроводжується певними викликами. Однією з проблем є недостатній рівень цифрової грамотності окремих викладачів. Частина педагогічних працівників потребує додаткового навчання та практичного досвіду роботи з цифровими платформами й сучасними технологіями. Це обумовлює необхідність системного підвищення кваліфікації у сфері цифрових компетентностей.

Ще одним викликом є проблема інформаційного перевантаження та необхідність критичного оцінювання цифрової інформації. Викладач повинен не лише вміти користуватися цифровими ресурсами, а й забезпечувати якісний відбір інформації, перевіряти її достовірність та формувати у студентів навички критичного мислення.

Особливої уваги потребують питання академічної доброчесності та кібербезпеки. Використання цифрових технологій підвищує ризики порушення авторських прав, несанкціонованого використання матеріалів та витоку персональних даних. Тому сучасний викладач повинен володіти базовими знаннями щодо захисту інформації та етичного використання цифрових ресурсів.

Стратегічним пріоритетом розвитку системи вищої освіти в Україні має стати формування високого рівня цифрових компетентностей педагогічних працівників. Для цього необхідно забезпечити модернізацію цифрової інфраструктури закладів освіти, організовувати навчальні тренінги, курси підвищення кваліфікації та створювати умови для професійного розвитку викладачів у сфері цифрових технологій.

Отже, цифрові компетентності викладача є важливою умовою забезпечення якісного освітнього процесу в сучасних умовах. Вони сприяють підвищенню ефективності навчання, розвитку інтерактивних форм взаємодії, забезпеченню доступності освіти та формуванню сучасного цифрового освітнього середовища. Успішна цифрова трансформація освіти неможлива без професійно підготовленого викладача, здатного ефективно використовувати сучасні технології у своїй діяльності.

УДОСКОНАЛЕННЯ ВИКЛАДАННЯ ОБЛІКОВИХ ДИСЦИПЛІН ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ КЕЙС-МЕТОДУ

Ковальова Т.В. к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет
Kovaleva64@ukr.net

Сучасний освітній процес в Україні функціонує в умовах перманентних викликів, серед яких ключовими є воєнний стан, цифровізація економіки та трансформація ринку праці. Нормативною основою функціонування системи освіти є законодавче забезпечення, зокрема Закон України «Про освіту», який визначає орієнтацію на компетентнісний підхід та безперервний розвиток особистості, що також узгоджується із положеннями Концепції Нової української школи [1; 2].

Це обумовлює необхідність перегляду традиційних підходів до викладання, зокрема облікових дисциплін, які мають прикладний характер і потребують формування практичних компетентностей [3;4]. Як свідчать сучасні дослідження, традиційні форми навчання не забезпечують достатнього рівня готовності здобувачів освіти до вирішення реальних професійних завдань [5].

Проблеми модернізації освітнього процесу та використання інноваційних методів навчання активно досліджуються у сучасній педагогічній науці. Зокрема, застосування кейс-методу як інструменту формування професійних компетентностей розглядається у працях вітчизняних науковців [6; 7; 8].

Дослідження також охоплюють питання трансформації вищої освіти в умовах воєнного стану та цифровізації, що впливає на зміст і методи навчання [2;3]. Водночас специфіка використання кейс-методу у викладанні облікових дисциплін потребує подальшого поглиблення.

Метою роботи є обґрунтування ефективності використання кейс-методу у викладанні облікових дисциплін та визначення напрямів удосконалення освітнього процесу.

Облікові дисципліни відіграють ключову роль у підготовці фахівців економічного профілю, оскільки формують здатність аналізувати фінансову інформацію, здійснювати облік господарських операцій та приймати управлінські рішення [9].

Кейс-метод є ефективним інструментом практикоорієнтованого навчання, що передбачає аналіз реальних або змодельованих професійних ситуацій [6]. Його застосування сприяє розвитку аналітичного та креативного мислення здобувачів освіти, формуванню навичок роботи з обліковою інформацією та прийняття рішень в умовах невизначеності [7,8,10].

В умовах цифровізації освіти кейс-метод набуває нових форм реалізації. Використання електронних освітніх платформ та цифрових інструментів дозволяє моделювати реальні бізнес-процеси та підвищувати ефективність навчання [5].

Особливої уваги потребує адаптація кейсів до сучасних умов функціонування підприємств, зокрема з урахуванням:

- змін у податковому законодавстві;
- ризиків воєнного часу;
- цифровізації облікових процесів;
- нестабільності економічного середовища [2;3].

Наприклад, при викладанні теми «Облік розрахунків з постачальниками» доцільно використовувати кейси, що передбачають аналіз договорів, відображення господарських операцій та оцінку ризиків невиконання зобов’язань.

Ефективність кейс-методу значною мірою залежить від організації навчального процесу. Важливими умовами є чітке формулювання проблемної ситуації, забезпечення інформаційної бази, організація командної роботи та інтерактивної взаємодії, що підтверджується сучасними науково-практичними дослідженнями [11].

Таким чином, використання кейс-методу забезпечує формування професійних компетентностей, необхідних сучасному фахівцю.

Кейс-метод є ефективним інструментом удосконалення викладання облікових дисциплін. Його застосування забезпечує інтеграцію теоретичних знань і практичних навичок, сприяє розвитку аналітичного мислення та підвищує рівень професійної підготовки здобувачів освіти.

Модернізація освітнього процесу має здійснюватися відповідно до стратегічних орієнтирів державної освітньої політики та передбачати впровадження інноваційних педагогічних технологій [1].

У практиці викладання облікових дисциплін доцільно використовувати різні типи кейсів залежно від дидактичної мети:

- ілюстративні кейси – спрямовані на демонстрацію типових господарських операцій;
- аналітичні кейси – передбачають глибокий аналіз фінансової інформації та виявлення проблем;
- проблемно-орієнтовані кейси – містять суперечливі або невизначені умови;
- прикладні (практичні) кейси – орієнтовані на прийняття управлінських рішень.

Застосування різних типів кейсів дозволяє формувати комплексні професійні компетентності здобувачів освіти.

Ефективне використання кейс-методу потребує системного підходу до його впровадження, який включає такі етапи:

1. Підготовчий етап – визначення мети, розробка кейсу, підбір інформаційних матеріалів.
2. Організаційний етап – формування груп, постановка завдання, визначення критеріїв оцінювання.
3. Аналітичний етап – опрацювання кейсу, аналіз інформації, формування альтернативних рішень.
4. Дискусійний етап – обговорення результатів, аргументація позицій.
5. Оціночний етап – підбиття підсумків, оцінювання результатів та рефлексія.

Такий підхід дозволяє забезпечити системність і результативність навчального процесу.

До основних переваг кейс-методу належать:

- наближення навчання до реальних умов діяльності підприємств;
- розвиток критичного та креативного мислення;
- формування навичок командної роботи.

Водночас існують і певні обмеження:

- значні витрати часу на підготовку кейсів;
- необхідність високого рівня підготовки викладача;
- складність об’єктивного оцінювання результатів.

Урахування цих аспектів дозволяє підвищити ефективність застосування кейс-методу.

Література:

1. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19 (дата звернення: 29.04.2026).

2. Концепція Нової української школи : схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14.12.2016 № 988-р. URL: https://mon.gov.ua (дата звернення: 29.04.2026).

3. Освіта України в умовах воєнного стану: управління, цифровізація, євроінтеграційні аспекти : *збірник тез доповідей IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 25 жовтня 2022 р.).* Київ : Інститут освітньої аналітики, 2022. 360 с.

4. Перспективи трансформації української вищої освіти у післявоєнний період. Discourse. 2022. № 4 (17). URL: https://www.journal-discourse.com (дата звернення: 29.04.2026).

5. Інноваційні методи навчання у професійній освіті. Український педагогічний журнал. 2025. № 2.

6. Алєксєєнко Т. Ф. Розвивальний потенціал case-study (кейс-технології) у формуванні компетентностей здобувачів освіти. 2022. URL: https://lib.iitta.gov.ua (дата звернення: 29.04.2026).

7. Леонтьєва І. В. Педагогічний кейс як інструмент підготовки майбутніх фахівців у вищій освіті. *Педагогічна освіта*. 2025. № 1.

8. Должковий С. В., Макаренко О. В. Використання кейс-методу у професійній підготовці фахівців. *Педагогічні науки. 2022*. № 2.

9. Вовчаста Н. О. Використання проблемно-орієнтованого навчання у вищій освіті. Педагогічні науки. 2022. № 3.

10. Фастівець А. В. Розвиток креативного мислення у процесі професійної підготовки здобувачів освіти. *Освітні інновації. 2024*. № 1.

11. Вдосконалення позашкільної освіти в умовах сучасних трансформацій : *матеріали ІІ Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (м. Кропивницький, 2025 р.).* Кропивницький, 2025.

АДАПТАЦІЯ ОСВІТНІХ ПРОГРАМ ДО СУЧАСНИХ ВИМОГ РИНКУ

Костенко Ю.О., к.т.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет
kuakost@gmail.com

Сучасна парадигма вищої освіти характеризується гуманізацією, орієнтацією на студентоцентризм, цифровізацією та концепцією «навчання впродовж життя». Замість механічного накопичення знань, пріоритетом стає розвиток критичного мислення, адаптивності та практичних компетентностей.

Семюел Арбесман, у своєму дослідженні [1] визначає, що знання мають свій «термін придатності». Проблема поглиблюється людською когнітивною «сліпотою» до змін: людський розум схильний ігнорувати нові факти, намагаючись зберегти звичну картину світу. Це докорінно трансформує роль сучасного викладача. Сьогодні викладач перестає бути транслятором контенту, стаючи модератором актуальності, а саме фахівцем, який допомагає здобувачу виокремити фундаментальні константи у потоці «плинних» даних.

Для побудови адаптивної освітньої програми доцільно відмовитися від сприйняття її як моноліту та перейти до архітектури, заснованої на трирівневій класифікації знань. Логіка структурування освітньої програми за моделлю С.Арбесмана дозволяє збалансувати фундаментальну стійкість програми з її граничною гнучкістю. Такий розподіл є гарантом актуальності освітньої програми при зміні оточуючого середовища. Отже С.Арбесман виділяє наступні рівні знань:

– фундаментальні знання (рівень 1): це інтелектуальний базис, що є актуальним десятиліттями. До нього входять базові закони логіки, математичні принципи, критичне мислення та етичні норми. Особливу роль тут відіграють граматичні основи мови та психологія взаємодії — елементи, що формують здатність до навчання як таку;

– прикладні знання (рівень 2): методологічний інструментарій, що потребує регулярного перегляду кожні 3 - 5 років. Це економічні моделі, методики дослідження ринку, стандарти проектування та принципи академічної доброчесності;

– технологічні знання (рівень 3): найбільш «плинний» сегмент із терміном життя знань до 1 року. Це не просто опанування конкретного програмного забезпечення (CRM-системи, SaaS, ViAL+) чи версій мов програмування, а формування здатності до швидкої орієнтації в інтерфейсах. Саме тут критично важливою є навичка оперативного освоєння нових цифрових інструментів.

Інструментами реалізації цих рівней знань можуть бути:

– бізнес-ігри (фундаментальний рівень): симуляції, як-от «My Way», «Крила», «М.И.Р. джерело ресурсів», «Ти — зірка», «Логістичний ланцюг» або гра «Червоне — синє», мають на меті не розвагу, а візуалізацію прихованих механізмів. Наприклад, гра «Червоне — синє» через моделювання конфліктів та кооперації дозволяє здобувачам на практиці виявити етичні та логічні закономірності взаємодії, які зазвичай залишаються на рівні сухих дефініцій підручника;

– освітні колаборації та гостьові лекції (прикладний рівень): залучення експертів із бізнес-середовища забезпечує прямий трансфер ринкового контексту. Це скорочує дистанцію між академічною теорією та актуальною практикою, дозволяючи оновлювати методологічну базу курсу без перегляду всієї програми;

– технологічні спринти (інтенсивні мікро-зануреннння у конкретні програмні продукти) та симулятори (технологічний рівень): використання мікро-завдань у CRM-системах (наповнення баз, супровід продажів, аналітика) формує технологічну обізнаність. Здобувач вчиться не боятися нового інтерфейсу, сприймаючи його як робоче середовище, що постійно змінюється.

Треба також відзначити місце штучного інтелекту у цій структурі. У сучасних реальних освітніх реаліях штучний інтелект виступає не об’єктом вивчення, а універсальним інструментом. Його роль — автоматизація рутини (генерація візуального контенту, копірайтинг) та посилення аналітичних спроможностей (операційний аналіз ринку, пошук «свіжої» інформації). Це формує культуру використання штучного інтелекту, як інтелектуального асистента.

Процес адаптації освітніх програм до сучасних реалій ринку є не косметичним оновленням освітніх компонентів, а фундаментальною зміною методології взаємодії з ринком. Головним критерієм успішності освітньої програми сьогодні є мінімізація часового лагу між виникненням ринкового факту та його інтеграцією в навчальний процес. Для такої успішної адаптації потрібно:

– спиратися на актуальні джерела сучасної ринкової інформації: фахова література, підписка на розсилки лідерів ринку та моніторинг думок профільних експертів у професійних мережах, аналіз на лекція та практичних заняттях реальних вихідних даних;

– трансформувати теорію в інструмент: перехід від сухого викладання фактів до вирішення практичних кейсів;

– створювати симулятивне середовище: навчання має бути максимально наближеним до реального робочого процесу через використання сучасного програмного забезпечення та штучного інтелекту.

Література:

1. Arbesman S. The half-life of facts: why everything we know has an expiration date. New York, New York, U.S.A.: Current, 2012. 242 p.

МЕТОДИ ТА ЗАСОБИ СУЧАСНОГО НАВЧАННЯ

Кудрявцев В.М., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет
slavkudr@ukr.net

У наш час врахування інтересів молодого покоління, його здатності сприймати нововведення та, водночас, інтелектуальні здібності мають бути на першому плані під час підготовки нових навчальних матеріалів, як і в будь-якій іншій галузі. Для цього в методичній літературі мають бути відображені соціальне, культурне та економічне життя кожної країни, інновації, що відбуваються в ній, зокрема технології сучасного світу, що розвиваються, та вимоги, що випливають з них, з тим, щоб можна було досягти ефективних результатів в освітньому процесі. Регулярно підготовлювані методичні матеріали, що є основною частиною навчального процесу, повинні враховувати не тільки ефективну організацію навчання, а й виховну роботу, яка є невід'ємною частиною освіти, включаючи соціальні, економічні, технологічні питання, управління, визнання, оцінювання тощо; не слід забувати про такі педагогічні критерії. Отже, які ж матеріали мають важливе значення в організації такої багатогранної та досить складної освіти і яка основна суть та завдання кожного з них? До таких методичних матеріалів можна віднести наступні:

1. Навчальний план – це інструмент навчання, який зазвичай показує

кількість навчальних годин на тиждень з кожного предмета.

2. Предметна програма – дидактичні правила (дидактика визначає умови, за яких необхідне навчання, чого, як, а також за допомогою яких методів і засобів). Однією з основних завдань дидактики є виявлення та дослідження закономірностей, пов'язаних з вихованням і навчанням. Предметна програма повинна відображати напрямок і вимоги викладання предметів. Якщо програма складена з інтерпретацією та розгорнутим поясненням кожного предмета, то не буде місця для пошуку та творчості викладача. При цьому обсяг предметних програм, складених з урахуванням настільки широких трактувань, невиправдано збільшується і носить більш методичний характер. Крім того, у програмах предметів має бути вказана кількість годин, відведених на цю тему, і відповідно до цих годин має бути визначений обсяг програми. Так, якщо під час викладання предмета планується 30 тем, то обсяг програми має бути встановлений на 60 годин і не повинен перевищувати 20–22 сторінок.

3. Підручник – в основному готується на основі навчального плану та предметної програми з конкретного предмета. Окрім теоретичних знань, у підручниках мають бути послідовно та зрозуміло висвітлені й практичні питання.

4. Навчально-методичні матеріали – навчальні матеріали, як і підручники, готуються відповідно до предметних програм і служать розширенню знань, відображених у підручниках.

5. Методична вказівка – має скоріше рекомендаційний характер, присвячена певному розділу або окремим темам, що містяться в підручниках, питанням, які слід враховувати під час їх викладання.

Сюди також входять допоміжні засоби, підказки, наочні посібники. Однак наявні інструменти забезпечення ефективної організації навчання як у середній школі, так і у вищих навчальних закладах складаються переважно з того, що ми перелічили. Сьогодні жоден студент не бачить себе пасивним слухачем в аудиторії. На заняттях студенти, хоча й виявляють певну активність на початку заняття, у наступні хвилини стають відносно пасивними. Існують різні методи

підтримання активності навчальної діяльності до останніх хвилин, які зазвичай використовуються досвідченими викладачами на регулярній основі. Перш за все, необхідно в певні моменти відходити від традиційного порядку занять, а іноді й змінювати принцип ротації. У такі моменти вдається зберегти активність студентів до кінця заняття, воно виходить незабутнім, корисним і якісним. Різноманітність діяльності, що вимагається від студентів, дозволяє активно слухати й якісно розуміти. У будь-якому разі основне завдання і тут лягає на викладача, якому доводиться виконувати кілька функцій. Тому викладач не повинен задовольнятися лише викладанням науки, але повинен також зосередитися на питаннях, пов'язаних з навчанням, вихованням і розвитком студентівучн. Це важливо для якісної організації навчального процесу.

Якісне завершення заняття також є однією з важливих ознак. Якщо викладач наприкінці дає короткий виклад нових знань, які він виклав, пояснює, наскільки важлива тема для аудиторії, цікавиться будь-якими питаннями або непорозуміннями щодо теми, то він визначає якість і важливість свого заняття. У цей час велике значення мають також поставлені питання та їхній характер.

Взагалі діяльність мислення необхідна для набуття знань, і цей процес також пов'язаний з великою кількістю питань. Неважливо, чи ставить людина сама питання і шукає на нього відповідь, чи намагається обміркувати питання, поставлене кимось іншим, у спробі на нього відповісти, у будь-який момент процес мислення людини починається з питання. Знання, отримані таким чином, не забуваються, а стають міцнішими. Можна сказати, що навчання, яке проводиться за допомогою запитань, є ефективнішим, ніж навчання, яке проводиться без запитань.

При передачі нових знань студентам вищих навчальних закладів використовується низка методів, деякі з яких можна охарактеризувати:

1. Репродуктивний метод – студенти здобувають знання, застосовуючи їх до існуючих прикладів або схожих ситуацій.

2. Дедуктивний метод – після того, як викладач інтерпретує загальні положення та міркування, він радить студентам зробити дедуктивні висновки.

3. Пояснювально-ілюстративний метод – студенти збагачують отриману на лекції інформацію, використовуючи наявну літературу. Знання, отримані на основі фактів і міркувань, лише розвивають репродуктивне мислення студентів.

4. Метод проблемної інтерпретації – до студентів доноситься інформація, взята викладачем з різних джерел, у студентів формуються різні думки та погляди, які аналізують різні думки, що дає можливість систематизувати порівнювані думки та з'ясувати шлях до вирішення проблеми.

5. Евристичний метод (метод вільного цитування) – викладач, використовуючи відповідні методи навчання, створює такі умови, щоб студент сам визначав проблему. Студент, який використовує навчальні матеріали та літературу, здатний самостійно керувати своєю роботою, самостійно розвивати свої пізнавальні інтереси.

6. Метод дослідження – дозволяє студентам розвивати здатність проводити самостійні дослідження. Студенти не повинні задовольнятися лише літературою, рекомендованою викладачем, але при цьому знаходять низку супутньої літератури та джерел, використовуючи їх, поступово освоюють методи проведення наукових досліджень.

7. Метод роботи з навчальними матеріалами – студенти читають наданий їм матеріал, намагаються його засвоїти, одночасно працюють над відповідними завданнями, питаннями, що охоплюють тему, намагаються застосувати засвоєні знання. У процесі виконання завдань студент може звертатися до своєї пам'яті, до заздалегідь наданої йому літератури, а за необхідності – до викладача.

На закінчення можна сказати, що сучасне заняття є складним навчальним процесом, заснованим на спільній діяльності викладача та студента.

Дійсно, більшість цих вимог орієнтовані на викладача, оскільки саме він організовує процес навчання та керує ним. Тому від нього вимагається володіти організаторськими здібностями, умінням визначати відповідні предмету методи досягнення мети, поставленої при організації заняття, визначати його тип при

плануванні заняття, забезпечувати освітню та розвивальну діяльність, щоб забезпечити міждисциплінарну інтеграцію і, найголовніше, звернути увагу на повноту інформації. Комплексне дотримання всіх цих вимог дозволяє студентам бути більш відкритими до інтересу, нових знань і ефективніше визначати свої навички.

КОМПЛЕКСНИЙ АНАЛІЗ ТРЕНДІВ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Мордовцев О.С., к.е.н., доцент
Шепелєв О.В., аспірант
Харківський національний автомобільно-дорожній університет
acmordov@gmail.com

У 2026 році національна система вищої освіти в Україні продовжує трансформуватися, орієнтуючись на практико-орієнтованість, технологічне лідерство і зміцнення суверенітету вищів. Ключові тренди пов'язані з реформою структури освіти, цифровізацією, посиленням зв'язків з бізнесом і регіональним розвитком.

Посилення практико-орієнтованості. Освітні програми роблять більш прикладними: збільшується частка практичних занять (до 60% від загального навантаження), впроваджуються проєктна робота, стажування та кейси від компаній. Система оцінки знань стає комплексною: до традиційних іспитів додаються захист проєктів і портфоліо.

Цифровізація та використання ШІ. У 80% вищах застосовуються інтелектуальні платформи з елементами штучного інтелекту для персоналізації навчання. Цифрові асистенти допомагають викладачам, звільняючи час для наукової роботи та творчих експериментів.

Впроваджуються VR/AR-тренажери, цифрові двійники здобувачів (ШІ-асистенти, що аналізують прогрес), гібридні формати навчання (100% програми

можна проходити дистанційно).

Інтеграція з бізнесом та промисловістю. Вищі активніше співпрацюють з підприємствами: роботодавці беруть участь у розробці навчальних планів, створюються корпоративні кафедри, впроваджуються подвійні дипломи.

Міждисциплінарність. Створюються міждисциплінарні простори для проривних проєктів на стику областей знання.

Міжнародне співробітництво та академічна мобільність. Кожен третій здобувач має можливість пройти семестр в іншому університеті. Формати навчання в мережі забезпечують доступ до найкращих педагогічних практик незалежно від географічного розташування. Однак геополітична та безпекова ситуація створює складності для міжнародного співробітництва, обмежуючи мобільність здобувачів і фінансування.

Також слід виділити інші тенденції, а саме:

1. Акцент на наскрізних навичках: критичне мислення, Цифрова грамотність, Екологія — навіть для гуманітаріїв.

2. Інклюзивність та різноманітність: впровадження принципів рівності та інклюзивності в освітньому процесі.

3. Сталий розвиток: вищі реалізують проєкти, пов'язані з економічними, соціальними та екологічними аспектами довгострокового розвитку.

Ці тренди спрямовані на підвищення конкурентоспроможності української системи вищої освіти і підготовку фахівців, затребуваних в умовах технологічного суверенітету і швидко мінливого ринку праці.

ОСВІТНІ ВТРАТИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

Нестеренко В.Ю., к.е.н., доцент
Коваль І.Б., здобувач PhD
Харківський національний автомобільно-дорожній університет
valentinaonisiforova@gmail.com

Сучасна система освіти України функціонує в умовах постійних викликів, пов'язаних із пандемією COVID-19, воєнним станом, вимушеним переміщенням населення, перебоями з електропостачанням та психологічним навантаженням на всіх учасників освітнього процесу. Унаслідок цього особливо актуальною стала проблема освітніх втрат, які негативно впливають на якість знань, умінь та навичок здобувачів освіти. Подолання освітніх втрат є одним із ключових завдань сучасної педагогіки та державної освітньої політики.

Освітні втрати - це прогалини у знаннях, навичках і компетентностях, які виникають через тривале переривання або ускладнення освітнього процесу. Вони можуть проявлятися у зниженні рівня навчальних досягнень, втраті мотивації до навчання, труднощах у засвоєнні нового матеріалу та погіршенні психологічного стану учнів і студентів.

Однією з головних причин освітніх втрат стало вимушене дистанційне навчання. Не всі учасники освітнього процесу мали рівний доступ до технічних засобів, стабільного інтернет-з'єднання та якісних цифрових платформ. Крім того, значна кількість здобувачів освіти перебувала у стресових умовах через воєнні дії, зміну місця проживання або тривалу соціальну ізоляцію.

Важливим фактором є також психологічний аспект. Постійна тривожність, емоційне виснаження та невизначеність негативно впливають на концентрацію уваги, пам'ять та мотивацію до навчання. У таких умовах традиційні методи організації освітнього процесу часто виявляються недостатньо ефективними.

Для подолання освітніх втрат необхідно впроваджувати комплексний підхід. Насамперед важливо здійснювати діагностику рівня знань здобувачів

освіти для виявлення прогалин та визначення індивідуальних освітніх потреб. Це дозволить педагогам адаптувати навчальні програми та обрати ефективні методи роботи.

Одним із перспективних напрямів є використання технологій змішаного навчання, які поєднують традиційні та цифрові форми освіти. Такі підходи забезпечують гнучкість навчального процесу, можливість індивідуалізації навчання та доступ до освітніх ресурсів у будь-який час.

Важливу роль у подоланні освітніх втрат відіграє психологічна підтримка учасників освітнього процесу. Створення безпечного та доброзичливого освітнього середовища сприяє відновленню емоційної стабільності та формуванню позитивної мотивації до навчання.

Крім того, ефективним засобом компенсації освітніх втрат є додаткові консультації, факультативи, літні освітні програми, індивідуальні заняття та використання інтерактивних методів навчання. Значну увагу слід приділяти розвитку цифрової компетентності педагогів, оскільки сучасні технології стали невід’ємною складовою освітнього процесу.

Отже, проблема освітніх втрат є однією з найактуальніших у сучасних умовах розвитку освіти. Її виникнення зумовлене низкою соціальних, психологічних та технологічних чинників. Для ефективного подолання освітніх втрат необхідне поєднання педагогічної підтримки, сучасних цифрових технологій, індивідуального підходу до здобувачів освіти та створення безпечного освітнього середовища. Лише комплексні заходи дозволять забезпечити якісну освіту та адаптацію освітнього процесу до сучасних викликів.

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МОДЕРНІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ПЕРМАНЕНТНИХ ВИКЛИКІВ: ПРАВОВИЙ ВИМІР ВИКЛАДЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ ПРАВОЗНАВСТВА

Перунова О.М., к.ю.н., доцент
Харківського національного автомобільно-дорожній університет
snezkas79@gmail.com

Розглядаючи сучасний освітній процес слід висвітлити його функціонування в умовах постійних трансформацій, зумовлених як глобалізацій ними процесами, так і національними викликами, серед яких особливе місце займають воєнні дії, цифрова трансформація суспільства та інтеграція до європейського освітнього простору. У цих умовах постає необхідність не лише адаптації освітніх практик, а й їх системної модернізації. Так дисципліна правознавство, як складова формування правової культури та громадської відповідальності, набуває особливої актуальності.

Отже, слід підкреслити, що проблематика модернізації освіти досліджується в роботах українських і зарубіжних науковців, які акцентують увагу на цифровізації навчання, компентентнісному підходу та інтеграції правової освіти у міждисциплінарний простір. Водночас питання адаптації викладення правознавства до умов перманентних криз залишаються недостатньо розробленими.

Ці перманентні виклики, що постають перед освітньою системою, мають комплексний характер. Зокрема, воєнний стан в Україні зумовив необхідність переходу до змішаних та дистанційних форм навчання, що актуалізувало питання доступності освіти, забезпечення її безперервності та якості. У цьому контексті правознавство виконує не лише освітню, а й соціалізуючи функцію, формуючи у здобувачів освіти розуміння прав і свобод люди ни, механізмів їх захисту, а також основ правової держави.

Вважаємо, що модернізація освітнього процесу у сфері правознавства передбачає, насамперед, оновлення змісту навчальних програм. Вони мають відображати сучасні правові реалії, включаючи питання міжнародного гуманітарного права, прав людини в умовах збройного конфлікту, цифрових прав та кібербезпеки. Такий підхід сприяє формуванню у здобувачів актуальних знань і навичок, необхідних для орієнтації в сучасному у правовому середовищі.

Окрім змістового оновлення, важливим є впровадження інноваційних методів навчання. Зокрема, інтерактивні технології, кейс-метод, моделювання судових процесів, використання онлайн - платформ, що сприяють підвищенню рівня замученості здобувачів та розвитку критичного мислення. Умови дистанційного навчання стимулюють викладачів до використання цифрових інструментів, що в свою чергу, вимагає підвищення їх цифрової компетентності.

Також, особливу роль відіграє правове забезпечення освітнього процесу. Законодавство України у сфері ос віти передбачає можливість гнучкої організації навчання, зокрема в умовах надзвичайних ситуацій. Водночас існує потреба у подальшому вдосконаленні нормативно-правової бази з урахуванням новітніх викликів, таких як забезпечення академічної доброчесності в онлайн-середовищі, захист персональних даних учасників освітнього процесу, а також регулювання використання штучного інтелекту в навчанні.

Отже, у контексті євроінтеграції вадливим є гармонізація національної правової освіти з європейськими стандартами. Це передбачає впровадження принципів верховенства права, прав людини, демократії у зміст навчальних дисциплін, а також розвиток міжнародної академічної мобільності і викладання правознавства має орієнтуватися на формування не лише знань, а й цінностей, що відповідають європейській правовій традиції.

Доцільно суттєво розширити євроінтеграційні компоненти модернізації освітнього процесу, оскільки саме він визначає стратегічний вектор трансформації правничої освіти в Україні. Відповідно, до цього ключове значення набуває імплементація положень – угод між Україно, та Європейським Союзом, яка передбачає наближення національної правової системи до

Європейської. Цей формат, безперечно буде впливати на зміст викладення такої дисципліни, як правознавство, оскільки вимагає включення до навчальних програм тем, пов’язаних не лише з використанням національного законодавства, а і з правом ЄС, практикою його застосування, а також механізмом гармонізації законодавства. Відтак, освітній процес має бути зорієнтований не лише на вивчення національного права, алей на формування системного розуміння наднаціональних правових процесів.

Важливим аспектом є також орієнтація на стандарти Болонського процесу, який визначає загальні принципи функціонування Європейського простору вищої освіти. Йдеться про впровадження компетентнісного підходу, забезпечення академічної мобільності, прозорості освітніх програм і взаємного визнання кваліфікації. У межах викладення правознавства це означає необхідність формування у здобувачів освіти не лише теоретичних знань, але й практичних навичок застосування права в умовах транснаціонального правового с середовища. Крім того, євроінтеграційні процеси зумовлюють необхідність формування нової правової культури,заснованої на цінностях верховенства права, поваги до прав людини та демократичних інститутів. У цьому сенсі правознавство виступає не лише як навчальна дисципліна, а як інструмент правової соціалізації, здатний забезпечити інтеграцію особистості у європейський правовий простір. Відповідно, модернізація освітнього процесу повинна передбачити посилення аксіологічного компоненту навчання, орієнтованого на утвердження у професійній та громадській діяльності м майбутніх фахівців.

Таким чином, організація та модернізація освітнього процесу в умовах перманентних викликів потребує комплексного підходу, що охоплює оновлення змісту, форм і методів навчання, а також удосконалення правового регулювання. Дисципліна правознавство відіграє ключову роль у формуванні правової компетентності здобувачів освіти, що є необхідною умовою становлення правової держави та громадського суспільства. Перспективи подальших досліджень пов’язані з розробкою ефективних моделей інтеграції цифрових технологій у правову освіту та адаптацію міжнародного досвіду до національних умов.

СУЧАСНІ НАПРЯМИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Шершенюк О.М, к.е.н., доцент
Шебеда Р.Є., аспірант
Харківський національний автомобільно-дорожній університет
sheralyona@gmail.com

Сучасний етап розвитку системи вищої освіти України характеризується необхідністю оперативного реагування на глобальні суспільні, економічні, технологічні та безпекові виклики. Цифровізація освітнього середовища, воєнний стан, трансформація ринку праці, інтеграція до європейського освітнього простору та стрімкий розвиток інформаційних технологій актуалізують потребу модернізації освітнього процесу у закладах вищої освіти. У таких умовах особливого значення набуває забезпечення гнучкості освітніх програм, формування цифрових компетентностей, розвиток академічної доброчесності та впровадження інноваційних методів навчання.

Система вищої освіти сьогодні функціонує в умовах постійної невизначеності, що потребує нових підходів до організації освітнього процесу. Традиційні моделі навчання поступово трансформуються у змішані та гібридні формати, які дозволяють забезпечити безперервність освіти навіть за умов кризових ситуацій. Водночас цифровізація відкриває широкі можливості для модернізації освітнього середовища, підвищення доступності навчання та індивідуалізації освітніх траєкторій здобувачів освіти.

Важливим напрямом модернізації освітнього процесу є впровадження цифрових технологій та платформ дистанційного навчання. Використання систем Moodle, Google Classroom, Microsoft Teams, Zoom та інших цифрових сервісів забезпечує ефективну організацію взаємодії між викладачами і студентами, сприяє розвитку навичок самоосвіти та підвищує рівень мобільності освітнього процесу.

Цифрові технології дозволяють створювати інтерактивне навчальне середовище, використовувати мультимедійні ресурси, віртуальні лабораторії, електронні бібліотеки та системи автоматизованого оцінювання знань. У сучасних умовах цифровізація стає не лише інструментом підтримки освітнього процесу, а й стратегічним чинником підвищення якості вищої освіти [1].

Поряд із технологічними змінами актуалізується проблема забезпечення якості освіти. Сучасний заклад вищої освіти має формувати систему внутрішнього забезпечення якості, яка враховує потреби здобувачів освіти, роботодавців та суспільства. Особливого значення набуває формування культури академічної доброчесності, яка є основою довіри до результатів навчання та наукової діяльності. Академічна доброчесність передбачає дотримання етичних принципів, недопущення плагіату, фальсифікації та списування, а також формування відповідального ставлення до освітньої діяльності. У контексті цифровізації проблема академічної доброчесності набуває нових вимірів, оскільки використання штучного інтелекту та цифрових ресурсів потребує розроблення нових механізмів контролю та оцінювання результатів навчання [2].

Одним із ключових аспектів модернізації освітнього процесу є студентоцентрований підхід. Сучасний студент повинен бути активним учасником освітнього процесу, здатним до критичного мислення, самостійного пошуку інформації та прийняття рішень. У зв’язку з цим зростає роль інтерактивних методів навчання, проєктної діяльності, кейс-методів, проблемного та компетентнісного навчання. Використання таких підходів сприяє розвитку професійних і соціальних компетентностей, підвищує мотивацію до навчання та забезпечує адаптацію здобувачів освіти до умов сучасного ринку праці.

В умовах перманентних викликів особливого значення набуває психологічна підтримка учасників освітнього процесу. Воєнний стан, емоційне виснаження, інформаційне перевантаження та соціальна нестабільність негативно впливають на психоемоційний стан студентів і викладачів. Тому

заклади вищої освіти мають створювати безпечне освітнє середовище, розвивати служби психологічної підтримки та впроваджувати елементи здоров'язбережувальних технологій у навчальний процес. Гнучке планування освітньої діяльності, адаптивні форми контролю знань та підтримка індивідуальних освітніх траєкторій сприяють підвищенню ефективності навчання та збереженню психологічного благополуччя здобувачів освіти [3].

Суттєвого значення набуває також міжнародна інтеграція системи вищої освіти України. Участь у міжнародних освітніх проєктах, академічна мобільність, співпраця з європейськими університетами та адаптація освітніх програм до європейських стандартів сприяють підвищенню конкурентоспроможності української освіти. Євроінтеграційні процеси стимулюють модернізацію змісту освіти, розвиток цифрової інфраструктури та впровадження сучасних підходів до управління закладами вищої освіти.

Не менш важливим напрямом є підвищення цифрової компетентності науково-педагогічних працівників. Сучасний викладач повинен володіти навичками роботи з цифровими платформами, методиками онлайн-навчання, інструментами створення електронних освітніх ресурсів та технологіями змішаного навчання. Професійний розвиток викладачів має здійснюватися безперервно через участь у тренінгах, вебінарах, міжнародних програмах підвищення кваліфікації та самоосвітню діяльність.

Модернізація освітнього процесу в умовах перманентних викликів повинна базуватися на принципах адаптивності, інноваційності, цифрової трансформації та людиноцентризму. Ефективне поєднання традиційних та інноваційних методів навчання дозволяє забезпечити якісну професійну підготовку фахівців, здатних успішно функціонувати в умовах динамічних суспільних змін. Водночас подальший розвиток системи вищої освіти потребує комплексного підходу до вирішення проблем цифровізації, академічної доброчесності, психологічної підтримки та міжнародної інтеграції.

Таким чином, організація та модернізація освітнього процесу в сучасних умовах є важливою передумовою забезпечення якості вищої освіти та

формування конкурентоспроможного людського капіталу. Реалізація інноваційних підходів, цифрова трансформація освіти та розвиток професійної компетентності науково-педагогічних працівників сприятимуть підвищенню ефективності функціонування закладів вищої освіти в умовах глобальних викликів і суспільних трансформацій.

Література:

1. Моторіна В.Г., Дем'яненко О.О. Аналіз впливу цифрових технологій на якість вищої освіти в Україні в умовах глобальних викликів. *Педагогічна академія: наукові записки.* 2024. №10. URL: https://pedagogical-academy.com/index.php/journal/article/view/343 (дата звернення: 28.04.2026).

2. Коврига О. Академічна доброчесність як важливий і специфічний вид забезпечення якості вищої освіти в Україні. *Адаптивне управління: теорія і практика. Серія «Педагогіка».* 2025. №18(35). URL: https://amtp.org.ua/index.php/journal2/article/view/787 (дата звернення: 28.04.2026).

3. Вища освіта України в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення: виклики і відповіді: науково-аналітична доповідь / Кремень В.Г. та ін. Київ, 2023. 184 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/738494/ (дата звернення: 28.04.2026).

KADR HAZIRLIĞININ KEYFİYYƏTİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİNİN ELMİ-METODİK ASPEKTLƏRİ

Hüseynova Emiliya Yəhya qızı, İqtisad elmləri namizədi, dosent
emiliya-huseynova@mail.ru
Abbasova-Zeynalova Nuranə Nazim qızı
nurane.abbasova.1997@mail.ru
Mingəçevir Dövlət Universiteti

Qlobal çağırışlar şəraitində mütəxəssis hazırlığının keyfiyyətinin yüksəldilməsi sadəcə biliklərin yayılmasından çevik düşüncə və rəqəmsal savadlılığın inkişafına

keçid tələb edir. Bunun üçün qabaqcıl öyrənmə, fənlərarası yanaşma və real iqtisadiyyatın ehtiyaclarına və cari tendensiyalara yaxından uyğunlaşdırılan layihə əsaslı metodların inteqrasiyası tələb olunur. Təhsil prosesinin hərtərəfli modernləşdirilməsi aşağıdakı əsas aspektlərə əsaslanır:

1. Təhsilin məzmunu və texnologiyalarının transformasiyası. Qabaqcıl təhsil: Diqqət gələcəyin texnoloji dövrlərini nəzərə alaraq kadr hazırlığına imkan verən çarpaz texnologiyaların (süni intellekt, böyük məlumatların təhlili və digər texnologiyalar) öyrənilməsinə yönəldilir. Təcrübəyə yönəlmiş yanaşma – "Təyin edin, dizayn edin, tətbiq edin, idarə edin" konsepsiyasının tətbiqi. Çevik təhsil trayektoriyaları: Tələbələrə öz profillərini əmək bazarının sürətlə dəyişən tələblərinə uyğunlaşdırmağa imkan verən modul proqramlara keçid.

2. Yeni səriştələrin inkişaf etdirilməsi (Yumşaq və sərt bacarıqlar) Yumşaq bacarıqların inkişaf etdirilməsi: Peşəkar biliklərə (Sərt bacarıqlar) əlavə olaraq, tənqidi düşüncəyə, emosional zəkaya, əməkdaşlığa və yaradıcılığa diqqət yetirilir. Rəqəmsal mədəniyyət: Alqoritmlərlə simbiotik şəkildə işləmək, informasiya təhlükəsizliyini təmin etmək və rəqəmsal layihələri idarə etmək bacarığı. Qeyri-müəyyənliyə davamlılıq: Qlobal transformasiyalara tez uyğunlaşmaq üçün davamlı özünütəhsil və peşəkar inkişaf (Ömürboyu Təhsil) bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi.

3. Elm, Təhsil və Biznes Tərəfdaşlığı (Üçlü Helix) Şəbəkələşdirmə: Aparıcı ekspert praktikantların tədrisə cəlb edilməsi və yüksək texnologiyalı müəssisələrdə birgə şöbələrin yaradılması. Universitetlər İnnovasiya Mərkəzləri kimi: Təhsil müəssisələrinin regional və qlobal tədqiqat ekosistemlərinə inteqrasiyası, tələbələrin müvafiq AR-GE layihələrində iştirak etməsinə imkan yaratmaq. Peşəkar və İctimai Akkreditasiya: Təhsil proqramlarının beynəlxalq və yerli peşəkar standartlara uyğunluğunu təmin etmək üçün sənaye mütəxəssisləri tərəfindən müstəqil qiymətləndirilməsi. Təhsil mühitinin rəqəmsallaşdırılması. EdTech həlləri: İstehsal proseslərinin modelləşdirilməsi üçün virtual (VR) və genişləndirilmiş (AR) reallıqdan, simulyatorlardan və bulud mühitlərindən aktiv istifadə. Təlim Analitikası: Təhsil proqramlarında vaxtında düzəlişlər etmək üçün rəqəmsal izlərə əsaslanaraq tələbələrin irəliləyişini izləmək. Bu cür transformasiyaların elmi və metodoloji əsasları müəllim

heyətindən daim öz səriştələrini yeniləmələrini, tədqiqat metodlarını tədris təcrübələrinə inteqrasiya etmələrini və mentorluq mədəniyyətini inkişaf etdirmələrini tələb edir.

4. Təhsil mühitinin rəqəmsallaşdırılması. EdTech həlləri: İstehsal proseslərinin modelləşdirilməsi üçün virtual (VR) və genişləndirilmiş reallıq (AR), simulyatorlar və bulud mühitlərindən aktiv istifadə. Təlim Analitikası: Təhsil proqramlarına vaxtında düzəlişlər etmək üçün rəqəmsal məlumatlara əsaslanaraq tələbələrin irəliləyişini izləmək. Bu cür transformasiyaların elmi və metodoloji əsasları müəllim heyətindən daim öz səriştələrini yeniləmələrini, tədqiqat metodlarını tədris təcrübələrinə inteqrasiya etmələrini və mentorluq mədəniyyətini inkişaf etdirmələrini tələb edir.

Dövlət siyasətində kadr hazırlığı strateji istiqamət kimi çıxış edir. İqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin – sənaye, kənd təsərrüfatı, informasiya texnologiyaları, səhiyyə və digər istiqamətlərin inkişafı məhz peşəkar mütəxəssislərin mövcudluğundan asılıdır. Əgər hər hansı sahədə ixtisaslı kadr çatışmazlığı yaranarsa, bu, həmin sahənin inkişaf tempinə mənfi təsir göstərər. Buna görə də əmək bazarının tələbatının düzgün təhlili və buna uyğun kadr siyasətinin qurulması xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Kadr hazırlığı bu gün bizim üçün əsas vəzifələrdən biridir, çünki hər bir cəmiyyətin və dövlətin inkişafı məhz savadlı, peşəkar və məsuliyyətli insan resurslarından asılıdır. Müasir dövrdə sürətlə dəyişən texnologiyalar, qloballaşma və rəqabət mühiti əmək bazarında daha yüksək bilik və bacarıqlara malik mütəxəssislərə ehtiyacı artırır. Bu baxımdan kadr hazırlığı yalnız təhsil müəssisələrinin deyil, həm də dövlətin, özəl sektorun və bütövlükdə cəmiyyətin prioritet istiqamətlərindən biri hesab olunur.

Keyfiyyətli kadr hazırlığı ilk növbədə güclü təhsil sisteminə əsaslanır. Məktəbdən başlayaraq ali təhsilə qədər davam edən tədris prosesi gənclərin dünyagörüşünü formalaşdırır, onlara nəzəri biliklərlə yanaşı praktik bacarıqlar qazandırır. Xüsusilə ali məktəblərdə ixtisaslaşmış təhsil, əmək bazarının tələblərinə uyğun proqramların tətbiqi və müasir texnologiyaların istifadəsi peşəkar kadrların yetişdirilməsində mühüm rol oynayır. Bununla yanaşı, müəllimlərin peşəkarlığı və davamlı inkişafı da kadr hazırlığının keyfiyyətinə birbaşa təsir göstərir.

Kadr hazırlığında yalnız nəzəri bilik kifayət etmir. Praktiki təcrübə, istehsalat təcrübələri, təlim və seminarlar, beynəlxalq proqramlarda iştirak gənclərin real iş mühitinə uyğunlaşmasını asanlaşdırır. Müasir əmək bazarı təşəbbüskar, yaradıcı düşünən, komanda ilə işləməyi bacaran və daim özünü inkişaf etdirən mütəxəssislər tələb edir. Buna görə də təhsil prosesi tələbələrdə analitik düşüncə, problem həll etmə və ünsiyyət bacarıqlarını da formalaşdırmalıdır.

Eyni zamanda, kadr hazırlığı davamlı prosesdir. Müasir dünyada bilik tez köhnəlir və insan daim yenilənən məlumatlara yiyələnməlidir. Bu səbəbdən ömürboyu təhsil prinsipi aktuallıq qazanır. Müxtəlif ixtisasartırma kursları, yenidən hazırlıq proqramları və onlayn təhsil imkanları insanların bilik və bacarıqlarını daim yeniləməsinə şərait yaradır.

Nəticə etibarilə, kadr hazırlığı ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının əsas dayaqlarından biridir. Güclü insan kapitalı olmadan davamlı tərəqqi mümkün deyil. Buna görə də cəmiyyətin bütün üzvləri – dövlət qurumları, təhsil müəssisələri, işəgötürənlər və vətəndaşlar bu prosesdə fəal iştirak etməli, gələcəyin tələblərinə cavab verən peşəkar kadrların yetişdirilməsinə xüsusi diqqət yetirməlidirlər.

Kadr hazırlığının keyfiyyətini artırmaq üçün təhsil müəssisələri və işəgötürənlər sıx əməkdaşlıq etməlidir. Əsas yollara praktik yönümlü tədrisin tətbiqi, müasir texnologiyaların inteqrasiyası, mütəmadi təlimlər və stimullaşdırıcı təqaüd proqramları daxildir.

Kadr hazırlığını təkmilləşdirmək üçün aşağıdakı addımlar atılmalıdır:

- Təhsil və biznesin inteqrasiyası: Universitet və kolleclərdə tədris proqramları əmək bazarının tələblərinə uyğunlaşdırılmalıdır. Tələbələrin real iş mühitində praktika keçməsi təmin edilməlidir.

- Rəqəmsal bacarıqların inkişafı: Kadrlar süni intellekt, məlumat analitikası (Data Analytics) və müasir proqram təminatı üzrə bacarıqlara yiyələnməlidir.

- İxtisasartırma kursları: İstər dövlət, istərsə də özəl sektorda işçilərin peşəkarlığını artırmaq üçün mütəmadi təlimlər, seminarlar və mentorluq proqramları təşkil edilməlidir.

Stimullaşdırıcı sistem**:** Yüksəkixtisaslı kadrların hazırlanması üçün tələbələrə verilən təqaüdlərin məbləği artırılmalı, gənc mütəxəssislər üçün əlavə karyera imkanları yaradılmalıdır.

Son dövrlər təhsil tariximizdə misli görünməmiş inkişaf, uğurlu islahatların daha da dərinləşməsi dövrü kimi tarixin yaddaşında qaldı. Ölkə rəhbərinin vurğuladığı "Biz maddi dəyərlərimizi, iqtisadi potensialımızı insan kapitalına çevirməliyik", "Təhsil Azərbaycanın davamlı inkişaf strategiyasının ən öncül istiqamətlərindən biridir" kimi proqram xarakterli müddəalarının əsasında da məhz davamlı inkişaf strategiyası dayanır.

Prezidentin təşəbbüsü ilə hazırlanmış "Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası" 2013-cü il oktyabrın 24-də qəbul edildikdən dərhal sonra tədbirlər planı təsdiqləndi və icrasına başlanıldı. Ötən dövr ərzində ölkədə keyfiyyət nəticələri və əhatəliliyinə görə dünya ölkələri sırasında qabaqcıl mövqe tutan təhsil sisteminin yaradılması istiqamətində, təhsilin məzmununun, kadr hazırlığının, idarəetmə sisteminin və infrastrukturun qabaqcıl beynəlxalq təcrübəyə və Azərbaycanın inkişaf konsepsiyasına uyğun yenidən qurulması və ölkənin davamlı inkişafının təmin edilməsi sahəsində inamlı addımlar atılıb. Əsas 5 strateji istiqamətdə - məzmun, müəllim, idarəetmə, infrastruktur və maliyyələşmə istiqamətləri üzrə islahatlar həyata keçirilib.

Göründüyü kimi, ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən təməli qoyulmuş inkişaf strategiyasının Prezident İlham Əliyev tərəfindən böyük qətiyyət və uğurla davam etdirilməsi, sosial-iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi, dövlət başçısının müasir, demokratik idarəetmə modeli nəticəsində Azərbaycan yalnız regionda deyil, dünyada lider dövlətlərdən birinə çevrilib.

Son illərdə təhsil sahəsində aparılan islahatların bazasında təhsil qanunvericiliyinin əsaslı şəkildə yenilənməsi diqqət mərkəzində olub. Elm və Təhsil Nazirliyinin Milli Məclisə təqdim etdiyi islahatlar paketi birgə təhsil islahatlarının daha çevik aparılmasına, təhsil sisteminin beynəlxalq təcrübəyə uyğunlaşdırılmasına əlverişli zəmin yaradıb.

Son illərdə müəllim nüfuzunun, onların peşəkarlıq səviyyəsinin yüksəldilməsi, istedadlı insanların müəllim peşəsinə cəlb edilməsi istiqamətində ciddi addımlar atılıb, onların işə qəbulu qaydaları şəffaflıq və obyektivlik baxımından əhəmiyyətli şəkildə təkmilləşdirilib.

XXI əsr elm-təhsil əsri elan olunub. Sürətli dəyişikliklərin baş verdiyi hazırkı vaxtda məhz ali təhsil iqtisadiyyatda davamlı inkişafa təkan verən real qüvvə hesab edilir. Bununla əlaqədar, dövlət başçısı tərəfindən ali təhsilin hamı üçün əlçatanlığının artırılması, tələbələrin sosial müdafiəsinin yaxşılaşdırılması, ölkədə yüksək ixtisaslı, peşəkar kadrların hazırlanması, ali təhsildə rəqabət mühitinin formalaşdırılması sahəsində çox mühüm qərarlar qəbul olunub.

Müstəqil Azərbaycanda təhsil sistemində aparılan irimiqyaslı islahatlar prosesi artıq dönməz xarakter alıb. Əminliklə deyə bilərik ki, Prezident İlham Əliyevin təhsilə diqqət və qayğısı sayəsində milli təhsil sistemimizin hərtərəfli inkişafını təmin edəcək yeni-yeni layihələr reallaşdırılacaq. Bu da Azərbaycan təhsilini keyfiyyət göstəricilərinə, əhatəliliyinə və rəqabətliliyinə görə aparıcı təhsil sistemlərindən birinə çevirəcək".

Ədəbiyyat:

1. Dövrün çağırışlarına uyğun kadr hazırlığının artırılması istiqamətində düşünməliyik. URL: https://525.az/news/200138-dovrun-cagirislarina-uygun-kadr-hazirliginin-artirilmasi-istiqametinde-dusunmeliyik

2. Azərbaycan təhsilinin artan uğurları. URL: https://adu.edu.az/az/xeberler/xeberler/3588.html

3. Kadr hazırlığı əsas vəzifələrdən biridir. URL: https://www.aktualinfo.az/news/kadr-hazirligi-esas-vezifelerden-biridir/

4. Strateji təhlil, planlaşdırma və kadrların idarəolunması şöbəsinin. URL: https://edu.gov.az/upload/file/Esasname.pdf

5. Əmək bazarına uyğun kadr hazırlığı üzrə əməkdaşlıq genişləndirilir. URL: https://faktor.az/az/social/129875-emek-bazarina-uygun-kadr-hazirligi-uzre-emekdasliq-genislendirilir

6. İsmayılov Ç., Abdullayev Ə., Qurbanova G., Hüseynova X., Zeynalova E., Nağıyev F., Seyidzadə M., Həsənov A. Davamlı inkişaf naminə kadr potensialının təkmilləşdirilməsi: Azərbaycan modeli. Bakı: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondu, 2018. 252 s. URL: https://aef.gov.az/upload/Files/qrantlar_uzre_neshrler/eif_kitabrlar/kadr_potensiali_azerb_modeli_c.ismayilov.pdf

SAĞLAMLIQ İMKANLARI MƏHDUD OLAN UŞAQLARIN TƏHSİL FORMALARI

İsmayılova Aygün İslam qızı
İsmayılova İlhamə Şubay qızı
Mingəçevir Dövlət Universiteti
aygun.ismayilova@mdu.edu.az
ilhameismayilova32@gmail.com

Hüquq ədəbiyyatımızda təhsil hüququ sosial dəyər kimi xarakerizə olunur və onun sosial dəyəri bu hüququn realizə edilməsi və fərdin bütöv bir şəxsiyyət kimi formalaşması ilə şərtləndirir (Hüseynov Q., Şərəfxanova L., Məmmədova S., Mikayılova Ü, 2010 s. 25). Cəmiyyətdə strateji əhəmiyyətli fəaliyyət sahəsi kimi göstərilən təhsil sosial proseslərə təsir göstərən mühüm faktordur və o, şəxsiyyəti şərtləndirən keyfiyyətlərin– dəyərlərin formalaşmasına xidmət edir.

Demokratik təhsil cəmiyyətin bütün üzvlərinin istər sağlam, istərsə də sağlamlıq imkanları məhdud insanların bərabər təhsil alma hüquqlarını təmin edir. Bu, cəmiyyətdə sosial bərabərliyin qorunmasına şərait yaratmış olur.

Statistikaya görə, dünyada 650 milyondan artıq əliliyi olan şəxs yaşayır. Faktiki olaraq həmin şəxslərin ailələrini də həmin stastiktikaya əlavə etsək, təqribən iki milyard insan birbaşa və ya dolayısı yolla hər gün əlillikdən əziyyət çəkir. Dünyanın bir çox ölkələrində əlilliyi olan şəxslər adətən cəmiyyətdən kənar, həyatın əsas tələbatını ödəmək imkanından məhrum olaraq yaşayırlar. Onların məktəbə getmək,

işləmək, öz mənzillərində yaşamaq, ailə qurmaq və uşaqlarını böyütmək, ictimai həyatda iştirak etmək kimi imkanları yoxdur və ya olduqca məhduddur.

Belə ki, müxtəlif sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar üçün müxtəlif təhsil formaları yaranmış və həmin insanlar təhsilə cəlb olunmuşdur: xüsusi təhsil, evdə təhsil, inteqrativ təhsil, distant təhsil, inklüziv təhsil və s.

"Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsili (xüsusi təhsil) haqqında Qanun"u bu qəbildən olan şəxslərin pedaqoji-psixoloji, tibbi, sosial və digər xidmətlərindən istifadə etməsi üçün xüsusi şərait yaratmaqla onların məktəbəqədər, ümumi və peşə-ixtisas təhsilinin təşkili ilə əlaqədar məsələləri nizamlayır. Qanuna əsasən əlillərin və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların ümumi, orta ixtisas və ali təhsili ümumi tipli təhsil müəssisələrində, zərurət olduqda isə xüsusi təhsil müəssisələrində həyata keçirilir. Ümumtəhsil məktəblərində oxumaq imkanı olmayan sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsili onların və valideynlərinin arzusu ilə ev şəraitində təşkil edilir. (Səmədov S., Kərimova E. Sultanova İ, 2006 səh 38).

Hesab edirik ki, həmin qanunda əlillərin və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların inklüziv təhsili -ümumi təyinatlı təhsil müəssisəsində digər şəxslərlə birgə təhsil alması imkanlarının birmənalı şəkildə təsbit edilməsi daha məqsədəuyğun olardı.

Əlilliyi olan uşaqların təxminən 11 %-i xüsusi və internat məktəblərə gedirlər. Təxminən 12 internat məktəb və 7 xüsusi məktəb Təhsil Nazirliyinin tabeliyindədir. «De-institutlaşma və alternativ qayğı Dövlət Proqramı» çərçivəsində hazırlanmış və hökumət tərəfindən təsdiq edilmiş dövlət uşaq müəssisələrinin transformasiyası üzrə Baş Plana əsasən internat məktəblərinin inteqrativ və inklüziv təhsil müəssisələrinə çevrilməsi nəzərdə tutulur.

Rəsmi dövlət statistikasına uyğun olaraq, sağlamlıq imkanları məhdud 3644 uşaq bu müəssisələrdə təhsil alır. Dövlət statistikasına uyğun olaraq, digər dövlət nazirliklərinin rəhbərliyi altında fəaliyyət göstərən və sağlamlıq imkanları məhdud 513 uşağa xidmət göstərən daha 5 internat məktəb vardır. Həmin müəssisələrə dair dövlət strategiyası aydın deyildir. Çox güman ki, bu müəssisələr de-institutlaşma proqramına daxil ediləcəklər.

Nazirlər Kabinetinin 2002-ci ildə "Evdə təhsil almaq hüququ verən xəstəliklərin siyahısı və evdə təhsilin təşkili Qaydaları" barədə qərarı qəbul edilmişdir. Bu təhsil növü şəhərlə müqayisədə kəndlərdə üstünlük təşkil edir: kəndlərdə yaşayan sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təxminən 64 %-i evdə təhsil alır, şəhər uşaqlarının isə 44,4 %-i evdə təhsil alır. 2004-cü ildə aparılmış tədqiqata görə sorğuda iştirak edən 51 məktəbdən 11-i bildirmişdir ki, o, ya ev məktəbi, ya da ümumtəhsil məktəb olaraq sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlara ev təhsili xidmətlərini göstərir.

Təhsilin bu növündə nəzərdə tutulduğu kimi, müəllim sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların evinə gedir və ona xüsusi kurikulum əsasında dərs keçir. Tədqiqat qrupu ev təhsili xidmətlərinin iki növünü müşahidə etmişdir: xüsusi ev təhsili məktəbləri yalnız evlərdə təhsil xidmətləri göstərirlər və daha çox şəhərlərdə fəaliyyət göstərirlər, ümumtəhsil orta məktəblər isə ev təhsilini əlavə xidmət kimi rayon və kəndlərdə fəaliyyət göstərirlər.

Əvvəlki qaydalara uyğun olaraq məktəb müəllimi ev təhsili üçün əlavə məvacib alır, yeni qaydalara uyğun olaraq isə müəllimlər heç bir əlavə məvacib almadan, öz direktorlarının göstərişi ilə evlərdə dərs keçirirlər. 2004-cü ildə TN-in verdiyi məlumata görə ölkədə iki bu cür sağlamlıq imkanları məhdud uşaqları evdə təhsil alır.

Amma bu təhsil formasının mənfi cəhətləri də var. Belə ki, ev şəraitində təhsil uşaqları cəmiyyətdən təcrid edir. Təhsilə cəlb olunan əlil uşaqların böyük əksəriyyəti evlərində təhsil alırlar. Evdə təhsil almaq üsulu müasir dövrdə səmərəli deyil. Burada əsas məsələ onların cəmiyyətə inteqrasiya olunmasıdır, bunun üçün də sağlamlıq imkanları məhdud öz həmyaşıdları ilə birlikdə təhsil almalı ünsiyyətə girməlidirlər.

Bundan əlavə, qanunvericilikdə boşluqlar olduğu üçün fiziki qüsurlu insanların infrastruktur baxımından problemləri var.

Onların hərəkəti üçün lazımi şərait yaradılmır və nəqliyyatdan rahat istifadə edə bilmirlər. Burada kompleks təminetmə olmalıdır. Həm infrastruktur, həm də qanunvercilik düzgün qurulmalıdır. Onların cəmiyyətə inteqrasiya üçün əsas məsələlərdən biri isə valideynlərin maarifləndirilməsidir.

Son illərdə təhsil xidmətlərinin təqdim edilməsinin yeni forması – təhsil sahəsində bir növ texnoloji inqilab sayılan distant təhsil (DT, şəbəkə təhsili) intensiv inkişaf etmişdir. Azərbaycan Təhsil Nazirliyi tərəfindən Bakıda Distant Təhsil Mərkəzi açılıb. "2008-2012-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında təhsil sisteminin infonnasiyalaşdırılması üzrə Dövlət Proqramı" çərçivəsində həyata keçirilən "Elektron təlimləndirən sistemlər" layihəsinin əsas komponentlərindən biri olan Distant Təhsil Mərkəzi xüsusi qayğıya ehtiyacı olan şagirdlərin distant tədris metodları vasitəsilə orta təhsilini təmin edir. Ölkədə distant təhsilin inkişaf etdirilməsi, eyni zamanda xüsusi qayğıya ehtiyacı olan şagirdlərin bu prosesə daha yaxından cəlb olunması ilə əlaqədar "Elektron təlimləndirən sistemlər" adlı layihə işlənib hazırlanıb.

Layihədə əsas məqsəd məsafədən təhsilin inkişafı, layihəyə cəlb olunmuş xüsusi qayğıya ehtiyacı olan şagirdlərin təhsilalma imkanlarının yaxşılaşdırılması, kompyuter, elektron resurslardan istifadə bacarıqlarının artırılması, Azərbaycan təhsil şəbəkəsinə və internetə çıxış imkanlarının yaxşılaşdırılmasından ibarətdir.

Layihənin əsas məqsədi evdə təhsil alan sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqları distant təhsilə cəlb etməklə cəmiyyətə inteqrasiya olunmasına dəstək vermək, nların təhsil almaq imkanlarını yaxşılaşdırmaq və bununla yanaşı, kompyuter, elektron resurslardan istifadə bacarıqlarının artırılması; internetə çıxış imkanlarının yaradılmasıdır: lahiyə çərçivəsində 30 şagird və 7 müəllimə Apple şirkətinin istehsalı olan Macbook noutbukları verilib, şagirdlərin evləri Azərbaycan Təhsil Şəbəkəsinə qoşularaq, yüksək sürətli intenet bağlantısı ilə təmin edilib. Şagirdlərin dərs prosesinin idarə edilməsi məqsədi ilə müəllimlər üçün ayrılan tədris məkanının yüksək sürətli fibro-optik internet və intranet bağlantılarla təchiz olunması təmin ediləcək.

"Elektron təlimləndirən sistemlər" təlim məsafəsi əsasında 16 təlimçi müəllimin hazırlanması "Yeni hazırlanmış təlimçilər tərəfindən məktəbyaşh uşaqlar üçün məsafədən təhsilin köməyi ilə "Elektron təlimləndirən sistemlər" təlim məsafəsi əsasında təlimlərin təşkil olunması planlaşdırılıb. Nəhayət, müəllim, şagird və valideynlərin təhsil prosesinə cəlb olunması üçün yeni portalın yaradılması da nəzərdə tutulur. Bu işi görərkən şagirdlərin daha yaxşı təlim almasına, müasir təlim texnologiyalarından istifadə olunmasına diqqət daha da artırılacaq. Layihə Heydər

Əliyev Fondunun dəstəyi ilə həyata keçirilib. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi tərəfindən "Azərbaycan Respublikasında xüsusi qayğıya ehtiyacı olan (sağlamlıq imkanları məhdud) uşaqların təhsilinin təşkili ilə əlaqədar İnkişaf Proqramı" (2005-2009-cu illər) hazırlanmış və Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 3 fevral 2005-ci il tarixli qərarı ilə təsdiq olunmuşdur. Proqramda xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsil hüququnun yerinə yetirilməsi, belə kateqoriyadan olan uşaqların hamısı üçün bərabər təhsil alma şəraitinin yaradılması, inteqrasiyalı (inklüziv) təlimə keçidin reallaşdırılması, təhsil müəssisələrində bütün uşaqların təhsili üçün bərabər imkanların yaradılması, dövlət himayəsində olan uşaqların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, müvafiq klassifikasiyaya uyğun olaraq bütün kateqoriyadan olan xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların ölkə üzrə qeydiyyatının aparılması və təhsilə cəlb edilməsi, xüsusi təhsil müəssisələrinin maddi-texniki və tədris bazasının müasir standartlara uyğunlaşdırılması və digər məsələlər öz əksini tapmışdır.

Həmin proqramın icrasına daha çox dəstək vermiş Heydər Əliyev Fondunun fəaliyyətini xüsusi qeyd etmək lazımdır və bu sahədə Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, YUNESKO nun xoşməramlı səfiri, millət vəkili Mehriban xanım Əliyevanın gördüyü işlər əvəz olunmazdır. Belə ki, Heydər Əliyev Fondu tərəfindən sağlamlıq imkanları məhdud, kimsəsiz, valideyn himayəsindən məhrum, müəyyən mənada cəmiyyətin diqqətindən kənarda qalan uşaqların təhsilinin təşkili, onların təhsil aldığı müəssisələrin maddi-texniki və tədris bazasının möhkəmləndirilməsi istiqamətində məqsədyönlü işlər görülmüş, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar üçün internat məktəbləri və xüsusi məktəblər əsaslı təmir edilmiş və ya yenidən qurulmuşdur. Bununla yanaşı, həmin müəssisələr müasir tələblərə cavab verən inventar və avadanlıqla təchiz edilmişdir.

Azərbaycan Respiblikası dövlət müstəqilliyi əldə etdikdən sonra insan hüquqları ilə bağlı bir sıra beynəlxalq konvensiyaları, o cümlədən "Uşaq hüquqları haqqında Konvensiya"nı ratifikasiya etmişdir. "Uşaq hüquqları haqqında Konvensiya" əlilliyə görə uşaqlara qarşı ayrı- seçkiliyi açıq sürətdə qadağan etmiş sənəddir. Burada, həmçinin sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların cəmiyyətin tam hüquqlu üzvü kimi

yanaşmaq, habelə tələb olunduqda yardım olmaq hüququ təsbit olunur (Məmmədli G. 2018, səh 45).

Yuxarıda söylədiklərimiz sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların sağlam olanlarla birgə deyil, ayrı şəkildə təhsilə cəlb olunduğunu göstərir. Lakin sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar da sağlam uşaqlar kimi təhsilin müxtəlif pillələrində bərabər təhsilə cəlb oluna bilərlər. Əlbəttə ki, bu addım böyük islahatlar, dəyişmə tələb edir və yeni infrastruktur sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsil müəssisələrinə sərbəst şəkildə daxil olmasına tam imkan verməklə yanaşı, təhsil sistemində kadr probleminin həllini nəzərdə tutmalıdır. Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlara verilən fürsətlər, qayğı mövcud inklüziv (mənası: "qoşulmaq, daxil olmaq" deməkdir) təhsil formasında öz əksini tapmalıdır. Deməli, inklüziv təhsilin məqsədi sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsil almasına şərait yaratmaq və onları cəmiyyətə qazandırmaqdır.

Bu təhsil forması əlilliyi olan uşaqların cəmiyyətə inteqrasiyası məsələsi ilə eyniləşdirilir. Bu təhsil forması əslində fiziki, psixoloji, əqli qüsurlu uşaqların hüquqlarını təmin etməyə, cəmiyyətdə olan ayrı- seçkiliyə son qoymağa xidmət edir.

Beləliklə, inklüziv təhsil tətbiq edilən təhsil müəssisələrində bütün islahatların, o cümlədən xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsil hüquqlarının tam şəkildə reallaşdırılması üçün onların bərabərhüquqluluğu, təhsil prosesinin hər bir uşaq üçün əl çatan olması, onlara ünsiyyət üçün bərabər imkanlar yaradılması, təlim prosesinin səmərəli təşkil edilməsi, prosesə cəlb olunan pedaqoji işçilərin müvafiq bacarıqlara yiyələnməsinin təmin edilməsi, tədris proqramlarında hər bir şagirdin tələbatını nəzərə alması, ailələrin təhsil müəssisələrinin həyatında fəal iştirak etməsi təmin edilməlidir. Yalnız bu halda Respublikamızda inklüziv təhsil sahəsində real nəticələr əldə edilə bilər və inklüziv təhsilin əsas olan "təhsil - hamı üçün" prinsipi reallaşar.

Ədəbiyyat:

1. Hüseynov Q., Şərəfxanova L., Məmmədova S., Mikayılova Ü. İnklüziv təhsil. (peşəkarlar üçün metodik vəsait) İbtidai təhsil piləsi üçün. Bakı, 2010. 426 s.

2. Məmmədli G. Çətin tərbiyə olunan uşaqların sosiallaşması. Bakı Müəllim nəşriyyatı, 2018. 140 s.

3. Səmədov S., Kərimova E. Sultanova İ. İnklüziv təhsil. Bakı, 2006. 168 s.

SÜRƏTLƏ DƏYİŞƏN QLOBAL MÜHİTDƏ TƏDRİS SİSTEMİNİN ADAPTASİYASI VƏ İNKIŞAF STRATEGİYALARI

Kərimov Fazil Cəlil oğlu, Dosent
f.kerimov@atu.edu.az
Məhərrəmova Səkinə Etibar qızı, Müəllim
sekine_1989@mail.ru
Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Müasir dövrdə təhsil müəssisələrinin idarə olunması sürətlə inkişaf edən texnologiyalarla sıx şəkildə əlaqəlidir. Təhsil texnologiyaları yalnız tədris və öyrətmə prosesini deyil, həm də idarəetmə təcrübəsinin öyrənilməsi və təkmilləşdirilməsi üçün geniş imkanlar yaradır. Bu texnologiyalar vasitəsilə təhsil müəssisələrində nəzarət mexanizmlərini gücləndirmək, məlumatları təhlil etmək və daha düzgün idarəetmə qərarları vermək mümkündür. Hazırkı şəraitdə təhsilin idarə edilməsi sahəsində nəzəri biliklərlə yanaşı, praktik bacarıqların formalaşdırılması da xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Buna görə də təhsil texnologiyalarının məqsədyönlü şəkildə seçilməsi və tətbiqi idarəetmə təcrübəsinin daha effektiv və sistemli şəkildə mənimsənilməsinə şərait yaradır. Xüsusilə innovativ texnologiyalardan istifadə idarəetmənin praktik tərəflərinin öyrənilməsində şagirdlərin analitik düşünmə və qərarvermə bacarıqlarının inkişafına töhfə verir. “Təlim texnologiyası bilik, bacarıq və vərdişlərin formalaşdırılmasına yönəlmiş əməliyyatlar toplusu kimi başa düşülür”. Bu anlayış təlim prosesinin məqsədyönlü təşkili və səmərəli idarə olunmasına xidmət edən fəaliyyətlər sistemini ifadə edir. Burada təlimin bütün mərhələləri məqsədin müəyyənləşdirilməsindən başlayaraq nəticələrin qiymətləndirilməsinə qədər olan proseslər sistemli şəkildə nəzərdən keçirilir və bir-biri ilə əlaqəli formada təhlil olunur [1]. UNESCO tərəfindən 2024/2025-ci il üzrə yayımlanan Qlobal Təhsil Monitorinqi hesabatında qeyd olunur ki, effektiv təhsil liderləri yalnız idarəetmə funksiyasını yerinə yetirən şəxslər deyil, eyni zamanda transformativ dəyişikliklərin aparıcı qüvvəsi kimi çıxış edirlər. Belə liderlər təhsil sistemlərində strateji baxış formalaşdırır, əməkdaşlıq mühitini

gücləndirir və sistemli təkmilləşdirmələrin həyata keçirilməsinə şərait yaradırlar. Bütün təhsil səviyyələrində mühüm əhəmiyyət daşıyan dörd əsas liderlik istiqaməti mövcuddur və bunlar bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərir. İlk olaraq, gözləntilərin qurulması mərhələsi şagird nailiyyətlərinə yönəlmiş ortaq vizyon, missiya və məqsədlərin formalaşdırılmasını və onların effektiv şəkildə çatdırılmasını nəzərdə tutur. Bu zaman həm işçi heyəti, həm də şagirdlər üçün yüksək performans standartları müəyyən edilir və nümunəvi davranışlar təşviq olunur. Eyni zamanda, idarəetmə prosesində mövcud məlumatlara əsaslanaraq daha əsaslandırılmış qərarların qəbul edilməsi təmin edilir. Bununla yanaşı, öyrənməyə diqqət yetirmək liderliyin digər mühüm istiqamətini təşkil edir və burada tədris prosesinə davamlı nəzarət və onun inkişaf etdirilməsi ön plana çıxır. Resursların kurikulum məqsədlərinə uyğun şəkildə yönləndirilməsi və diqqəti yayındıran amillərin azaldılması müəllimlərin və şagirdlərin daha səmərəli fəaliyyətinə şərait yaradır. Şagirdlərin irəliləyişinin izlənməsi isə tədris strategiyalarının daim təkmilləşdirilməsinə imkan verir.

Digər vacib istiqamət əməkdaşlığın təşviq edilməsidir ki, bu da məktəb daxilində müsbət mühitin və təhlükəsiz təhsil şəraitinin yaradılmasını əhatə edir. Müəllimlər arasında komanda işinin gücləndirilməsi, valideynlər və icmalarla əlaqələrin inkişaf etdirilməsi təhsil prosesinin daha geniş sosial əsaslar üzərində qurulmasına xidmət edir. Eyni zamanda, resursların səmərəli idarə olunması və risklərin minimuma endirilməsi də bu istiqamətin əsas tərkib hissələrindəndir [2]. Ali təhsil müasir dövrdə həm texnoloji yeniliklərin sürətli inkişafı, həm də sosial dəyişikliklərin təsiri ilə daim transformasiya tələb edir. Bu baxımdan, ali təhsil müəssisələrinə daxil olan Z nəslinin xüsusiyyətləri xüsusi diqqət tələb edir, çünki onların öyrənmə gözləntiləri əvvəlki nəsillərlə müqayisədə fərqlidir. Araşdırmalar göstərir ki, bu nəslə uyğun təhsil yanaşmaları daha çox fərdiləşdirilmiş və çevik olmalıdır. Onlar tədris prosesinin şəxsi ehtiyaclara uyğunlaşdırılmasını və materiallara istənilən vaxt, müxtəlif cihazlar vasitəsilə asan çıxışı vacib hesab edirlər. Xüsusilə pandemiya dövründə ali təhsil müəssisələri daha elastik və rəqəmsal əsaslı tədris formalarına keçid etmişdir. Bu şəraitdə əsas məsələ tədris prosesinin effektivliyini artırmaq üçün uyğun metod və vasitələrin müəyyən edilməsidir. Bu məqsədlə təklif olunan yanaşmalardan biri

ənənəvi tədrisin mikroöyrənmə ilə birləşdirilməsi və bununla öyrənmə keyfiyyətinin yüksəldilməsidir. Elmi nəticələr göstərir ki, müasir tələbələrin öyrənmə və informasiya qavrama xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdırılmış mikroöyrənmə daha yüksək nəticələr verir. Son illərdə bu metodun təhsil prosesində tətbiqi genişlənmişdir. Lakin onun səmərəli olması üçün həm biliklərin fərdi şəkildə inkişafını təmin etməli, həm də öyrənmə məqsədlərinə aparan düzgün və optimal istiqaməti müəyyənləşdirməlidir. Z nəsli əsasən sürətli informasiya əldə etməyə meylli olsa da, bəzən biliklərin dərin və dəqiq mənimsənilməsi ikinci plana keçə bilir. Bu səbəbdən mikroöyrənmə onların istənilən yerdə və vaxtda, müxtəlif cihazlardan istifadə etməklə öyrənməsinə imkan verdiyi üçün effektiv və uyğun tədris yanaşması kimi qəbul olunur [3]. Təhsil müasir cəmiyyətin dayanıqlı sosial, iqtisadi və mədəni inkişafını təmin edən fundamental və sistemformalaşdırıcı amillərdən biri kimi çıxış edir. O, insan kapitalının keyfiyyətcə yüksəldilməsində, milli iqtisadiyyatın innovativ potensialının genişləndirilməsində, eləcə də dövlətin beynəlxalq rəqabət mühitində mövqeyinin möhkəmləndirilməsində həlledici funksiyaya malikdir. Qloballaşma proseslərinin sürətlənməsi və texnoloji transformasiyaların intensivləşməsi şəraitində təhsil artıq yalnız bilik ötürülməsi mexanizmi kimi deyil, eyni zamanda sosial modernləşmənin və institusional inkişafın əsas alətlərindən biri kimi çıxış edir. Keyfiyyətli və sistemli təhsil modeli fərdin intellektual və peşəkar inkişafını təmin etməklə yanaşı, vətəndaş kimliyinin konsolidasiyasına, milli birliyin möhkəmləndirilməsinə və dövlət institutlarının institusional dayanıqlığının artırılmasına xidmət edən kompleks funksiyaları həyata keçirir. Azərbaycan Respublikasında postsovet inkişaf mərhələsində müasir, rəqabətqabiliyyətli və effektiv təhsil sisteminin formalaşdırılması dövlət siyasətinin strateji prioritet istiqamətlərindən biri kimi müəyyənləşdirilmişdir. 1991-ci ildə dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra ölkə rəhbərliyi tərəfindən belə bir konseptual yanaşma qəbul edilmişdir ki, innovativ, inklüziv və əlçatan təhsil infrastrukturunun formalaşdırılması olmadan nə güclü vətəndaş cəmiyyəti, nə də yüksək texnologiyalara əsaslanan dayanıqlı iqtisadi sistem qurmaq mümkündür. Bu səbəbdən təhsil sektoru dövlətin uzunmüddətli inkişaf strategiyasında prioritet sahə kimi çıxış edərək, sosial transformasiya və iqtisadi modernləşmənin əsas hərəkətverici qüvvələrindən birinə

çevrilmişdir [4]. İnsan fəaliyyətinin bütün sahələrində olduğu kimi, təhsil sahəsində də innovasiyalar mühüm rol oynayır. Təhsil tarixində aparılan islahatların əksəriyyəti ictimai inkişafdan yaranan yeniliklərin sistemli şəkildə tətbiqinə yönəlmişdir. Lakin bəzi hallarda innovasiya anlayışı düzgün dərk olunmadan həyata keçirilən islahatlar təhsil sistemində ciddi problemlərə səbəb olmuş, mövcud mexanizmlərin pozulmasına və effektiv yeni modelin formalaşmamasına gətirib çıxarmışdır. Təhsildə innovasiya dedikdə, təlim-tərbiyə prosesinin məqsəd, məzmun, metod və təşkilati formalarına yeniliklərin tətbiqi, həmçinin idarəetmə və iqtisadi sahələrdə pedaqoq və təhsilalanların birgə fəaliyyətinin müasir biliklər əsasında qurulması nəzərdə tutulur. Bu innovasiyalar həm dövlət səviyyəsində islahatlar və proqramlar çərçivəsində, həm də təhsil müəssisələrinin təşəbbüsü ilə yerli səviyyədə həyata keçirilə bilər və bəzən pilot layihələr şəklində sınaqdan keçirilir. Müasir təhsilin əsas xüsusiyyəti onun davamlı modernləşməsidir. Bu prosesin məqsədi kütləvi təhsil şəraitində yüksək keyfiyyətə nail olmaqdır. Qlobal təhsil tendensiyaları ölkələrin strateji inkişaf proqramlarında əks olunur və müasir dövrdə təhsildə strateji yanaşma xüsusi əhəmiyyət daşıyır. İnnovasiya potensialının səmərəli istifadəsi müəllim, idarəetmə və pedaqoji kollektivin inteqrasiyasından asılıdır. Yeniliklərin düzgün tətbiqi təhsilin keyfiyyətini artırır və yeni təhsil modelinin formalaşmasına şərait yaradır. Bu baxımdan Azərbaycanda da təhsil sisteminin inkişafı üçün bir sıra islahatlar həyata keçirilmişdir. Konfutsinin fikrinə görə, elm və təhsildən səmərəli istifadə edən cəmiyyətlər daim inkişaf və rifah əldə edirlər [5].

Nəticə olaraq, müasir təhsil sistemi sürətlə dəyişən texnoloji və qlobal çağırışlara uyğun olaraq transformasiya olunur. Təhsil texnologiyalarının və innovasiyaların tətbiqi idarəetməni daha effektiv edir, qərarvermə prosesini gücləndirir və tədrisin keyfiyyətini artırır. Rəqəmsal transformasiya və yeni təlim yanaşmaları, xüsusilə fərdiləşdirilmiş və çevik öyrənmə modelləri, müasir təhsil mühitinin əsas istiqamətlərindəndir.

Ədəbiyyat:

1. Quliyeva P. X. Texnologiyanın təhsil idarəetməsindəki rolu və müasir təlim yanaşmaları. *MAGİSTRANT.* 2026. No. *3*(31). S. 92

2. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. *Global education monitoring report 2024/2025*. UNESCO. 2024. URL: https://unesdoc.unesco.org

3. Gherman O., Turcu C. E., Turcu C. O. An approach to adaptive microlearning in higher education. In INTED2021 Proceedings. 15th International Technology, Education and Development Conference, Online Conference. 2021. URL: https://doi.org/10.48550/arXiv.2205.06337

4. Guliyeva N. Development of Education in Azerbaijan: Historical Path, Modern Trends and Prospects. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*. 2025. No. 12 (4). P. 424-430

5. Aliyev Y., Jafarov S. *Innovative approaches and methods in Azerbaijani education. Guba branch of Azerbaijan State Pedagogical University*, Azerbaijan. 2025.

AZƏRBAYCANDA TƏHSİL STANDARTLARINDA İNNOVASİYA VƏ AKADEMİK BOŞLUQLARIN TRANSFORMASİYASI

Məhərrəmova Səkinə Etibar qızı, Müəllim
Azərbaycan Texnologiya Universiteti
sekine_1989@mail.ru
Hacıyeva Hafizə Hüseyn qızı, Müəllim
Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
haciyeva.hafiza@mail.ru

Son illərdə qlobal təhsil mühitində baş verən transformasiyalar yalnız texnoloji yeniliklərlə məhdudlaşmır, həm də təhsilin fəlsəfəsini köklü şəkildə dəyişir. Əvvəllər əsas diqqət biliklərin ötürülməsinə yönəldiyi halda, müasir dövrdə əsas prioritet şagird və tələbələrdə çevik düşünmə, problem həll etmə, yaradıcılıq və uyğunlaşma kimi bacarıqların formalaşdırılmasıdır. Bu dəyişikliklərə səbəb olan əsas amillərdən biri rəqəmsallaşmanın sürətlənməsi və süni intellekt texnologiyalarının gündəlik həyatın

ayrılmaz hissəsinə çevrilməsidir. Artıq bir çox peşələr avtomatlaşdırıldığı üçün əmək bazarında tələb olunan bacarıqlar da dinamik şəkildə dəyişir və təhsil sistemləri bu dəyişikliklərə operativ reaksiya verməlidir. Bu baxımdan Azərbaycan da qlobal trendlərə uyğun olaraq təhsil sistemində modernləşmə istiqamətində mühüm addımlar atır. Xüsusilə Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilən kurikulum islahatları, rəqəmsal təhsil platformalarının tətbiqi və müəllim hazırlığı proqramlarının yenilənməsi ölkədə təhsilin keyfiyyətinin artırılmasına yönəlib. Bu islahatlar yalnız struktur dəyişiklikləri deyil, həm də tədris prosesinin məzmununu və metodologiyasını yenidən formalaşdırmağı hədəfləyir. Məqsəd şagirdləri sadəcə məlumatla təmin etmək deyil, onları müstəqil öyrənən, tənqidi düşünən və real problemlərə praktik həll yolları tapa bilən fərdlər kimi yetişdirməkdir [1].

Təhsil standartlarında innovasiya ayrı-ayrı elementlərin sadəcə yenilənməsi deyil, onların bir-biri ilə sistemli şəkildə əlaqələndirilməsi deməkdir. Yəni kurikulumun müasirləşdirilməsi, rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi, tənqidi düşünmə bacarıqlarının inkişafı və şagirdyönümlü yanaşma paralel deyil, inteqrasiya olunmuş şəkildə həyata keçirilməlidir. İlk növbədə, kurikulumun müasirləşdirilməsi bütün digər dəyişikliklərin əsasını təşkil edir. Müasir kurikulum artıq yalnız "nə öyrədilir?" sualına deyil, "necə öyrədilir?" və "niyə öyrədilir?" suallarına da cavab verir. Bu isə avtomatik olaraq rəqəmsal texnologiyaların tətbiqini zəruri edir. Məsələn, interaktiv platformalar, onlayn resurslar və rəqəmsal alətlər dərs prosesini daha çevik və fərdiləşdirilmiş edir.

Rəqəmsallaşma öz növbəsində tənqidi düşünmə və problem həll etmə bacarıqlarının inkişafına şərait yaradır. Şagirdlər artıq passiv informasiya qəbul edən deyil, məlumatı analiz edən, müqayisə edən və tətbiq edən subyektlərə çevrilir. Bu isə təhsilin ənənəvi modelindən kompetensiya əsaslı modelə keçidi sürətləndirir. Kompetensiya əsaslı və şagirdyönümlü yanaşma isə bütün bu proseslərin mərkəzində dayanır. Bu yanaşmada müəllim əsas informasiya mənbəyi deyil, daha çox fasilitator rolunu oynayır. Şagirdlərin fərdi xüsusiyyətləri, maraqları və öyrənmə tempinə uyğun tədris strategiyaları seçilir. Nəticədə təhsil prosesi daha inklüziv və effektiv olur [2].

Azərbaycanda təhsil sistemində müşahidə olunan akademik boşluqlar ayrı-ayrı problemlər kimi deyil, bir-biri ilə sıx əlaqədə olan struktur və sistem xarakterli

çatışmazlıqlar kimi dəyərləndirilməlidir. Bu boşluqların mahiyyətini anlamaq üçün onları səbəb-nəticə əlaqələri çərçivəsində analiz etmək daha məqsədəuyğundur. Tədris prosesində nəzəri biliklərin dominantlığı əslində digər problemlərin də əsasını təşkil edir. Şagirdlər uzun müddət reproduktiv (əzbərləməyə əsaslanan) öyrənmə mühitində formalaşdığı üçün analitik düşünmə, tətbiqetmə və yaradıcı yanaşma kimi bacarıqlar kifayət qədər inkişaf etmir. Bu isə yalnız fərdi səviyyədə deyil, makro səviyyədə – əmək bazarında da özünü göstərir. Nəticədə məzunlar real iş mühitində tələb olunan praktik kompetensiyalara malik olmur və bu, təhsil ilə iqtisadiyyat arasında disbalans yaradır. Rəqəmsal texnologiyaların təhsilə inteqrasiyası formal olaraq genişlənsə də, bu prosesin keyfiyyət göstəriciləri regionlar üzrə qeyri-bərabərdir. İnfrastruktur fərqləri, internetə çıxış imkanlarının məhdudluğu və texniki təminatın qeyri-bərabər paylanması rəqəmsal uçurum (digital divide) yaradır. Bu isə öz növbəsində sosial bərabərsizlikləri dərinləşdirir. Digər tərəfdən, müəllimlərin rəqəmsal kompetensiyalarının kifayət qədər inkişaf etməməsi mövcud texnologiyaların effektiv istifadəsinə mane olur. Beləliklə, texnologiya mövcud olsa belə, onun pedaqoji potensialı tam reallaşmır. Təhsil sistemində aparılan bütün islahatların uğuru birbaşa müəllim faktorundan asılıdır. Lakin müəllim hazırlığı və davamlı peşəkar inkişaf mexanizmləri hələ də sistemli və çevik xarakter daşımır. Ənənəvi pedaqoji yanaşmaların üstünlük təşkil etməsi innovativ metodların tətbiqini ləngidir. Bundan əlavə, müəllimlərin motivasiya sistemi, qiymətləndirilməsi və karyera inkişaf modelləri müasir tələblərlə tam uyğunlaşmır. Bu isə onların dəyişikliklərə adaptasiyasını çətinləşdirir və nəticədə islahatların effektivliyini azaldır [3].

Qiymətləndirmə sistemi təhsil prosesinin “nəyi ölçürüksə, onu öyrədirik” prinsipinə əsasən formalaşmasına ciddi təsir göstərir. Azərbaycanda hələ də imtahan yönümlü yanaşmanın dominant olması şagirdləri daha çox nəticəyə (bal toplamağa) fokuslayır, prosesə və bacarıq inkişafına deyil. Bu isə tədris metodikasını da dolayı yolla məhdudlaşdırır və müəllimləri innovativ, layihə əsaslı və tədqiqat yönümlü yanaşmalardan uzaqlaşdırır. Nəticədə qiymətləndirmə sistemi təhsilin məqsədləri ilə ziddiyyət təşkil edən bir mexanizmə çevrilə bilir. Yuxarıda qeyd olunan bütün boşluqlar qarşılıqlı şəkildə bir-birini gücləndirir. Nəzəri biliklərin üstünlüyü

qiymətləndirmə sistemindən qaynaqlanır, qiymətləndirmə sistemi isə müəllim hazırlığı ilə sıx bağlıdır. Müəllimlərin zəif rəqəmsal hazırlığı rəqəmsallaşmanın effektivliyini azaldır, bu da yenidən tədris metodlarının köhnə modeldə qalmasına səbəb olur. Bu baxımdan, problemlərin həlli fragmentar deyil, sistemli yanaşma tələb edir. Xüsusilə Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilən islahatların uğuru məhz bu əlaqələrin düzgün qurulmasından və boşluqların kompleks şəkildə aradan qaldırılmasından asılıdır [4].

Azərbaycanda təhsil sahəsində həyata keçirilən islahatlar son dövrlərdə ardıcıl və sistemli şəkildə formalaşaraq dövlətin insan kapitalının inkişafına yönəlmiş siyasətinin əsas istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir. Bu islahatların əsas məqsədi təhsil sisteminin keyfiyyətinin yüksəldilməsi ilə yanaşı, onun əmək bazarının dəyişən tələblərinə uyğunlaşdırılması və innovativ inkişaf modelinə inteqrasiyasının təmin edilməsidir.

Təhsil sahəsində aparılan yeniliklər Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi tərəfindən hazırlanmış və tətbiq olunan "Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası (2013–2025)" əsasında həyata keçirilir. Bu sənəd təhsil sisteminin idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsini, institusional modernləşməni və nəticəyönümlü təhsil modelinə keçidi əsas prioritetlər kimi müəyyən edir. Strategiyanın əsas mahiyyəti təhsili yalnız akademik fəaliyyət sahəsi kimi deyil, eyni zamanda ölkənin iqtisadi inkişafını dəstəkləyən strateji amil kimi qiymətləndirməkdən ibarətdir. Bu yanaşma təhsil və əmək bazarı arasında qarşılıqlı uyğunluğun yaradılmasını zəruri edir. Təhsil sistemində rəqəmsallaşma istiqamətində həyata keçirilən "rəqəmsal məktəb" təşəbbüsləri müasir texnologiyaların tədris prosesinə inteqrasiyasını nəzərdə tutur. Bu çərçivədə elektron idarəetmə sistemləri, onlayn tədris platformaları və rəqəmsal resurslardan istifadə genişləndirilir. Bu dəyişikliklər ənənəvi müəllim mərkəzli tədris modelindən daha interaktiv və şagird mərkəzli öyrənmə mühitinə keçidi sürətləndirir. Eyni zamanda, fərdi öyrənmə imkanlarının genişlənməsi və şagirdlərin müstəqil bilik əldə etmə bacarıqlarının inkişafı təmin olunur. STEAM (Elm, Texnologiya, Mühəndislik, İncəsənət və Riyaziyyat) modeli tədris prosesində fənlərarası inteqrasiyanı gücləndirən müasir

yanaşma kimi çıxış edir. Bu model şagirdlərdə analitik düşünmə, yaradıcı yanaşma və kompleks problemlərin həlli bacarıqlarının inkişafına şərait yaradır. STEAM yanaşmasının tətbiqi təhsilin nəzəri xarakterdən çıxaraq praktiki və tətbiqyönlü məzmuna keçidini təmin edir və kompetensiya əsaslı təhsil modelinin formalaşmasına töhfə verir. Ali təhsil müəssisələri ilə iqtisadi sektor arasında əməkdaşlığın gücləndirilməsi müasir təhsil islahatlarının əsas istiqamətlərindən biridir. Bu əməkdaşlıq təhsilin əmək bazarı ilə daha sıx inteqrasiyasına və məzunların peşəkar hazırlıq səviyyəsinin yüksəldilməsinə xidmət edir. Bu sahədə əsas mexanizmlərə aşağıdakılar daxildir:

Təcrübə proqramları – tələbələrin real iş mühitində iştirak etməsi onların praktiki bilik və bacarıqlarının formalaşmasına imkan yaradır.

Dual təhsil sistemi – tədris prosesinin həm universitetdə, həm də müəssisələrdə paralel şəkildə həyata keçirilməsi nəticəsində nəzəri biliklərin praktik tətbiqi təmin olunur.

Startap ekosisteminin inkişafı – ali təhsil müəssisələrində innovasiya mərkəzlərinin yaradılması və inkubasiya proqramlarının tətbiqi tələbələrin sahibkarlıq və innovasiya potensialının gücləndirilməsinə xidmət edir.

Nəticədə Azərbaycanda həyata keçirilən təhsil islahatları və universitet–sənaye əməkdaşlığı modeli təhsil sisteminin transformasiyasına yönəlmiş kompleks yanaşmanı əks etdirir. Bu proses təhsilin yalnız bilik ötürən strukturdan çıxaraq innovasiya, bacarıq inkişafı və iqtisadi inteqrasiya funksiyalarını özündə birləşdirən strateji sistemə çevrilməsini təmin edir [5].

Ədəbiyyat:

1. Əliyev R. M. Azərbaycanda təhsil sistemində rəqəmsallaşmanın tətbiqi problemləri. *Azərbaycan Pedaqoji Universitetinin Xəbərləri*. 2022. No. 70(2). P. 45–52.

2. Hüseynova S. A. Kurikulum islahatları və kompetensiya əsaslı təhsilə keçid. *Təhsil və Cəmiyyət Jurnalı*. 2021. No.15(3). P. 33–40.

3. Məmmədov E. T. STEAM təhsil modelinin Azərbaycanda tətbiq perspektivləri. *Bakı Universitetinin Elmi Xəbərləri*. 2023. No. 4(1). P. 58–66.

4. Quliyeva L. N. Akademik boşluqlar və onların təhsil keyfiyyətinə təsiri. *Azərbaycan Dillər Universiteti Elmi Araşdırmalar*. 2020. No.2(1). P. 27–35.

5. İsmayılov F. H. Müəllim hazırlığında innovativ yanaşmaların rolu. *Azərbaycan Müəllimlər İnstitutu Jurnalı*. 2021.No. 9(2). P. 19–26.

XÜSUSİ QAYĞIYA EHTİYACI OLAN UŞAQLARIN ŞƏXSİYYƏT FORMALAŞMASINDA İNKLÜSİV TƏHSİLİN ROLU

Nəcəfova Günel Alim
MDU , Mingəçevir, Azərbaycan
gunel.necefova.35@mail.ru
Məmmədova Gülay Faiq
BDU, Bakı, Azərbaycan
gulay.memmedova.2008@gmal.com

Dövlət, hamının təhsil alma hüququnu qoruyur və tələbələrin mərtəbəsindən, bilik səviyyəsindən və bilik alma formasından bağlı olmadan, hər kəs üçün eyni imkanları təmin edir. Hər kəs təhsilin növünü, müəssisəsini və dili seçmək üçün azad hüquqa malikdir. Dövlətin təhsil siyasəti milli azlıqları, qaçqınları, məcburi köçkünləri və psixi və fiziki qüsuru olanlara da aiddir.

Təhsilin inkişafı cəmiyyətlər üçün əhəmiyyətli məsələdir, çünki təhsil sosial proseslərə təsir göstərir və dəyərlər sistemini formalaşdırır. Demokratik təhsilin prinsipi, cəmiyyətin bütün üzvlərinə eyni təhsil imkanlarının verilməsidir. Bu da sosial bərabərliyi təmin edir və inklüziv təhsil sayəsindətətbiq edilməsi imkanlı hala çevrilir.

Bu istiqamətdə spontan, elmi cəhətdən əsaslandırılmayan cəhdlərin edilməsi vəziyyəti xeyli dərəcədə ağırlaşdırmaqla, xüsusən də psixi inkişafında hansısa məhdudluqları olan uşaqların sosiallaşmasına maneə yarada biləcək müəyyən yanlış yanaşmaların meydana gəlməsinə gətirib çıxaracaqdır. Hansı ki, belə yanlış yanaşmalar artıq gündəlik həyatımızda da izlənilməkdədir.

İnklüziv təhsil, təhsilin fərdi ehtiyacları olan bütün şagirdlərin, qruplara bölünmədən birgə tədris görməsinə şərait yaradan növüdür. İnklüziv təhsil sistemi, müxtəlif tələbatları olan şagirdlər üçün tədris prosesində bərabər imkanların yaradılmasını və onların ayrı-ayrılıqda eyni səviyyədə təhsil alması hüquqlarının qorunmasını təmin və təşkil edir.

İnklüziv təhsilin əsası hər bir şagirdin potensialının bəzi məhdudiyyətlərin, fərdi ehtiyacların və ya xarakteristikaların təsiri altında qalmadan arealərini inkişaf etdirməsinə imkan verməkdir. Buna səbəbə əsasən də inklüziv təhsil, bütün ölkələr üçün əsasdır və şagirdlərin zövq alacağı zəngin təhsil mühitini yaratmaq üçün əhəmiyyətli addımlar atılmalıdır. İnklüzivlik, təhsil və qabaqcıl texnologiyaların ən məsuliyyətli və mühüm növlərindən biri hesab edilir.

İnklüziv təhsilin aparılması, təhsil müəssisələrinin təşkilatı, tədris mərhələləri, tədris vasitələri, müəssisələrin təsis edilməsi, təhsil nəticələrinin yekunlaşdırılaraq qiymətləndirilməsi vəbunun kimi bir çox hallar daxil olmaqla, təhsilin bütün dərinliyini əhatə edir.

Psixi inkişafında hansısa məhdudluqları olan uşaqların sosiallaşmasını, təhsilə cəlb olunmalarınıdüşünürüksə, qeyd olunan istiqamətdə atılan yanlış addımların da qarşısını almalıyıq.Görülən işlərin effektli nəticə verməyini istəyiriksə, qeyd olunan uşaqlarla aparmalı olduğumuz işlərin konkret olaraq nəyə xidmət etdiyini dəqiq bilməliyik.

Uşaqda fiziki məhdudiyyət olduğu zaman adətən bu zahirən nəzərə çarpır. Psixi cəhətdən olan problemlər isə uşağın inkişaf mərhələlərində davranışlarda özünü büruzə verir. Hansısa mərhələdə uşaqda müəyyən inkişaf pozuntusu olduğunun erkən fərqinə varıb ona dəstək olmaq üçün normal inkişafın əsas göstəriciləri haqqında məlumatımız olmalıdır.Yəni keçilən təlimlər də, verilən biliklər də uşağı tərbiyələndirmək üçündür. Tərbiyə insanda davranışın istənilən şəklə salınması üçün məqsədyönlü, planlı, ardıcıl və fasiləsiz aparılan pedaqoji işdir. Tərbiyə prosesi insan doğulandan ölənə kimi davam edir. Hər bir uşaq öz imkan və potensialına uyğun səviyyədə tərbiyə edilməlidir.

Təbiətdəki digər canlılar təlimlər vasitəsilə tərbiyə edildiyi halda, daim ünsiyyət qurmağa möhtac olan, öz haqlarını müdafiə edə bilməyən, məhdudiyyətli uşaqları bundan məhrum etmək ən böyük cinayətdir.

Məhdudiyyəti olanları düzgün tərbiyə etməklə onların həyat keyfiyyətini yüksəltmək olar. Bu uşaqların müəyyən bacarıqlarının üzə çıxarılması, imkanları daxilində düzgün istiqamətləndirilib tərbiyə olunması, üçün yeganə yol uşağın problemini vaxtında qayğı göstərmək, ardıcıl təlimləri üçün şərait yaratmaqdır.

Hər bir uşağın davranışlarının necə formalaşmasında onun valideynlərinin, müəllimlərinin, qohum-qonşularının, dostlarının, ətrafında olan insanların - bir sözlə bütün cəmiyyətin payı var.Lakin valideyn və müəllimin uşaqların tərbiyəsində rolu daha böyükdür.

Bütün dünyada mütəxəssislər qeyd edirlər ki, autizimli uşaqlarla həftədə minimum 24saat ciddi təlimlər aparılmalıdır. Bu uşaqlarla fərdi surətdə işləməliyik ki, müsbət nəticələr əldə olunsun. Fərdi təlimlərə ehtiyacları olduğundan həmçinin bir çoxlarında ciddi davranış pozulmaları müşahidə olunduğu üçün evdə təhsil alan autizimli uşaqlara dövlət müəssisələri tərəfindən ayrılan təlim saatları 24 saatla müqayisədə az olsa da, müəllim və valideynin birgə, düzgün və ardıcıl fəaliyyəti nəticəsində yaxşı nailiyyətlər almaq olar. Valideyn şərait yarada bilərsə, bu məşğələlərlə yanaşı, əlavə təlimlərin də uşağın inkişafına çox böyük köməyi ola bilər. Yox əgər aztəminatlı valideynin buna şərait yaratmağa heç bir şəkildə gücü yetmirsə, heç də ümidsiz olmasın. .(Qasımov, Kərimova, Sultanova, ,Ağayeva, 2006 , s77)

Təlimlərdə davamlılıq olduqda müsbət nəticə əldə olunur. Ardıcıl daman su damcıları qayada necə yarıq əmələ gətirirsə, düzgün təlim-tərbiyənin davamlılığı da uşağın davranışlarında eləcə tədricən müsbət dəyişikliklər edir. Pedaqogikaya görə də tərbiyənin səciyyəvi xüsusiyyəti budur ki, tədricən özünü büruzə verir.

Pedaqogikada inteqrativlik anlayışı dünyanın tam, vahid, bütöv bir obraz olduğunu ifadə edir. Yəni həyatda nə varsa, hamısı sanki halqa şəklində bağlıdır. Bu baxımdan məhdudiyyəti olan uşaqların təlim-tərbiyəyə cəlb olunması, cəmiyyətə inteqrasiyası cəmiyyətin ümumi rifahı baxımından da əhəmiyyətlidir və ətrafdakı insanlar üçün onlarla birgə yaşayışı daha da rahat olur. Onlar düzgün metodlarla tərbiyə

olunmadıqları, düzgün istiqamətləndirilmədikləri halda özlərinə və ətrafdakılara ziyan verəcək vəziyyətə düşə bilərlər.

Nəinki psixi problemli uşaqlar, hətta sağlam uşaqlar belə təlim-tərbiyədən kənarda qaldıqları zaman pedaqoji baxımsızlıqdan mütləq onlarda ciddi problemlər, ləngimələr, xoşagəlməz, bəzən təhlükəli ola biləcək davranışlar meydana gəlir. İnsan ömür boyu tərbiyə olunmağa ehtiyaclı bir varlıqdır. Pedaqogikada tərbiyənin uğurlu nəticələri olan özünütərbiyə növü var. Özünütərbiyə uşaqların valideyn, müəllim və digər tərbiyəçilərin nəzarəti olmadığı şəraitdə, onların verdiyi istiqamətə uyğun düşünməyə və davranmağa alışması prosesidir. Sağlam inkişafı olan bir uşağa tərbiyə prosesində düzgün istiqamət verilibsə, o özünütərbiyə qabiliyyətinə sahiblənir. (Şəfiyeva, 2012 ,s 148)

Psixi sağlam olmayan uşaqların özünütərbiyə imkanları tam formada olmadığı üçün onlara daim bir himayəçinin, qəyyumun nəzarət etməsi şərtdir. Təlim-tərbiyə prosesində hər bir uşağa doğru yanaşma metodunu seçmək üçün pedaqoqların köməyinə psixologiya elmi çatır. Məhdudiyyəti olanlarla pedaqogikanın "xüsusi pedaqogika" adlanan sahəsi məşğul olduğu kimi, onların psixologiyası ilə də "xüsusi psixologiya" sahəsi məşğul olur, öyrənir. Bütün öyrədənlər və valideynlər uşağın psixoloji dilini bilməlidirlər.Bunun üçün yerli təhsil qurumunun nəzdindəki komissiyalar tərəfindən valideynlərin iştirakı ilə uşağın diaqnozuna, xəstəlik dərəcəsinə görə xüsusi təhsilin təşkili forması müəyyənləşdirilir. Bu əsasla dahamının bu uşaqları məktəbdən məhrum etməyə, bu işdə məsuliyyətsiz davranmağa haqqı yoxdur.

Bu disertasiya işi, inklüziv təhsilin əsas məqsədlərini, məhdud və ya müxtəlif tələbatlara bağlı olan şagirdlər üçün tədris prosesində bərabər imkanların yaradılmasını, təhsilin cəmiyyət üzərindəki təsirini və təhsilin hərtərəfli inkişaf üzərindəki rolu kimi bir çox məsələni axtarıb araşdıracaq. Bu disertasiya işi, inklüziv təhsilin tətbiqinin dünya üzərindəki bəzi ölkələrdəki uğurlu nümunələrini və problemlərini də müzakirə edəcəkdir.

Ənənəvi təhsil sistemləri, müəllimlər, tələbələr və valideynlər üçün öyrənilmiş texnologiyaların istifadəsi ilə birlikdə, inklüziv təhsilin özünəməxsusluğu artmaqdadır.

İnklüzivlik, əksərliklə, təhsilin hansısa səviyyəsində olan, bütün öyrənmə qruplarından tələbələrin birgə təhsil edilməsi prinsipinə əsasən tənzimlənir. Bu, ən vacib olanıdır, çünki bəzi tələbələr fiziki və ya mental özəlliklərdən dolayı inklüziv təhsilə giriş üçün əlavə yardıma ehtiyac duyurlar.

İnklüziv təhsilin əsas məqsədi bütün tələbələrin öyrənmə imkanlarına giriş hüquq və haqqlarının təmin olunmasıdır. Göstərilən amilin əldə edilməsi, tələbələr üçün məqsədə uyğun müxtəlif öyrənmə yollarının təqdim edilməsinə əsasən tamamlanır. İnklüzivlik amili, tələbələr üçün qurumlar arasında əlaqələr yaradır və bütün təhsil səviyyəsində fərqli imkanlar təqdim edir.

İnklüziv təhsili, bütün hər kəsəşərait yaradır ki, onların özündən gələn potensiallarını açıqlamaqla, onların özünəməxsusluğunu və fərqli fəaliyyətlərini qabaqlamaqla birlikdə, cəmiyyətdə daha aktif olmalarına kömək edir. Bu, müxtəlif etnik və sosial qruplardan olan tələbələrin bir arada çalışmasına və ya birgə qurumlarının tərkibində yer almasına əsaslanır.

İstənilən bir öyrənmə təşkilatında, bu prosesin təşkil edilməsi müəllimlərə əsaslı hazırlanma vacibdir. Təhsil alanların ehtiyaclarını və özəlliklərini anlamaq, öyrənmə materyallarını hazırlamaq və öyrətmə metodlarını tənzimləmək məcburiyyətini bu özündə cəmləyir.

İnklüziv təhsil - təhsilin bütün hər kəs üçün olmasını nəzərə çatdıran və uşaqların hər birinin fərqli ehtiyaclarına əsaslanan təhsil üsuludur. Bu, sağlamlığında “psixi və fiziki qüsur”u olan uşaqların ümumitəhsillə təmininə əsas verir.

Bu təhsil sistemiəlilliyi olan uşaqların, yəni “fiziki və əqli qüsur”lu uşaqların öz bacarıqlarına çatmaqimkanını dəstəkləyir və üzə çıxarır.Göstərilən təhsil sistemi sağlamlığında qüsuru olan uşaqlarda özlərinə inam yaradır və digər qüsursuz olan uşaqlarla bərabərhüquqlu olmalarını doğruldur.

Aşağıda göstərilən 4 əsas xüsusiyyəti inklüziv təhsil özündə əks etdirir:

-Müxtəlif tələbələrin əhatə edilməsi və optimal üsulların axtarışı ilə müxtəlif imkanların əks etdirilməsi;

-Yaradıcı potensialın müxtəlif yollarla stimullaşdırılması və problemlərin düzəldiməsi üçün şagirdlərin təşviqi;

-Şagirdlərin bütün xüsusiyyətlərindən asılı olmayaraq məktəbə getmə, öz fikirlərini ifadə etmə və effektli təhsil işində iştirak etmə haqlarının təmin edilməsi;

- Davamiyyəti pis olan və dəstəyə ehytiyacı olan şagirdlərlə işləmək.

İnklüziv təhsil təkcə, qüsurlu olan uşaqların təhsil hüquqlarını dəstəkləmir. Təhsilin bu növü "psixoloji və fiziki"tərəfləri sıxıntılı olan uşaqların cəmiyyətə adaptasiyasını, müstəqil şəkildə qərar vermək və qərarı qəbul etmək imkanlarını dəstəkləyir, hüquqlarını onlara öyrətmək məqsədi daşıyır.

Bunun nəticəsi olaraq, qüsurlu olan uşaqların yaşamağamarağı artır və onlarda gələcəklə bağlıümidləriformalaşır.

"Hər tərəfli təlim mühiti" dedikdə, qüsurlu imkanları ilə əlaqədar olmayaraq bütün uşaqlara yardım edə bilən, elastik, geniş imkanlara əsaslanan təlim tədris prosesi düşünülür. (Hüseynova ,İmanova, 2020, s 46)

İctimai-sosial həyatın humanistləşməyə meyl etməsi dünya üzərindəki ədavətlərdən sonra vəhşiliyə, dəhşətə və vandalizmə cavab olaraq başlamışdır. Dünya ölkələrihər yerə təsir edəcək, səs salacaq bir yol, bir vasitə axtarırdı və bu yollardan birincisi BMT-nin yaradılması olmuşdur.

BMT-nin də bu istiqamətdə bir neçə hüquqi aktı vardır ki,onlara nəzər yetirək:

"İnsan hüquqlarının ümumi Bəyənnaməsi" (1948), "Uşaq hüquqları Bəyənnaməsi" (1959), "Uşaq hüquqları barədə Konvensiya" (1989), "Uşaqların hüquq və müdafiəsinin təmin edilməsinin ümumdünya Bəyənnaməsi" (1990), "Əlilliyi olan insanlar üçün bərabər imkanların yaradılmasına dair standart qaydalar" (1993), "Salamankada inklüziv təhsilin inkişafı üçün qəbul edilmiş Bəyənnamə" (1994).

1960-cı ilin ortalarında baş verən təcrübədə və tətbiqetmədəolan gerçəkyenilikləri xüsusi qeyd edə bilərik.

Dünya ölkələrində, ilk növbədə böyük ölkələrdə bütün var olan təhsil sistemini dəyişdirmək və buna nəzərən dahahumanist etmək üçün çağırışlar yayılmışdı. Nəticədə qərb ölkələrindəyetim evləri yox vəziyyətinə çatacaq dərəcədə azaldı. Xüsusilə deyə bilərik ki,keçən əsrin ortalarında təşkil edilən yeni sistəm, sağlamlığında qüsurları olanların bacarıqlarının öyrənilməsi və dəstəklənmələri üçün keçirilən elmi tədqiqatlardan böyük təsir almışdır.

Bu xüsusi pedaqoji sahədəki araşdırmalar, psixoloji və fiziki pozuntuları olanlarınmümkün imkanlarının göstərilməsi və hamının öyrənə bilmə potensialının qəbulu ilə əlaqəlidir.

Keçən əsrin 70-ci illərində tibbi modelin əsasını təşkil edən anlayışlara alternativ olaraq Skandinaviyada "normallaşma" termini yaranmışdır.

Amerika və Kanadada qəbul olunmuş və hazırlanmışdır bu konsepsiya. Normallaşma modeli cəmiyyətə münasibəti dəyişmək üçün uşağa təhsil alması və öz bacarığını inkişaf etmək üçün məcbur etmək kimi vəziyyətlərə gətirib çıxarıb.

Tədricən bu konsepsiya şübhələr yaratmışdır. Bu qüsurlu olanların hər kəs tərəfindən qəbul olunmağa hazır olmasını nəzərdə tuturdu. Amma cəmiyyət tez dəyişmədi. Bu cür vəziyyətdə biz inteqrasiyanın fiziki məzmunundan danışa bilərdik.

Hazırkı dövrdə sağlamlıq imkanları məhdud insanlara dəstək xidmətlərinin inkişafı ideoloji cəhətdən “sosial model”lə aydınlaşdırılır. Modelə görə, insan mütləq ailə həyatında iştirak etməyə, məktəbdə oxumağa və işə hazır deyil. Ətraf mühitin öz imkanlarına uyğunlaşdırılmasına, onun imkanlarının inkişafı üçün sosial münasibətlər sisteminin inkişafına fikir verilir. Yüksəlişdənfərqlənərək, qoşulma hər birləşməninaz da olsa müstəqilliyini nəzərə çatdırır. Sosial modelə görə, daimi yüksəliş təşkil edən qrup üçün məqbul olan qavrayışlar və davranışlar fikir və adətlərdə plüralizmə imkan verən bir obraza çevrilməlidir.

Beləliklə, ingilisdilli ölkələrdə “inteqrasiya” terminini “qoşulma” termini əvəz etməyə başladı. Qəribəsi odur ki, daxil olma istiqamətində dəyişmələr dünyanın ən aşağı yaşayış səviyyəsinə malik ölkələrdə müşahidə olunurdu.

Bu dinamika onunla bağlıdır ki, YUNESCO-nun proqramı müxtəlif ölkələrdə fərqli şəkildə özünü göstərir.

“Kanada, Kipr, İsveç, ABŞ, İspaniya, Norveç və Böyük Britaniya bu istiqamətdə mükəmməl qanunvericiliyi olan ölkələr sırasındadır” deyə müasir tədqiqatçılar qeyd edirdilər. Qeyd olunan təhsilin işlənməsi və dəstəklənməsi mükəmməl qanunvericiliyin olması demək deyil. Mükəmməl qanunvericiliyin mövcudluğu təklikdə heç nəyə kifayət etmir.

“Psixi və fiziki qüsuru” olanların inklüziv təhsili Konsepsiyasının əsas müddəaları aşağıdakılardır:

1. Hər bir insanın defektlərindən, qüsurundan asılı olmayaraq təhsil almaq haqqı vardır.

2. İnklüziv təhsil xüsusi təhsil sisteminin inkişafinda hal-hazırda aparıcı rol oynayan differensial təhsilin ləğvi demək deyil. Effektiv inteqrasiya təkcə kütləvi və xüsusi təhsil sistemlərinin daima təkmilləşməsi şəraitində mümkündür.

3. Körpə, erkən, məktəbəqədər yaş dövrləri məhdudiyyətli olanların ən vacib inkişaf dövrləridir.Dövlətdən, cəmiyyətdən və ailədən asılı olan bu inkişaf dövrləri yüksək diqqət istəyir. Bu dövrlərdə defektlərin qarşısı alınması imkanları əlverişlidir.

4. Valideynlərə tibbi, sosial və təhsil müəssisələri reabilitasiyanın fərqli üsullarıbarədəətraflı informasiya verməli, çıxış yolları göstərilməlidir.

5. “Psixi və fiziki qüsurlu” olan uşaqlar erkən yaşlarından normal uşaqların mühitinə inteqrasiya olunmalıdırlar. Onların valideynləri bu işdə mütəxəssislərin tamhüquqlu partnyorları olmalıdırlar.

6. Valideynlərin istəyini nəzərə alaraq ehtiyaclı olan kiçik yaşlı uşaqlar ümumi tipli məktəbəqədər müəssisələrə qəbul olunmalıdırlar.

7. Mütəxəssislərin köməyinin dərəcəsi və forması nöqsanın növündən və uşağın fərdi xüsusiyyətlərindən asılıdır.

8. İnklüziv təhsilin nailiyyətlə icra olunması üçün yeni quruluşlu məktəbəqədər müəssisələr və məktəblər açılmalı, mövcud müəssisələrdə inkluziv təhsili həyata keçirmək üçün yüksək şərait qurulmalıdır.

9. Uşaqların hər birinin öz fərdi tempində inkişaf haqqı mövcuddur. Nöqsanlarına bağlı, bütün uşaqlar ümumtəhsil məktəbinin proqramı əsasında tam ya qismən təhsil alır.

10. Qüsurlu uşaqlara nöqsanından asılı olaraq ya fərdi məşqlərdə, ya da dərs zamanı əlavə kömək göstərilir.

11. Valideynlər dərsdə, fərdi məşqlərdə, dərsdənkənar və məktəbdənkənar fəaliyyətlərin təşkil olunması və tədris olunmasında ola bilərlər.

12. Qüsurlu olan uşaq xüsusi sinifdə təhsil alması ilə bərabər,eyni xüsusiyyətə sahib uşaqların ümumtəhsil məktəbinin xüsusi sinfində təhsil almaları da təşkil olunmalıdır.

13. İnklüziv təhsilin effektivliyini təmin etməkdən ötrü xüsusi və ümumtəhsil məktəblərin müəllimlərinin hazırlanması və yenidənhazırlanması məsələləri nəzərdən keçirilməlidir. Hətta defektoloq müəllimlər inkluziv təhsil şəraitində korreksion köməyin göstərilməsi üçün xüsusi hazırlanmalıdır.

14. Məhdudiyyəti olanların ümumtəhsil və ali məktəbdə peşə təhsili almaq imkanını inklüziv təhsil nəzərdə tutur.

15. İnklüziv təhsil mərhələli olaraq tətbiq edilməlidir. Bu prosesdə peşəkar kadrların hazırlanması və cəmiyyətin əlillərlə münasibətinin dəyişməsi nəzərə alınmalıdır.

16. İnklüziv təhsilin həyata keçirilməsində əsas hüquqi sənəd "Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər haqqında qanun"dur.

17. İnklüziv təhsil çərçivəsində həll olunan məsələlərin yeniliyini, sosial əhəmiyyətini, mürəkkəbliyini, komplekliliyini nəzərə alıb, buna aid elmi tədqiqatları genişləndirmək, valideynlərin təlimlənməsinə yönəldilən proqramların işlənməsinə xüsusi diqqət yetirmək.

18. İnklüziv təhsilin reallaşması səhiyyə, təhsili təminat nazirliklərinin ahəngdar fəaliyyətini tələb edir.

19. İnklüziv təhsil konsepsiyasının gündəlik həyata tətbiqi cəmiyyərin sağlamlığı məhdud olan insanlara münasibətinin dəyişməsini tələb edir.

20. Valideyn cəmiyyətlərinə, sağlamlığı məhdud olan şəxslərin təşkilatlarına bu işdə ayrıca yer verilir. Belə cəmiyyətlər inklüziv təhsilə aid olan bütün proseslərdə fəal olmalıdırlar.

Zəruri dəstək verməklə uşaqları adi siniflərə daxil etmək olduğunu tədqiqatlar göstərilir. İl ərzində uşaqlar sinfin ruhunu hiss etmək, kollektivə məxsus olma hissini keçirmələri ilə çoxsaylı imkanlara malik olurlar.

Uşaqlara təzə məlumat vəvərdişlərqazanması üçün kollektivə mənsub olmaq, "uşaqlardan biri olmaq" hissiimkanlar yaradır. "Psixi və fiziki qüsur"u olan uşaqların

ümumtəhsilə sadəcə olaraq fiziki cəlb olunması onlar tərəfindən ümumi təhsilin məzmununun dərk edilməsi demək deyildir.

Qüsuru olan uşaqların təhsilin məzmununu dərk etməkdə uğur qazanmalarına təkan vermək istəyi ilə biz məzmunun sadə, yadda qalan, həyati əhəmiyyətli, davamedici olması üçün sadə yollar tapmalıyıq.

Ədəbiyyat:

1. Hüseynova N., İmanova L. İnkluziv təhsilə cəlb olunan şəxslərlə işin aparılması. Dərs vəsaiti. Bakı, 2020. P. 46-53.

2. Qasımov S., Kərimova E., Sultanova İ., Ağayeva T. İnkluziv təhsil. Bakı, 2006. P. 72-82.

3. Şəfiyeva E.İ. Anomal inkişafın psixlogiyası. Bak:ı ADPU-nun Mətbəsi, 2012. P. 142-156/

4. İnklüziv təhsil - oxu materialları. Bakı, 2018. P. 1-67.

SOSIAL ADAPTASIYA PROBLEMLƏRININ ARADAN QALDIRILMASINDA INNOVATIV STRATEGIYALARIN POTENSIAL IMKANLARI

Verdiyeva Ülviyyə Məhəmmədəli qızı
Mingəçevir Dövlət Universiteti
pedaqoq1984@mail.ru

Müasir cəmiyyətin sürətli sosial və texnoloji dəyişiklikləri fərdlərin sosial mühitə uyğunlaşmasını çətinləşdirir. Sosial adaptasiya fərdin yeni sosial mühitə uyğunlaşma bacarığı kimi qəbul edilir və bu proses onun psixoloji və sosial inkişafı ilə sıx bağlıdır. Bu baxımdan sosial adaptasiya problemlərinin araşdırılması və innovativ yanaşmaların tətbiqi aktual məsələyə çevrilmişdir.

Sosial adaptasiya problemlərinin mahiyyəti. Sosial adaptasiya problemləri fərdin sosial bacarıqlarının zəifliyi, emosional sabitliyin aşağı olması və kommunikasiya

çətinlikləri ilə xarakterizə olunur. Tədqiqatlar göstərir ki, uşaqlarda sosial uyğunlaşma problemləri daha çox ailə və təhsil mühitinin təsiri ilə formalaşır [3, s.78-91].

Eyni zamanda sosial mühitin dəyişməsi fərdin psixoloji vəziyyətinə birbaşa təsir göstərir və bu, adaptasiya prosesini çətinləşdirir.

İnnovativ strategiyaların tətbiqi. Müasir dövrdə sosial adaptasiya problemlərinin həllində innovativ yanaşmalar geniş istifadə olunur. Bu yanaşmalar fərdin sosial bacarıqlarının inkişafına yönəlmişdir. Rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi sosial adaptasiya prosesində mühüm rol oynayır. İnteraktiv təlim platformaları və virtual mühitlər fərdlərin sosial situasiyalara uyğunlaşmasını asanlaşdırır.

İnklüziv təhsil yanaşması fərqli sosial qrupların birgə fəaliyyətini təmin edərək sosial adaptasiyanı gücləndirir.Psixoloji dəstək və sosial-emosional inkişaf proqramları fərdlərin emosional sabitliyini artırır və sosial bacarıqlarını inkişaf etdirir.

Sosial öyrənmə prosesi də mühüm rol oynayır, çünki fərdlər davranışları müşahidə və təcrübə yolu ilə mənimsəyirlər [2, s.30-37].

İnnovativ strategiyaların potensial imkanları. İnnovativ strategiyalar sosial adaptasiya problemlərinin həllində geniş imkanlar yaradır. Bu yanaşmalar fərdi inkişafı gücləndirir, sosial bacarıqları artırır və cəmiyyətə inteqrasiyanı sürətləndirir. Təhsil müəssisələri və ailənin birgə fəaliyyəti bu prosesin effektivliyini artırır [1].

Müasir dövrdə sosial adaptasiya problemlərinin həllində ənənəvi metodlarla yanaşı innovativ yanaşmalar da geniş tətbiq olunur. Bu strategiyalar fərdin fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq daha çevik və effektiv müdaxilə imkanları yaradır.

Onlayn platformalar, mobil tətbiqlər və interaktiv proqramlar fərdlərin sosial bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün geniş imkanlar yaradır. Məsələn, virtual simulyasiyalar vasitəsilə fərdlər müxtəlif sosial situasiyaları təhlükəsiz mühitdə təcrübədən keçirə bilirlər.

İnklüziv mühitdə təhsil alan uşaqlar müxtəlif sosial qruplarla qarşılıqlı əlaqə quraraq adaptasiya bacarıqlarını inkişaf etdirirlər. Bu yanaşma sosial bərabərliyi təşviq etməklə yanaşı, empatiya və tolerantlıq kimi keyfiyyətləri də formalaşdırır.

Müasir psixoloji müdaxilə üsulları – məsələn, koqnitiv-davranış terapiyası və qrup terapiyası – fərdlərin emosional vəziyyətini sabitləşdirməyə və sosial bacarıqlarını inkişaf etdirməyə kömək edir.

Xüsusilə uşaqlar üçün oyun vasitəsilə öyrənmə sosial adaptasiyanın inkişafında effektiv üsullardan biridir. Didaktik oyunlar sosial rolların mənimsənilməsinə və kommunikasiya bacarıqlarının inkişafına şərait yaradır.

Könüllülük fəaliyyəti, sosial layihələr və qrup işləri fərdlərin cəmiyyətə inteqrasiyasını sürətləndirir və sosial məsuliyyət hissini gücləndirir [4].

İnnovativ strategiyaların potensial imkanları. İnnovativ yanaşmalar sosial adaptasiya problemlərinin həllində geniş perspektivlər açır. Bu strategiyalar:

- fərdi yanaşmanı gücləndirir;
- sosial bacarıqların inkişafını sürətləndirir;
- psixoloji rifahı yaxşılaşdırır;
- sosial inteqrasiyanı artırır;
- uzunmüddətli müsbət nəticələr verir.

Bununla yanaşı, innovativ strategiyaların tətbiqi zamanı texniki imkanlar, mütəxəssis hazırlığı və fərdi xüsusiyyətlərin düzgün qiymətləndirilməsi kimi amillər nəzərə alınmalıdır.

Sosial adaptasiya problemləri müasir dövrün aktual problemlərindən biridir. Bu problemlərin həllində innovativ strategiyalar mühüm rol oynayır. Rəqəmsal texnologiyalar, inklüziv təhsil və psixoloji dəstək proqramları sosial adaptasiyanı gücləndirir və fərdlərin cəmiyyətə uğurlu inteqrasiyasını təmin edir.

Ədəbiyyat:

1.Abbasov A. İnklüziv təhsilin əsasları. *Bakı*: Elm və Təhsil, 2017.

2.Hüseynov R. Yeniyetmələrdə sosial uyğunlaşma və davranış problemləri. *Psixologiya və Sosial Elmlər Jurnalı*. 2019. No.5(1). P.30–37.

3.Məmmədova S. Uşaqlarda sosial-emosional inkişaf və adaptasiya problemləri. Bakı: ADPU nəşriyyatı, 2020.

4.Quliyev E. Müasir təhsil mühitində sosial inteqrasiya problemləri. *Təhsil Araşdırmaları*. 2021. No. 6(2). P. 58–65.

Секція 2

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ЯК ГОЛОВНИЙ ТРЕНД РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR THE DEVELOPMENT OF INFORMATION COMPETENCE OF A SPECIALIST IN THE CONDITIONS OF THE INFORMATION SOCIETY

Rahimli Zh. A.
Azerbaijan State Pedagogical University, Baku, Azerbaijan

The theoretical foundations of the information society were extensively developed in the works of Manuel Castells, who viewed modern society as a new social system based on information technology, network communications, and global information flows. The researcher emphasized that at the end of the 20th and beginning of the 21st centuries, humanity entered a new historical era in which information and knowledge became the primary resource for social development, and digital technologies exerted a decisive influence on the economy, culture, education, and professional activity of individuals [5].

According to Manuel Castells' concept, modern society is a "network society," whose functioning is ensured by digital communications and global information networks [6]. The foundation of this social structure is information flows, uniting people, organizations, and social institutions into a single digital space. The researcher noted that the development of the internet and ICT led to the transformation of traditional forms of interaction, changes in the mechanisms of social communication, and the emergence of new models of professional activity. Manuel Castells paid special attention to the process of globalization of the information space. In his view, digital technologies have enabled the instant dissemination of information regardless of territorial and temporal boundaries, leading to the formation of global network interaction [6]. As a result, the modern specialist becomes a participant in both the local

and global information space, where professional activity is closely linked to digital communications and network technologies.

An important aspect of the researcher's concept is the idea of personality transformation in a networked society. Castells emphasized that the information environment influences the formation of a person's identity, professional behavior, communication methods, and social adaptation [5]. In the context of digitalization, professional activity is increasingly conducted in virtual space through online platforms, electronic resources, and online communities, which requires individuals to acquire new competencies and the ability to function effectively in the information environment.

According to the researcher, one of the key characteristics of a networked society is the highly dynamic nature of information processes and the constant updating of knowledge. This requires continuous education and ongoing self-development. Modern professionals must be able to quickly adapt to changes in the digital environment, master new technologies, and effectively utilize information resources in their professional activities. Manuel Castells's theory of the networked society views the information society as a complex system of digital communications and information interactions, where the development of an individual's information competence becomes an important condition for professional success and social adaptation.

Yoneji Masuda made a significant contribution to the development of the concept of the information society, being one of the first to systematically substantiate humanity's transition from the industrial to the information stage of social development. In his works, the researcher considered information as a key resource of post-industrial society, defining the economic, social, and cultural processes of our time. Yoneji Masuda argued that the information society is witnessing a qualitative transformation of the structure of production and social relations. While in the industrial era, material and energy resources were the primary resources, in the new social reality, information, knowledge, and the individual's intellectual potential

occupy a central place [9]. Information becomes the foundation of economic growth, scientific and technological progress, and the development of professional activity.

Masuda's concept places particular emphasis on the role of information technology in the formation of a new type of society. He emphasized that the development of computer systems, telecommunications, and digital networks is leading to the creation of a new social environment in which information becomes accessible virtually anywhere in the world. This facilitates the acceleration of knowledge exchange, the expansion of educational opportunities, and the formation of a global information space. One of the key tenets of Masuda's theory is the idea of a "computerized society," in which most social, economic, and professional processes are carried out using information technology [9]. The role of intellectual labor in society is increasing, and traditional forms of physical production are gradually giving way to activities based on the processing and analysis of information.

The researcher also noted that the information society has a significant impact on education and professional training. In this new environment, developing individual skills in working with information, self-learning, critical thinking, and the use of digital technologies is particularly important. Developing information competence is becoming a key prerequisite for successful professional activity. Furthermore, Masuda emphasized the social nature of the information society, noting that the development of information technology contributes to the democratization of access to knowledge and the expansion of opportunities for personal self-realization. At the same time, he drew attention to the need to adapt educational systems to new conditions, which requires the introduction of innovative teaching methods and the development of digital literacy [9]. Yoneji Masuda's concept allows us to consider information as a fundamental resource in modern society, determining economic development and the development of professional competence in the context of digital transformation.

The issues of information literacy and information competence were significantly developed in the works of Paul Zurkowski and David Bowden, who examined the key conditions for the effective functioning of the individual in the information society and the successful implementation of professional activities in the

context of growing information flows. Paul Zurkowski was one of the first to introduce the concept of information literacy, linking it to a person's practical ability to use information resources to solve professional and life problems. He emphasized that an information-literate individual is not simply a user of information, but a subject capable of recognizing the need for information, effectively searching for it, evaluating, interpreting, and applying it in specific situations [12]. Zurkowski views information literacy as the foundation of a person's adaptation to the conditions of the information society and a crucial component of professional competence.

This concept was subsequently significantly expanded by David Bowden, who introduced a more comprehensive understanding of information literacy, closely linked to the development of digital technologies and the growth of information flows. He viewed information literacy as a combination of cognitive, technical, and metacognitive skills that enable an individual to effectively work with information in various forms and environments. David Bowden emphasized that in the context of digitalization, information literacy goes beyond the simple ability to work with information sources and includes the ability to critically evaluate the reliability of data, understand the context of information, and use digital tools to process and present it [3]. In this sense, information literacy becomes the foundation of the broader concept of information competence.

In Bowden's scientific interpretation, information competence is viewed as an integrative personal quality, combining the knowledge, skills, and attitudes necessary for effective interaction with the information environment. It includes technical skills and a value-oriented attitude toward information, responsibility for its use, and the ability to independently learn in a constantly changing digital environment. The ideas of Paul Zurkowski and David Bowden allow us to consider information literacy as a fundamental basis for the formation of information competence of a modern specialist, ensuring his professional mobility, adaptability, and success in the information society.

Issues of digital identity and online self-presentation have received significant development in the research of Sherry Turkle, Danah Boyd, and Zygmunt Bauman, who analyzed the influence of the digital environment on personality transformation,

changing forms of communication, and the characteristics of professional socialization in the information society.

Sherry Turkle's work places particular emphasis on the psychological aspects of human interaction with digital technologies [11]. She views the virtual environment as a space in which individuals gain the opportunity to construct various versions of their own self, managing the processes of self-presentation and communication. She believes that the digital environment fosters the formation of a multilayered identity, where the boundaries between the real and virtual selves become increasingly blurred [12]. This has a significant impact on the methods of professional self-determination and social interaction.

Danah Boyd, in her research, emphasizes the role of social media as a key platform for digital identity formation, particularly among young people and future professionals. She views social media as a space in which social connections, professional contacts, and models of self-presentation are formed. Boyd emphasizes that an individual's digital identity is largely determined by their individual actions and the characteristics of the online communities in which they participate [4]. In this context, the digital environment becomes an important factor in professional socialization and the formation of a specialist's reputation.

Zygmunt Bauman, within the framework of his concept of "liquid modernity," analyzes the instability and variability of social identity in the context of globalization and digitalization of society [1]. He notes that modern individuals are forced to constantly adapt to rapidly changing social and information environments, leading to the formation of a flexible and dynamic identity [2]. In the digital space, this manifests itself in the need to constantly update one's professional image, maintain an online reputation, and actively participate in online communications.

Research by Sherry Turkle, Danah Boyd, and Zygmunt Bauman allows us to consider digital identity as a complex sociocultural and psychological phenomenon closely linked to the processes of professional socialization. In the information society, digital identity is becoming an important component of a specialist's information competence, determining their ability to function effectively in the digital environment,

build professional communications, and develop a sustainable professional image. Information competence is viewed as an integrative personality trait encompassing a set of knowledge, skills, abilities, and values that enable effective information management, the use of digital technologies, and the critical understanding of information flows. In today's world, it extends beyond technical literacy and assumes the nature of comprehensive personal and professional development.

Literatura:

1. Bauman Z. Liquid Life. Cambridge: Polity Press, 2005. 160 p.
2. Bauman Z. Liquid Modernity. Cambridge: Polity Press, 2000. 240 p.
3. Bawden D. Information and Digital Literacies: A Review of Concepts. *Journal of Documentation*. 2001. Vol. 57(2). P. 218–259.
4. Boyd d. It’s Complicated: The Social Lives of Networked Teens. New Haven: Yale University Press, 2014. 281 p.
5. Castells M. The Internet Galaxy: Reflections on the Internet, Business, and Society. Oxford: Oxford University Press, 2001. 304 p.
6. Castells M. The Rise of the Network Society. Oxford: Blackwell Publishing, 2010. 597 p.
7. Floridi L. The Fourth Revolution: How the Infosphere is Reshaping Human Reality. Oxford: Oxford University Press, 2014. 264 p.
8. Jenkins H. Convergence Culture: Where Old and New Media Collide. New York: New York University Press, 2006. 368 p.
9. Masuda Y. The Information Society as Post-Industrial Society. Washington: World Future Society, 1981. 178 p.
10. Turkle S. Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other. New York: Basic Books, 2011. 360 p.
11. Turkle S. The Second Self: Computers and the Human Spirit. Cambridge: MIT Press, 2005. 360 p.
12. Van Dijk J. The Network Society. London: Sage Publications, 2020. 328 p.
13. Zurkowski P. G. The Information Service Environment Relationships and Priorities. Washington: National Commission on Libraries and Information Science, 1974. 30 p.

ВПЛИВ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ НА ЯКІСТЬ ТА ДОСТУПНІСТЬ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Арінушкіна Н.С., к. т. н., доцент
Явтуховська І.О. здобувачка вищої освіти
Харківський національний автомобільно-дорожній університет
nataliaarinushkina@gmail.com
ilonkaavtuhovska@gmail.com

Розвиток цифрових технологій сьогодні інтенсивно впливає на всі аспекти розвитку освіти. Цифрова трансформація являє собою глобальний процес, що охоплює всі сфери діяльності, включаючи освітню галузь. В умовах інформаційного суспільства цифровізація вищої освіти стала необхідністю, що дозволяє закладам вищої освіти адаптуватися до стрімких змін ринку праці та актуальних вимог здобувачів.

Поняття цифровізації освіти позначає використання різноманітних сучасних програм, застосунків та інших цифрових ресурсів для електронного навчання – як у дистанційному форматі, так і безпосередньо в університеті. Цей процес торкається всіх аспектів освітньої діяльності: від розробки нових форматів навчання до кардинального перегляду ролі викладача.

Сучасні виклики вимагають від освітніх установ гнучкості та інноваційності, що можливо лише за активного використання цифрових технологій. Розвиток інтернету, поява хмарних обчислень, а також широке впровадження штучного інтелекту суттєво змінюють підходи до навчання та взаємодії між учасниками освітнього процесу. Це дає можливість створювати індивідуалізовані програми, усувати перешкоди в доступі до знань та прискорювати впровадження нових педагогічних методик [1].

На сьогодні основна вимога ринку праці до системи вищої освіти полягає у підготовці фахівця, який володіє цифровою компетентністю – це здатність здобувача ефективно використовувати нові технології для вирішення

професійних завдань. У цих умовах перед закладами вищої освіти стоїть завдання не лише впровадження сучасних технологій, а й системного формування цифрової грамотності у здобувачів та викладачів. Також важливо впроваджувати цифрові технології, щоб навчання стало ефективнішим, а спілкування та управління – зручнішим.

Сьогодні технології значно розширюють межі навчання. Ключовими елементами цифрового переходу є:

– дистанційні та змішані моделі навчання (онлайн-курси стали стандартом сучасної освіти, забезпечуючи рівний доступ до знань для з незалежно від їхнього місця перебування чи фізичних можливостей);

– інтеграція штучного інтелекту (системи зі штучним інтелектом підлаштовують навчання під кожного здобувача, відстежують його успіхи та беруть на себе адміністративні справи, а також виявляють прогалини в знаннях і пропонують, що варто підтягнути;

– імерсивні технології (дають змогу проводити практичні заняття та симуляції, які нереально організувати на практиці, особливо для інженерних спеціальностей);

– навчальні платформи (дають здобувачам доступ до знань з будь-якої точки світу та дозволяють вивчати теоретичні матеріали, проходити інтерактивні тести та практикуми; розвиток мислення**:** можна не тільки запам'ятовувати факти, а аналізувати їх, робити висновки та критично оцінювати інформацію; особистий підхід**:** платформи підлаштовуються під кожного, можна обирати власний темп і програму, яка відповідає саме вашим потребам та рівню підготовки; наочність: завдяки відео, звуку та анімації інформація стає живою і зрозумілою, дозволяє включати різні види пам’яті і отриманний матеріал засвоюється набагато легше).

– мобільні додатки для смартфонів і планшетів (пропонують необмежений формат здобуття знань будь-коли та будь-де, роблячи його доступним, зручним і гнучким. Можливість завантажувати матеріали для офлайн-доступу дозволяє уникнути залежності від стаціонарного підключення до мережі інтернет, що

забезпечує безперервне навчання навіть у дорозі або за умови нестабільного з’єднання);

– гейміфікація (застосування елементів ігор в освітньому процесі також стимулює навчальну активність, дозволяє посилити професійну підготовку, робить освітній процес цікавим, розвиває навички розв’язання проблем і стратегічне мислення, створює позитивну атмосферу, що призводить до зниження стресу, яке пов'язане із навчанням);

– інтернет-бібліотеки (перехід бібліотек у цифровий простір забезпечує цілодобовий доступ до знань з усього світу. Електронні бази наукових періодик та досліджень стимулюють розвиток науки, роблячи процес пошуку та обробки інформації максимально швидким і зручним.

Сьогодні під час навчання здобувачі вищих навчальних закладів вже мають опанувати такі навички, як швидка адаптація до різних умов і ситуацій, здатність засвоювати нові знання та вміння у найкоротші терміни, а також креативне мислення. Одним із підходів до реалізації інноваційної стадії розвитку освіти є широке впровадження інформаційно-комунікаційних технологій, які на сьогодні належать до інтерактивних. Використання інтерактивних технологій в умовах цифровізації освітнього середовища відкриває нові горизонти для підвищення ефективності навчання.

Інтерактивність створює можливість взаємодіяти з візуальною інформацією та матеріалами, що сприяє кращому засвоєнню знань. Інтерактивні технології – це набір методів та інструментів, які спонукають здобувачів активно брати участь у навчанні, отримувати знання, а також розвивати критичне мислення, здатність до співпраці та вміння самостійно знаходити будь-яку інформацію.

Цифровізація освітнього середовища створює нові можливості та серйозні виклики. З одного боку, вона відкриває доступ до величезних обсягів інформації та ресурсів, дозволяючи вчитися зручно та швидко. З іншого боку, навчальні заклади відповідають за якість освіти, адаптацію програм до вимог ринку праці та підготовку викладачів до роботи з новими технологіями. Успішна

цифровізація потребує не лише техніки, а й трансформації самих викладачів та здобувачів, формування цифрової грамотності та навичок майбутнього [2].

Важливим аспектом використання інтерактивних технологій є їхній вплив на мотивацію здобувачів. Використання у навчальному процесі різних форматів і методів викладання можуть допомогти здобувачам підвищувати їхній інтерес до предмета та покращити успішність. Інтерактивні технології дозволяють створювати інтересні та динамічні уроки, які спонукають здобувачів до активної участі та самовираження. Це особливо важливо в умовах цифровізації, коли здобувачі часто втрачають стійкий інтерес до навчання через безліч чинників, що відволікають, а сучасні інтерактивні технології можуть допомогти розвинути власні навички навчання та відповідальність. Також впровадження інтерактивних технологій в освітній процес вимагає від викладачів не лише володіння сучасними цифровими інструментами, а й ефективного їх використання. Це свідчить про важливість постійного підвищення кваліфікації, розробки нових методів і підходів до навчання.

Цифрова трансформація вищої освіти – це глобальний і необхідний процес, який відкриває широкі можливості для вдосконалення навчального процесу через онлайн-формати, штучний інтелект, імерсивні технології та відкритий доступ до глобальних знань. Це дозволяє адаптувати освіту до вимог ринку праці та формувати у здобувачів необхідну цифрову компетентність.

Література:

1. Ростока М. Л. Цифрова трансформація як ключовий напрям модернізації освітньої системи в Україні: виклики 2025–2026 років. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2026. Т. 102, № 1. С. 45–62.

2. Кухаренко В. М. Теорія та практика адаптивного навчання в цифровій системі освіти. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2025. № 2. С. 14–29.

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ОСВІТИ ЯК ДРАЙВЕР МОДЕРНІЗАЦІЇ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

Болдовська К.П., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет
b-e-p@ukr.net

Сучасна динаміка розвитку глобальної економіки, що дедалі виразніше набуває рис цифрової, супроводжується глибинною трансформацією механізмів формування, накопичення та використання людського капіталу, у межах яких система освіти постає не лише як інституційний інструмент передачі знань, але як ключова платформа генерації компетентностей, релевантних умовам цифрового середовища. У цьому контексті цифровізація освіти набуває статусу системоутворюючого чинника модернізації людського капіталу, оскільки забезпечує не лише технологічне оновлення освітнього процесу, але й формує нову якість освітніх результатів, орієнтованих на розвиток когнітивної гнучкості, цифрової грамотності, аналітичного мислення та здатності до безперервного навчання. Така трансформація має комплексний характер і охоплює як зміст освіти, так і методи навчання, інституційні механізми функціонування освітніх систем і способи взаємодії між учасниками освітнього процесу.

Теоретичне осмислення ролі освіти у формуванні людського капіталу має глибоке коріння у працях класиків економічної науки, де людський капітал розглядається як сукупність знань, навичок, компетенцій та інших характеристик, що визначають продуктивність праці та економічний потенціал індивіда. У сучасних умовах ця концепція зазнає суттєвого розширення, оскільки поряд із традиційними складовими дедалі більшого значення набувають цифрові компетентності, здатність працювати з великими обсягами інформації, адаптивність до технологічних змін і готовність до інтеграції в цифрові екосистеми. Таким чином, людський капітал у цифровій економіці трансформується у складну багатовимірну категорію, яка включає не лише

професійні знання, але й метакомпетентності, що забезпечують ефективну взаємодію з цифровим середовищем.

Цифровізація освіти як процес передбачає інтеграцію інформаційно-комунікаційних технологій у всі аспекти освітньої діяльності, включаючи розробку навчальних програм, організацію навчального процесу, оцінювання результатів навчання та управління освітніми установами. Водночас її сутність не зводиться до простого використання цифрових інструментів; йдеться про глибоку трансформацію педагогічних підходів, що передбачає перехід від репродуктивних моделей навчання до конструктивістських і компетентнісно орієнтованих моделей, у межах яких студент виступає активним суб'єктом освітнього процесу, а викладач – фасилітатором і модератором навчальної діяльності. У результаті формується нова освітня парадигма, заснована на інтерактивності, персоналізації навчання та широкому використанні цифрових платформ і ресурсів.

Однією з ключових характеристик цифровізації освіти є її здатність забезпечувати персоналізацію навчального процесу, що досягається шляхом використання адаптивних освітніх технологій, аналітики навчальних даних і алгоритмів штучного інтелекту. Такі технології дозволяють враховувати індивідуальні особливості здобувачів освіти, їхні навчальні траєкторії, темп засвоєння матеріалу та рівень підготовки, що сприяє підвищенню ефективності навчання та якості освітніх результатів. Персоналізація, у свою чергу, виступає важливим чинником розвитку людського капіталу, оскільки дозволяє максимально реалізувати потенціал кожного індивіда та сформувати у нього набір компетентностей, що відповідає вимогам сучасного ринку праці.

Важливим аспектом цифровізації освіти є також її вплив на доступність освітніх послуг, що проявляється у розширенні можливостей для навчання незалежно від географічного розташування, соціально-економічного статусу чи фізичних обмежень. Онлайн-курси, відкриті освітні ресурси, дистанційні та змішані форми навчання створюють передумови для демократизації освіти та забезпечення рівного доступу до знань, що є ключовим фактором формування

інклюзивного людського капіталу. Водночас цифрова трансформація освіти актуалізує проблему цифрової нерівності, пов’язаної з різним рівнем доступу до технологій, інтернету та цифрових компетентностей, що може призводити до поглиблення соціально-економічних диспропорцій.

Цифровізація освіти суттєво впливає на структуру та зміст людського капіталу, змінюючи пріоритети у формуванні компетентностей. Традиційні знання дедалі більше доповнюються навичками роботи з інформацією, критичного мислення, креативності, комунікації в цифровому середовищі, а також здатністю до міждисциплінарної інтеграції знань. Особливого значення набуває концепція навчання впродовж життя (lifelong learning), яка передбачає безперервне оновлення знань і навичок у відповідь на швидкі зміни технологічного середовища. У цьому контексті цифрові технології виступають інструментом підтримки безперервної освіти, забезпечуючи доступ до навчальних ресурсів і можливостей професійного розвитку на всіх етапах життєвого циклу індивіда.

Методологічні виклики цифровізації освіти пов’язані з необхідністю адаптації освітніх стандартів, навчальних програм і методів оцінювання до умов цифрового середовища. Традиційні підходи до оцінювання знань, засновані на тестуванні та екзаменах, дедалі більше доповнюються методами формувального оцінювання, портфоліо, проєктної діяльності та аналізу навчальної аналітики, що дозволяє більш об’єктивно оцінювати рівень сформованості компетентностей. Разом з тим виникають питання забезпечення академічної доброчесності, захисту персональних даних, етичного використання цифрових технологій і відповідальності за результати автоматизованого оцінювання.

Суттєвого переосмислення потребує і роль викладача в умовах цифровізації освіти. Замість традиційної функції транслятора знань він дедалі більше виконує роль наставника, консультанта та організатора освітнього процесу, який забезпечує інтеграцію цифрових інструментів у навчання, підтримує мотивацію студентів і сприяє розвитку їхніх метакомпетентностей. Це вимагає формування нових професійних компетентностей викладачів,

включаючи цифрову грамотність, здатність до роботи з освітніми платформами, використання аналітики навчальних даних і розробки цифрового контенту.

З позицій макроекономічного аналізу цифровізація освіти виступає важливим фактором економічного зростання, оскільки сприяє підвищенню якості людського капіталу, що, у свою чергу, визначає продуктивність праці, інноваційний потенціал економіки та її конкурентоспроможність. Інвестиції в цифрову інфраструктуру освіти, розвиток цифрових компетентностей населення та підтримку інноваційних освітніх технологій розглядаються як стратегічний пріоритет державної політики, спрямованої на забезпечення сталого розвитку. У цьому контексті освіта виступає не лише соціальною сферою, але й ключовим елементом економічної системи, що забезпечує відтворення людського капіталу.

Водночас цифровізація освіти супроводжується низкою ризиків і обмежень, що потребують комплексного врахування. До них належать технічні проблеми, пов’язані з надійністю та безпекою цифрових систем, педагогічні виклики, пов’язані з ефективністю онлайн-навчання, соціальні ризики, зумовлені цифровою нерівністю, а також психологічні аспекти, пов’язані з навантаженням на здобувачів освіти та викладачів. Крім того, надмірна технологізація освіти може призводити до зниження ролі міжособистісної взаємодії, що є важливим елементом формування соціальних компетентностей.

У стратегічній перспективі цифровізація освіти відкриває нові можливості для модернізації людського капіталу, пов’язані з інтеграцією освітніх систем у глобальні цифрові мережі, розвитком відкритої науки, використанням штучного інтелекту в освітньому процесі та формуванням індивідуалізованих освітніх траєкторій. Реалізація цих можливостей потребує узгоджених дій на рівні державної політики, освітніх установ і бізнесу, спрямованих на створення сприятливого середовища для розвитку цифрової освіти.

Таким чином, цифровізація освіти виступає потужним драйвером модернізації людського капіталу, забезпечуючи формування нових компетентностей, підвищення якості освітніх результатів і адаптацію освітніх систем до вимог цифрової економіки. Її вплив має системний характер і охоплює

всі рівні освітньої діяльності, від індивідуального навчання до національних освітніх політик. У цьому контексті подальший розвиток теоретико-методологічних засад цифровізації освіти є ключовою умовою забезпечення ефективності процесів формування людського капіталу в умовах глобальної цифрової трансформації.

ЦИФРОВІЗАЦІЯ УПРАВЛІНСЬКИХ ПРОЦЕСІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Величко Я.І., старший викладач кафедри менеджменту
Терьохіна Д.С., здобувач вищої освіти
Харківський національний автомобільно-дорожній університет
yana0505050@gmail.com

Сучасний етап розвитку системи вищої освіти характеризується активним впровадженням цифрових технологій у всі сфери діяльності закладів вищої освіти. Цифровізація вже не обмежується використанням електронних освітніх платформ або дистанційного навчання, а поступово трансформується у комплексний процес зміни управлінських механізмів, організаційної структури та моделей прийняття рішень у ЗВО. Особливої актуальності ці процеси набувають в умовах зростання обсягів інформації, необхідності швидкого реагування на зовнішні виклики, підвищення вимог до якості освітніх послуг та посилення конкуренції між університетами.

В умовах цифрової трансформації змінюються підходи до управління освітнім процесом, кадрової політики, документообігу, комунікації між структурними підрозділами та моніторингу результатів діяльності університетів. Впровадження інформаційно-аналітичних систем, хмарних технологій, штучного інтелекту та цифрових платформ створює нові можливості для оптимізації управлінських процесів і підвищення ефективності функціонування ЗВО [1].

Проблематика цифровізації управлінських процесів у сфері вищої освіти активно досліджується як українськими, так і зарубіжними науковцями. Українські дослідники приділяють значну увагу впливу цифрових технологій на трансформацію управлінських рішень, забезпечення якості освіти та функціонування внутрішніх систем управління університетів [1-3]. У зарубіжних дослідженнях акцентується увага на стратегічній цифровій трансформації ЗВО, автоматизації управлінських процесів, використанні управління на основі даних та цифровізації кадрових процесів університетів [4-6].

Водночас значна частина наукових праць концентрується переважно на технологічних аспектах цифровізації або питаннях дистанційного навчання. Недостатньо дослідженими залишаються питання комплексної цифрової трансформації системи управління ЗВО, оцінювання ефективності цифрових управлінських рішень та визначення ключових факторів успішної цифровізації університетів.

Метою доповіді є визначення ключових напрямів цифровізації управлінських процесів у закладах вищої освіти та обґрунтування основних факторів ефективної цифрової трансформації системи управління ЗВО.

Цифровізація управлінських процесів у закладах вищої освіти передбачає інтеграцію цифрових технологій у процеси планування, організації, координації, контролю та прийняття управлінських рішень. У сучасних умовах цифрові технології стають не допоміжним інструментом, а основою функціонування системи управління університетом.

Одним із ключових напрямів цифрової трансформації є впровадження інформаційно-аналітичних систем управління. Такі системи дозволяють автоматизувати обробку великих обсягів даних, здійснювати моніторинг результативності освітнього процесу, аналізувати кадрові показники та підвищувати обґрунтованість управлінських рішень. Використання цифрової аналітики та елементів штучного інтелекту сприяє переходу від традиційного управління до моделі управління на основі даних, у межах якої рішення приймаються на основі аналізу інформації та прогнозування [1; 4].

Важливу роль у цифровізації управлінських процесів відіграють хмарні технології та цифрові платформи. Використання корпоративних цифрових середовищ забезпечує централізоване управління документацією, комунікаціями, розкладом занять, системою оцінювання та взаємодією між структурними підрозділами. Це дозволяє скоротити часові витрати на адміністративні процедури та підвищити оперативність управління.

Поряд із перевагами цифровізація створює і низку ризиків для функціонування закладів вищої освіти. Серед основних проблем дослідники виділяють інформаційне перевантаження, кіберзагрози, ризики втрати конфіденційності даних, нерівномірність цифрових компетентностей працівників та надмірну залежність від цифрової інфраструктури [2]. У зв'язку з цим цифрова трансформація ЗВО повинна супроводжуватися розвитком системи цифрової безпеки, підвищенням цифрової грамотності персоналу та формуванням механізмів адаптації до швидких технологічних змін.

Окремого значення набуває цифровізація кадрових процесів університетів. Автоматизація кадрового документообігу, цифровий моніторинг результативності працівників, електронні системи оцінювання компетентностей та онлайн-комунікація сприяють підвищенню ефективності управління персоналом [5]. При цьому цифровізація кадрових процесів повинна поєднуватися з розвитком цифрової культури та підтримкою професійної адаптації працівників.

Проведений аналіз дозволив систематизувати основні напрями цифровізації управлінських процесів у закладах вищої освіти та визначити їх вплив на ефективність функціонування ЗВО (див. табл. 1).

Таблиця 1 – Характеристика ключових напрямів цифровізації управлінських процесів у закладах вищої освіти

Напрям цифровізації	Управлінський зміст	Основні цифрові інструменти	Позитивний вплив на діяльність ЗВО	Потенційні ризики
Інформаційно-аналітичні системи	Автоматизація збору, обробки та аналізу управлінської інформації	Електронні бази даних, аналітичні панелі, системи моніторингу	Підвищення обґрунтованості управлінських рішень та швидкості обробки інформації	Інформаційне перевантаження та ризики втрати даних
Хмарні технології та цифрові платформи	Організація єдиного цифрового середовища управління	Moodle, Microsoft Teams, Google Workspace, хмарні сервіси	Підвищення оперативності комунікації та доступності інформації	Залежність від інтернет-інфраструктури та кіберзагрози
Цифровізація кадрових процесів	Автоматизація управління персоналом та кадрового документообігу	Електронні кадрові системи, цифрові профілі працівників	Оптимізація кадрового адміністрування та моніторингу результативності персоналу	Нерівномірність цифрових компетентностей працівників
Управління на основі даних	Прийняття управлінських рішень на основі цифрової аналітики та прогнозування	Системи аналізу даних, цифрова статистика, прогнозні моделі	Підвищення ефективності стратегічного планування та прогнозування	Ризик помилкових рішень через неякісні дані
Використання штучного інтелекту	Автоматизація окремих управлінських та аналітичних процесів	Інтелектуальні чат-системи, автоматизовані аналітичні сервіси	Підвищення адаптивності та швидкості управлінських процесів	Етичні та безпекові ризики використання ШІ
Цифрові комунікації	Забезпечення взаємодії між адміністрацією, викладачами та студентами	Корпоративні месенджери, відеоконференції, електронні сервіси	Покращення координації діяльності структурних підрозділів	Зростання комунікаційного навантаження
Цифровий моніторинг освітнього процесу	Контроль результативності навчання та якості освітніх послуг	Електронні журнали, системи оцінювання, аналітика успішності	Підвищення прозорості та якості освітнього процесу	Формалізація оцінювання та ризик надмірного контролю

Результати дослідження свідчать, що ефективність цифрової трансформації закладів вищої освіти залежить не лише від рівня технічного забезпечення, але й від здатності системи управління інтегрувати цифрові технології у процеси стратегічного та оперативного управління. Важливими факторами успішної цифровізації є управлінська гнучкість, розвиток цифрових компетентностей персоналу, наявність цифрової інфраструктури та готовність університету до організаційних змін.

Таким чином, цифровізація управлінських процесів у закладах вищої освіти є важливим напрямом трансформації сучасної системи вищої освіти. Встановлено, що цифрові технології сприяють підвищенню ефективності управління, оптимізації адміністративних процесів та покращенню якості управлінських рішень.

Водночас ефективність цифрової трансформації значною мірою залежить від рівня організаційної готовності ЗВО, розвитку цифрових компетентностей персоналу та здатності системи управління адаптуватися до нових технологічних умов. Перспективи подальших досліджень доцільно пов’язати з розробкою методичних підходів до оцінювання рівня цифрової зрілості систем управління закладів вищої освіти.

Література:

1. Осадчий В. В. Сучасні тенденції цифровізації управлінських процесів у вищій освіті: аналітика даних, хмарні технології, штучний інтелект. *Освітологічний дискурс*. 2024. № 1(44). С. 8–27. DOI: https://doi.org/10.28925/2312-5829.2024.11

2. Попело О. В., Самойлович А. Г., Попело О. Р. Конструктивні та деструктивні наслідки цифровізації закладів вищої освіти. *Проблеми економіки*. 2024. № 2(60). С. 108–115. DOI: https://doi.org/10.32983/2222-0712-2024-2-108-115

3. Хрутьба В. О., Захарова Ю. І. Цифрова трансформація управлінських рішень як ключовий фактор забезпечення якості вищої освіти: комплексний

аналіз та концептуальна модель. *Бізнес-навігатор*. 2025. Вип. 4(81). С. 391–397. DOI: https://doi.org/10.32782/business-navigator.81-59

4. Carmo J. E. S., Lacerda D. P., Klingenberg C. O., Piran F. A. Digital transformation in the management of higher education institutions. *Sustainable Futures*. 2025. Vol. 9. Article 100692. DOI: https://doi.org/10.1016/j.sftr.2025.100692

5. Westphal A. Digitalization of HR Management Processes at Universities: A Systematic Literature Review. *Zeitschrift für Hochschulentwicklung*. 2025. Vol. 20. No. 4. P. 105–132. DOI: https://doi.org/10.21240/zfhe/20-4/05

6. Schuetze H., de Vries W., Mendiola G. A. Digitalization of Higher Education: An Introduction. *Journal of Comparative & International Higher Education*. 2024. Vol. 16. No. 2. P. 6–12. DOI: https://doi.org/10.32674/jcihe.v16i2

ЦИФРОВИЙ ДОБРОБУТ ТА ІНФОРМАЦІЙНА СТІЙКІСТЬ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

Водолажська Тетяна, к.е.н., доцент
Гоголенко Юрій, здобувач вищої освіти – бакалавр 4 року навчання
Харківський національний автомобільно-дорожній університет
tatyana.vodolazhska@gmail.com

Цифрове середовище перестало бути лише допоміжним простором для навчання чи комунікації. Для сучасної молоді воно фактично стало частиною повсякденного способу життя, професійної підготовки та соціальної взаємодії. Значна частина навчальної діяльності, професійного розвитку, споживання інформації та міжособистісного спілкування сьогодні відбувається через цифрові платформи. Така трансформація створює не лише нові можливості, а й формує нові ризики, пов’язані з інформаційним перенавантаженням, емоційним виснаженням і втратою здатності критично сприймати цифровий контент.

Нині цифрова компетентність дедалі частіше розглядається не лише як сукупність технічних навичок, а як здатність людини безпечно, усвідомлено та

ефективно функціонувати у цифровому середовищі [1]. Європейські підходи до розвитку цифрових компетентностей передбачають поєднання технологічної грамотності з навичками критичного мислення, цифрової етики та відповідального використання інформації. Подібна тенденція простежується й у дослідженнях українських науковців, які підтверджують необхідність підготовки молоді до професійної діяльності в умовах цифрової економіки [2].

Найбільш затребуваними цифровими компетентностями сучасного суспільства є навички цифрової грамотності, кібербезпеки, цифрової комунікації та використання штучного інтелекту [3]. Проте активне поширення цифрових технологій актуалізує ще один аспект - здатність людини підтримувати власну інформаційну стійкість і психологічний комфорт в умовах постійного інформаційного тиску.

Особливість сучасного цифрового простору полягає у безперервному потоці інформації, який складно контролювати або критично оцінювати без сформованих навичок інформаційної гігієни. Молодь щоденно взаємодіє з великим обсягом повідомлень, новин, коротких відеоформатів, рекомендаційних алгоритмів та контенту соціальних мереж. У результаті зростає ризик поверхневого сприйняття інформації, втрати концентрації уваги та формування залежності від постійної онлайн-присутності. Окремою проблемою є поширення маніпулятивного контенту та фейкової інформації, що посилює потребу у розвитку інформаційної стійкості особистості.

Дослідження у сфері цифрової освіти свідчать, що інформаційна стійкість формується через розвиток критичного аналізу інформації, навичок перевірки джерел та здатності протидіяти маніпулятивним впливам [4]. Це особливо важливо для молоді, яка значну частину інформації отримує саме із соціальних мереж та цифрових платформ. Відсутність навичок критичного сприйняття цифрового контенту ускладнює процес прийняття рішень, підвищує емоційне навантаження та знижує ефективність навчальної діяльності.

Не менш важливим аспектом є проблема цифрового добробуту. На відміну від традиційного розуміння цифрової грамотності, цифровий добробут

стосується здатності людини підтримувати баланс між цифровою активністю та власним психологічним станом. Постійне перебування в цифровому середовищі може спричиняти емоційне виснаження, тривожність, зниження якості відпочинку та труднощі з концентрацією уваги [5]. Особливо це проявляється серед молоді, для якої цифрове середовище є одночасно простором навчання, комунікації та дозвілля.

У зв'язку з цим важливого значення набувають навички саморегуляції цифрової активності. Йдеться не про обмеження використання технологій, а про їх раціональне використання. До таких навичок можна віднести вміння контролювати час перебування у цифровому середовищі, свідомо обирати інформаційні джерела, уникати надлишкового інформаційного навантаження та підтримувати баланс між онлайн- і офлайн-взаємодією. Подібні компетентності безпосередньо впливають на продуктивність навчання, якість професійної підготовки та психологічну стійкість молоді.

Важливо також враховувати, що розвиток технологій штучного інтелекту змінює сам механізм споживання інформації. Алгоритми рекомендацій, автоматизована генерація контенту та персоналізовані цифрові сервіси значно підвищують швидкість отримання інформації, проте одночасно створюють ризик інформаційної ізоляції, коли користувач взаємодіє лише з контентом, який відповідає його попереднім інтересам. У таких умовах інформаційна стійкість стає необхідною складовою сучасної цифрової культури.

Таким чином, цифровий добробут та інформаційна стійкість доцільно розглядати як важливі елементи сучасної цифрової компетентності молоді. Їх формування сприяє не лише ефективнішому використанню цифрових технологій, а й підтриманню психологічної стабільності, розвитку критичного мислення та підвищенню готовності молоді до професійної діяльності в умовах цифрового суспільства.

Література:

1. Бахмат Н. В., Сторчова Т. В., Моцик Р. В., Малєкєсцева Н. В., Братиця Г. Г. Сучасні тенденції розвитку цифрової компетентності майбутніх учителів :

європейський досвід. *Академічні візії*. 2023. № 15. DOI: http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7575753

2. Зелінська А., Тарасович Л., Лавриненко С. Цифрові компетенції як основа трансформації професійної освіти майбутніх менеджерів. *Економіка і суспільство*. 2023. № 49. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-49-51

3. Водолажська Т. О., Жебко А. Е. Актуальні цифрові компетентності сучасного суспільства. *Науково-методичні аспекти підвищення якості підготовки фахівців в умовах глобальних викликів* : матер. III Міжнар. наук. конф. з проблем вищої освіти і науки, м. Харків, 09 травня 2025 р. Харків: Вид-во Іванченка І. С., 2025. С. 92-94.

4. Rudenko Y. O., Drushlyak M. G., Shamonia V. G., Ostroha M. M., Semenikhina O. V. Development of Student's Ability to Resist Information Influences. *Information Technologies and Learning Tools*. 2023. Vol. 94, № 2. P. 54-71. DOI: 10.33407/itlt.v94i2.5162

5. Vanden Abeele M., Roe K., Eggermont S. Design for Social Digital Well-Being with Young Generations: Engage Them and Make Them Reflect. *International Journal of Human-Computer Studies*. 2023. Vol. 176. URL : https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1071581923000125

ЦИФРОВА АДАПТИВНІСТЬ ТА БЕЗПЕРЕРВНЕ НАВЧАННЯ ЯК ОСНОВА ПРОФЕСІЙНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

Водолажська Тетяна, к.е.н., доцент
Ковтун Станіслав, здобувач вищої освіти – бакалавр 2 року навчання
Харківський національний автомобільно-дорожній університет
tatyana.vodolazhska@gmail.com

Теперішній етап розвитку суспільства характеризується стрімкою цифровізацією економіки, освіти, державного управління та професійної

діяльності. Використання цифрових технологій стало невід'ємною складовою функціонування більшості організацій, що зумовлює зростання вимог до рівня цифрової підготовки майбутніх фахівців. У таких умовах конкурентоспроможність працівника визначається не лише рівнем професійних знань, а й здатністю ефективно використовувати цифрові інструменти, швидко адаптуватися до технологічних змін та постійно оновлювати власні компетентності.

У країнах Європейського Союзу формування цифрової компетентності розглядається як один із пріоритетних напрямів розвитку сучасної освіти, оскільки цифрові навички є важливою передумовою професійної мобільності та успішної інтеграції молоді у цифрову економіку [1]. При цьому сучасний підхід до цифрової компетентності передбачає не лише володіння технічними навичками, а й здатність до критичного мислення, цифрової комунікації, безпечної роботи в інформаційному середовищі та безперервного навчання.

Актуальними цифровими компетентностями сучасного суспільства є цифрова грамотність, кібербезпека, цифрова комунікація, навички роботи з великими масивами даних, використання штучного інтелекту, цифровий дизайн та цифровий тайм-менеджмент [2]. Водночас динамічність розвитку цифрового середовища свідчить про необхідність подальшого розширення переліку компетентностей, що мають бути сформовані у здобувачів вищої освіти.

Результати дослідження Зелінської А., Тарасович Л. та Лавриненко С. підтверджують, що рівень володіння цифровими компетентностями серед молоді залишається переважно середнім та часто не відповідає сучасним вимогам роботодавців [3]. Особливо це стосується навичок аналітичної обробки інформації, роботи з цифровими платформами, використання інструментів автоматизації та ефективної взаємодії у цифровому середовищі. Це обумовлює необхідність посилення практичної складової цифрової підготовки здобувачів освіти.

Однією з найбільш важливих компетентностей сучасного фахівця стає цифрова адаптивність, яка проявляється у здатності швидко реагувати на

технологічні зміни та ефективно інтегрувати нові цифрові рішення у професійну діяльність. Сьогодні працівник має бути готовим працювати з новими програмними продуктами, онлайн-платформами, хмарними сервісами, системами автоматизації та інструментами штучного інтелекту. При цьому важливого значення набуває не лише технічне використання таких технологій, а й розуміння принципів їх безпечного та етичного застосування.

Не менш важливою компетентністю є здатність до безперервного цифрового навчання. У сучасних умовах знання та технології швидко оновлюються, тому традиційна модель одноразового здобуття освіти поступово втрачає ефективність. Майбутній фахівець повинен бути готовим постійно вдосконалювати власні цифрові навички, опановувати нові інструменти та самостійно здійснювати пошук необхідної інформації. Саме тому особливого значення набувають навички самоосвіти, цифрової самоорганізації та використання онлайн-платформ для професійного розвитку.

До ключових компетентностей, які забезпечують ефективну професійну діяльність у цифровому суспільстві, доцільно віднести :

1) здатність до самостійного опанування нових цифрових технологій;
2) критичне оцінювання цифрового контенту та інформаційних джерел;
3) навички використання хмарних сервісів та платформ дистанційної взаємодії;
4) цифрову комунікацію та дотримання мережевого етикету;
5) здатність працювати з цифровими даними та елементами аналітики;
6) навички безпечної роботи в цифровому середовищі;
7) готовність до використання штучного інтелекту у професійній діяльності;
8) цифровий тайм-менеджмент та підтримання цифрового добробуту.

Водночас активне використання цифрових технологій створює нові виклики для суспільства. Надмірне інформаційне навантаження, цифрова залежність, кіберзагрози та зростання психологічної втоми від постійної онлайн-взаємодії потребують формування у здобувачів освіти навичок відповідального

використання цифрових ресурсів. У зв’язку з цим важливою складовою сучасної цифрової компетентності стає вміння підтримувати баланс між цифровою активністю та психологічним комфортом.

У сучасному цифровому середовищі людина постійно перебуває під впливом значних інформаційних потоків, що часто призводить до перевтоми, зниження концентрації уваги та емоційного виснаження. Особливо це стосується здобувачів вищої освіти, які одночасно використовують цифрові технології для навчання, комунікації, пошуку інформації та дозвілля. Постійна взаємодія з цифровими платформами формує ризики розвитку цифрової залежності, порушення режиму праці та відпочинку, а також зниження рівня продуктивності й мотивації до навчання. Саме тому важливою складовою цифрової компетентності стає не лише вміння користуватися сучасними технологіями, а й здатність контролювати власну цифрову активність.

Важливого значення набуває формування навичок цифрового добробуту, що передбачає раціональне використання цифрових ресурсів, дотримання інформаційної гігієни та підтримання психологічного комфорту в умовах постійної онлайн-взаємодії. До таких навичок можна віднести планування часу роботи з цифровими пристроями, обмеження надлишкового споживання інформації, вміння уникати інформаційного перевантаження та підтримання балансу між онлайн- і офлайн-комунікацією. Формування подібних компетентностей сприяє не лише підвищенню ефективності професійної діяльності, а й збереженню ментального здоров’я та емоційної стійкості особистості в умовах цифрового суспільства.

Таким чином, сучасна система вищої освіти має орієнтуватися не лише на формування базових цифрових навичок, а й на розвиток цифрової адаптивності, здатності до безперервного навчання та ефективної роботи в умовах постійних технологічних змін. Саме такі компетентності забезпечують професійну мобільність, конкурентоспроможність та успішну інтеграцію майбутніх фахівців у цифрове суспільство.

Література :

1. Бахмат Н. В., Сторчова Т. В., Моцик Р. В., Малєкєсцева Н. В., Братиця Г. Г. Сучасні тенденції розвитку цифрової компетентності майбутніх учителів : європейський досвід. *Академічні візії*. 2023. № 15. DOI: http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7575753

2. Водолажська Т.О., Жебко А.Е. Актуальні цифрові компетентності сучасного суспільства. *Науково-методичні аспекти підвищення якості підготовки фахівців в умовах глобальних викликів* : матер. III Міжнар. наук. конф. з проблем вищої освіти і науки, м. Харків, 09 травня 2025 р. Харків: Вид-во Іванченка І. С., 2025. С. 92-94.

3. Зелінська А., Тарасович Л., Лавриненко С. Цифрові компетенції як основа трансформації професійної освіти майбутніх менеджерів. *Економіка і суспільство*. 2023. № 49. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-49-51

ФОРМУВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Деділова Т.В., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет
dedilova@ukr.net
Осипова С.К., к.е.н., доцент
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»
osipovask1@ukr.net

В умовах стрімкого розвитку цифрової економіки особливої актуальності набуває проблема формування підприємницької компетентності здобувачів освіти. Сучасний ринок праці потребує не лише висококваліфікованих фахівців, але й ініціативних, мобільних та креативних особистостей, здатних адаптуватися до постійних змін, генерувати нові ідеї, приймати ефективні управлінські

рішення та реалізовувати власні бізнес-проєкти. У зв'язку з цим система освіти має забезпечувати підготовку конкурентоспроможних фахівців, які володіють підприємницьким мисленням і цифровими навичками.

Підприємницька компетентність є однією з ключових компетентностей сучасної людини та охоплює сукупність знань, умінь, навичок і особистісних якостей, необхідних для успішної реалізації професійної діяльності в умовах ринкової економіки. Вона передбачає здатність до пошуку нових можливостей, розробки та реалізації інноваційних ідей, управління ресурсами, оцінювання ризиків і досягнення поставлених цілей [1]. У контексті цифрової трансформації суспільства підприємницька компетентність тісно пов'язується з цифровою грамотністю, аналітичним мисленням, навичками комунікації та використання сучасних інформаційних технологій.

Цифрова економіка формує нові вимоги до змісту та організації освітнього процесу. Традиційні методи навчання поступово доповнюються інтерактивними технологіями, онлайн-платформами, віртуальними симуляціями, бізнес-кейсами та проєктною діяльністю. Саме практикоорієнтований підхід дозволяє здобувачам освіти не лише отримувати теоретичні знання, але й формувати навички підприємницької діяльності у реальних або наближених до реальних умовах. Ефективним інструментом розвитку підприємницької компетентності є використання бізнес-симуляцій, стартап-проєктів, тренінгів, воркшопів і командної роботи.

Важливу роль у формуванні підприємницької компетентності відіграє цифрове освітнє середовище, яке забезпечує доступ до сучасних інформаційних ресурсів, електронних платформ та інноваційних засобів навчання. Використання цифрових технологій сприяє розвитку самостійності, критичного мислення, творчого підходу та навичок роботи з інформацією [2]. Крім того, цифрові інструменти дозволяють моделювати бізнес-процеси, здійснювати маркетингові дослідження, аналізувати ринкові тенденції тощо.

Особливої значущості набуває інтеграція підприємницької освіти з іншими освітніми компонентами. Міждисциплінарний підхід сприяє формуванню

комплексного бачення сучасних економічних процесів та розвитку здатності застосовувати знання у різних професійних ситуаціях.

Отже, формування підприємницької компетентності здобувачів освіти в умовах цифрової економіки є важливим напрямом модернізації сучасної освіти. Ефективне поєднання цифрових технологій, практикоорієнтованого навчання та інноваційних педагогічних методів сприятиме підготовці конкурентоспроможних фахівців, здатних успішно діяти в умовах динамічного економічного середовища.

Література:

1. Попова О. В., Золотухіна С. Т. Формування підприємницької компетентності студентів у процесі професійної підготовки. Збірник наукових праць «Педагогіка та психологія». 2020. №63. С. 112-121. DOI: https://doi.org/10.34142/2312-2471.2020.63.12.

2. Ковальчук Г. О., Баніт Ю. С. Формування підприємливості студентів: цифрове навчання для цифрового середовища. *Інноваційна педагогіка*. 2021. №37. С. 359-363. DOI: https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/37.73.

ДИСТАНЦІЙНЕ ТА ЗМІШАНЕ НАВЧАННЯ В УМОВАХ ВОЄННИХ ВИКЛИКІВ: ДОСВІД, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Кирчата І.М., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет
kirchatayairina@gmail.com

Сучасна система освіти України функціонує в умовах складних суспільних та безпекових викликів, спричинених повномасштабною війною. Воєнні дії суттєво вплинули на організацію освітнього процесу, діяльність закладів освіти, безпеку учасників навчання та доступ до освітніх послуг. У таких умовах дистанційне та змішане навчання стали важливими інструментами забезпечення безперервності освіти та підтримки функціонування системи вищої освіти.

Дистанційне навчання передбачає організацію освітнього процесу із застосуванням цифрових технологій та онлайн-комунікації між викладачем і здобувачами освіти. Змішане навчання поєднує традиційні форми аудиторної роботи з використанням дистанційних технологій. Саме ці формати дозволили закладам освіти адаптуватися до умов воєнного стану та продовжити освітню діяльність навіть у регіонах, які зазнають постійної загрози обстрілів.

Особливої актуальності дистанційне навчання набуло після початку пандемії COVID-19, однак саме повномасштабна війна стала фактором, який прискорив процес цифрової трансформації освіти в Україні. Заклади вищої освіти були змушені оперативно змінювати організацію навчального процесу, впроваджувати цифрові платформи, розвивати електронні освітні ресурси та адаптувати навчально-методичне забезпечення до нових умов.

Серед основних переваг дистанційного та змішаного навчання слід виділити забезпечення доступності освіти незалежно від місця перебування студентів і викладачів. В умовах внутрішнього переміщення населення, тимчасової окупації окремих територій та вимушеної міграції саме цифрові технології дозволили значній частині здобувачів освіти продовжити навчання. Онлайн-платформи, системи відеоконференцій та електронні освітні ресурси забезпечили можливість підтримки освітнього процесу навіть за складних безпекових умов.

Важливою перевагою змішаного навчання є його гнучкість. Поєднання онлайн- та офлайн-форматів дозволяє адаптувати освітній процес відповідно до безпекової ситуації, технічних можливостей закладу освіти та потреб учасників навчання. У багатьох університетах окремі заняття проводяться дистанційно, тоді як практичні або лабораторні роботи можуть організовуватись у змішаному форматі з дотриманням вимог безпеки.

Разом із позитивним досвідом використання дистанційного та змішаного навчання існує низка проблем, які потребують вирішення. Однією з головних є нерівний доступ до технічних ресурсів та інтернет-зв’язку. Частина студентів і викладачів, особливо у прифронтових регіонах, стикається з перебоями

електропостачання, нестабільним інтернетом або недостатнім технічним забезпеченням.

Суттєвою проблемою є також психоемоційне навантаження на учасників освітнього процесу. Постійні повітряні тривоги, стрес, невизначеність та безпекові ризики негативно впливають на концентрацію уваги, мотивацію до навчання та загальний психологічний стан студентів і викладачів. У таких умовах заклади освіти повинні приділяти більше уваги питанням психологічної підтримки та створення безпечного освітнього середовища.

Окремим викликом є забезпечення якості освіти в умовах дистанційного формату. Викладачі змушені адаптовувати методи викладання, шукати нові форми взаємодії зі студентами та використовувати інтерактивні цифрові інструменти. Водночас дистанційне навчання ускладнює контроль самостійності виконання завдань та дотримання принципів академічної доброчесності.

Не менш важливою проблемою є недостатній рівень цифрових компетентностей окремих учасників освітнього процесу. Ефективне використання онлайн-технологій потребує відповідної підготовки, уміння працювати з цифровими платформами, створювати електронний навчальний контент та організовувати комунікацію у віртуальному середовищі.

Перспективи розвитку дистанційного та змішаного навчання в Україні безпосередньо пов’язані з подальшою цифровізацією системи освіти. Одним із стратегічних напрямів є модернізація цифрової інфраструктури закладів освіти, розвиток електронних освітніх платформ та забезпечення стабільного доступу до цифрових ресурсів. Важливим є також підвищення рівня цифрових компетентностей викладачів і студентів шляхом проведення тренінгів, курсів підвищення кваліфікації та обміну практичним досвідом.

Перспективним напрямом є використання технологій штучного інтелекту, інтерактивних освітніх платформ та адаптивних систем навчання. Такі інструменти дозволяють персоналізувати освітній процес, автоматизувати окремі види роботи та підвищувати ефективність навчання.

Отже, дистанційне та змішане навчання стали важливими складовими сучасної системи освіти України в умовах воєнних викликів. Вони забезпечують безперервність освітнього процесу, гнучкість організації навчання та доступність освіти для широкого кола здобувачів. Водночас ефективний розвиток цих форм навчання потребує комплексного підходу, модернізації цифрової інфраструктури, розвитку цифрових компетентностей та створення безпечного освітнього середовища. Саме це сприятиме формуванню стійкої та конкурентоспроможної системи вищої освіти в Україні

ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ: НОВІ МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ ПЕРСОНАЛІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ

Кирчата І.М., к.е.н., доцент
Кирчатий Ю.В., здобувач PhD
Харківський національний автомобільно-дорожній університет
kirchatayairina@gmail.com

Сучасний розвиток цифрових технологій суттєво змінює систему освіти та підходи до організації навчального процесу. Одним із найважливіших напрямів цифрової трансформації є використання технологій штучного інтелекту в освітній діяльності. Сьогодні штучний інтелект активно впроваджується у сферу вищої освіти, відкриваючи нові можливості для підвищення якості навчання, автоматизації окремих процесів та створення індивідуальних освітніх траєкторій для здобувачів освіти.

Штучний інтелект являє собою комплекс технологій, здатних аналізувати інформацію, навчатися на основі отриманих даних та виконувати окремі інтелектуальні завдання. У сфері освіти такі технології використовуються для обробки великих обсягів інформації, адаптації навчальних матеріалів, оцінювання результатів навчання, підтримки комунікації між учасниками освітнього процесу та створення цифрового освітнього середовища.

Однією з головних переваг використання штучного інтелекту є можливість персоналізації навчання. Традиційна модель освіти орієнтується переважно на середній рівень підготовки студентів, що не завжди дозволяє врахувати індивідуальні особливості, темп навчання та освітні потреби кожного здобувача освіти. Використання технологій штучного інтелекту дозволяє адаптувати навчальний процес відповідно до рівня знань, здібностей та інтересів студентів.

Системи на основі штучного інтелекту можуть аналізувати успішність студентів, визначати теми, які викликають труднощі, та автоматично пропонувати додаткові матеріали, тести або практичні завдання. Це сприяє більш ефективному засвоєнню знань та підвищенню мотивації до навчання. Крім того, адаптивні освітні платформи дозволяють формувати індивідуальні траєкторії навчання, що є особливо важливим у системі вищої освіти.

Важливим напрямом використання штучного інтелекту є створення інтелектуальних цифрових помічників та чат-ботів. Такі інструменти допомагають студентам отримувати оперативні відповіді на запитання, знаходити необхідні навчальні матеріали, виконувати окремі завдання та організовувати власний навчальний процес. Для викладачів технології штучного інтелекту створюють можливості автоматизації рутинних процесів, зокрема перевірки тестових завдань, аналізу результатів навчання та підготовки навчально-методичних матеріалів.

Окремої уваги заслуговує використання генеративного штучного інтелекту, зокрема сучасних мовних моделей. Такі технології можуть допомагати у створенні текстів, презентацій, тестових завдань, аналітичних матеріалів та навчального контенту. У закладах вищої освіти вони стають інструментом підтримки навчальної та наукової діяльності. Водночас ефективність використання таких технологій значною мірою залежить від рівня цифрової грамотності та критичного мислення користувачів.

Попри значні переваги, впровадження штучного інтелекту в освітній процес супроводжується певними викликами. Однією з головних проблем є питання академічної доброчесності. Використання генеративного штучного

інтелекту може створювати ризики несамостійного виконання завдань, автоматичного створення наукових текстів та порушення етичних принципів навчання. У зв'язку з цим заклади освіти повинні розробляти чіткі правила та рекомендації щодо використання таких технологій.

Ще одним важливим викликом є недостатній рівень цифрових компетентностей окремих викладачів і студентів. Для ефективного використання штучного інтелекту необхідно вміти правильно формулювати запити, аналізувати отриману інформацію, перевіряти її достовірність та використовувати результати у межах академічних стандартів.

Також важливо враховувати питання захисту персональних даних та інформаційної безпеки. Освітні платформи, що використовують штучний інтелект, працюють із великими обсягами інформації про користувачів, тому потребують надійних механізмів захисту даних та дотримання етичних норм.

У сучасних умовах використання штучного інтелекту має стати складовою стратегічного розвитку системи освіти України. Одним із пріоритетних напрямів є підготовка викладачів до роботи з цифровими технологіями, розвиток цифрової інфраструктури закладів освіти та створення сучасного освітнього контенту. Не менш важливим є формування у студентів навичок відповідального та критичного використання штучного інтелекту.

Отже, штучний інтелект відкриває нові можливості для модернізації освітнього процесу та персоналізації навчання. Його використання сприяє підвищенню доступності освіти, адаптації навчальних програм до індивідуальних потреб студентів, розвитку цифрових компетентностей та вдосконаленню управління освітнім процесом. Водночас ефективне впровадження технологій штучного інтелекту потребує комплексного підходу, поєднання технологічних інновацій із педагогічними принципами та забезпечення дотримання академічної доброчесності. Саме це створить умови для формування сучасної, конкурентоспроможної та інноваційної системи вищої освіти в Україні.

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ОСВІТИ

Мордовцев О.С., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет
acmordov@gmail.com

Цифрова трансформація освіти являє собою ключовий напрямок розвитку освітніх систем в умовах стрімкого технологічного прогресу. Перехід від традиційних методів навчання до інтеграції цифрових технологій обумовлений необхідністю підготовки учнів до життя і професійної діяльності в інформаційному суспільстві.

Сучасні освітні установи стикаються з викликами, пов'язаними з необхідністю адаптації до нових умов, забезпеченням доступності та якості освіти, а також розвитком цифрових компетенцій у всіх учасників освітнього процесу. В умовах глобалізації та цифровізації економіки, освіта стає важливим фактором сталого розвитку суспільства та конкурентоспроможності нації.

Цифрова трансформація освіти-це багатогранний і складний процес, який охоплює не тільки впровадження нових технологій, а й глибинну перебудову самої структури освітньої системи. У цій статті були розглянуті ключові аспекти цифровізації, включаючи виклики і можливості, перспективні напрямки розвитку освітнього середовища і кращі практики впровадження технологій в навчальний процес.

Цифровізація створює нові можливості для персоналізації навчання, збільшує доступність освітніх ресурсів і сприяє розвитку цифрових компетенцій. Однак цей процес супроводжується і низкою проблем, таких як цифрова нерівність, проблеми безпеки та етики, а також необхідність оновлення професійних компетенцій викладачів.

Надалі цифрова освіта буде продовжувати розвиватися через впровадження штучного інтелекту, доповненої і віртуальної реальності, а також

створення цілісних цифрових екосистем, що інтегрують різні освітні ресурси та інструменти. Для успішної реалізації цих технологій важливо також враховувати етичні, правові та соціальні аспекти, щоб забезпечити справедливість і доступність для всіх учасників освітнього процесу.

Загальний висновок. Цифрова трансформація освіти – це не тільки технічний, а й культурний процес, що вимагає від усіх учасників освітнього процесу гнучкості, готовності до змін і постійного розвитку цифрових компетенцій.

КЛЮЧОВІ ДРАЙВЕРИ РОЗВИТКУ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ОСВІТИ

Мордовцев О.С., к.е.н., доцент
Скорнякова І.С., здобувачка освіти
Харківський національний автомобільно-дорожній університет
acmordov@gmail.com

Цифрова трансформація освіти-це не просто цифровізація окремих компонентів навчального процесу, а системне і стратегічне переосмислення ролі, структури і змісту освіти з урахуванням можливостей сучасних цифрових технологій. Вона передбачає не тільки технологічне оновлення, а й трансформацію педагогічних підходів, взаємодії між учасниками освітнього процесу і всієї інфраструктури освіти [1].

В основі цифрової трансформації лежать зміни в наступних аспектах:

– організація навчального процесу: перехід від традиційних лекційних занять до гібридних і повністю дистанційних форм;

– роль викладача: трансформація педагога з джерела знань в модератора, наставника і цифрового навігатора;

– роль студента: підвищення самостійності, розвиток навичок Самонавчання, проектної та дослідницької діяльності;

– засоби навчання: активне використання LMS, платформ масових онлайн-курсів, симуляторів, гейміфікації, ШІ [2].

Цифрова трансформація також охоплює управління навчальним закладом, його адміністративні та стратегічні процеси. Виникають нові форми звітності, аналітики, планування та взаємодії із зовнішнім середовищем.

Цифрове навчання базується на сучасних педагогічних підходах:

1. Конструктивізм-учні створюють знання через активну взаємодію з цифровими середовищами.

2. Компетентнісний підхід-основний акцент робиться на формування ключових компетенцій, включаючи цифрову грамотність.

3. Адаптивне навчання-використання аналітики великих даних та ШІ для персоналізації траєкторії навчання.

Цифрове освітнє середовище включає в себе технічну інфраструктуру (Інтернет, обладнання, сервери), цифровий контент (навчальні курси, тести, відеолекції), організаційні та регламентуючі документи, а також компетенції всіх учасників процесу.

Цифрова трансформація вимагає від освітніх організацій стратегічного підходу, інтеграції цифрових ініціатив у місію та цілі закладу, розвитку партнерств з ІТ-компаніями та підвищення цифрової культури персоналу.

Цифрова трансформація освіти рухається під впливом цілого ряду факторів, які можна умовно розділити на зовнішні і внутрішні.

Зовнішні драйвери. Розвиток цифрової економіки. Сучасний ринок праці вимагає від випускників не тільки предметних знань, а й цифрових навичок, креативності, критичного мислення і вміння працювати в цифрових командах. Глобалізація освітніх послуг. Розширення доступу до знань і конкуренція на глобальному ринку освітніх програм вимагає від вузів гнучкості і високої технологічної адаптивності.

Пандемія COVID-19 та військовий стан. Епідеміологічна ситуація та збройна агресія проти України виступила каталізатором масового переходу на

дистанційні форми навчання, виявивши як переваги цифровізації, так і слабкі місця системи.

Внутрішні драйвери. Підвищення ефективності управління освітнім процесом. Цифрові технології дозволяють збирати і аналізувати дані про успішність, відвідуваність, активність студентів, на основі чого можна оперативно коригувати навчальний процес.

Зростання потреби студентів в індивідуальних траєкторіях. Сучасні учні очікують від освіти більшої гнучкості, персоналізації та інтеграції з професійними інтересами.

Цифрове лідерство адміністрації. Поява стратегій цифрової трансформації на рівні вузів, формування цифрових команд.

Таким чином, майбутнє цифрової трансформації освіти визначається синтезом технологічних трендів, що змінюються запитів з боку суспільства і економіки, а також трансформацією самих освітніх інститутів.

Література:

1. Освіта для цифрової трансформації суспільства : монографія. У 2 т. Т. 1 ; за наук. ред. В. Кременя, Н. Ничкало, Л. Лук’янової, Н. Лазаренко. Київ : ТОВ «Юрка Любченка», 2024. 526 с.

2. Стойка, О.. Цифровізація підготовки вчителів в Україні в контексті досвіду Угорщини та Республіки Польща. *Освітологія*. 2023. № 12(12). С. 84–95

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ОСВІТИ В УМОВАХ КРИЗОВИХ ВИКЛИКІВ

Нестеренко В.Ю., к.е.н., доцент
Худяков Р.С., здобувач вищої освіти
Харківський національний автомобільно-дорожній університет
valentinaonisiforova@gmail.com

Сучасна система освіти переживає період глибоких змін, зумовлених як глобальною цифровізацією суспільства, так і кризовими викликами, зокрема пандемією COVID-19, воєнним станом, міграційними процесами та енергетичними обмеженнями. У цих умовах цифрова трансформація освіти стала не просто тенденцією, а необхідністю, що забезпечує безперервність навчального процесу та доступ до якісної освіти незалежно від обставин.

Цифрова трансформація освіти - це комплексний процес впровадження цифрових технологій у всі складові освітньої діяльності: організацію навчання, управління закладом освіти, взаємодію між учасниками освітнього процесу та оцінювання результатів навчання. Вона передбачає не лише використання технічних засобів, а й зміну педагогічних підходів, ролі викладача та здобувача освіти.

В умовах кризових викликів цифрові технології стали ключовим інструментом забезпечення безперервності освіти. Онлайн-платформи, системи дистанційного навчання, відеоконференції та електронні освітні ресурси дозволили зберегти доступ до знань навіть у ситуаціях, коли традиційне навчання було неможливим. Це особливо актуально для України, де освітній процес часто зазнає впливу зовнішніх факторів.

Важливою складовою цифрової трансформації є розвиток змішаного навчання, яке поєднує очні та дистанційні форми. Такий підхід забезпечує гнучкість, індивідуалізацію навчання та підвищення його доступності. Здобувачі

освіти отримують можливість навчатися у зручному темпі, використовувати різноманітні цифрові ресурси та розвивати навички самостійної роботи.

Цифровізація також суттєво змінює роль викладача. Сучасний педагог виступає не лише джерелом знань, а й фасилітатором, наставником і модератором освітнього процесу. Він організовує навчальну діяльність, допомагає здобувачам освіти орієнтуватися в інформаційному середовищі та формує навички критичного мислення.

Окрему увагу слід приділити розвитку цифрових компетентностей усіх учасників освітнього процесу. Вміння працювати з інформаційними технологіями, аналізувати дані, використовувати онлайн-інструменти та дотримуватися принципів кібербезпеки є необхідними умовами успішного навчання та професійної діяльності в сучасному світі.

Разом із перевагами цифрова трансформація освіти має й певні виклики. Серед них - нерівний доступ до цифрових ресурсів, технічні проблеми, перевантаження інформацією та ризики зниження соціальної взаємодії між учасниками освітнього процесу. Тому важливо забезпечити баланс між цифровими та традиційними формами навчання, а також підтримку психологічного комфорту здобувачів освіти.

Отже, цифрова трансформація освіти в умовах кризових викликів є ключовим чинником забезпечення її безперервності, доступності та якості. Вона відкриває нові можливості для розвитку освітніх технологій, індивідуалізації навчання та формування сучасних компетентностей. Успішна реалізація цифрової трансформації потребує комплексного підходу, який включає розвиток інфраструктури, підготовку педагогів та формування цифрової культури суспільства.

ВПЛИВ НЕДОСТАТНЬОЇ ЦИФРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ НА ВПРОВАДЖЕННЯ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Перунова О.М., к.ю.н., доцент
Харківського національного автомобільно-дорожній університет
snezkas79@gmail.com

Цифровізація освітнього процесу на сучасному етапі розвитку суспільства виступає не просто інноваційним трендом, а об'єктивного необхідністю, зумовленою переходом до інформаційного та знаннєвого типу економіки. Вона передбачає інтеграцію цифрових технологій у всі складові освітньої діяльності – від організації навчального процесу до оцінювання результатів навчання та управління освітніми інституціями.

Інформаційно-цифрова компетентність є однією з ключових компетентностей нової української школи [1].

Інформаційно-цифрова компетентність заслуговує на особливу увагу тому, що саме вона дає можливість особистості бути сучасною, активно діяти в інформаційному середовищі, використовувати найновітніші досягнення техніки в своїй професійній діяльності. Слід відмітити, що майже всі науковці виділяють цю компетентність як обов'язкову складову професійної компетентності педагога [2].

Але, незважаючи на інтенсивне впровадження цифрових рішень, їх ефективність часто залишається обмеженою через недостатній рівень цифрової компентності учасників освітнього процесу. Така ситуація формує внутрішню суперечність: наявність технологічних ресурсів не гарантує їх повноцінного використання без належного людського потенціалу.

Цифрова компетентність розглядається як інтегральна характеристика особистості, що включає знання, уміння, навички та ставлення, необхідні для ефективного, безпечного та критичного використання цифрових технологій у професійній та освітній діяльності.

До її основних компонентів доцільно віднести:

- інформаційно-цифрову грамотність (пошук, аналіз, обробка інформації);
- комунікативну компетентність у цифровому середовищі;
- здатність до створення цифрового контенту;
- навички безпечної поведінки в мережі;
- критичне мислення щодо цифрових ресурсів;
- готовність до безперервного навчання в умовах технологічних змін.

Так, недостатність хоча б одного з цих компонентів істотно знижує загальний рівень цифрової зрілості особистості. Це дозволяє виокремити комплекс чинників, що обумовлюють низький рівень цифрової компетентності: недостатня інтеграція цифрових навичок у освітні програми; формальний характер підвищення кваліфікації педагогів; відсутність системного підходу до цифрового розвитку закладів освіти; страх перед новими технологіями; низька мотивація до самонавчання; нерівномірний доступ до якісного технічного забезпечення; відсутність стабільного інтернет - зв’язку в окремих регіонах; використання застарілих програмних продуктів; недостатній рівень цифрової підготовки майбутніх педагогів; домінування традиційних методів навчання; обмежене використання інтерактивних та дистанційних форм освіти.

Отже, недостатній рівень цифрової компетентності має багатовимірний негативний вплив на освітній процес.

По-перше, це зниження ефективності навчання. Викладачі, які не володіють сучасними цифровими інструментами, не здатні повною мірою реалізувати потенціал інтерактивних платформ, систем дистанційного навчання та цифрових ресурсів.

По-друге, виникає формалізація цифровізації. Технології використовуються лише як доповнення до традиційного навчання, а не як інструмент його трансформації.

По-третє, спостерігається зниження якості освітнього контенту, оскільки відсутність навичок створення цифрових матеріалів обмежує можливості педагогів у розробці сучасних навчальних ресурсів.

По-четверте, формується цифрова нерівність м іж здобувачами освіти, що володіють різним рівнем цифрових навичок, що ускладнює забезпечення рівного доступу до якісної освіти.

По-п’яте, ви никають ризики інформаційної небезпеки, пов’язані з невмінням користувачів захищати персональні дані та критично оцінювати інформацію.

Також недостатність цифрової компетентності дуже негативно впливає на педагогічних працівників, це має прояв у обмеженні використання цифрових освітніх платформ; труднощів у організації дистанційного та змішаного навчання; зниження інноваційності педагогічної діяльності; втрати конкурентоспроможності на ринку освітніх послуг. У довгостроковій перспективі це може спричинити професійну стагнацію педагогів та гальмування розвитку освітніх інституцій.

І для здобувачів освіти недостатня цифрова компетентність має не менш серйозні наслідки: обмеження доступу до цифрових ресурсів; зниження рівня самостійності у навчанні; труднощі в адаптації до дистанційного формату; недостатня підготовленість до сучасного ринку праці.

Таким чином, проблема виходить за межі освітньої сфери і набуває соціально-економічного значення.

Вважаємо, що для підвищення рівня цифрової компетентності доцільно реалізувати комплекс заходів: розробка національних стандартів цифрової компетентності; підтримка програм цифрової трансформації освіти; фінансування технічного оснащення закладів освіти; створення внутрішлніх програм цифрового розвитку; впровадження систематичного навчання педагогів; стимулювання використання інноваційних технологій; розвиток культури безперервного навчання; підвищення мотивації до цифрового саморозвитку; формування критичного мислення щодо цифрового середовища.

Таким чином, недостатня цифрова компетентність виступає одним із ключових стримуючих чинників цифровізації освітнього процесу, що має системний характер і проявляється на різних рівнях функціонування освіти. Вона знижує ефективність використання технологій, погіршує якість освітніх послуг та посилює цифрову нерівність.

Вирішення цієї проблеми потребує не фрагментарних, а комплексних заходів, спрямованих на формування цифрової культури як невід'ємної складової сучасної освіти. Особливої ваги набуває переосмислення ролі педагога як провідника цифрових змін, здатного не лише використовувати технології, а й формувати цифрову компетентність у здобувачів освіти.

У перспективі саме рівень цифрової компетентності визначатиме здатність освітньої системи адаптуватися до глобальних викликів, забезпечувати якісну підготовку фахівців та інтегруватися у міжнародній простір.

Література:

1. Концепція Нової української школи. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf (дата звернення 29.04.2026 р.).

2. Розвиток IT – компетентності. URL: https://sites.google.com/site/itkompetentnosti/ (дата звернення 29.04. 2026 р.).

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ ЯК СИСТЕМОУТВОРЮВАЛЬНИЙ ЧИННИК МОДЕРНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

Перунова О.М., к.ю.н., доцент
Харківського національного автомобільно-дорожній університет
snezkas79@gmail.com

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується глибокими трансформаційними процесами, зумовленими стрімким впровадженням

цифрових технологій у всі сфери суспільного життя. Освіта, як одна з базових інституцій держави, перебуває в епіцентрі цих змін, що актуалізує необхідність її системної модернізації. Цифровізація перестає бути допоміжним інструментом і набуває статусу визначального чинника розвитку освітньої системи.

Цифрова трансформація це постійний процес вдосконалення, відкритість та готовність до змін, які привносять технології. Цифрова трансформація хоч і включає у себе процеси цифровізації, однак не обмежується ними. Якщо цифровізація може бути представлена певними проектами, то цифрова трансформація не може мати дедлайнів, оскільки це стратегічна діяльність [1,с. 55].

Так, національна система освіти України функціонує в умовах перманентних викликів – глобалізаційних процесів, євро інтеграційного курсів, воєнних загроз та соціально-економічної нестабільності. У таких умовах цифрова трансформація виступає не лише інноваційним вектором, а й інструментом забезпечення стійкості, доступності та якості освіти.

Отже, цифровізація охоплює комплекс взаємопов’язаних процесів: впровадження інформаційно-комунікаційних технологій, розвиток цифрової інфраструктури, трансформацію освітнього компоненту та зміну педагогічних підходів.

У науковому дискурсі цифрова трансформація розглядається не лише як технологічний процес, а як глибинна зміна парадигми освіти, що передбачає:

- перехід від знаннєвої моделі до компетентносної;
- персоналізацію освітніх траєкторій;
- інтеграцію формального, неформального та інформаційного навчання;
- формування цифрової культури та цифрової грамотності.

Також, якщо казати про методологічну основу цифровізації, то можна зазначити, що їй притаманні характерні принципи, серед яких: принцип відкритості, інклюзивності, адаптивності та безперервності освіти.

Цифрова трансформація освітньої системи України здійснюється в межах національних стратегічних документів, спрямованих на гармонізацію з європейським освітнім простором. Де важливого значення набувають: концепції цифрового розвитку; стратегії розвитку освіти; нормативні акти, що регулюють дистанційне та змішане навчання.

Що в свою чергу зумовлює необхідність узгодження національного законодавства з підходами Європейського Союзу, зокрема у сфері цифрових компетентностей та використання відкритих освітніх ресурсів.

Слід підкреслити необхідність правового врегулювання таких питань, як:

- захист персональних даних учасників освітнього процесу;
- забезпечення академічної доброчесності в цифровому середовищі;
- використання штучного інтелекту в освіті.

Безперечно, цифровізація впливає на зміст і форми організації освітнього процесу. Традиційні підходи поступово трансформуються у гібридні моделі навчання, що поєднують очні та дистанційні формати. Такими ключовими напрямами трансформації є впровадження платформ дистанційного навчання; використання інтерактивних технологій; застосування аналітики даних у навчальному процесі; розвиток електронного документообігу.

Також, слід підкреслити важливу роль викладача, який трансформується з транслятора знань у фасилітора освітнього процесу, модератора та наставника.

Таким чином, цифрова трансформація супроводжується низкою викликів:

- недостатній рівень цифрової компетентності учасників освітнього процесу;
- ризики кібербезпеки;
- зниження рівня міжособистісної комунікації.

Окремої уваги потребує проблема перевантаження інформацією та зниження якості сприйняття навчального матеріалу в умовах надмірної цифровізації.

Вважаємо, що перспективи розвитку цифрової трансформації освіти пов’язані із: ін6тегрaцією штучного інтелекту в освітні процеси; розвитком

адаптивних навчальних систем; впровадження технологій доповненої та віртуальної реальності; формування єдиного цифрового освітнього простору.

Таким чином, цифровізація освітнього простору на сучасному етапі розвитку суспільства постає як фрагментарне впровадження окремих технологічних рішень, а як глибинна система трансформації, що охоплює всі рівні функціонування національної системи освіти – від нормативно-правового регулювання до щоденної педагогічної практики. Її сутність полягає у зміні самої логіки освітнього процесу, переорієнтації з трансляції знань на формування комплексних компетентностей, здатних забезпечити ефективну діяльність особи в умовах цифрового суспільства.

У ході дослідження обґрунтовано, що цифрова трансформація виступає системо утворювальним чинником модернізації освіти, оскільки забезпечує інтеграцію технологічних інновацій із педагогічними та управлінськими практиками. Водночас її ефективність визначається не стільки рівнем технічного оснащення, скільки здатністю освітніх інституцій адаптуватися до нових умов, переосмислювати традиційні підходи та формувати нову цифрову культуру.

Особливого значення набуває те, що цифровізація створює передумови для формування відкритого, гнучкого та інклюзивного освітнього середовища, у якому забезпечується до ступ до якості освіти незалежно від географічних, соціальних чи фізичних обмежень. У цьому контексті вона виконує не лише інноваційну, але й соціальну функцію, сприяючи подоланню освітньої нерівності та розширенню можливостей для самореалізації особистості.

Разом із тим встановлено, що цифрова трансформація с упроваджується низкою системних викликів, серед яких ключовими є цифрова нерівність, недостатній рівень сформованості цифрових компетентностей, ризики кібербезпеки та необхідність забезпечення належного правового регулювання цифрових процесів. Це зумовлює потребу у вироблені збалансованої державної політики, яка поєднуватиме інноваційний розвиток і гарантіями безпеки та дотримання прав учасників освітнього процесу.

Отже, в умовах європейської інтеграції цифровізація освіти виступає інструментом гармонізації національної освітньої системи з європейськими стандартами. Вона сприяє розвитку академічної мобільності, впровадженню спільних освітніх програм та формування єдиного освітнього простору, що відповідає принципам відкритості, прозорості та взаємного визначення результатів навчання. Перспективи подальшого розвитку цифрової трансформації освіти пов'язані з інтеграцією новітніх технологій, зокрема штучного інтелекту, адаптивних навчальних систем, аналітики великих даних, що дозволить підвищити ефективність освітнього процесу та забезпечити його індивідуалізацію. Водночас визначальним чинником успішності цих процесів залишається я людський потенціал – рівень підготовки педагогічних кадрів, їх готовність до інноваційної діяльності та здатність до безперервного професійного розвитку.

Таким чином, цифровізація освітнього процесу є стратегічно значущим напрямом розвитку національної системи освіти, який визначає її конкурентоспроможність у глобальному вимірі. Її реалізація потребує комплексного, міждисциплінарного та нормативно узгодженого підходу, спрямованого на поєднання технологічних можливостей із гуманістичними цінностями освіти. Саме за таких умов цифрова трансформація набуває сталого характеру та стане основною формування якісно нової моделі освіти, орієнтованої на потреби людини, суспільства і держави.

Література:

1. Костенко С.О. Феномен права цифровізації та його вплив на юридичну освіту. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство».* 2025. №2. С.54-60 DOI: https://doi.org/10/24144/2788-618/2025/02/6

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ЯК ДОМІНАНТА РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

Прокопенко М.В.
Харківський національний автомобільно-дорожній університет
nvprokopenko@gmail.com

Сучасний етап розвитку світової економіки характеризується глибокими трансформаційними процесами, які охоплюють практично всі сфери суспільного життя.

Однією з ключових тенденцій цих змін є цифровізація, що поступово переростає у комплексну цифрову трансформацію, яка визначає нову парадигму функціонування економічних систем. Вона не обмежується впровадженням окремих технологій, а передбачає системну перебудову механізмів управління, організації виробництва, обміну інформацією та прийняття рішень.

В цих умовах особливої актуальності набуває питання адаптації системи вищої освіти до нових реалій, що формуються під впливом цифрових змін [1].

Важливість дослідження цифрової трансформації економічної освіти зумовлена також впливом глобальних викликів, серед яких слід виділити економічну нестабільність, прискорення інноваційних процесів, а також воєнні події, які суттєво змінюють функціонування національних освітніх систем. Для України ці виклики мають особливо гострий характер, оскільки поєднують необхідність забезпечення безперервності освітнього процесу з одночасною модернізацією його змісту та форм. В цьому контексті цифрові технології виступають не лише інструментом підтримки освіти, а й фактором її якісного оновлення.

Цифрова трансформація економічної освіти проявляється передусім у зміні підходів до формування змісту навчальних програм. Традиційна модель, яка базувалася на передачі знань, поступово поступається місцем компетентнісному підходу, що орієнтований на формування здатності до аналізу, критичного

мислення, прийняття рішень та адаптації до змін. Це зумовлює необхідність інтеграції у навчальний процес таких елементів, як цифрова аналітика, управління даними, основи цифрового бізнесу та електронної комерції. Таким чином, відбувається переорієнтація економічної освіти з теоретико-репродуктивної моделі на практико-орієнтовану, що відповідає потребам сучасного ринку праці.

Суттєвих змін зазнають також методи викладання. Використання цифрових платформ, систем дистанційного навчання та інтерактивних інструментів створює нові можливості для організації освітнього процесу. Зокрема, застосування систем управління навчанням (LMS), онлайн-курсів, відеолекцій та інтерактивних завдань дозволяє забезпечити гнучкість навчання, його доступність та індивідуалізацію. У таких умовах студент отримує можливість самостійно визначати темп і траєкторію навчання, що сприяє підвищенню його мотивації та відповідальності за результати освітньої діяльності [2].

Водночас трансформація ролі викладача є одним із найбільш суттєвих аспектів цифровізації освіти. Якщо раніше викладач виступав головним джерелом знань, то сьогодні його функція дедалі більше пов’язана з організацією освітнього процесу, консультуванням, модерацією навчальної діяльності та формуванням аналітичного мислення у студентів. Така зміна ролі вимагає від викладачів не лише професійної компетентності у своїй галузі, а й високого рівня цифрової грамотності, здатності використовувати сучасні освітні технології та адаптуватися до швидких змін.

Окремої уваги потребує питання формування цифрових компетентностей майбутніх фахівців з економіки і підприємництва. В сучасних умовах недостатньо володіти базовими знаннями з економічної теорії та практики. Необхідною є здатність працювати з великими обсягами інформації, аналізувати дані, використовувати сучасні програмні продукти для фінансового аналізу, прогнозування та моделювання економічних процесів. Крім того, важливим є розуміння принципів функціонування цифрових платформ, електронних ринків та інструментів цифрового маркетингу, що стають невід’ємною частиною

сучасного бізнесу [3].

В умовах воєнного стану цифрова трансформація освіти набуває додаткового значення, оскільки забезпечує можливість продовження навчального процесу навіть за відсутності фізичного доступу до навчальних закладів. Водночас вона сприяє інтеграції української освіти у світовий освітній простір, що відкриває нові можливості для міжнародного співробітництва, обміну досвідом та підвищення якості підготовки фахівців.

З урахуванням зазначеного можна стверджувати, що цифрова трансформація виступає не лише інструментом модернізації економічної освіти, а й визначальним фактором її розвитку. Вона створює передумови для формування нової освітньої моделі, яка поєднує гнучкість, інноваційність та орієнтацію на практичні результати. Разом із тим ефективна реалізація цифрової трансформації потребує системного підходу, що включає розвиток цифрової інфраструктури, підвищення кваліфікації викладачів, оновлення освітніх програм та забезпечення рівного доступу до освітніх ресурсів.

Отже, в умовах глобальних викликів цифрова трансформація стає ключовим напрямом розвитку економічної освіти, що визначає її зміст, форми та методи. Її подальший розвиток має базуватися на поєднанні технологічних інновацій із педагогічними підходами, спрямованими на формування компетентного, мобільного та конкурентоспроможного фахівця, здатного ефективно діяти в умовах цифрової економіки.

Література:

1. Бондаренко І. С. Формування цифрових компетентностей у системі вищої освіти : монографія. Київ : ЦУЛ, 2024. 248 с.

2. Ткаченко Н. М., Савченко О. В. Цифровізація освіти в умовах глобальних викликів : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2023. 198 с.

3. Мельник Л. Г., Карпенко О. О. Цифрова економіка та інноваційний розвиток : навч. посіб. Суми : Університетська книга, 2022. 224 с.

МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ ЦИФРОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Федотова І.В., д.е.н., професор
irina7vf@gmail.com
Бочарова Н.А., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет
Bocharova.n.a.xnadu@gmail.com

Цифрова трансформація освіти в Україні набула системного характеру під впливом глобальної цифровізації, розвитку економіки знань і необхідності забезпечення безперервності навчального процесу в умовах воєнного стану та посткризового відновлення. Сучасна національна система освіти функціонує в середовищі високої невизначеності, що зумовлює потребу в гнучких, технологічно насичених і стійких освітніх моделях. Використання цифрових платформ, дистанційного та гібридного навчання, інструментів штучного інтелекту й аналітики даних стає не лише інноваційною практикою, а необхідною умовою підвищення якості освіти та її доступності.

Водночас актуалізується проблема формування цифрових компетентностей здобувачів освіти як ключового елемента людського капіталу. Йдеться не лише про технічні навички, а про здатність ефективно використовувати цифрові інструменти в професійній діяльності, критично мислити, працювати з інформацією та забезпечувати кібербезпеку. Це відповідає європейським орієнтирам розвитку освіти, зокрема рамці цифрових компетентностей DigComp, та сприяє інтеграції України до Європейського освітнього простору.

Окремої уваги потребує методичний аспект цифрової трансформації. Впровадження цифрових технологій у навчальний процес часто відбувається фрагментарно, без належного науково-методичного обґрунтування, системи оцінювання ефективності та узгодження зі стейкхолдерами освітнього процесу.

Це знижує потенційну результативність цифровізації та потребує розроблення цілісних методологічних підходів до управління цифровими змінами в освіті.

У сучасній науковій літературі цифрова трансформація розглядається як системний драйвер розвитку соціально-економічних та освітніх систем. Зокрема, у дослідженні Нікітенко, Метеленко та Шапурова обґрунтовано, що цифрова трансформація виступає інтеграційним чинником забезпечення сталого розвитку, поєднуючи екологічні, соціальні та економічні компоненти, а також формуючи нову якість управлінських і освітніх процесів [1]. Це підкреслює міждисциплінарний характер цифровізації та її стратегічне значення для модернізації освіти. У роботі Нікітенко акцентовано увагу на ролі цифрових технологій у підвищенні ефективності професійно орієнтованого навчання, зокрема у сфері викладання іноземних мов. Автор доводить, що інтеграція цифрових інструментів сприяє персоналізації навчання, розвитку комунікативних навичок і формуванню цифрової грамотності здобувачів освіти [2]. Це свідчить про прикладний потенціал цифрової трансформації у вдосконаленні освітніх методик.

Важливим напрямом досліджень є адаптація освітніх програм до умов цифрового суспільства. Андрюкайтене, Воронкова та Нікітенко аналізують досвід країн ЄС щодо розвитку освітньо-професійних і освітньо-наукових програм підготовки магістрів і PhD, наголошуючи на необхідності інтеграції цифрових компетентностей, інтердисциплінарності та інноваційних підходів до навчання [3]. Це дозволяє розглядати цифрову трансформацію як основу гармонізації української освіти з європейським освітнім простором.

Комплексний підхід до цифровізації освіти представлено у праці Метеленко та ін., де цифрова трансформація визначається як ключова тенденція освітніх реформ і водночас як процес глибоких соціокультурних змін. Автори підкреслюють, що цифровізація змінює не лише технологічні аспекти навчання, а й освітню парадигму в цілому, сприяючи формуванню нових моделей взаємодії між учасниками освітнього процесу [4].

Окремий пласт досліджень присвячений формуванню цифрових компетентностей здобувачів освіти. Наливайко обґрунтовує, що інформаційно-цифрова компетентність є ключовим результатом професійної підготовки студентів, оскільки забезпечує їхню конкурентоспроможність на ринку праці та здатність до ефективної діяльності в цифровому середовищі [5]. У подальших дослідженнях автор демонструє ефективність використання інноваційних методів, зокрема проєктів Stop Motion, як інструменту розвитку цифрових навичок, креативності та критичного мислення [6].

Аналіз літератури засвідчує, що цифрова трансформація освіти є багатовимірним процесом, який охоплює стратегічні, методичні та прикладні аспекти. Водночас недостатньо розробленими залишаються питання системного методичного забезпечення цифровізації освітнього процесу та оцінювання її ефективності, що зумовлює необхідність подальших досліджень у цьому напрямі.

Цифрова трансформація національної системи освіти передбачає не лише впровадження окремих інформаційно-комунікаційних технологій, а формування цілісної цифрової екосистеми, що інтегрує освітній контент, інструменти управління навчанням, аналітику даних і механізми взаємодії зі стейкхолдерами. У цьому контексті особливого значення набуває методичне забезпечення цифровізації, яке має ґрунтуватися на компетентнісному, системному та стейкхолдер-орієнтованому підходах.

Ключовим елементом цифрової трансформації є модернізація освітніх програм із урахуванням потреб цифрової економіки та ринку праці. Це передбачає інтеграцію цифрових компетентностей у всі рівні підготовки, використання змішаного та дистанційного навчання, а також впровадження інноваційних педагогічних технологій (проєктне навчання, кейс-методи, гейміфікація, використання штучного інтелекту). Важливою складовою є застосування Learning Analytics для моніторингу результатів навчання та прийняття управлінських рішень щодо підвищення якості освіти.

Окрему увагу слід приділити формуванню інклюзивного цифрового освітнього середовища, яке забезпечує рівний доступ до освітніх ресурсів незалежно від географічних, соціальних чи фізичних обмежень. У сучасних умовах це є критично важливим для забезпечення безперервності навчання та підвищення стійкості освітньої системи.

Водночас ефективність цифрової трансформації значною мірою залежить від рівня цифрової компетентності викладачів. Вони виступають ключовими агентами змін, тому повинні постійно підвищувати свій професійний рівень шляхом участі у вебінарах, онлайн-курсах, тренінгах, програмах підвищення кваліфікації та міжнародної академічної мобільності. Безперервний професійний розвиток викладачів забезпечує не лише якісне використання цифрових інструментів, а й здатність адаптувати освітній процес до динамічних умов цифрового суспільства.

Таким чином, цифрова трансформація освіти потребує комплексного підходу, який поєднує технологічні інновації, методичне забезпечення та розвиток людського капіталу.

Цифрова трансформація є визначальним трендом розвитку національної системи освіти та важливим чинником підвищення її якості, доступності й конкурентоспроможності. Встановлено, що ефективна цифровізація освітнього процесу можлива за умов системної інтеграції цифрових технологій, оновлення освітніх програм і впровадження сучасних методичних підходів.

Доведено, що формування цифрових компетентностей здобувачів освіти має супроводжуватися безперервним професійним розвитком викладачів, які повинні активно залучатися до програм підвищення кваліфікації, зокрема через вебінари та інші форми неформальної освіти.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні методичних підходів до оцінювання ефективності цифрової трансформації освіти, а також у вдосконаленні механізмів управління цифровими змінами в освітніх установах.

Література:

1. Нікітенко В., Метеленко Н., Шапуров О. Концепція цифрової трансформації як чинник підтримки сталого екологічного, соціального та економічного розвитку. Humanities studies : Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporozhzhia: Publishing house “Helvetica”, 2022. 12 (89). P. 142–152. doi: https://doi.org/10.26661/hst-2022-12-89-16

2. Nikitenko Vitalina. Digital transformation as a factor of professionally oriented foreign language teaching improvement. Humanities studies : збірник наукових праць / гол. ред. В. Г. Воронкова. Запоріжжя : видавничий дім «Гельветика», 2022. Випуск 12 (89). С. 92–97. http://humstudies.com.ua/article/view/266469/262495

3. Андрюкайтене Регіна, Воронкова Валентина, Нікітенко Віталіна. Розвиток освітньо-професійних та освітньо-наукових програм підготовки магістрів і PHD в країнах ЄС. Цифрова трансформація соціоекономічних, управлінських та освітянських систем сучасного суспільства : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 23–24 листопада 2022 року / ред.-упорядник: д. філософ. н., проф., В. Г. Воронкова. Львів – Торунь : Liga-Pres, 2022. С. 604–610.

4. Метеленко Наталя, Нікітенко Віталіна, Васильчук Геннадій, Каганов Юрій, Воронкова Валентина. Цифрова трансформація освіти як тенденція розвитку освітніх реформ та процес соціальних і культурних змін. Humanities studies : Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia :Publishinghouse “Helvetica”, 2023. 16 (93). P. 122–134. http://humstudies.com.ua/article/view/288993

5. Наливайко О. Формування інформаційно-цифрової компетентності як результату професійної підготовки студентів класичних університетів. *Педагогічний альманах*. 2018. Вип. 40. С. 129–134.

6. Наливайко О. Stop Motion проекти як засіб формування цифрової компетентності здобувача освіти. *Наукові записки кафедри педагогіки*. 2019. Вип. 45. С. 13–21.

ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ В УКРАЇНІ

Хорошилова І.О., канд. екон. наук, доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет
hia23@ukr.net

Сучасні ІТ-технології та стрімкі темпи їх розвитку об'єктивно спричиняють суттєві зміни в різних сферах суспільного життя та галузях економіки. Активний розвиток цифрової економіки закономірно зумовлює трансформацію організації облікової системи. Все більш поширеним стає використання цифрових ресурсів у межах інформаційних систем підприємств, що відображає процеси діджиталізації.

Новітні технології істотно впливають на формування загальної інформаційної системи підприємства, що, своєю чергою, потребує адаптації облікової практики до нових умов. Це актуалізує необхідність формування сучасної облікової парадигми, яка передбачає обґрунтування нових теоретичних підходів і розроблення практичних рекомендацій. Глобальна автоматизація управлінських процесів із застосуванням сучасних цифрових технологій у бухгалтерській та аналітичній діяльності сприяє підвищенню якості процесів, посиленню безпеки та зростанню ефективності роботи підприємств. Водночас впровадження цифрових технологій у систему бухгалтерського обліку супроводжується певними ризиками, серед яких кібератаки, програмні збої, помилки алгоритмів тощо. Додатковою проблемою залишається недостатній рівень правового регулювання окремих аспектів використання цифрових технологій у бухгалтерській сфері.

У контексті розвитку цифрової економіки активно обговорюються перспективи трансформації бухгалтерського обліку та особливості його організації в умовах прискореної діджиталізації, що підсилює актуальність наукових досліджень у цьому напрямі. Наявні теоретичні напрацювання та практичний досвід цифрової трансформації системи бухгалтерського обліку

формують загальне уявлення про ці процеси, однак питання розроблення прикладних засад упровадження інформаційних технологій конкретних типів досі потребує подальшого опрацювання.

Щодо теоретичних і практичних аспектів упровадження інформаційних технологій у бухгалтерську сферу науковці висловлюють різноманітні підходи та пропозиції. Зокрема, І. В. Спільник і М. С. Палюх наголошують на актуальності «переосмислення ролі та місця обліку в цифровій економіці», а розвиток відповідної парадигми пов'язують із результатами досліджень трансформації його змістових, методологічних і концептуальних засад під впливом цифровізації та нових вимог стейкхолдерів до релевантності інформаційного контенту. Пріоритетність цифрових технологій у розвитку бухгалтерського обліку також підкреслює О. В. Шапаренко. У свою чергу, М. Б. Кулинич, І. О. Матвійчук, А. Т. Сафарова та Т. О. Герасименко зазначають, що цифрова трансформація бухгалтерського обліку й суміжних сфер сприятиме підвищенню ефективності та якості управлінських процесів завдяки забезпеченню релевантними інформаційними потоками. Загалом аналіз наукових праць і публікацій свідчить про те, що більшість дослідників визнають високу актуальність упровадження сучасних інформаційних технологій у систему бухгалтерського обліку та наголошують на необхідності розроблення ефективних методів її цифрової трансформації.

Практичне застосування ІТ-технологій зумовило суттєві зміни в усіх сферах діяльності та чітко окреслило тенденцію до інтеграції бухгалтерського обліку з іншими напрямами управління. Важливість упровадження такого інструментарію у предметну сферу пояснюється тим, що саме бухгалтерська система забезпечує основну частину процесів формування, обробки та передачі техніко-економічної інформації для потреб управління. Упровадження цифрових технологій передбачає значну модернізацію ІТ-інфраструктури підприємства, а також залучення фахівців FinTech-компаній, зокрема тих, які володіють знаннями специфіки бухгалтерської діяльності. Сучасні інформаційні технології створюють можливості для суттєвого спрощення процесів збору, зберігання та

передачі бухгалтерської інформації завдяки використанню спеціалізованих програмних продуктів, орієнтованих на потреби цієї сфери.

Інформаційні системи бухгалтерського обліку, перевірені практикою, зокрема «ДЕБЕТ Плюс», «MASTER: Бухгалтерія» та інші, характеризуються чітким дотриманням бухгалтерських регламентів і стандартизованих методів формалізації даних. Водночас застосування сучасних інформаційних технологій у системі бухгалтерського обліку супроводжується певними проблемами, пов’язаними з верифікацією та достовірністю даних.

Із розвитком цифрової економіки закономірно трансформуються й об’єкти бухгалтерського обліку, а також показники бухгалтерської та звітної інформації. Поряд із традиційною системою бухгалтерських показників дедалі частіше використовуються індикатори нефінансового характеру, зокрема людський, організаційний, інноваційний та репутаційний капітал. Крім того, спектр об’єктів бухгалтерської звітності розширюється за рахунок появи нових модифікованих форм активів, пасивів і капіталу. Значну роль у цих процесах відіграють хмарні технології (Cloud Computing), які являють собою комплекс взаємопов’язаних рішень для обробки та зберігання даних. Вони забезпечують постійне збереження інформації на серверах у мережі Інтернет і створюють єдине інформаційне середовище для роботи з даними. Технології хмарних обчислень застосовуються з метою підвищення рівня інформаційної безпеки, резервного копіювання, контролю, масштабування та розширення доступу до інформації. Такі рішення забезпечують доступ до даних у режимі реального часу, сприяють збереженню їхньої цілісності та безпеки завдяки використанню процедур шифрування і багатофакторної автентифікації.

Упровадження сучасних цифрових інформаційних технологій у систему бухгалтерського обліку потребує трансформації традиційних методів і підходів з метою забезпечення ефективної практичної реалізації облікової діяльності. Основними перевагами використання технологій нового покоління є оптимізація бухгалтерських процедур, розширення доступу стейкхолдерів до узагальнених бухгалтерських даних і публічної звітності, а також підвищення оперативності та

прозорості облікових процесів. Застосування цифрових технологій забезпечує більш ефективну роботу з обліковою інформацією в режимі реального часу та сприяє підвищенню рівня транспарентності господарських операцій. Водночас для вирішення окреслених у статті проблемних аспектів необхідним є подальше практичне тестування та вдосконалення відповідних інструментів і технологій.

У процесі використання сучасних цифрових рішень важливо здійснювати постійний моніторинг їх розвитку та оцінювати відповідність нових технологічних інновацій потребам бухгалтерської системи. Наявність ризиків, пов'язаних із застосуванням цифрових технологій, зокрема кібератак, втрати інформації чи порушення цілісності даних, свідчить про існування низки невирішених проблем у цій сфері. Перспективним напрямом подальших наукових досліджень є пошук ефективних і практично дієвих інструментів та методів цифровізації бухгалтерського обліку в умовах глобальної діджиталізації економіки.

Література:

1. Варламова М. Л., Дем'янова Ю. О. Основні тенденції діджиталізації у глобальному вимірі. *Галицький економічний вісник.* 2020. Вип. 63 (2). С. 251–260.

2. Кулинич М. Б., Матвійчук І. О., Сафарова А. Т., Герасименко Т. О. Діджиталізація обліку, аналізу та оподаткування в системі управління підприємством. *Вісник Львівського торговельноекономічного університету. Економічні науки*. 2021. № 64. С. 57–63.

3. Україна 2030Е — країна з розвинутою цифровою економікою. URL:https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html

4. Розуміння еволюції світової економіки. URL: https://www.mckinsey.com/mgi/overview/about-us

ELEKTRON TƏHSIL MÜHITLƏRININ INKIŞAFINDA RƏQƏMSAL TRANSFORMASIYANIN ROLU

Əliyeva Məhsəti, müəllimi
mahsati.aliyeva@mdu.edu.az
İslamova Dinara, müəllimi
dinara.islamova@mdu.edu.az
Mingəçevir Dövlət Universiteti

XXI əsrdə rəqəmsal texnologiyaların sürətli inkişafı cəmiyyətin bütün sahələrində olduğu kimi təhsil sistemində də ciddi dəyişikliklər yaratmışdır. Xüsusilə pandemiya dövründən sonra elektron təhsil mühitlərinin aktuallığı daha da artmış, tədris prosesində rəqəmsal platformaların tətbiqi geniş yayılmışdır. Müasir dövrdə təhsil yalnız ənənəvi auditoriya mühiti ilə məhdudlaşmır, virtual və interaktiv öyrənmə mühitləri təhsil sisteminin ayrılmaz hissəsinə çevrilir. Rəqəmsal transformasiya təhsil müəssisələrinin idarə olunmasında, tədris metodlarının yenilənməsində və öyrənmə prosesinin təşkilində mühüm rol oynayır. Bu transformasiya nəticəsində elektron təhsil mühitləri daha funksional, əlçatan və effektiv olmuşdur. UNESCO tərəfindən yayımlanan hesabatlarda qeyd edilir ki, rəqəmsal texnologiyalar təhsilin keyfiyyətinin artırılmasına və inklüziv təhsil imkanlarının genişlənməsinə mühüm töhfə verir [4].

Elektron təhsil mühitlərinin mahiyyəti və xüsusiyyətləri.

Elektron təhsil mühiti dedikdə tədris prosesinin rəqəmsal texnologiyalar vasitəsilə təşkil olunduğu virtual platformalar nəzərdə tutulur. Bu mühitlər müəllim və tələbələr arasında interaktiv əlaqələrin qurulmasına, elektron resursların paylaşılmasına və distant tədrisin həyata keçirilməsinə imkan yaradır [3]. Elektron təhsil mühitlərinə aşağıdakılar daxildir:

- Learning Management System (LMS) platformaları;
- virtual sinif otaqları;
- videokonfrans sistemləri;
- elektron kitabxanalar;

- rəqəmsal qiymətləndirmə sistemləri;
- mobil öyrənmə tətbiqləri.

Bu sistemlər tələbələrin istənilən vaxt və məkandan tədris resurslarına çıxışını təmin edir. Müasir elektron təhsil mühitləri öyrənənin fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almağa və fərdiləşdirilmiş təlim imkanları yaratmağa şərait yaradır. Rəqəmsal öyrənmə mühitləri ənənəvi tədris metodlarından fərqli olaraq daha çevik və tələbəyönümlü yanaşmanı dəstəkləyir.

Rəqəmsal transformasiyanın təhsildə əsas istiqamətləri

Tədris prosesinin rəqəmsallaşdırılması. Rəqəmsal transformasiya ilk növbədə tədris materiallarının elektron formata keçirilməsini əhatə edir. Elektron dərsliklər, multimedia resursları və interaktiv platformalar tədris prosesinin daha maraqlı və effektiv təşkilinə imkan yaradır. Müasir dövrdə müəllimlər rəqəmsal alətlərdən istifadə etməklə dərslərin vizual və praktik yönünü gücləndirirlər. Bu isə tələbələrin motivasiyasını və tədris prosesində iştirak səviyyəsini artırır [1].

Fərdiləşdirilmiş öyrənmə modelləri. Süni intellekt və məlumat analitikası vasitəsilə tələbələrin fərdi xüsusiyyətlərinə uyğun təhsil modelləri formalaşdırılır. Adaptiv öyrənmə sistemləri tələbələrin bilik səviyyəsini təhlil edərək onlara uyğun tapşırıqlar təqdim edir. Bu yanaşma tələbələrin fərdi inkişaf tempini nəzərə almağa imkan verir və təhsil keyfiyyətinin yüksəlməsinə şərait yaradır.

Bulud texnologiyalarının tətbiqi. Bulud əsaslı texnologiyalar elektron təhsil resurslarının saxlanılması və paylaşılmasında mühüm rol oynayır. Bu texnologiyalar vasitəsilə tələbələr və müəllimlər müxtəlif faylları, təqdimatları və layihələri onlayn şəkildə paylaşa bilirlər. Bulud texnologiyalarının əsas üstünlükləri aşağıdakılardır:

- məlumatların təhlükəsiz saxlanılması;
- sürətli informasiya mübadiləsi;
- məsafədən əməkdaşlıq imkanları;
- texniki xərclərin azalmasıdır.

Mobil təhsil və distant öyrənmə. Mobil cihazların geniş yayılması mobil öyrənmə modelinin inkişafını sürətləndirmişdir. Smartfon və planşetlər vasitəsilə tədris materiallarına çıxış imkanları artmışdır. Distant təhsil xüsusilə pandemiya dövründə

təhsil sisteminin davamlılığının təmin edilməsində mühüm rol oynamışdır. Rəqəmsal platformalar vasitəsilə milyonlarla tələbə təhsil almağa davam etmişdir. Elektron təhsil mühitlərinin üstünlükləri rəqəmsal transformasiyaya, elektron təhsil mühitlərinin inkişafına bir sıra müsbət təsirlər göstərmişdir:

Əlçatanlığın artması. Elektron təhsil mühitləri coğrafi məhdudiyyətləri aradan qaldırır və müxtəlif regionlarda yaşayan insanların təhsilə çıxış imkanlarını genişləndirir.

Tədris keyfiyyətinin yüksəlməsi. İnteraktiv texnologiyalar tələbələrin dərsə marağını artırır və öyrənmə prosesini daha effektiv edir.

Vaxt və resurs qənaəti. Elektron resurslar kağız istifadəsini azaldır və təhsil müəssisələrinin maliyyə xərclərinin optimallaşdırılmasına şərait yaradır.

İnklüziv təhsil imkanları. Rəqəmsal texnologiyalar fiziki məhdudiyyətli şəxslərin təhsilə inteqrasiyasını asanlaşdırır. UNESCO rəqəmsal təhsil texnologiyalarının inklüziv təhsildə mühüm rol oynadığını vurğulayır.

Rəqəmsal transformasiya ilə bağlı bəzi problemlər də mövcuddur və bunlar aşağıdakılardır [2]:

- rəqəmsal savadlılığın kifayət qədər olmaması;
- texniki infrastruktur problemləri;
- internetə çıxış imkanlarının məhdudluğu;
- kibertəhlükəsizlik riskləri;
- sosial bərabərsizlik.

Bəzi təhsil müəssisələrində texnoloji avadanlıqların çatışmazlığı rəqəmsal təhsilin effektiv təşkilinə mane olur. Bundan əlavə, müəllimlərin rəqəmsal bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi də mühüm məsələlərdən biridir. Araşdırmalar göstərir ki, rəqəmsal transformasiyanın uğurlu həyata keçirilməsi üçün idarəetmə strategiyası, müəllim hazırlığı və texnoloji infrastruktur birlikdə inkişaf etdirilməlidir.

Beləliklə, rəqəmsal transformasiya elektron təhsil mühitlərinin inkişafında mühüm rol oynayır və müasir təhsil sisteminin əsas inkişaf istiqamətlərindən biri hesab olunur [1]. Elektron təhsil platformalarının inkişafı tədris prosesinin keyfiyyətinin yüksəlməsinə, təhsilin əlçatanlığının artmasına və innovativ öyrənmə metodlarının

formalaşmasına səbəb olur. Gələcəkdə rəqəmsal texnologiyaların daha geniş tətbiqi elektron təhsil mühitlərinin imkanlarını daha da genişləndirəcəkdir. Bunun üçün təhsil müəssisələrinin texnoloji infrastrukturunun gücləndirilməsi, müəllimlərin rəqəmsal bacarıqlarının artırılması və təhlükəsiz rəqəmsal mühitin yaradılması mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Ədəbiyyat:

1. Bozkurt A., Karadeniz A., Baneres D. et al. Digital transformation in education: A systematic review of Education 4.0. *Technological Forecasting and Social Change*, 2023. DOI: 10.1016/j.techfore.2023.122664.

2. McCarthy A. M., Maor D., McConney A., Cavanaugh C. Digital transformation in education: Critical components for leaders of system change. *Social Sciences & Humanities Open*, 2023. DOI: 10.1016/j.ssaho.2023.100479.

3. Sundberg L., Spante M., Stenlund G. From dual digitalization to digital learning space: Exploring the digital transformation of higher education. *Computers & Education*, 2022. DOI: 10.1016/j.compedu.2022.104463.

MÜASİR RƏQƏMSAL TEXNOLOGİYALARLA TƏHSİL EFFEKTİVLİYİNİN OPTİMİZASİYASI

Məhərrəmova Səkinə Etibar qızı, Müəllim
sekine_1989@mail.ru
Cavid Arzu Allahverdi qızı, Müəllim
a.cavid@atu.edu.az
Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Müasir təhsil sistemində sürətli texnoloji inkişaflar informasiya cəmiyyətinin formalaşmasını sürətləndirmiş və təhsil prosesinin rəqəmsallaşdırılmasını qaçılmaz etmişdir. Bu kontekstdə rəqəmsal alətlər artıq yalnız bilik ötürmə vasitəsi kimi deyil, eyni zamanda müasir tədris strategiyalarının əsas elementlərindən biri kimi çıxış edir. Texniki infrastrukturun yenilənməsi ilə paralel olaraq, təhsil yanaşmalarının da

yenidən formalaşdırılması zərurəti yaranır. Rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi təhsilin müasir tələblərə uyğunlaşmasını təmin etməklə yanaşı, onun keyfiyyətinin artırılması, əlçatanlığının genişləndirilməsi və interaktivliyinin gücləndirilməsi üçün yeni imkanlar yaradır. Qlobal təhsil mühitində baş verən bu dəyişikliklər fonunda şagird və tələbələrin bacarıqlarının inkişafı, eləcə də rəqəmsal savadlılığın artırılması prioritet istiqamətlərdən birinə çevrilmişdir. Xüsusilə distant və hibrid təhsil modellərinin geniş tətbiqi rəqəmsal texnologiyaların əhəmiyyətini daha da artırmışdır. Pandemiya dövründə bu modellərin aktiv istifadəsi rəqəmsal öyrənmə mühitinin üstünlüklərini daha aydın şəkildə üzə çıxarmışdır. Belə mühit ənənəvi tədrislə müqayisədə daha çevik, fərdiləşdirilmiş və tələbəyönümlü yanaşmaların tətbiqinə imkan verir. Bununla yanaşı, bəzi hallarda texniki infrastrukturun və praktiki bacarıqların kifayət qədər inkişaf etməməsi təhsilin keyfiyyətində müəyyən fərqliliklərə səbəb olur. Bu baxımdan, təhsildə rəqəmsal texnologiyaların tətbiqinə dair müasir yanaşmaların, onların istifadə istiqamətlərinin və üstünlüklərinin sistemli şəkildə araşdırılması mühüm əhəmiyyət daşıyır. Eyni zamanda, rəqəmsal vasitələrin təhsil sisteminə inteqrasiyası prosesinin təhlili, mövcud metodların qiymətləndirilməsi və gələcək inkişaf perspektivlərinin müəyyən edilməsi əsas tədqiqat istiqamətlərindəndir. Rəqəmsal təhsil platformaları — Moodle, Google Classroom və Canvas — tapşırıqların idarə olunması, tədris materiallarının saxlanılması və qiymətləndirilməsi ilə yanaşı, müəllim və tələbə arasında effektiv kommunikasiya mühiti yaradır. Bununla paralel olaraq, Zoom, Microsoft Teams və Skype kimi vasitələr təhsildə coğrafi məhdudiyyətləri aradan qaldıraraq, xüsusilə ucqar ərazilərdə yaşayan öyrənənlər üçün əlavə imkanlar təqdim edir. Ümumilikdə, rəqəmsal texnologiyaların tədris prosesinə inteqrasiyası təlim yanaşmalarında ciddi dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Müasir rəqəmsal alətlər ənənəvi metodlardan fərqli olaraq öyrənmə prosesinin interaktivliyini artırır və öyrənənlərə tədris materiallarına istənilən zaman və məkandan çıxış imkanı yaradır [1].

İnformasiya-kommunikasiya şəbəkələri və nanotexnologiyalar hazırda sürətlə inkişaf edərək müasir elmi-texniki tərəqqinin əsas istiqamətlərindən birini təşkil edir. Xüsusilə informasiya texnologiyalarının inkişafında mikroelektronikadan nano və

optoelektronika mərhələsinə keçid, həmçinin xüsusi texnoloji xüsusiyyətlərə malik materialların geniş tətbiqi dünya üzrə texnoloji yeniliklərin əsas tendensiyalarını formalaşdırır. Bu proseslər yalnız sənaye sahəsinə deyil, eyni zamanda təhsil sisteminə də ciddi təsir göstərərək onun yenilənməsini zəruri edir. Müasir dövrdə informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) təhsil prosesinə inteqrasiyası cəmiyyətin inkişafı və yeni nəsilin müasir bilik və bacarıqlara yiyələnməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu səbəbdən ölkəmizdə təhsil sistemində İKT infrastrukturunun gücləndirilməsi, rəqəmsal imkanların genişləndirilməsi və tədris prosesində müasir texnologiyaların tətbiqi prioritet istiqamətlərdən biri kimi qəbul edilir. Bu məqsədlə dövlət tərəfindən müxtəlif layihələr və proqramlar həyata keçirilərək təhsil müəssisələrinin maddi-texniki bazası təkmilləşdirilir və beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılır. Ənənəvi tədris üsulları ilə müqayisədə kompüterlərin istifadəsi öyrənmə prosesini daha fəal və interaktiv edir. Bu yanaşma tələbələrin dərs prosesində daha aktiv iştirakına şərait yaradır, onların fərdi maraqlarını və yanaşma tərzlərini üzə çıxarır. Eyni zamanda, kompüter əsaslı təlim sistemləri dərhal əks-əlaqə imkanı yaratmaqla tədris prosesinin daha səmərəli təşkilinə və nəticələrin daha dəqiq qiymətləndirilməsinə imkan verir [2]. Təhsildə rəqəmsal transformasiya texnologiyaların tədris və öyrənmə fəaliyyətlərinə inteqrasiyası kimi xarakterizə olunur. İnformasiya və kommunikasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı nəticəsində təhsil mühitlərində istifadə edilən rəqəmsal vasitələrin sayı və çeşidi daim artır. Tədris prosesində geniş tətbiq olunan rəqəmsal avadanlıqlardan biri video proyektorlardır. Bununla yanaşı, interaktiv və ya ağıllı lövhələr də bir çox təhsil müəssisələrində istifadə edilərək tədrisin keyfiyyətini yüksəltməyə xidmət edir. Son dövrlərdə smartfon və planşetlər həm gündəlik həyat, həm də təhsil məqsədləri üçün daha geniş istifadə sahəsi qazanmışdır. Ümumilikdə, tədris prosesinin effektivliyini artırmaq, mövzuların daha yaxşı qavranılmasını təmin etmək və müəllimlərin işini asanlaşdırmaq məqsədilə istifadə olunan bütün texniki vasitələr və resurslar təhsil mühitinin vacib komponentlərinə çevrilmişdir. Rəqəmsal təhsilin tətbiqi müxtəlif istiqamətlər üzrə həyata keçirilir. Tədris prosesində elektron dərsliklərdən, multimedia materiallarından və onlayn platformalardan geniş şəkildə istifadə olunur. Eyni zamanda, virtual reallıq,

süni intellekt, robot texnologiyaları və simulyasiya sistemləri vasitəsilə dərslərin daha interaktiv və praktik şəkildə təqdim olunması mümkündür. Müasir təhsil sistemi yalnız ənənəvi auditoriya dərsləri ilə məhdudlaşmır, xüsusilə pandemiyadan sonra onlayn təhsilə keçid daha da sürətlənmişdir. Bu isə distant təhsil modellərinin inkişafına və geniş tətbiqinə şərait yaratmışdır. Təhsilin rəqəmsallaşdırılması istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər sırasında rəqəmsal bacarıqların artırılması, məktəblərdə "Rəqəmsal bacarıqlar" layihəsinin icrası, müxtəlif onlayn təhsil platformalarının (məsələn, virtual məktəb və Xan Akademiya) inkişaf etdirilməsi və digər innovativ təşəbbüslər xüsusi əhəmiyyət daşıyır [3]. Son onillikdə informasiya texnologiyaları sahəsində mühüm inkişaflar baş versə də, bir çox təhsil təşkilatları hələ də köhnə mobil sistemlərin və tətbiqlərin idarə olunmasına və xərclərin azaldılmasına daha çox üstünlük verirlər. Bu səbəbdən, qərarvericilər mobil texnologiyaların verdiyi analitika imkanları, tətbiq sistemləri və rəqəmsal həllər vasitəsilə əlavə dəyər yaratmaq kimi strateji məqsədlərə tam yönələ bilmirlər. Əməliyyatların daha effektiv təşkili və sistemlərin uyğunlaşdırılması isə innovasiyanın inkişafına təkan verə bilər və bu, mobil texnologiyaların təhsil sahəsində potensialının tam reallaşdırılması üçün əsas şərtlərdən biridir. Eyni zamanda, Mehdipour və Zerehkafi (2013) mobil öyrənmənin təhsil sektorundakı üstünlüklərini və mövcud problemlərini araşdırmışdır. Bu yanaşma dəyər yaradılması prosesini təhlil etməyə və mobil tətbiqlərin və sistemlərin imkanlarının daha səmərəli şəkildə istifadəsi üçün zəruri olan əsas amilləri müəyyənləşdirməyə yönəlmişdir [4]. Müasir təhsil sistemində tədris iştirakçıları arasında effektiv ünsiyyətin və qarşılıqlı əlaqənin qurulmasında bloqlar və digər veb-platformalar geniş şəkildə istifadə olunur. Mozilla Firefox, Opera, Google Chrome və Safari kimi brauzerlər bu rəqəmsal resurslara çıxışı təmin edərək tədris prosesinin daha əlçatan və çevik təşkilinə imkan yaradır. Bloq (ingilis dilindən götürülmüş termin) mütəmadi olaraq yenilənən yazılardan ibarət veb-sayt növüdür və onun əsas məzmununu mətnlər, şəkillər, təqdimatlar, videolar və digər multimedia materialları təşkil edir. Bloqlar müəlliflər üçün tədris materiallarının hazırlanması, məlumat və təcrübə mübadiləsi, onlayn qiymətləndirmələrin aparılması və qrup işlərinin təşkili üçün geniş imkanlar yaradır. İstifadəçilər üçün isə bu platformalar yaradıcı

fəaliyyətlərin icrası, layihə və müsabiqələrdə iştirak, müxtəlif məzmunların paylaşılması, eləcə də fikir mübadiləsi və müzakirələrin aparılması üçün əlverişli mühit rolunu oynayır. Eyni zamanda, bloqlar özünütəhsil prosesinin dəstəklənməsi və biliklərin müstəqil şəkildə genişləndirilməsi baxımından da mühüm əhəmiyyət daşıyır [5].

Nəticə olaraq, rəqəmsal texnologiyaların təhsilə inteqrasiyası tədris prosesini daha effektiv, çevik və əlçatan etmişdir. Onlayn platformalar və distant təhsil modelləri müasir təhsilin əsas istiqamətlərinə çevrilmiş, eyni zamanda öyrənmə keyfiyyətini və interaktivliyi artırmışdır.

Ədəbiyyat:

1. Qoçuyeva Ş. *Təhsildə rəqəmsal texnologiyanın rolu. İpək Yolu.* 2025. Cild 1. S. 31-34

2. Tahirova L. Y. *Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində rəqəmsal texnologiyaların əhəmiyyəti və yeri. Elmi Xəbərlər Jurnalı*. 2024. No. 1. S. 14–18

3. Şeydayeva Şahin Təhsildə rəqəmsal texnologiyaların tətbiqinin əhəmiyyəti. *J-EDUCAT: Eğitim Araştırmaları Dergisi*. 2025. No.3 (2). S. 513-525.

4. Tiwari S. P. Knowledge enhancement and mobile technology: Improving effectiveness and efficiency. *International Journal of Social Science Research and Review*. 2022. No.5(7). S. 127–134

5. Syvyi M.J., Mazbayev O.B., Varakuta O.M., Panteleeva N.B., Bondarenko O. V. *Distance learning as innovation technology of school geographical education*. 2020. S. 369-372. DOI: https://doi.org/10.48550/arXiv.2202.08697

RƏQƏMSAL TRANSFORMASİYA MİLLİ TƏHSİL SİSTEMİNİN İNKİŞAFINDA ƏSAS TENDENSİYA KİMİ

Məsimova Xuraman Lətif qızı
Mingəçevir Dövlət Universiteti, Mingəçevir, Azərbaycan
xuraman.masimova@mdu.edu.az

XXI əsrin ilk iyirmi altı ili dünya iqtisadiyyatında və sosial həyatında dərin struktur dəyişiklikləri ilə yadda qalmışdır. İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) sürətli inkişafı, süni intellektin, böyük verilənlərin (Big Data), bulud hesablamaların və əşyaların internetinin (IoT) gündəlik həyatın ayrılmaz hissəsinə çevrilməsi bütün sahələrdə, o cümlədən təhsil sistemində fundamental dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Təhsil sadəcə bilik ötürmə vasitəsi olmaqdan çıxaraq, davamlı inkişafın, innovasiyaların və rəqəmsal iqtisadiyyat üçün kadr hazırlığının əsas platformasına çevrilmişdir.

Bu məqalənin məqsədi rəqəmsal transformasiyanın milli təhsil sistemlərinin inkişafında əsas trend kimi rolunu nəzəri-metodoloji cəhətdən təhlil etmək, Azərbaycan, Ukrayna, Qazaxıstan, Polşa, Latviya və Bolqarıstan təcrübəsini müqayisəli şəkildə öyrənmək, mövcud problemləri və perspektiv həll yollarını müəyyənləşdirməkdir. Tədqiqatın obyekti milli təhsil sistemlərinin rəqəmsal transformasiya prosesləri, predmeti isə bu proseslərin idarə olunması, səmərəlilik göstəriciləri və uyğunlaşma mexanizmləridir.

1. Rəqəmsal transformasiyanın nəzəri əsasları və təhsil siyasətində yeri

Rəqəmsal transformasiya anlayışı texnoloji modernləşmədən daha geniş məzmuna malikdir. O, təşkilati mədəniyyətin, idarəetmə modellərinin, pedaqoji yanaşmaların və təhsil məzmununun fundamental yenidən qurulmasını nəzərdə tutur. Tədqiqatçılar (Brynjolfsson, McAfee, 2014; Schwab, 2016) dördüncü sənaye inqilabı (İndustrie 4.0) kontekstində təhsilin üç əsas funksiyasını vurğulayırlar: fərdiləşdirilmiş təlim trayektoriyalarının formalaşdırılması, real vaxt rejimində geribildirim

mexanizmlərinin qurulması və ömürboyu təlim (lifelong learning) imkanlarının yaradılması.

Azərbaycan Respublikasında rəqəmsal transformasiyanın təməli Ulu Öndər Heydər Əliyevin 2005-ci ildə təsdiq etdiyi "Azərbaycan Respublikasında təhsil sisteminin informasiyalaşdırılması Konsepsiyası" ilə qoyulmuşdur. Sonrakı dövrdə "Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyası, "Rəqəmsal Azərbaycan – 2030" proqramı və "2023-2027-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası" bu istiqamətdə mühüm sənədlərdir. Xüsusilə, qeyd etmək lazımdır ki, pandemiya (COVID-19) dövründə Azərbaycanın ali təhsil sistemi qısa müddətdə distant təhsilə keçərək, rəqəmsal infrastrukturun uyğunlaşma qabiliyyətini nümayiş etdirdi.

Cədvəl 1 - Rəqəmsal transformasiyanın təhsil sisteminə təsir səviyyələri

Səviyyə	Əsas dəyişikliklər	Gözlənilən nəticələr
Mikro (tələbə-müəllim)	Fərdi təlim planları, onlayn qiymətləndirmə, interaktiv məzmun	Artan motivasiya, çevik bilik mənimsəmə
Mezo (kafedra/fakültə)	Rəqəmsal kafedralar, elektron resurs mərkəzləri, virtual laboratoriyalar	Tədris prosesinin səmərəliliyinin yüksəlməsi
Makro (universitet/dövlət)	Elektron universitetlər, mərkəzləşdirilmiş məlumat bazaları, beynəlxalq inteqrasiya	Şəffaf idarəetmə, beynəlxalq rəqabət qabiliyyəti

Yuxarıdakı cədvəldən göründüyü kimi, rəqəmsal transformasiya təhsilin bütün səviyyələrini əhatə edir və hər səviyyədə spesifik dəyişikliklər tələb edir. Mikro səviyyədə ənənəvi mühazirə və seminar formatları əvəzinə, fərdi təlim traektoriyaları təklif olunur. Mezo səviyyədə kafedraların fəaliyyəti elektron platformalar üzərindən qurulur. Makro səviyyədə isə dövlət orqanları təhsil müəssisələrinin reytinqini real vaxt rejimində izləyə və qiymətləndirə bilir.

2. Beynəlxalq təcrübə və müqayisəli təhlil

Konfransın beynəlxalq xarakteri bu təhlili daha da əhəmiyyətli edir. Müxtəlif ölkələrin təhsil sistemlərində rəqəmsal transformasiyanın sürəti, dərinliyi və metodları fərqlənir.

Polşa (Sileziya Politexnikası) – Avropa İttifaqının "Rəqəmsal Təhsil Fəaliyyət Planı"na (2023-2025) uyğun olaraq, Polşa ali təhsil müəssisələrində süni intellekt əsasında fəaliyyət göstərən tələbə dəstək sistemləri ("virtual dekan") geniş tətbiq olunur. Sileziya Politexnikasında həmçinin VR texnologiyaları ilə mühəndislik laboratoriya məşğələləri keçirilir.

Latviya (Riqa Texniki Universiteti) – Latviya təhsil sisteminin güclü tərəfi dövlət-investisiya birliyidir. "Latvia 2030" strategiyası çərçivəsində bütün ali təhsil müəssisələrində vahid elektron tələbə kartı sistemi tətbiq edilmişdir. Riqa Texniki Universitetinin təcrübəsi göstərir ki, rəqəmsal transformasiyanın ən çətinn məsələsi şəxsi məlumatların təhlükəsizliyidir – bu sahədə GDPR tələbləri ciddi tətbiq olunur.

Bolqarıstan (Maliyyə və Sığorta Universiteti, Sofiya) – Bolqarıstan təhsili rəqəmsal transformasiyada ənənəvi olaraq Cənubi Avropa ölkələri arasında liderlərdəndir. Sofiyadakı universitetlərdə "tərs sinif" (flipped classroom) modeli geniş yayılıb: tələbələr nəzəri materiala evdə video-mühazirələr vasitəsilə baxır, sinifdə isə praktiki məsələlərin həlli ilə məşğul olurlar.

Qazaxıstan (L.B.Qonçarov adına Qazax Avtomobil-Yol İnstitutu, Almatı) – Qazaxıstan son illərdə "Rəqəmsal Qazaxıstan" dövlət proqramı çərçivəsində təhsilin rəqəmsallaşmasına böyük vəsait ayırır. Almatıdakı institutun təcrübəsi göstərir ki, regionlararası fərqlər (şəhər-kənd, mərkəz-periferiya) rəqəmsal transformasiyanın ən böyük problemidir. Buna baxmayaraq, 2024-cü ildə Qazaxıstanda ali təhsil müəssisələrinin 92%-i tamamilə elektron sənəd dövriyyəsinə keçmişdir.

Ukrayna (Xarkov Milli Avtomobil-Yol Universiteti) – Müharibə şəraitində Ukrayna təhsil sistemi ağır sınaqdan keçir. Lakin məhz bu dövrdə Xarkov kimi cəbhəyanı şəhərlərdə distant təhsil infrastrukturu sürətlə təkmilləşdirilmişdir. Elektron təhlükəsizlik sistemləri, məlumatların rezervləşdirilməsi və xarici serverlərdən istifadə məcburi normaya çevrilmişdir.

Azərbaycan (Mingəçevir Dövlət Universiteti) – Azərbaycan təhsili rəqəmsal transformasiyanın orta mərhələsindədir. Mingəçevir Dövlət Universiteti region ali təhsil müəssisəsi olaraq "İnformasiya texnologiyaları" kafedrası fəaliyyət göstərir. Bu layihə çərçivəsində İqtisadiyyat və idarəetmə fakültəsinin bütün tədris materialları (video-dərslər, tapşırıqlar, testlər) "Moodle" platformasına yerləşdirilmiş, tələbələrin biliklərinin qiymətləndirilməsi avtomatlaşdırılmışdır.

Cədvəl 2 - Ölkələr üzrə rəqəmsal transformasiya göstəricilərinin müqayisəsi (2025, proqnoz)

Göstərici	Azərbaycan	Polşa	Latviya	Bolqarıstan	Qazaxstan	Ukrayna
Rəqəmsal təhsilə dövlət xərclərinin payı (%)	6,2	9,5	8,7	7,1	5,8	4,9
Onlayn kursların tədris planında payı (%)	42	78	69	65	54	58
Süni intellektdən istifadə edən universitetlərin payı (%)	12	34	28	22	18	15
Tələbələrin rəqəmsal platformalardan məmnunluğu (10 ballıq şkala)	6,5	8,2	7,9	7,3	6,8	6,2
Müəllimlərin rəqəmsal kompetensiyası (sertifikatlaşma, %)	48	86	79	68	55	52

Cədvəl 2-dən göründüyü kimi, Azərbaycan göstəriciləri Qazaxıstan və Ukrayna ilə yaxındır, lakin Polşa və Latviyadan geri qalır. Xüsusilə süni intellektin tətbiqi və müəllimlərin rəqəmsal kompetensiyası sahəsində fərqlər böyükdür. Bu, həm təhsil proqramlarının yenilənmə sürəti, həm də maddi-texniki baza ilə bağlıdır.

3. Rəqəmsal transformasiyanın əsas problemləri və maneələri

Rəqəmsal transformasiyanın üstünlükləri ilə yanaşı, bir sıra ciddi problemlər də mövcuddur. Bunları üç qrupa bölmək olar:

3.1. İnfrastruktur problemləri. Region ali məktəblərində (xüsusilə Azərbaycanın dağlıq rayonları, Qazaxıstanın və Ukraynanın ucqar bölgələri) yüksəksürətli internetin olmaması, müasir kompüter və server avadanlıqlarının çatışmazlığı, laboratoriyaların virtual mühitə uyğunlaşdırılmaması əsas maneələrdəndir. Məsələn, Mingəçevir Dövlət Universitetinin tələbələri arasında aparılmış sorğu (n=250, aprel 2026) göstərdi ki, tələbələrin 32%-nin evdə sabit genişzolaqlı interneti yoxdur, yalnız mobil internetdən istifadə edir.

3.2. Kadr problemi. Müəllimlərin rəqəmsal kompetensiyasının aşağı olması transformasiyanın ən ağrılı nöqtələrindəndir. Xüsusilə 50 yaşdan yuxarı müəllimlər arasında yeni platformalara uyğunlaşma çətin gedir "Mən kompüteri yandırmağı bacarıram, amma Moodle-də qiymət vermək çətindir" – bu tip cavablar tez-tez rast gəlinir. Qazaxıstan təcrübəsi göstərir ki, məcburi ixtisasartırma kursları (hər il ən az 72 saat) bu problemin həllində qismən effektivdir.

3.3. Metodoloji və psixoloji problemlər. Distant təhsilin nəzarət mexanizmləri hələ də mükəmməl deyil. Tələbələrin plaqiat etməsi, kənar yardımdan istifadə etməsi, onlayn imtahanların objektivliyi mübahisəlidir. Bundan əlavə, sosial təcrid, ünsiyyət çatışmazlığı, motivasiyanın azalması kimi psixoloji amillər də xüsusi diqqət tələb edir.

4. İqtisad və sahibkarlıq ixtisasının rəqəmsal transformasiyası

Konfransın 4-cü tematik istiqaməti – "Aktual aspektləri hazırlanması mütəxəssislərin iqtisadiyyat və sahibkarlıq üzrə" – xüsusi təhlil tələb edir. Müasir iqtisadçı və sahibkar artıq sadəcə mühasibat balansını oxuya bilən, vergi qanunvericiliyini bilən şəxs deyil. O, böyük verilənlərlə işləməyi (Python, SQL, Power BI), maliyyə texnologiyalarını (kriptovalyutalar, smart-kontraktlar, blokçeyn), biznes proseslərin avtomatlaşdırılmasını (ERP sistemləri, CRM) başa düşməlidir.

Mingəçevir Dövlət Universitetinin İqtisadiyyat və Menecment kafedrasında 2023-2026-cı tədris illəri üçün "İqtisadiyyat (sahələr üzrə)" ixtisası üzrə tədris planına aşağıdakı yeni fənlər daxil edilmişdir:

- Rəqəmsal iqtisadiyyat (3 kredit);

- Biznes analitika və böyük verilənlər (3 kredit);
- Maliyyə texnologiyaları (2 kredit);
- Elektron ticarət və rəqəmsal marketinq (3 kredit);
- Süni intellektin iqtisadi tətbiqləri (2 kredit – seçmə).

Təcrübə göstərir ki, bu fənlərin tədrisi zamanı zəif proqram təminatı bazası problem yaradır. Çox vaxt tələbələr lisenziyasız və ya köhnəlmiş proqramlarla işləmək məcburiyyətində qalır. Buna görə də, dövlət səviyyəsində universitetlərə pulsuz və ya güzəştli lisenziyaların verilməsi məqsədəuyğundur.

Cədvəl 3 - İqtisad ixtisası üzrə rəqəmsal sərişlərə tələbat (işəgötürən sorğusu, Azərbaycan, 2025, %)

Sərişlə	Çox tələb olunur	Orta tələb olunur	Az tələb olunur	Tələb olunmur
MS Excel (qabaqcıl)	78	18	4	0
Power BI / Tableau	62	28	8	2
Python (analitika)	45	32	18	5
1C: Mühasibat	68	24	6	2
CRM sistemləri	52	34	12	2
Blokçeyn / kripto	18	26	34	22

Cədvəl 3-ə əsasən, işəgötürənlər ən çox qabaqcıl Excel biliklərini (78%) və mühasibat proqramlarını (68%) tələb edir. Bununla belə, müasir biznes analitika alətlərinə (Power BI – 62%) tələbat da sürətlə artır. “Blokçeyn” və “kriptovalyutalar” hələlik ikinci plana keçsə də, bu sahələrdə də orta və uzunmüddətli perspektivdə tələbatın artacağı gözlənilir.

5. Gələcəyə baxış: süni intellekt və təhsil

2030-cu ilə qədər rəqəmsal transformasiyanın əsas hərəkətverici qüvvəsi süni intellekt (SI) olacaqdır. Süni intellekt təhsildə aşağıdakı sahələrdə inqilabi dəyişikliklər edə bilər:

1. Fərdi təlim assisentləri: Hər bir tələbənə onun bilik səviyyəsinə, sürətinə və maraqlarına uyğun fərdi tövsiyələr verən AI chatbot.

2. Avtomatik qiymətləndirmə: Təkcə test deyil, həm də esse tipli açıq sualların, hətta riyazi məsələlərin həlli yollarının analizi.

3. Təhsil analitikası: Tələbələrin platformadakı fəaliyyətinin (video baxmaq müddəti, tapşırıqlara xərclədiyi vaxt, forumda aktivliyi) təhlili ilə "risk qrupunda" olan tələbələrin erkən identifikasiyası.

4. Adaptiv testlər: Tələbənin cavabından asılı olaraq, növbəti sualın çətinlik dərəcəsinin dəyişməsi (kompüter adaptiv testi – CAT).

Artıq dünyanın aparıcı universitetlərində (Stanford, MIT, Tsinghua) bu sistemlər sınaqdan keçirilir. Azərbaycan üçün isə bu sahədə əsas məsələ — tələbələrin fərdi məlumatlarının toplanması və təhlükəsizliyi, həmçinin süni intellekt sistemlərinin Azərbaycan dilində işləməsi üçün təbii dil emalı (NLP) modellərinin hazırlanmasıdır.

Rəqəmsal transformasiya artıq alternativi olmayan qlobal bir prosesdir. Heç bir ölkə, o cümlədən Azərbaycan bu prosesdən kənarda qala bilməz. Tədqiqatın nəticələrinə əsasən, aşağıdakı tövsiyələr verilir:

1. Dövlət səviyyəsində:

– Bütün ali təhsil müəssisələrində genişzolaqlı internetin keyfiyyətinin artırılması üçün ayrıca dövlət proqramı qəbul edilsin.

– Müəllimlərin rəqəmsal kompetensiyasının artırılması məcburi hala gətirilsin (72 saat/il).

– "Rəqəmsal universitet" sertifikatlaşması tətbiq edilsin (ən yüksək səviyyə – "Platinum" – beynəlxalq standartlara uyğun).

2. Universitet səviyyəsində:

– Hər bir kafedra öz "Rəqəmsal Resurs Mərkəzi"ni yaratmalıdır (Mingəçevir Dövlət Universitetinin təcrübəsi tövsiyə olunur).

– İqtisadiyyat ixtisasları üçün müasir proqram təminatı (lisenziyalı) təmin edilməlidir.

– Tələbələr üçün psixoloji dəstək xətləri (onlayn) yaradılmalıdır.

3. Beynəlxalq əməkdaşlıq:

– Konfransda təmsil olunan universitetlər arasında ortaq rəqəmsal təhsil platformasının yaradılması (Khidki, Moodle əsasında).

– Müəllim və tələbə mübadiləsi proqramları (virtual akademik mobillik).

Rəqəmsal transformasiya texnologiyadan daha çox insan amilindən asılıdır. Uğurlu transformasiyanın açarı - müəllimlərin, tələbələrin və inzibati heyətin ortaq iradəsi və dəyişikliyə hazır olmasıdır.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Rəqəmsal İnkişaf və Nəqliyyat Nazirliyi. Rəqəmsal Azərbaycan - 2030: İcra vəziyyəti haqqında hesabat*. Bakı: RİN, 2025. 124s.

2. Həsənov V.İ., Məmmədova S.R. Ali təhsildə rəqəmsal transformasiyanın sosial-iqtisadi effektləri: Azərbaycan nümunəsi. *Azərbaycan Texniki Universitetinin Elmi Əsərləri*. 2024. No.18(3). P. 45-59.

3. Onyshchenko V. Digital education resilience under martial law: The case of Kharkiv National Automobile and Highway University. *Journal of Higher Education in Emergency Conditions*. 2025. No.7(1). P. 12-28.

4. Krawczyk-Bryłka B., Poteralska B. Silesian University of Technology's digital roadmap: AI-driven student support systems. *European Higher Education Digital Review*. 2024. No. 9(2). P. 88-104.

5. Nazarbayev University Graduate School of Education. (2025). *Digital transformation of Kazakhstani higher education: Challenges, barriers, and prospects*. Astana: NU Publishing, 210 s.

AZƏRBAYCANDA ALİ TƏHSİLİN RƏQƏMSAL GƏLƏCƏYİ: BEŞİNCİ SƏNAYE İNQİLABI PRİZMASINDAN BAXIŞ

Rzayeva Leyla Yusif qızı, Baş müəlim
Azərbaycan Texnologiya Universiteti, Gəncə
l.rzayeva@atu.edu.az

Bir əsrdən çoxdur ki, universitetlər elmi inqilabın, sənaye artımının və rəqəmsal iqtisadiyyatın hərəkətverici qüvvəsi olmuşdur [1]. 2030-cu ilə qədər süni intellektin qlobal iqtisadiyyata 15,7 trilyon ABŞ dolları əlavə dəyər gətirəcəyi proqnozlaşdırılır. Bunun 6,6 trilyonu məhsuldarlıq artımından, 9,1 trilyonu isə istehlak təsirindən qaynaqlanacaq [2]. Belə şəraitdə fundamental sual yaranır: ali təhsil müəssisələri bu transformasiyanın hansı mərhələsində dayanır? Daha önəmlisi, biz hələ mövcud olmayan peşələrə, hələ kəşf edilməmiş texnologiyalara və hələ formalaşmamış sosial qurumlara nəsilləri necə hazırlaya bilərik? Tədqiqatın məqsədi beşinci sənaye inqilabı (5SI) şəraitində universitetlərin rolu, çağırışları və imkanlarını təhlil edərək Azərbaycan kontekstində strateji təkliflər işləyib hazırlamaqdır.

Əmək məhsuldarlığının yüksəlişlərinin 2017-2030-cu illər ərzində süni intellektdən əldə edilən bütün ÜDM qazancının 55%-dən çoxunu təşkil edəcəyi gözlənilir.Yaxın müddətdə süni intellektdən əldə edilən ən böyük potensial iqtisadi yüksəlişin məhsuldarlığın artmasından qaynaqlanacağı ehtimal olunur (Şəkil 1).

Buraya adi tapşırıqların avtomatlaşdırılması, işçilərin imkanlarının artırılması və onların daha çox stimullaşdırıcı və daha yüksək dəyər qatan işə diqqət yetirmələri daxildir. İstehsal və nəqliyyat kimi kapital tutumlu sektorlar, əməliyyat proseslərinin çoxunun avtomatlaşdırmaya çox həssas olduğunu nəzərə alsaq, süni intellektdən ən böyük məhsuldarlıq qazancını görəcəklər [2].

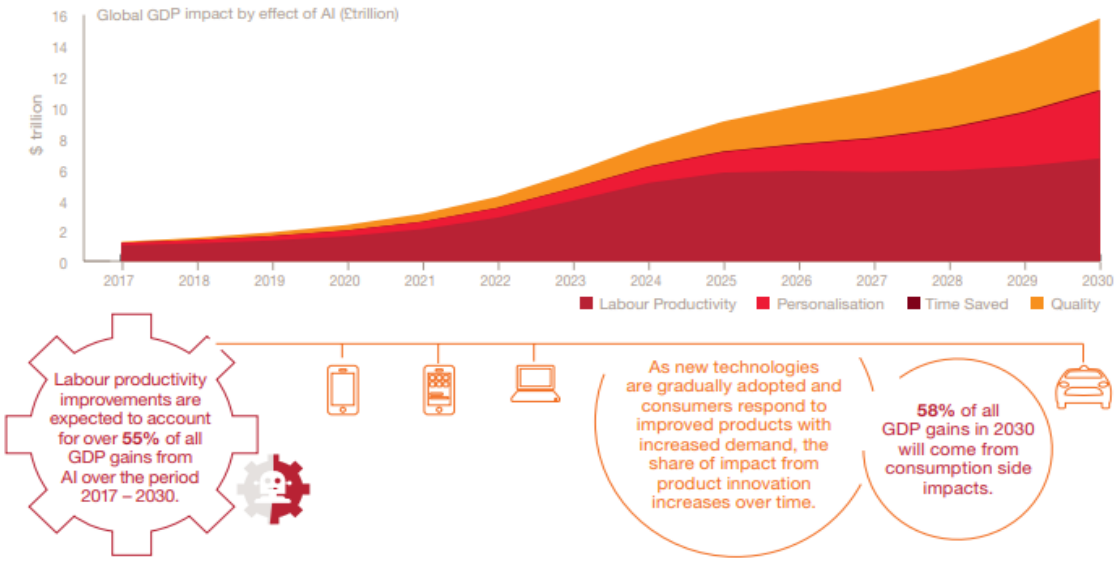

Şəkil 1: Süni intellektlə dəyər qazancı haradan gələcək?

Mənbə: [2]

Birinci sənaye inqilabı (1760-1840) buxar maşını və dəmir yolları ilə mexaniki istehsalın əsasını qoydu. İkinci inqilab (XIX sonu – XX əsr) elektrik enerjisi və konveyer hesabına kütləvi istehsalı mümkün etdi. Üçüncü inqilab (1960-cı illərdən) kompüter və internet dövrüdür. Bu inqilab adətən kompüter və ya rəqəmsal inqilab adlanır, çünki o, yarımkeçiricilərin, əsas kompüterlərin (1960-cı illər), fərdi kompüterlərin (1970-80-ci illər) və internetin (1990-cı illər) inkişafı ilə sürətləndirilmişdir [3, s.11]. Dördüncü sənaye inqilabı (4SI, Sənaye 4.0 və ya İntellekt Əsri kimi də tanınır) avtomatlaşdırma, bulud hesablamalar və süni intellektin ilkin formaları üzərində qurulmuşdur. Dördüncü sənaye inqilabı XXI əsrdə sürətli texnoloji tərəqqini təsvir edən termindir [4]. Bu termin 2016-cı ildə Dünya İqtisadi Forumunun təsisçisi və keçmiş icraçı sədri Klaus Şvab tərəfindən populyarlaşdırılmışdır. Lakin beşinci sənaye inqilabı mahiyyətcə fərqlidir: bu, sadəcə texnoloji təkamül deyil, insan–maşın birgə yaradıcılığının yeni paradiqmasıdır. Klaus Şvabın qeyd etdiyi kimi, "4-cü sənaye inqilabı texnologiyaların qüdrətini vurğulayırdısa, 5-ci inqilab insanın potensialını texnologiyanın imkanları ilə sintez edir".

5Sİ-nin ürəyində insan mərkəzli texnologiyalar dayanır. Süni intellekt, inkişaf etmiş robototexnika, bioinformatika, böyük verilənlər və Əşyaların İnterneti artıq ayrı-ayrı sahələr deyil – onlar sinerji yaradan ekosistemdir. Bu ekosistem ali təhsilə üç

istiqamətdə təsir göstərir: (1) tədris prosesinin fərdiləşdirilməsi (adaptiv platformalar), (2) tədqiqat metodologiyasının dəyişməsi (böyük verilənlər və maşın öyrənməsi), (3) idarəetmə proseslərinin optimallaşdırılması (IoT sensorları, AI dəstəkli qərargah həlləri).

Dünya İqtisadi Forumunun hesabatına əsasən, 2025-ci ilə qədər iş yerlərinin 85 milyonu avtomatlaşdırılacaq, lakin eyni zamanda 97 milyon yeni iş yeri yaradılacaq [5]. Yeni iqtisadiyyatda rəqəmsal savadlılıq kifayət deyil – kritik düşüncə, emosional intellekt və transdisiplinar problem həlli əsas üstünlük olacaq [6]. Stanford Universitetinin məzunları 2,7 trilyon dollar dünya gəliri əldə edirək və 1930-cu illərdən bəri 5,4 milyon iş yeri yaratmışdır, bu da universitetlərin iqtisadiyyata birbaşa töhfəsini nümayiş etdirir [7].

Eyni zamanda, süni intellektin tətbiqi ciddi etik risklər daşıyır. Avropa Komissiyasının AI Aktına əsasən, süni intellekt sistemləri şəffaf, izah edilə bilən və ayrı-seçkilik yaratmayan olmalıdır [8]. Universitetlər bu prinsipləri həm təhsil prosesinə, həm də idarəetmə təcrübələrinə inteqrasiya etməlidir.

“Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası” rəqəmsallaşma və insan kapitalının inkişafı prioritet elan edir [9]. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, ADA Universiteti və Bakı Mühəndislik Universiteti kimi qabaqcıl təhsil ocaqları artıq süni intellekt laboratoriyaları, startap mərkəzləri və beynəlxalq tərəfdaşlıq layihələri həyata keçirirlər.

Dünya Bankının məlumatına əsasən (şəkil 2) dünya üzrə təhsilə dövlət xərcləri 2020-ci il 13.6%-dən 2023-cü il 14%-ə kimi qalxıb. Azərbaycanda 2020-2023-cü illərdə təhsilə dövlət xərclərinin ümumi büdcədəki payı 12,6% - 13% arasında sabit tendensiya göstərir. Orta göstərici 12,9% təşkil edir [10]. Azərbaycanda büdcə siyasətində təhsil prioritetləri ümumən qorunub saxlanılır.

Şəkil 2. Dünya üzrə təhsilə dövlət xərcləri, ümumi (dövlət xərclərinin faizi olaraq)

Mənbə:https://data.worldbank.org/indicator/SE.XPD.TOTL.GB.ZS?end=2025&start=1998&view=chart

Yuxarıdakı çağırışlara cavab olaraq beş istiqamətli strateji model təklif olunur:

1. Təhsil proqramlarının transformasiyası – hər ixtisas üzrə "Süni intellekt və verilənlər analitikası", "Rəqəmsal etika" və "İnnovasiya menecmenti" modulları.

2. Akademik kadrların re-skilling və up-skilling proqramları. Müəllimlərin rəqəmsal yetkinliyi olmadan heç bir transformasiya mümkün deyil. Pedaqoji kadrların mütəmadi olaraq qısamüddətli intensiv kurslar, beynəlxalq stajlar və sənaye təcrübə proqramlarından keçməsi təmin edilməlidir.

3. Universitet–sənaye–dövlət üçbucağının gücləndirilməsi. Ölkədə *"Ali Təhsildə Rəqəmsal Transformasiya Agentliyi"* vasitəsilə ortaq tədqiqat laboratoriyalarının təsis edilməsi; "Universitet Venture Capital" mexanizmi (tələbə startaplarına erkən mərhələ investisiyaları); əmək bazarının real tələblərinə əsaslanan kurikulum standartlarının işlənib hazırlanması.

4. Akademik dürüstlük üzrə milli etik kod – süni intellekt vasitələrinin təhsildə istifadəsinə dair normativlər

5. Gənclərin sahibkarlıq ekosisteminə hazırlanması**.** Artıq dünyada *"sahibkarlıq universiteti"* modeli geniş yayılır. Azərbaycanda pilot rejimində bir neçə universitetdə

“tələbə startap vizası”, “mikro-kreditlər” və “mentorluq şəbəkələri” tətbiq edilməlidir. Məqsəd təkcə məzun deyil, iş yeri yaradan liderlər hazırlamaqdır.

Nobel mükafatlı iqtisadçı Herbert Saymon demişdir: *“Təhsilin əsas məqsədi insanları problem həll edən varlıqlar kimi formalaşdırmaqdır”* [6]. Beşinci sənaye inqilabı bəşəriyyətə unikal imkan təqdim edir: texnologiyanın gücünü itirmədən insanlığımızı qoruyub saxlayaq. Universitetlər bu keçidin körpüsüdür.

Əgər təklif olunan strategiyalar həyata keçirilərsə, 2040-cı ildə Azərbaycan bölgənin süni intellekt, biotexnologiya və yaşıl enerji mərkəzlərindən birinə çevrilə bilər. Bunun üçün siyasi iradə, akademik cəsarət və kollektiv hərəkət tələb olunur.

Ədəbiyyat:

1. Schwab K. Universities must reinvent themselves for the intelligent age. Time Magazine. 2026. URL: https://time.com/article/2026/04/13/universities-must-reinvent-themselves-for-the-intelligent-age/

2. PricewaterhouseCoopers (PwC). Sizing the prize: What’s the real value of AI for your business and how can you capitalise? *PwC Global AI Study*. 2017.

3. Klaus Schwab. The Fourth Industrial Revolution. World Economic Forum. 2016. URL: https://law.unimelb.edu.au/__data/assets/pdf_file/0005/3385454/Schwab-The_Fourth_Industrial_Revolution_Klaus_S.pdf

4. Ross Philip, Maynard Kasia Towards a 4th industrial revolution. *Intelligent Buildings International*. 2021. No.13 (3). P. 159–161.

5. World Economic Forum. The Future of Jobs Report 2020. (Cited via BBC)

6. World Economic Forum. The Future of Jobs Report 2023. Geneva.

7. Stanford University School of Engineering. Jamie Beckett. 2012. URL: https://engineering.stanford.edu/news/study-reports-stanford-alumni-create-nearly-3-trillion-economic-impact

8. European Commission. Proposal for a Regulation laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). Brussels, 2021.

9. Azərbaycan Respublikası. Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası. Bakı, 2020.

10. Azərbaycan Respublikasının 2020-2023 cü illər üzrə dövlət büdcəsi haqqında qanunlar. URL: https://e-qanun.az/

11. Simon H. A. The Sciences of the Artificial (3rd ed.). MIT Press, 1996.

RƏQƏMSAL TRANSFORMASİYA VƏ MÜHASİBAT-İQTİSADİ SİSTEMLƏRİN İNKİŞAFI

Qazıyeva Elmira Rafael qızı, Magistrant
Elmi rəhbər: Svetlana Həşimova Bahadur qızı
Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti (ADAU)
elmiraqaziyeva13@gmail.com

Rəqəmsal transformasiya müasir dövrdə iqtisadi və təhsil sistemlərinin inkişafında əsas hərəkətverici qüvvə kimi çıxış edir. Bu proses müəssisə və təşkilatların fəaliyyətində informasiya texnologiyalarının geniş tətbiqini nəzərdə tutur və idarəetmə sistemlərinin keyfiyyətcə yeni mərhələyə keçməsinə şərait yaradır.

Təhsil sahəsində rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi tədris prosesinin daha çevik, əlçatan və şəffaf olmasına imkan yaradır. Elektron təhsil platformaları, distant təhsil sistemləri və rəqəmsal qiymətləndirmə mexanizmləri tələbə və müəllim arasında qarşılıqlı əlaqəni gücləndirir. Bu isə tədrisin keyfiyyətinin yüksəlməsinə müsbət təsir göstərir.

Eyni zamanda, iqtisadi sistemlərdə rəqəmsallaşma xüsusilə mühasibat uçotu və maliyyə idarəetməsi sahəsində mühüm dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Avtomatlaşdırılmış mühasibat sistemləri maliyyə məlumatlarının daha dəqiq və operativ emalını təmin edir.

Müasir müəssisələrdə informasiya sistemlərinin tətbiqi idarəetmə qərarlarının qəbulunda mühüm rol oynayır. Real vaxt rejimində məlumatların təhlili rəhbərliyə daha düzgün strateji qərarlar verməyə imkan yaradır.

Rəqəmsal iqtisadiyyat şəraitində məlumat ən vacib resurslardan biri hesab olunur. Bu baxımdan informasiya axınlarının düzgün idarə olunması müəssisələrin rəqabət qabiliyyətini artırır.

Bununla yanaşı, rəqəmsal transformasiya müəyyən çətinliklərlə də müşayiət olunur. Əsas problemlər sırasında yüksək maliyyə xərcləri, kadrların rəqəmsal bacarıqlarının məhdudluğu və informasiya təhlükəsizliyi riskləri göstərilə bilər.

Bu problemlərin həlli üçün dövlət və özəl sektor arasında əməkdaşlığın gücləndirilməsi, rəqəmsal savadlılığın artırılması və müasir texnologiyalara investisiyanın genişləndirilməsi vacibdir.

Mühasibat informasiya sistemləri müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin əsas informasiya bazasını təşkil edir. Bu sistemlər vasitəsilə əməliyyatların qeydiyyatı, hesabatların hazırlanması və analitik məlumatların əldə olunması daha effektiv şəkildə həyata keçirilir.

Rəqəmsal transformasiya nəticəsində insan faktorundan yaranan səhvlərin azalması, şəffaflığın artması və idarəetmədə operativliyin yüksəlməsi müşahidə olunur.

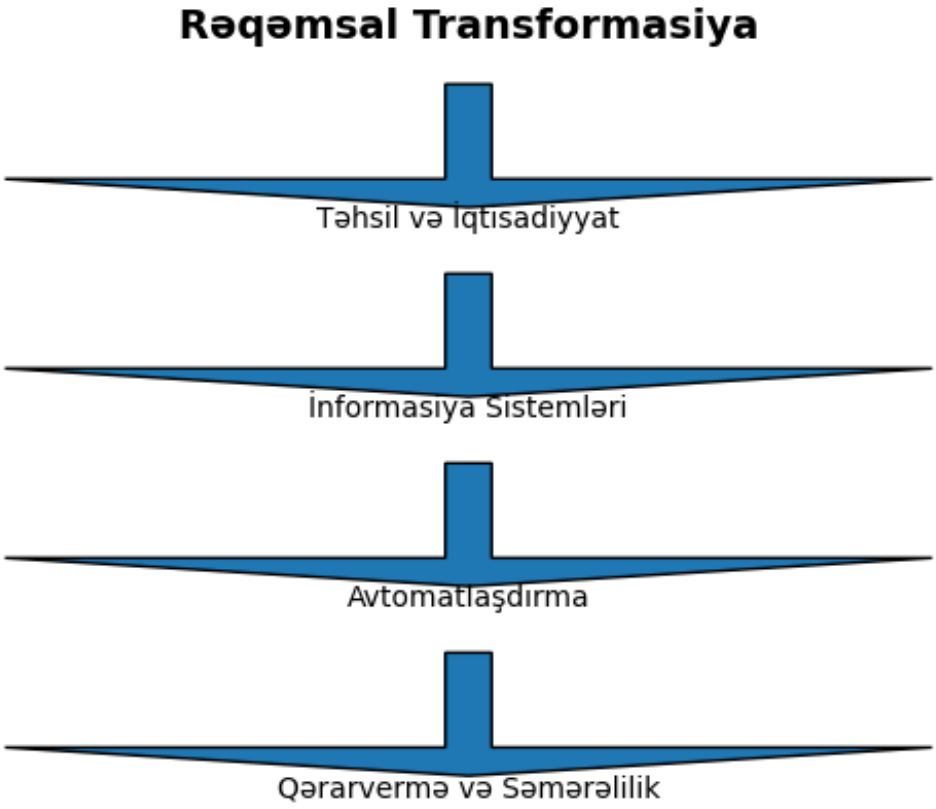

Sxem 1. Rəqəmsal transformasiya prosesi

Rəqəmsal transformasiya yalnız texnoloji yeniliklərin tətbiqi ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda idarəetmə mədəniyyətinin və iş prinsiplərinin dəyişməsini də əhatə edir. Müəssisələr rəqəmsal həllər vasitəsilə əməliyyat xərclərini azaltmaq, məhsuldarlığı artırmaq və müştəri məmnuniyyətini yüksəltmək imkanı əldə edirlər. Bu baxımdan rəqəmsal texnologiyalar müasir iqtisadi inkişafın əsas tərkib hissəsinə çevrilmişdir.

Bulud texnologiyalarının tətbiqi müəssisələrin məlumat bazalarının daha təhlükəsiz və əlçatan şəkildə idarə olunmasına şərait yaradır. Bu texnologiyalar vasitəsilə məlumatların saxlanılması və emalı daha sürətli həyata keçirilir. Eyni zamanda, əməkdaşlar müxtəlif məkanlardan sistemə qoşularaq fəaliyyətlərini davam etdirə bilirlər ki, bu da iş prosesində çevikliyi artırır.

Elektron hökumət sistemlərinin inkişafı da rəqəmsal transformasiyanın mühüm istiqamətlərindən biridir. Dövlət xidmətlərinin elektronlaşdırılması vətəndaşların vaxt itkisini azaldır, şəffaflığı artırır və xidmət keyfiyyətinin yüksəlməsinə şərait yaradır. Azərbaycanda da son illərdə rəqəmsal xidmətlərin genişləndirilməsi istiqamətində mühüm addımlar atılmışdır.

Mühasibat və maliyyə sahəsində süni intellekt texnologiyalarının tətbiqi məlumatların təhlilində daha yüksək dəqiqlik əldə etməyə imkan verir. Süni intellekt vasitəsilə risklərin qiymətləndirilməsi, proqnozlaşdırma və maliyyə hesabatlarının hazırlanması daha operativ şəkildə həyata keçirilir. Bu isə müəssisələrin strateji qərarvermə imkanlarını genişləndirir.

Rəqəmsal transformasiya dövründə kibertəhlükəsizlik məsələləri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. İnformasiya sistemlərinin təhlükəsizliyinin qorunması üçün müəssisələr müasir təhlükəsizlik proqramlarından və şifrələmə üsullarından istifadə etməlidirlər. Əks halda məlumat sızmaları və kibercinayət halları iqtisadi fəaliyyətə ciddi zərər vura bilər.

Təhsil müəssisələrində rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi tələbələrin müstəqil öyrənmə bacarıqlarını inkişaf etdirir. Elektron kitabxanalar, onlayn resurslar və virtual laboratoriyalar tədrisin daha interaktiv təşkilinə şərait yaradır. Bu da müasir əmək bazarının tələblərinə uyğun kadr hazırlığında mühüm rol oynayır.

Nəticə etibarilə, rəqəmsal transformasiya iqtisadi və sosial inkişafın əsas istiqamətlərindən biri hesab olunur. Müasir texnologiyaların düzgün tətbiqi müəssisələrin rəqabət qabiliyyətinin artmasına, idarəetmənin təkmilləşdirilməsinə və iqtisadi səmərəliliyin yüksəlməsinə mühüm töhfə verir.

БІЛІМ БЕРУДІҢ ЦИФРЛЫҚ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ: ДАМУ ҮРДІСТЕРІ МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Алмагамбетова С.Т., т.ғ.к., доцент
Алматы технологиялық университеті
Алмагамбетова Ш.Т., э.ғ.к.
Л.Б. Гончаров атындағы Қазақ автомобиль-жол институты
s.almag@mail.ru

Білім беру саласы басқа салалар сияқты жаңа жағдайларға бейімделу қажеттілігімен бетпе-бет келуде, мұнда негізгі рөлді цифрлық технологиялар атқарады. Бұл міндет әсіресе кәсіптік білім беру жүйесінде өзекті, өйткені мұнда инфрақұрылымды жаңарту мен мамандар даярлау тұжырымдамасын қайта қарау қатар жүргізілуі тиіс.

Цифрлық трансформация – білім беру жүйесінің барлық деңгейлеріне әсер ететін жүйелі және көпдеңгейлі үдеріс болып табылады. Ол тек техникалық жаңғырту мен жаңа құралдарды енгізуді ғана емес, сонымен қатар білім беру тәсілдерін өзгертуге бағытталған.

2018 жылдан бастап Қазақстанда «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы жүзеге асырылуда, онда бес басым бағыт айқындалған. Олардың ішінде ең маңыздысы – «Экономика салаларын цифрландыру» және «Адами капиталды дамыту». Бұл өзгерістер білім экономикасына көшу үшін креативті қоғам қалыптастыруға ықпал етеді. Осы тұрғыда білім беру саласын цифрландыру мәселесі ерекше өзектілікке ие.

Қазақстандағы білім берудің цифрлық трансформациясы келесі бағыттарды қамтиды:

- электрондық оқытуды дамыту (e-learning);
- LMS және білім беру платформаларын енгізу;
- басқару үдерістерін цифрландыру;
- аналитика мен деректерді интеграциялау [1].

Қоғамдық көзқарастар да технологиялардың маңыздылығын айқындайды. Халықтың 86%-ы ғылым мен технологиялардың дамуын жайлы өмірдің маңызды шарты деп санайды.

Coursera компаниясының 2025 жылғы Ғаламдық дағдылар есебіне (Global Skills Report 2025) сәйкес, Қазақстан дағдылар бойынша әлемдік рейтингте 37-орынды, ал жасанды интеллекттің жетілу индексі бойынша 51-орынды иеленді. Бұл көрсеткіштер елдің цифрлық экономика үшін білікті кадрлар даярлаудағы бәсекеге қабілеттілігін дәлелдейді [2].

2025 жылы AI Sana жобасы аясында жасанды интеллект бойынша арнайы білім беру бағыты іске қосылып, 47 399 сертификат берілді. Бұл цифрлық экономика трендтеріне сәйкес келетін II саласындағы құзыреттерді дамытуға ерекше көңіл бөлінетінін көрсетеді.

Coursera есебі 109 елдегі 170 миллионнан астам пайдаланушының деректерін талдауға негізделген. Зерттеу жаңа 3.0 әдістемесі бойынша жүргізілген, ол білім алушылардың мінез-құлық деректерін макроэкономикалық көрсеткіштермен біріктіреді.

Алғаш рет есепте елдердің жасанды интеллект технологияларын енгізуге дайындығын бағалайтын AI Maturity Index ұсынылды. Бұл индекс Халықаралық валюта қоры мен Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы (ЭЫДҰ) деректерін ескере отырып есептелген.

Сарапшылардың пікірінше, Қазақстанның цифрлық дағдыларды дамытудағы жетістіктері экономикалық өсім үшін стратегиялық маңызға ие. Онлайн-оқыту мен микробіліктіліктер жаңа экономика үшін бәсекеге қабілетті кадрларды даярлаудың негізгі құралдарына айналуда [3].

Қазіргі зерттеулер білім беруді цифрландыру педагогикалық тәсілдердің де өзгеруін талап ететінін көрсетеді.

Білім беру жүйесінің тиімді дамуы сапалы кері байланыс пен нақты көрсеткіштерге негізделуі тиіс. Бұл тек формалды нәтижелерді ғана емес, білім сапасы мен қолжетімділігіне нақты әсер ететін нәтижелерді бағалауға мүмкіндік береді.

Кесте 1 - Білім беруді цифрландыру тәуекелдерінің жіктелуі

Тәуекел түрі	Мазмұны
Технологиялық	киберқауіптер, платформаларға тәуелділік
Этикалық және академиялық	академиялық адалдық мәселелері, деректер құпиялылығы
Педагогикалық	оқыту сапасының төмендеу қаупі
Инфрақұрылымдық	цифрлық теңсіздік, ақпараттық жүктеменің артуы
Құқықтық	жеке деректерді қорғау

Зерттеулер көрсеткендей, бұл тәуекелдерді азайту тек дәстүрлі және цифрлық оқыту әдістерінің теңгерімі арқылы мүмкін болады. Технологиялар оқу процесін толық алмастырушы емес, құзыреттерді (soft skills) дамыту құралы ретінде қолданылуы тиіс.

Цифрландыру мәселелерін шешу жолдары

1. Цифрлық инфрақұрылымды дамыту;
2. Педагогтардың біліктілігін арттыру;
3. Сапалы цифрлық контент әзірлеу;
4. Жасанды интеллектті енгізу.

Қазақстандағы білім беруді цифрландыруды дамыту перспективалары

1. Білім беру жүйесіне жасанды интеллектті енгізу. Қазіргі уақытта Қазақстан білім беру саласына ЖИ енгізудің ұлттық моделін қалыптастыруда, ол халықаралық стандарттарға бағдарланған.

2030 жылға қарай ЖИ білім беру жүйесінің тиімділігін 10–15%-ға арттырады деп күтілуде.

2. Жекелендірілген оқытуға көшу.

3. Цифрлық білім беру экожүйесін қалыптастыру.

4. Цифрлық дағдылар мен адами капиталды дамыту.

5. Онлайн-білім беру және гибридті форматтарды кеңейту.

6. Инфрақұрылымды дамыту және цифрлық теңсіздікті жою.

Негізгі перспектива - цифрлық теңсіздікті азайту.

7. Цифрлық мемлекетке және білім беруді басқаруға көшу.

8. Ғылыми зерттеулер мен EdTech-ті дамыту. Болжамдарға сәйкес, 2035 жылға қарай толыққанды цифрлық білім беру экожүйесіне көшу мүмкін.

9. Цифрлық мәдениет пен этиканы қалыптастыру. Бұл бағыт білім беру саясатының ажырамас бөлігіне айналады.

Жүргізілген талдау Қазақстанда білім беруді цифрландырудың тұрақты дамуын көрсетеді. Цифрлық трансформация – объективті әрі стратегиялық маңызды үдеріс.

Қол жеткізілген нәтижелер: оқу материалдарының цифрлануы; инфрақұрылымның дамуы; цифрлық платформалардың енгізілуі.

Сонымен қатар, болашақта: жүйелі тәсіл; кадрлық әлеуетті дамыту; цифрлық білім сапасын арттыру қажет.

Әдебиеттер:

1 Кенжебаева З., Садырова М., Мухтар Е., Момынкулова Ш. Using digital technologies in distance education: international experience and Kazakhstan. *Journal of Educational Sciences*. 2021. Т. 67, № 2. С. 45–56.

2 Акишев К., Саттыкова Б., Саттыкова Ұ. Digitalization of education in Kazakhstan in the context of the 4th Industrial Revolution. *Problems of Engineering and Professional Education*. 2023. Т. 68, № 1. С. 17–25.

3 Mynbayeva A. Білім беруді ақпараттандыру: Қазақстандағы теория және практикаға шолу. *Journal of Educational Sciences*. 2019. № 3. С. 25–38.

Секція 3

ЯКІСТЬ ТА ЗМІСТ ЯК ІНДИКАТОРИ РОЗВИТКУ ОСВІТИ

THE MAIN BARRIERS AND SYSTEMIC PROBLEMS OF IMPLEMENTING INCLUSIVE EDUCATION IN MODERN EDUCATIONAL PRACTICE

Eyvazova Nigar Araz
Azerbaijan State Pedagogical University
elchin_mamedzade@hotmail.com

The modern understanding of inclusion is not limited to a single definition and cannot be fully captured in a few sentences, as it encompasses a complex set of interconnected meanings and approaches. Broadly speaking, inclusion is viewed as the process of including all people in public life, regardless of their physical, intellectual, social, or other disabilities. It also represents a principle of respect and acceptance of human diversity, recognizing the equal value of every individual.

An important aspect of inclusion is the creation of an accessible and adaptable environment that ensures equal opportunities for participation in education, social, and cultural life. Despite the diversity of its manifestations, the central idea of inclusion remains a tolerant, respectful, and humane attitude toward all people without exception.

Although this concept is no longer new in the modern world and is increasingly recognized by society, it is worth noting that inclusion currently occupies a significant place both in scientific literature and in actual social and educational practice. Nevertheless, certain gaps and difficulties remain that hinder its full development. This is particularly evident in the educational environment, where the implementation of an inclusive approach requires not only the appropriate material and technical resources, but also specialized teacher training, methodological support, and the development of a sustainable, tolerant attitude within the school community.

The level of professional training of teachers is particularly important. The effectiveness of an inclusive approach depends on their competence, understanding of the principles of inclusion, and willingness to work with the diversity of students. Teachers with the necessary knowledge and skills are able to adapt the educational process to the individual needs of students and foster an atmosphere of acceptance, mutual respect, and support in the classroom. At the same time, inadequate training of specialists can become a serious obstacle to the implementation of inclusive education.

However, difficulties can arise not only from the educational system, but also from the students themselves and their parents. Children may experience difficulties adapting to the group, differences in their level of preparation, and difficulties interacting with peers. Parents often display barriers related to a lack of understanding of the essence of inclusive education, concerns about the quality of education, or their child's social adaptation in a mixed educational environment.

The analysis conducted allows us to conclude that inclusive education is an integral part of modern educational policy aimed at ensuring equal opportunities for all students. Its successful implementation is impossible without a fundamentally new system for training specialists capable of working with diverse educational needs.

Inclusion acts as a pedagogical approach and an important social and humanistic principle aimed at recognizing the value of each individual and creating conditions for their full participation in public life. In the educational environment, this manifests itself in the need to create an accessible, adaptive, and psychologically comfortable environment for all participants in the educational process. The analysis revealed that, despite the widespread dissemination of inclusive ideas, their practical implementation faces a number of challenges. These include insufficient teacher training, the need to improve the material and technical infrastructure, and the presence of social and psychological barriers among students and their parents.

Improving the professional training of teaching staff, developing their competence, flexibility of thought, and readiness to work in a diverse educational environment are particularly important. Equally important is fostering a tolerant

attitude within the school environment and active engagement among all participants in the educational process.

Further development of inclusive education requires improving educational programs aimed at training specialists, as well as creating a comprehensive support system to ensure the effective implementation of inclusion principles in modern schools.

Literature:

1. Booth T., Ainscow M. Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools. Bristol: Centre for Studies on Inclusive Education, 2011.

2. Ainscow M., Dyson A., Weiner S. From Exclusion to Inclusion: Ways of Responding in Schools to Students with Special Educational Needs. Reading: CfBT Education Trust, 2013.

3. Florian L., Black-Hawkins K. Exploring inclusive pedagogy. *British Educational Research Journal*. 2011. Vol. 37(5). P. 813–828.

4. Slee R. The Irregular School: Exclusion, Schooling and Inclusive Education. London: Routledge, 2011.

5. Mitchell D. What Really Works in Special and Inclusive Education: Using Evidence-Based Teaching Strategies. London: Routledge, 2014.

6. United Nations. Convention on the Rights of Persons with Disabilities. New York: UN, 2006.

7. UNESCO. A Guide for Ensuring Inclusion and Equity in Education. Paris: UNESCO, 2017.

INNOVATIVE APPROACHES TO TRAINING SPECIALISTS IN INCLUSIVE EDUCATION

Jabrailly Umara Elsun
Azerbaijan State Pedagogical University
elchin_mamedzade@hotmail.com

Modern society is undergoing an active transformation of its education system, focusing on the principles of humanism, equality, and social justice. In this context, the development of inclusive education is particularly important, considered both a pedagogical innovation and a key area of public and social policy. Inclusion requires creating conditions under which every child, regardless of health, developmental level, or social characteristics, receives equal access to a quality education. In recent years, the number of students with special educational needs integrated into mainstream education has increased significantly. This requires modernization of school facilities and a fundamental change in the training of teaching staff. Traditional approaches to training specialists are proving insufficient, as they fail to consider the diversity of educational situations that arise in an inclusive environment.

A distinctive feature of inclusive education is its focus on the individual needs of each student. This involves developing adapted educational programs, using specialized teaching methods and technologies, and creating a psychologically comfortable environment. Therefore, teachers must possess professional knowledge and a high level of social responsibility, be flexible in their thinking, and be committed to continuous professional development. General education institutions play a key role in implementing an inclusive approach, becoming spaces for children's learning and socialization. It is in the school environment that communication skills, as well as values of mutual respect and tolerance, are developed. For children with disabilities, school is often the only place where they can interact with peers, develop social roles, and prepare for independent life. However, the implementation of inclusion is accompanied by a number of challenges, including inadequate teacher training, a

shortage of specialized personnel, and inadequate methodological support. These difficulties necessitate the search for new, innovative approaches to training specialists capable of working effectively in an inclusive education environment.

The study examines the specifics of teacher training, the role of general education organizations in implementing inclusion, and modern educational practices and technologies. The modern education system is actively transforming under the influence of social and humanistic values, which centre on the individual student. The development of inclusive education, which provides equal access to education for all children, regardless of their individual characteristics, is of particular importance. Under these conditions, the need to train specialists capable of working effectively in an inclusive environment is growing. Innovative approaches to training such specialists are becoming a key factor in the successful implementation of inclusion in general education organizations. They are aimed at developing professional competencies that allow for the consideration of the diverse educational needs of students.

Every child has the right to study at an educational institution located in their place of residence. This requires schools to create an accessible and adaptive environment, including both material, technical, and human resources. Training a new type of specialist is becoming a key element. Traditional methods of teacher training are no longer up to date. Innovative approaches are becoming more prominent, including the following strategies:

– Interdisciplinary training. Future specialists must possess knowledge in pedagogy and psychology, defectology, and social work. This enables them to comprehensively address the challenges of teaching children with special educational needs [1, p. 15];

– Practice-oriented learning. Involving students in real-life educational processes promotes the development of sustainable professional skills. Internships in inclusive classes and participation in the development of individual educational pathways provide a better understanding of the specifics of the work [2, p. 23].

– Use of digital technologies. Modern educational platforms, adaptive programs, and distance learning expand opportunities for interaction with students. This is especially important for children with disabilities [3, p. 41].

– Team approach. In inclusive education settings, teachers collaborate with tutors, psychologists, speech therapists, and other specialists. Preparation for such work requires developing communication and organizational competencies [4, p. 9].

General education institutions are the primary venue for implementing inclusion.

They provide opportunities for children with disabilities to socialize, interact with peers, and prepare for independent living. Unlike isolated learning, an inclusive environment fosters adaptive skills and self-confidence. Innovative approaches include fostering empathy and tolerance in future professionals. This is achieved through training, situational modelling, and reflective practices. The use of digital technologies, such as interactive platforms and adaptive programs, enables individualized learning without isolating the child. This is especially important for preserving the "learning together" principle at the heart of inclusion. Experience shows that teachers trained in innovative programs adapt more quickly to working in an inclusive environment and are less likely to experience burnout. This is because such programs incorporate methodological training and the development of stress resilience and self-regulation skills. [5, p. 18]. Another important observation is that successful inclusion directly depends on the level of interaction between the school and the child's family. Specialists trained in modern approaches actively involve parents in the educational process, which has a positive impact on learning outcomes.

In recent years, specialized new-generation courses aimed at training specialists for work in inclusive education settings have gained particular importance. Their distinctive features include the integration of modern technologies, practice-oriented learning, and personalized learning. One of the most relevant areas is courses based on the use of artificial intelligence and digital tools. The "Smart Inclusion: AI Tools and Digital Practices" program focuses on developing skills in creating an adaptive educational environment, identifying learning barriers, and developing individualized educational pathways. These courses allow future specialists to study theory and design

real-world educational solutions. Equally important is the development of online courses with a flexible learning structure. Modern platforms offer programs in which students can independently adjust the pace and depth of learning. Courses on inclusive education include training in universal design for learning (UDL), assignment differentiation, and support for students with various developmental disabilities.

The analysis suggests that inclusive education is an integral part of modern educational policy aimed at ensuring equal opportunities for all students. Its successful implementation is impossible without a fundamentally new system for training specialists capable of working in a diverse educational environment. Innovative approaches to teaching staff training have proven effective, focusing on the transfer of theoretical knowledge and the development of practical skills, critical thinking, and professional flexibility. The interdisciplinary nature of training, the introduction of digital technologies, the development of teamwork, and practice-oriented learning enable the development of a new generation of specialists. Of particular importance is the development of personal qualities in future teachers, such as empathy, tolerance, stress resilience, and a commitment to continuous professional development. These qualities ensure successful interaction with students, their parents, and colleagues in an inclusive educational environment.

Literature:

1. Ainscow M. Developing Inclusive Education Systems. London, 2020.
2. Florian L. The SAGE Handbook of Special Education. London, 2014.
3. Booth T., Ainscow M. Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools. Bristol, 2011.
4. Tomlinson C. A. How to Differentiate Instruction in Academically Diverse Classrooms. Alexandria, 2017.
5. Friend M., Cook L. Interactions: Collaboration Skills for School Professionals. Boston, 2016.

DEVELOPMENT OF OBSERVATION AND FORECASTING SKILLS IN THE PROFESSIONAL ACTIVITIES OF FUTURE TEACHERS

Mammadova Irana Oktay
Azerbaijan State Pedagogical University
elchin_mamedzade@hotmail.com

In the teaching process, students are not only asked to memorize various classifications of pedagogical phenomena and problem-solving options, but also to analyze, compare and evaluate them. Instead of giving final answers immediately in class, students are encouraged to think independently and approach them from different points of view. According to Dewey, thinking develops through problem-solving situations and reflective inquiry. Learning becomes meaningful when students actively engage in analysing problems, formulating hypotheses, and reflecting on possible solutions. Reflection is considered the core mechanism of intellectual development [1]. In this way, their analytical and critical thinking is developed. Students are asked:

– Which of the proposed classifications do you consider effective and correct?

– What arguments do you use to justify your choice?

– What approaches to solving problems are more appropriate?

Paul and Elder define critical thinking as a disciplined process of actively analysing, synthesizing, and evaluating information. It requires clear reasoning, evidence-based arguments, and the ability to justify decisions logically [4].

Such tasks allow students to understand pedagogical phenomena more deeply, compare different concepts and form their own pedagogical position. This also lays the foundation for the creative application of pedagogical knowledge in practice.

Tasks for the development of fantasy and imagination: Psychological studies show that imagination, in addition to being the main source of creativity, is also an important condition for the development of personality. Fantasy as a means of mastering and understanding social experience requires a complex concentration of

emotions, feelings and will. Therefore, the development of imagination in the pedagogical process is of particular importance.

Various tasks and exercises have been developed for this purpose. For example, students are read an excerpt from any literary or scientific work or listen to audio material, and then they are asked the following questions:

– Did what you heard interest you?

– Would you like to speak on this topic, express your opinion?

– If your answer is “no”, what suggestions do you have for changing something in the content, logic and form of presentation?

– What points do you think should be emphasized to increase the interest of the audience and convince them of your opinion?

These exercises develop both students' imagination and critical thinking skills, preparing them to express themselves creatively and present their ideas convincingly. Vygotsky emphasized that cognitive development occurs through social interaction and guided learning within the Zone of Proximal Development. Higher mental functions, including critical thinking and imagination, are formed through dialogue, collaboration, and mediated learning processes [7]. At the same time, they help them understand the importance of an individual approach and defending their position. The tasks of identifying and evaluating the main idea are aimed at developing students' skills in the pedagogical teaching process, not only to memorize information, but also to analyze, compare and evaluate it. Bloom proposed a hierarchical model of cognitive learning objectives ranging from knowledge and comprehension to analysis, synthesis, and evaluation. Higher-order thinking skills are developed when learners engage in tasks that require comparison, justification, and evaluation of ideas [1].These tasks provide students with the opportunity to think about and evaluate different approaches without immediately providing a final answer during the lesson, which creates the basis for a deep assimilation of analytical thinking and pedagogical knowledge. The questions addressed to students are mainly the following:

– Which of the proposed classifications of pedagogical phenomena do you consider more correct and effective?

– On what arguments do you base this choice?

Such tasks create conditions for the real application of pedagogical knowledge and the development of creative thinking, and also provide significant support for the formation of students' personal pedagogical positions. Bruner argued that learning should be structured as a process of discovery, where students actively construct knowledge rather than passively receive it. Instruction should encourage learners to explore concepts, identify patterns, and develop independent conclusions. As a result, students grow up as educators who not only receive information, but also analyze it, criticize it, and can form their own independent conclusions [2].

During the practice, carefully observe the teacher's methods of activity, analyze their results and the difficulties that may arise. Schön introduced the concept of the reflective practitioner, emphasizing that professionals develop expertise through reflection-in-action and reflection-on-action. Teachers continuously analyse their practice, adapt their decisions, and learn from experience in real time [5]. Based on this analysis, try to predict the prospects for the development of pedagogical situations and possible mistakes. Then, by evaluating yourself, determine to what extent your sense of pedagogical foresight has developed and what additional experience and knowledge you need to further strengthen this ability in the future. Such tasks expand teachers' creative thinking, stimulate the development of new approaches to pedagogical situations, and create conditions for the formation of strategic thinking abilities for future professional activity. The teacher's advanced perception and "foresight" skills not only increase the quality of his teaching, but also play an important role in the sustainable development of the educational environment.

Identifying the main idea and assessing its effectiveness play an important role in improving pedagogical activity. Clearly identifying the main idea during the implementation of tasks and assessing its effectiveness develops the teacher's analytical and reflective skills. Identifying the main idea and assessing its effectiveness in the pedagogical process increases the effectiveness of educational activity.

Tasks aimed at the development of fantasy and imagination increase the creative potential of students and encourage independent thinking. Sternberg proposed the

theory of successful intelligence, which integrates analytical, creative, and practical abilities. Creativity plays a central role in adapting knowledge to real-life situations and generating original solutions [6]. Tasks that stimulate the development of imagination serve to form creative thinking in the educational process. Researchers consider imagination to be the main source of creativity and emphasize that fantasy is an important condition for the development of personality. Fantastic images, in addition to being a means of assimilating and understanding social experience for a person, require the joint concentration of emotions, feelings and will. Therefore, special importance is attached to the development of imagination in the pedagogical process. Various exercises have been developed for this purpose.

Such tasks, in addition to developing students' imagination, also encourage them to form the skills of creative expression and critical approach. At the same time, they play an important role in defending their individual positions. The tasks used in the formative experiment are selected in accordance with the purpose of the research and are aimed at the development of certain skills, knowledge and attitudes. The main feature of these tasks is that they perform diagnostic, developmental and motivational functions. Through such tasks, the level of changes in the research participants is observed and the effectiveness of the pedagogical impact is assessed.

During the formative experiment, tasks are applied that are intended to be performed independently for each student. These tasks direct students to master more advanced teaching technologies, increase their interest in the problems studied, and ensure comprehensive mastery of the educational material. At the same time, they allow assessing the formation of knowledge, skills, and habits in the field of didactics in accordance with the State Educational Standard. The content and characteristics of the tasks differ depending on the subject of teaching and educational goals. Some tasks require students to explain didactic regularities and principles, as well as modern local and international educational concepts. Here it is important to explain the main features of theoretical and empirical research methods. Others require them to work in the field of didactic requirements, organization of training forms, and coordination of teaching

methods and tools. Other tasks expect students to give correct and effective answers in examples of reproductive and creative activity.

In addition, certain tasks require preparation for the lesson, organization of excursions, conducting student observations, performing search and problem-solving tasks, as well as compiling algorithms and diagnosing learning outcomes. Such tasks require a precise indication of the sequence and content of various activities in the educational process.

Thus, the tasks used within the framework of the formative experiment comprehensively support the development of students' knowledge and skills, ensure their active participation in the learning process, and serve to increase the level of professional training.

Literature

1. Bloom B. S. Taxonomy of Educational Objectives: Handbook I – Cognitive Domain. New York: Longman, 1956.

2. Bruner J. S. The Process of Education. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1960.

3. Dewey J. How We Think. Boston: D.C. Heath & Co., 1933.

4. Paul R., Elder L. Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Learning and Your Life. Boston: Pearson, 2014.

5. Schön D. A. The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action. New York: Basic Books, 1983.

6. Sternberg R. J. Successful Intelligence. New York: Plume, 1997.

7. Vygotsky L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.

THE STRATEGIC ROLE OF DIGITALIZATION IN IMPROVING THE QUALITY OF THE EDUCATIONAL PROCESS: PEDAGOGICAL, TECHNOLOGICAL AND INSTITUTIONAL ASPECTS OF THE INTEGRATION OF DIGITAL SOLUTIONS

Mamedova Gunel Nureddin, Ph.D., Senior Lecturer
Azerbaijan State Pedagogical University

The effectiveness of digitalization in education is determined by the scale of technology implementation and the high degree of pedagogical, organizational, and institutional integration. Empirical and theoretical research demonstrates that the positive impact of digital solutions on the quality of education is realized only when a set of interrelated conditions are met, creating a sustainable and balanced digital educational ecosystem. The methodological validity of technology implementation presupposes their targeted integration into the educational process based on didactic principles, alignment with learning objectives, and consideration of the age, cognitive, and individual characteristics of students. This includes the development of adapted methods, scenarios for the use of digital tools, and forms of assessment that ensure not only technological richness but also the pedagogical feasibility of using digital solutions.

A key condition for effective digitalization is the alignment of the technologies used with the didactic goals and content of learning. Digital tools should not be viewed as an end in themselves but rather serve as a means of implementing specific pedagogical tasks for developing knowledge, skills, competencies, and metacognitive skills. Methodological validity presupposes integrating digital technologies into the curriculum; ensuring that the digital content format matches the specifics of the educational material; using pedagogical models appropriate to the digital environment (e.g., flipped classroom, problem-based learning, blended learning).

The lack of methodological development leads to the formalization of digitalization, where technologies are used fragmentarily and have no significant

impact on educational outcomes. Thus, instructional design becomes a central element of digital transformation. Teacher training and the development of digital competencies are key to the effective digitalization of education, as the level of teachers' professional readiness determines the quality of technology integration into the educational process. This requires developing teachers not only basic ICT skills but also advanced digital pedagogical competencies, including the ability to design a digital educational environment, select and adapt resources, use assessment and feedback tools, and ensure safe and ethical interaction in the digital environment. Systematic work in this area requires updating teacher education programs, organizing continuous professional development, and supporting professional development in the context of the rapid technological transformation of education.

The digital transformation of education requires a qualitatively new level of teacher training. This is not just about mastering technical skills, but also about developing digital pedagogical competence, which includes the ability to meaningfully and effectively use technology in the educational process. The structure of a teacher's digital competence includes technological literacy (proficiency in digital tools and platforms); pedagogical integration of technology (ability to design a digital educational environment); analytical skills (using educational analytics for decision-making); ethical and legal literacy (compliance with digital security and academic integrity standards).

Insufficient training of teaching staff is a key factor limiting the effectiveness of digitalization. In this regard, systems for professional development and continuous professional development for teachers are particularly important. The development and availability of digital infrastructure are fundamental to the successful digitalization of education, ensuring equal opportunities for all participants in the educational process. This includes the availability of high-speed internet, modern equipment, digital platforms and services, as well as their stable operation and technical support. Eliminating the digital divide between regions and educational institutions is particularly important, ensuring inclusiveness and continuity of learning. Moreover,

not only technical equipment is important, but also its integration into the educational environment, ensuring the effective use of resources in teaching practice.

Infrastructure support is a fundamental condition for the digitalization of education. It includes access to high-speed internet, modern technical devices, and the functioning of stable and secure digital platforms. However, the availability of infrastructure and its equal accessibility for all participants in the educational process are also crucial. Infrastructure disparities perpetuate digital inequality and reduce the quality of education for certain groups of students. Furthermore, infrastructure must ensure the sustainability and reliability of educational platforms, the protection of personal data and information security, and the integration of various digital services into a unified educational environment. While infrastructure is a necessary but insufficient condition for effective digitalization, it must be complemented by pedagogical and organizational measures.

Modern research confirms that hybrid (blended) learning models, integrating the advantages of traditional and digital education, demonstrate the greatest effectiveness. The combination of offline and online components preserves pedagogical interaction and the social aspect of learning, utilizes digital technologies to individualize and deepen the learning process, and optimizes the allocation of learning time and resources. Hybrid models provide a balance between the structured nature of traditional learning and the flexibility of digital formats. It is important to consider the specifics of the academic discipline: for example, practice-oriented and laboratory classes require a higher proportion of face-to-face interaction, while theoretical courses can be effectively delivered in a digital environment.

The principle of pedagogical appropriateness in combining learning modes is a key factor in improving the quality of educational outcomes. The quality of digital educational content is a determining factor in learning effectiveness. In the context of digitalization, the volume and variety of available resources significantly increase, requiring the development of mechanisms for their evaluation and selection. Quality control includes ensuring that content complies with educational standards and curricula; the scientific accuracy and relevance of information; didactic elaboration

(structure, consistency, and the presence of interactive elements); adaptability and accessibility for various categories of learners. The issue of digital resource verification is particularly important, especially in the context of open educational platforms, where content quality can vary significantly. Issues of academic integrity, including the prevention of plagiarism and the misuse of digital tools, must be considered.

Effective digitalization requires strategic management at the level of educational institutions and educational policy. This includes the development of long-term digital transformation programs, regulatory frameworks, and a system for monitoring and evaluating the results of technology implementation. Institutional conditions require developing a digital culture within the educational organization; supporting innovative activities by teachers; creating feedback mechanisms between participants in the educational process; integrating educational and technological development strategies.

Without systemic management, digitalization risks becoming fragmented and uncoordinated, which reduces its effectiveness. Effective digitalization of education is possible when the following interrelated conditions are met simultaneously pedagogical and methodological justification for the use of technology; high level of digital competence of teachers; developed and accessible infrastructure; optimal combination of traditional and digital forms of education; ensuring the quality of educational content; availability of institutional and managerial support.

The complex nature of these conditions demonstrates that digitalization of education is not a technological process, but a socio-pedagogical one, requiring a systematic approach and interdisciplinary understanding. Only by meeting these conditions is it possible to achieve sustainable improvement in the quality of education in the context of digital transformation.

Prospects for further research include empirical verification of the identified patterns, the development of models for assessing the quality of education in a digital environment, and the study of the long-term impact of digital technologies on students' cognitive development and professional development. Attention should be paid to analysing the integration of artificial intelligence technologies and educational analytics into teaching practice. Digitalization of education can be considered a

resource for improving the quality of education only if it is implemented systematically, scientifically, and pedagogically appropriately. Only then can an educational environment be created that ensures the training of competitive specialists capable of functioning effectively in the digital economy and a rapidly changing world.

Literature:

1. Anderson T. The theory and practice of online learning / T. Anderson. Edmonton: AU Press, 2008. 200 p.

2. Bates T. Teaching in a digital age: Guidelines for designing teaching and learning / T. Bates. Vancouver: BCcampus, 2019. 580 p.

3. European Commission. Digital Education Action Plan 2021–2027: Resetting education and training for the digital age. Brussels, 2020. 40 p.

4. Hattie J. Visible learning: A synthesis of over 800 meta-analyses relating to achievement / J. Hattie. London: Routledge, 2009. 392 p.

5. OECD. Digital education outlook 2021: Pushing the frontiers with AI, blockchain and robots. Paris: OECD Publishing, 2021. 320 p.

6. Prensky M. Digital natives, digital immigrants / M. Prensky. *On the Horizon*. 2001. Vol. 9, No. 5. P. 1–6.

7. Selwyn N. Education and technology: Key issues and debates / N. Selwyn. London: Bloomsbury Academic, 2016. 240 p.

8. Siemens G. Connectivism: A learning theory for the digital age / G. Siemens. International Journal of Instructional Technology and Distance Learning. 2005. Vol. 2, No. 1. P. 3–10.

9. UNESCO. Global education monitoring report 2023: Technology in education. – Paris: UNESCO, 2023. – 300 p.

THE CONTENT AND CHARACTERISTICS OF THE EDUCATIONAL ACTIVITIES OF A PRIMARY SCHOOL TEACHER

Mamedova Ismet, Associate Professor
Azerbaijan State Pedagogical University
ismetmammadova@yahoo.com

The education of primary school children (6-10 years old) is based on the transition from play to learning, which requires the development of discipline, responsibility and independence. At this age, cognitive processes develop, moral principles, collectivism and the ability to control emotions are formed, which requires a playful form of presentation of material, frequent changes of activity and positive motivation [4]. At this age, teaching and upbringing are interconnected and complementary pedagogical processes. And at the same time, each of these processes has its own characteristics: the child undergoes a change in the leading activity, from play he moves to study, which becomes the main activity; the learning process should be based on frequent changes of activity, since it is difficult for them to concentrate on one object for a long time; due to the greater development of visual-figurative thinking, they better assimilate material supported by visual diagrams, images and examples; step-by-step adaptation, i.e. a simplified regime in the 1st grade (fewer lessons, no grades, with additional holidays) allows children to adapt to the school regime; In elementary grades, authority and trust in the teacher makes his role in the learning process key [6].

The humanization of education, widely proclaimed in many concepts and key regulatory documents, is not adequately reflected in the practical educational work of primary school teachers. The main reasons for this are the dominance of traditional notions about the essence and content of educational work, the difficulties in introducing new approaches due to the contradictory realities of modern life, pedagogical stereotypes, the state of interaction between science and practice, and

other factors. The challenges of humanizing education are particularly difficult to address in primary school, a level of general education.

The educational work of a primary school teacher is understood as an activity aimed at creating favourable conditions for the personal development of young students. This activity is crucial to the structure of the entire professional work of a primary school teacher. The specific nature of the educational work of a primary school teacher lies in the fact that it unfolds in the context of long-term, intensive interactions with young students; the program is aimed at adapting the child to the school environment, developing independence in various activities, primarily academic, and establishing a basic culture of activity in the child; it ensures the formation and consolidation of student-teacher and student-student relationships, and the young student's awareness of their new social status; and relies on comprehensive, in-depth interaction with the child's family, which is typically proactively aligned with the school [2].

Based on this, we can say that the work of a primary school teacher is highly specific and determined by a few circumstances. Firstly, primary school age is an extremely crucial and important period in a child's life. From a familiar environment, they enter a new one, where learning becomes the dominant activity [8]. During this process, children master the ability to learn and the ability to apply theoretical knowledge. Adapting to new conditions and demands requires sufficient mental and physical resources. Therefore, one of the most important tasks of a primary school teacher's educational work is to create a favourable emotional environment in the classroom to foster the development of each child's personality.

Secondly, in the elementary grades, teachers face complex developmental crises (the 7-year crisis and the onset of adolescence). Critical age periods are characterized by the fact that significant psychological shifts and changes in the child's personality occur within a relatively short period of time [1]. The main characteristics of such periods are the unclear beginning and end of the crisis and the emergence of difficulties in raising children. According to L.S. Vygotsky, "Every child at this age becomes relatively difficult to educate compared to themselves at a similar, stable age."

Therefore, teachers are faced with the task of constantly studying children and recording their psychological developments. This allows them to predict the next stage in a young schoolchild's personal development and promptly adjust the content and forms of educational activities [3].

Third, the success of a primary school teacher's work depends largely on the organization of effective interactions with the child's family to establish, correct, and support the child's first social status—that of a student.

Fourth, a primary school teacher not only ensures the integration of teaching and educational functions, acting simultaneously as a teacher and a class teacher (classroom teacher), but also coordinates the activities of other teachers in the classroom. Ultimately, the teacher's effectiveness as an educator determines the child's successful development and functioning within the school environment. This does not occur automatically upon meeting the child and the adult educating them; it requires a specially developed program of pedagogical activities.

The educational activities of a primary school teacher are determined by the following factors: biological factors, including the individual characteristics of the primary school student; psychological factors, characterizing the child's personality traits (character traits, motivation, value system, etc.); socio-pedagogical, including the nature of parent-child relationships in the family, the personal and professional position of the teacher, manifested through his choice of a certain system of primary education and the concept of upbringing.

The use of various technologies in various fields of activity has not bypassed pedagogy. Currently, primary schools are also implementing student-cantered pedagogical technologies, which place the child's personality at the center of the entire school educational system, ensuring comfortable, conflict-free, and safe conditions for their development, and realizing their natural potential. In this technology, the child's personality is the primary subject; it is the goal of the educational system, and not a means to some abstract end (as is the case with authoritarian and didactic-cantered technologies). Such technologies embody humanistic philosophy, psychology, and pedagogy [5]. The teacher's focus is on the child's unique, holistic personality, open to

new experiences, capable of conscious and responsible choices in a variety of life situations. Unlike the formalized transmission of knowledge and social norms to the student in traditional technologies, here the achievement of the qualities by the individual is proclaimed the primary goal of education and upbringing. The key characteristics of student-cantered pedagogical technologies are their anthropocentricity, humanistic nature, and psychotherapeutic focus. The foundation and goal of all this is the child's comprehensive, free, and creative development.

The teacher's primary focus is not on mastering the "subject," but on communicating, understanding, and freeing students for creativity. Creativity and research are the primary means of a child's existence in the space of a student-cantered education. However, children's spiritual, physical, and intellectual capacities are still too limited to independently cope with the creative tasks of learning and the challenges of life. Children need pedagogical assistance and support. These are key words in characterizing student-cantered education technologies. Support expresses the essence of the teacher's humanistic stance toward children. It is a response to the natural trust of children, who seek help and protection from the teacher; it is an understanding of their vulnerability and a recognition of the teacher's own responsibility for the child's life, health, emotional well-being, and development [7]. According to Sh. Amonashvili, support is based on three principles of activity: loving the child; humanizing the environment in which they live; experiencing one's own childhood in the child. To support a child, V. A. Sukhomlinsky believed, a teacher must maintain a sense of childhood and develop the ability to understand the child and everything that happens to them. Incorporating long-term play programs into the educational practices of primary school teachers allows for the broad participation of younger students, parents, and other educators in cognitive, creative activities; fosters an eventful organization of life activities; and ensures that the content, scope, and nature of educational interventions are consistent with the child's age-appropriate abilities and the conditions of the specific educational institution.

The environment plays a decisive role in the development of primary school students. In primary school, this is primarily the family and school. Teachers and

parents must join forces to instil high moral qualities in the child, rather than shifting educational responsibilities to each other.

Literature:

1. Bandura A. Moral disengagement: How people do harm and live with themselves / A. Bandura. New York: Worth Publishers, 2016. 544 p.

2. Berger R. Classroom management and student behavior in primary education / R. Berger, M. Stein. London: Routledge, 2019. 210 p.

3. Brophy J. Teachers' expectations and student achievement / J. Brophy. New York: Routledge, 2015. 180 p.

4. Fives H. International handbook of research on teachers' beliefs / H. Fives, M. G. Gill. New York: Routledge, 2015. 624 p.

5. Kunter M. Cognitive activation in the mathematics classroom and professional competence of teachers / M. Kunter, J. Baumert, W. Blum. New York: Springer, 2016. 350 p.

6. Marzano R. J. The new art and science of teaching / R. J. Marzano. Bloomington: Solution Tree Press, 2017. 250 p.

7. Slavin R. E. Educational psychology: Theory and practice / R. E. Slavin. — 13th ed. Boston: Pearson, 2020. 480 p.

8. Woolfolk A. Educational psychology / A. Woolfolk. — 13th ed. Boston: Pearson, 2016. 720 p.

TRAINING PRIMARY SCHOOL TEACHERS TO WORK WITH CHILDREN WITH DISABILITIES AND LIMITED HEALTH OPPORTUNITIES IN INCLUSIVE EDUCATION

Rahimli Zhalya Alibala
Azerbaijan State Pedagogical University
elchin_mamedzade@hotmail.com

Preparing teachers to work with children with disabilities is a key and challenging task in modern pedagogy. With the expansion of inclusive education, there is a growing need to create equal conditions for all students to receive a quality education, regardless of their physical, mental, or intellectual development. Modern society increasingly relies on humanistic principles, emphasizing the individual, their rights, and opportunities for self-realization, making the education system an essential element in the social adaptation and integration of children with disabilities. In this context, the professional training of teachers capable of addressing the diversity of educational needs, providing an individualized approach, and creating a supportive learning environment for each child is particularly important.

Students with disabilities constitute a diverse group, including children with various disabilities, from hearing, vision, and speech impairments to musculoskeletal problems, mental retardation, autism, and other disabilities. This requires teachers to have a deep understanding of the specifics of each disability, as well as the ability to utilize differentiated teaching and educational methods. A key focus of specialist training is developing a set of professional competencies: subject-specific knowledge, skills in psychology and pedagogy, methodological techniques, as well as developed communication skills that enable effective interaction with students, their parents, and specialists providing support.

In an inclusive education setting, teachers act as a source of knowledge, organizer of the educational environment, mentor, psychologist, and facilitator, capable of creating a comfortable, supportive environment based on trust and mutual

acceptance. This is especially critical for children with disabilities who face learning and social adaptation challenges. One of the most important aspects of teacher training is studying the specific psychological and pedagogical development of students with disabilities, as a thorough understanding of these characteristics enables the selection of effective teaching methods and formats, the effective organization of the educational process, and the minimization of the risk of conflict.

During their professional training, future teachers must master the fundamental developmental patterns of different groups of children with disabilities, their cognitive, emotional, and behavioral characteristics, as well as the potential for compensating for and correcting any impairments that arise. Particular attention should be paid to developing teachers' skills in adapting curricula and materials to the individual needs of students, including developing specialized assignments, using visual and technical teaching aids, and organizing differentiated and individualized work. Developing personal qualities such as tolerance, empathy, and respect for children with disabilities plays a key role in teacher preparation, as these directly impact the effectiveness of teaching. Teachers must be able to recognize each child as an individual, unlocking their potential without reducing their perception to limitations and difficulties. This creates favorable conditions for developing high self-esteem and sustainable motivation for learning.

Mastery of modern educational technologies, which improve the accessibility and effectiveness of learning, plays a key role in teacher training. These include differentiated learning technologies, individualization, project-based activities, game-based methods, and the use of information and communication technologies. In the context of the digital transformation of education, teachers are required to effectively utilize digital platforms and resources that allow them to adapt educational materials to the developmental needs of students with disabilities, making them more understandable and engaging. Equally important is the ability to build constructive interactions with the parents of children with disabilities; success in education and upbringing largely depends on the coordinated efforts of the school and family. Teachers must be able to build trusting relationships, inform parents of their child's

achievements and challenges, and actively engage them in the educational process. A key element of professional training is the ability to work in a multidisciplinary team of psychologists, speech therapists, special education teachers, and social workers, ensuring a comprehensive approach to supporting children with disabilities.

In preparation for professional work, the practical component plays a key role, providing future teachers with the opportunity to acquire skills in working in an inclusive education environment, apply theoretical knowledge in practice, and effectively address pedagogical challenges. Practical training in schools allows them to observe the work of qualified teachers, analyze emerging situations, and develop a personal approach to professional work. Of particular importance is developing teachers' skills in assessing student learning outcomes, taking into account their individual characteristics, which requires the use of a variety of forms and methods of assessment aimed at supporting and developing the child's personality, not just identifying errors.

Creating conditions for success is a fundamental aspect of working with children with disabilities, as a successful learning experience strengthens their self-esteem and increases their motivation for further learning. In the face of modern challenges, continuous professional development for teachers is particularly important, as transformations in the education system and the introduction of innovative approaches and technologies require constant updating of professional knowledge and skills. Teachers must be capable of self-development and participate in refresher courses, seminars, and training sessions, which allows them to enhance their competence and adapt to the changing demands of the educational environment.

Teacher training for working with students with disabilities must be systematic and comprehensive, encompassing theoretical, practical, and personal aspects, ensuring readiness for effective professional work in an inclusive environment. A critical condition for successful training is the creation of a supportive environment in educational institutions that fosters the development of future teachers' professional qualities, as well as ensuring support from the state and society. In the context of inclusive approaches, teacher training is a key factor in improving the quality of

education and social inclusion of children with disabilities, making this issue a priority for both pedagogical science and practice.

Preparing teachers to work with children with disabilities is a complex and multifaceted process aimed at developing professional competence, personal qualities, and a willingness to innovate, ultimately leading to the creation of a flexible and humane educational environment that takes into account the individual needs of each student. One of the key areas for improving teacher training is the application of an interdisciplinary approach, which integrates knowledge from pedagogy, psychology, medicine, and social work. This enables a deeper understanding of the developmental characteristics of children with disabilities and the development of effective teaching and education methods. This comprehensive approach helps teachers develop a complete picture of the child as an individual embedded in a complex network of social and educational interactions, which is especially relevant in an inclusive education environment.

Developing reflective skills plays a key role in the preparation of future teachers. This allows them to evaluate their own professional work, identify emerging challenges, and find effective solutions, thereby facilitating continuous professional development and improving the quality of teaching. Attention is paid to the development of remedial and developmental learning technologies aimed at replenishing students' deficits and activating their remaining potential, thereby improving their academic performance and social adaptation. A key aspect is developing teachers' skills in creating an adapted educational environment, including both a carefully designed spatial design and appropriate teaching methods, forms, and tools that ensure the educational process is accessible to all students. A key element is the application of universal learning design principles, which entails designing educational programs that consider the diverse needs of students and their individual characteristics.

Preparing teachers to work with students with disabilities is key to the successful implementation of inclusive education and ensuring equal access to quality education for all children. Modern teachers must possess not only in-depth subject knowledge

but also specialized psychological and pedagogical competencies that allow them to consider the individual needs of each student. Developing teachers' personal qualities, such as tolerance, empathy, and a willingness to collaborate, plays a crucial role in creating a supportive educational environment. Practical training and continuous professional development are essential for teachers, enabling them to adapt to modern educational requirements. The use of innovative technologies and an interdisciplinary approach improve the effectiveness of teaching children with disabilities and promotes their successful socialization. Only a comprehensive and systematic approach to teacher training can ensure a high-quality educational process and unlock the potential of each child. Ultimately, this contributes to the creation of a humane and just society in which every individual has the opportunity for full development and self-realization.

Literatura:

1. UNESCO. Global education monitoring report 2020: Inclusion and education: All means all. Paris: UNESCO, 2020.

2. Ainscow Mel, Booth Tony. Index for inclusion: Developing learning and participation in schools. Bristol: Centre for Studies on Inclusive Education, 2011.

3. Florian Lani, Rouse Martyn. Teacher education for inclusive education. *Teaching and Teacher Education*. 2009. Vol. 25, No. 4. P. 594–601.

4. Sharma Umesh, Forlin Chris, Loreman Tim. Impact of training on pre-service teachers' attitudes. *Teaching and Teacher Education*. 2008. Vol. 24, No. 2. P. 264–277.

5. Tomlinson Carol Ann. The differentiated classroom. Alexandria: ASCD, 2014.

6. Rose David H., Meyer Anne. Universal design for learning in the classroom. New York: Guilford Press, 2012.

THE EDUCATIONAL LEGACY OF SULEYMAN SANI AKHUNDOV IN CONTEMPORARY PEDAGOGY

Vagabova Tamilla Akhmed, associate professor
Azerbaijan State Pedagogical University
tamillavahabova@yahoo.com

The 20th-century pedagogical legacy of Azerbaijan represents a unique combination of reformist approaches to the educational system and pedagogical practices aimed at developing students' personalities. Of particular significance in this context are the figures of Suleyman Sani Akhundov, whose work had a significant impact on the modernization of education and the development of pedagogical principles of mentoring in the country. Studying their ideas allows us not only to reconstruct the historical foundations of Azerbaijan's educational system but also to identify current mechanisms for shaping the value orientations and professional competencies of modern students.

Suleiman Sani Akhundov was not just a teacher, but a true reformer of the early 20th-century Azerbaijani educational system. His views encompassed a wide range of issues related to the organization of schooling, personal development, and the modernization of pedagogical methods. A key element of his reformist stance was the conviction that education should be a comprehensive process, uniting instruction, upbringing, and the development of personal values. He believed that traditional forms of education, based solely on rote memorization, could not ensure the development of critical thinking, creativity, and moral qualities in students [2].

Suleiman Akhundov emphasized the need to implement a systems approach to education, in which every subject and every methodological practice is subordinated to a common goal the development of a well-rounded individual. He proposed incorporating into curricula not only academic knowledge but also elements of civic education, moral education, and the inculcation of cultural and national values:

pedagogy should serve the development of society through the formation of active, responsible, and educated citizens [4].

A key element of his reformist approach was the teacher's role as a mentor and organizer of the educational process. Akhundov emphasized that teachers should be more than just sources of knowledge, but also role models and guiding forces capable of shaping students' values and social skills. He advocated for the active involvement of teachers in the daily life of the school, including educational work, cultural and educational events, and the organization of discussions and practical classes. This allowed for not only the transfer of knowledge but also the development of the individual at all levels of development.

Akhundov's reformist beliefs included an innovative approach to educational materials and teaching methods. He insisted on adapting curricula to the needs of individual students and school conditions, seeking to consider the individual characteristics of children and their level of preparation. An important aspect of his approach was the combination of national educational traditions with modern pedagogical practices, which ensured the continuity of cultural heritage while simultaneously facilitating the introduction of new teaching methods [7]. Suleyman Sani Akhundov's reformist views can be viewed as a comprehensive concept in which innovative methods, moral education, a systematic educational process, and the personal involvement of teachers are combined to foster a well-rounded individual and a sustainable educational system. These ideas remain relevant in the modern context, offering educators a valuable methodological foundation for integrating traditional values and modern educational practices into Azerbaijan's national education system.

Suleyman Sani Akhundov's ideas remain highly relevant in the context of Azerbaijan's modern educational system, as they reflect universal principles of personality development and the organization of the educational process. His concept, which envisions the integration of learning, upbringing, and the development of value orientations, serves as a methodological basis for the development of modern educational programs and innovative pedagogical practices. Akhundov’s emphasis on the comprehensive development of the individual allows educators to consider not only

students' academic achievements but also their moral, social, and cultural competencies, which is especially important in the context of globalization and rapidly changing educational standards.

The principles of Akhundov's pedagogical legacy contribute to the development of civic responsibility, critical thinking, independence, and socially significant personal qualities in students [5]. Modern educational programs focused on developing 21st-century competencies can effectively utilize his approach, combining national traditions, cultural values, and modern educational technologies. This allows students to develop not only professional skills but also the ability to adapt culturally, collaborate, and actively participate in public life. Suleiman Sani Akhundov's legacy represents a combination of historical continuity, pedagogical consistency, and a reformist approach, providing a foundation for the sustainable development of the educational environment. His ideas remain relevant for educators, researchers, and methodologists seeking to create educational programs that simultaneously consider national educational traditions, the cultural characteristics of students, and modern demands on individual competencies. Thus, Akhundov's pedagogical legacy continues to shape the methodological and practical foundation for modern education, ensuring the continuity, integrity, and quality of the educational process.

Suleyman Sani Akhundov's work reflects the complementary trends in Azerbaijan's 20th-century pedagogical heritage, which form the foundations of a modern approach to education. Akhundov focused on the structural modernization of the educational system, developing curricula and methodological approaches aimed at the comprehensive development of the individual, encompassing intellectual, moral, and social qualities. His teaching practice embraced a systemic approach to teaching, in which every element of the educational process serves both an educational and pedagogical function, and the teacher becomes a mentor, fostering critical thinking, independence, and civic responsibility in students.

The combination of these approaches and the integration of Akhundov's reformist methods represents a valuable theoretical and practical resource for modern education. It enables educators to harmoniously combine traditional values, cultural

heritage, and innovative educational technologies, creating the conditions for the development of well-rounded, socially active, and culturally competent individuals. The application of these principles ensures the development of professional competencies, moral qualities, and social skills, which are key aspects of the modern educational paradigm.

The study and practical application of Akhundov's pedagogical legacy not only preserves the continuity of national educational traditions but also develops innovative and culturally oriented educational practices capable of ensuring the comprehensive development of individuals prepared for active social, cultural, and professional engagement in modern society.

Literatura:

1. Aliyeva S. Suleyman Sani Akhundov: as a connoisseur of the relationship of oral folk literature with written literature. *TALL Journal of Humanities*. 2021. URL: https://tall.edu.az/en/archive-articles/264/suleyman-sani-akhundov-as-a-connoisseur-of-the-relationship-of-oral-folk-literat.html.

2. Bagirova K. A new look at the artistic creativity of Suleyman Sani Akhundov. *ANAS Journal of Philology*. 2020. URL: https://dergipark.anas.az/index.php/phas/article/view/1939.

3. Gulusoy İ. Analysis of "Garaja Giz" as part of Suleyman Sani Akhundov's "Terrible Tales". *ResearchBib Papers*. 2019. URL: https://paper.researchbib.com/view/paper/227818

4. Mammadova H. Socio-political Articles in Shafiga Efendizade's Publicistics. *Eastern Studies: scientific-theoretical journal*. 2020. Vol. 2 No. 1 (2). URL: https://dergipark.anas.az/index.php/es/article/view/1031.

5. Məmmədova-Kekeç E. Suleyman Sani Akhundov and Azerbaijani drama: Historical and social aspects. *ANAS Journal of Literature*. 2018. URL: https://dergipark.anas.az/index.php/azls/article/view/784

6. Morkoç A. Suleyman Sani Ahundov with His Versatile Identity. *Turkish World Journal of Language and Literature*. 2021. URL: https://dergipark.org.tr/en/pub/tdded/issue/60888/903011.

РОЗВИТОК ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ В СУЧАСНИХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Ачкасова Л.М., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет
lachkas@ukr.net

Розвиток інклюзивної освіти в Україні сьогодні - це не лише гуманітарна місія, а й стратегічний напрям, який під час війни набув нових викликів та сенсів. Основна мета полягає у створенні гнучкого освітнього середовища, яке адаптується під потреби кожного здобувача.

Сучасна українська освіта сьогодні розвивається за декількома основними напрямками, пов’язаними з інклюзією.

По-перше, це створення цифрової доступності та дистанційна інклюзія, що в умовах війни та вимушеної міграції стало базовим. Розвиток цього напрямку включає також і адаптацію онлайн-курсів для здобувачів з порушеннями зору чи слуху.

Напрямок, що став пріоритетним після 2022 року – це психосоціальна підтримка та травма-інформований підхід. Інклюзія сьогодні охоплює не лише дітей з інвалідністю, а й тих, хто отримав психологічні травми через бойові дії. Мова йде про облаштування ресурсних кімнат у сховищах, навчання педагогів роботі з людьми, що мають посттравматичний синдром або пережили втрату.

Ще одним напрямом є розбудова мережі інклюзивно-ресурсних центрів (ІРЦ), які виступають головним ланцюгом, що з'єднує медицину, соціальну сферу та освіту. Такі центри дають можливість перейти від медичної моделі (діагноз) до соціальної (потреби людини). Наявність мобільних ІРЦ дозволяє спеціально обладнаним мікроавтобусам виїжджати у віддалені громади або деокуповані території для надання послуг.

Індивідуалізація навчання – ще один потужний напрямок. Індивідуальна освітня траєкторія (ІОТ) дає можливість коригувати темп навчання, методи

викладання та критерії оцінювання залежно від можливостей студента. Крім того, можливі адаптація підходів та модифікація змісту навчання без втрати якості знань.

Універсальний дизайн та архітектурна доступність залишаються фундаментальним напрямком, хоча через руйнування інфраструктури є складним. Мова йде про наявність пандусів, ліфтів, тактильної плитки та спеціального зонування. Універсальний дизайн у навчанні стосується створення матеріалів, які є доступними для всіх (наприклад, підручники з великим шрифтом та QR-кодами на аудіоверсії).

Для ВНЗ важливим є перехід до професійної реалізації через дуальну форму навчання, яка проявляється у співпраці з бізнесом для створення робочих місць, адаптованих під потреби молоді з особливими освітніми потребами (ООП). Крім того, цей напрямок реалізується через підтримку працевлаштування.

Незважаючи на потужні напрямки, які вже почали реалізовуватись в ЗВО України існують і певні перешкоди (табл. 1).

Таблиця 1 - Основні бар’єри, що долаються сьогодні

Бар’єр	Шлях вирішення
Стереотипи	Просвітницькі кампанії для батьків та громади.
Брак кадрів	Впровадження обов'язкових курсів з інклюзії для всіх студентів педуніверситетів.
Фінансування	Використання освітньої субвенції на підтримку дітей з ООП (оплата послуг корекційних педагогів).

Саме тому, розвиток інклюзії в Україні - це шлях від «спеціальних шкіл» до спільноти рівних можливостей, де різноманітність сприймається як цінність, а не як проблема.

Впровадження інклюзивної освіти у ВНЗ є комплексним процесом, який охоплює архітектурні, цифрові, методичні та ментальні зміни. Можна запропонувати структурований план дій з цього питання.

На першому етапі необхідно зрозуміти поточний стан закладу. Для цього має бути проведена оцінка архітектурної доступності на наявність пандусів, облаштованих санвузлів, ширини дверних отворів тощо. Має бути проведена перевірка доступності сайту університету, системи LMS та електронних бібліотек для програм зчитування екрана. Ще на цьому етапі можна провести опитування студентів та викладачів щодо їхнього розуміння інклюзії та виявлення прихованих потреб, а також розробити та затвердити «Положення про інклюзивну освіту в університеті».

На другому етапі має створюватись інфраструктура. Мова йде про фізичний та віртуальний простір: облаштування ресурсних кімнат для відпочинку та психологічного розвантаження; встановлення тактильних табличок, звукових маячків та контрастного маркування сходинок; створення спеціалізованого центру супроводу студентів з особливими освітніми потребами, де вони можуть отримати консультації або технічну допомогу.

На третьому етапі має відбуватися академічна адаптація. Тут фокус зміщується на те, як викладається матеріал. Це і надання навчальних матеріалів у різних форматах (текст, аудіо, відео з субтитрами), і індивідуальні освітні траєкторії з адаптацією навчальних планів, зміни термінів виконання завдань або форм контролю. Це і навчання викладачів створювати доступний контент.

На четвертому етапі потрібна підготовка персоналу та зміна культури. Інклюзія неможлива без подолання стереотипів. Мова йде про навчання викладачів основам інклюзивної етики, жестової мови та особливостям взаємодії з людьми з різними типами хвороб; про спеціальну підготовку щодо навчання ветеранів та студентів, постраждалих від війни; про створення мережі «студентів-тьюторів», які допомагають однокурсникам з ООП в адаптації та побутових питаннях тощо.

На п’ятому етапі має створюватись система зворотного зв'язку через регулярні зустрічі зі студентами з ООП для оцінки ефективності впроваджених заходів, розвиватись співпраця з роботодавцями для забезпечення успішного

кар'єрного старту випускників, відбуватись висвітлення інклюзивних кейсів університету для підвищення його репутації та залучення нових абітурієнтів.

Таким чином, кожний етап має свої цілі і результати (табл. 2).

Таблиця 2 – Етапи впровадження інклюзивної освіти в університеті

Етап	Ключове завдання	Очікуваний результат
1	Комплексний аудит та створення робочої групи.	Звіт про бар'єри та план їх усунення.
2	Технічне облаштування входу та першого поверху.	Архітектурна доступність головних локацій.
3	Адаптація онлайн-курсів та запуск центру супроводу.	Повністю доступний цифровий контент.
4	Курс підвищення кваліфікації для викладачів.	Сертифіковані педагоги з навичками UDL.
5	Створення системи моніторингу і розвитку	Зустрічі зі студентами з ООП, договори співпраці, реклама

Запропонований структурований план дій дозволяє перейти від поодиноких заходів до системної інклюзивної політики університету. Саме послідовність його впровадження дозволить університету гармонійно вписати елементи інклюзивності в освітній процес.

Література:

1. Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/635-2019-%D0%BF#Text

2. Порошенко М.А. Інклюзивна освіта: навчальний посібник. Київ, ТОВ «Агенство «Україна», 2019. 300 с. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/inkluzyvne-navchannya/posibniki/inklyuziyavnz.pdf

3. Довідник безбар’єрності. URL: https://bf.in.ua/

4. The UDL Guidelines. URL: https://udlguidelines.cast.org/

5. Інклюзивне навчання. URL: https://mon.gov.ua/tag/inklyuzivne-navchannya?&tag=inklyuzivne-navchannya

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПІДХОДІВ ДО ОЦІНЮВАННЯ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ВІД ФОРМАЛІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ ДО ЕФЕКТИВНОСТІ ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ

Близнюк А.О., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет
basket1979@ukr.net

Проблема якості освіти, незважаючи на численні наукові та практичні дослідження, продовжує залишатися актуальною. Для суспільства на шляху його інноваційного розвитку вона набула ще більшої гостроти.

Переважно дослідники трактують якість освіти як процес, оскільки значно "легше" дати його формалізований опис та визначити конкретні критерії та показники для його оцінки. Вимоги до результату, навпаки, позбавлені конкретики, не пов'язані на інституційному рівні з індикаторами соціально-економічного стану суспільства.

Якість освіти слід розглядати як ступінь відповідності досягнутих результатів нормативним вимогам або соціальним та особистісним очікуванням. Слід зазначити, що акцент на особистісні очікування певна кількість дослідників переважно роблять, коли йдеться про вищу освіту, яка отримується на умовах повної компенсації витрат на навчання.

До останнього часу моніторинг якості освіти здебільшого означав відстеження витрачених коштів та зусиль, таких як витрати на освіту, забезпеченість викладачами та їх підготовка. Сьогодні, з поширенням оцінок навчання, моніторинг все більше зосереджений на навчальних результатах. На рівні держав, при порівнянні "якості освіти", використовують інші непрямі показники (тривалість навчання, частка фахівців з вищою освітою, частка студентів, які беруть участь у грантах та програмах з обміну та ін.).

Чи є достатньою, однозначною та об'єктивною оцінка якості освіти наведеним показникам та за результатами оцінок (балів), виставлених у дипломі

про вищу освіту? Вважаємо, що не повною мірою як з позицій наукового підходу, так і з погляду замовника, і в першу чергу держави.

Ключовим, системотворчим для педагогіки та розуміння "якості освіти" є саме поняття "освіта", яке можна трактувати як єдиний цілеспрямований процес виховання та навчання, що є суспільно значущим благом і здійснюється в інтересах людини, сім'ї, суспільства і держави, а також сукупність набутих знань, умінь, навичок, цінних установок, цінностей, ціннісних установок, досвіду інтелектуального, духовно-морального, творчого, фізичного та професійного розвитку людини, задоволення її освітніх потреб та інтересів.

Зовнішня мета освіти як державно-громадського інституту полягає у життєзабезпеченні суспільства та обумовлена станом суспільства, його духовною культурою, життєвими цінностями суспільства у конкретно-історичних умовах. Вірне формулювання зовнішньої мети є успіхом на формування індикаторів освіти на найвищому державному рівні. Визначення дозволяє вичленувати ті складові, які мають бути якісно та кількісно визначені та оцінені, це – освіта як процес та освіта як результат.

Якісна освіта – це досягнення та необхідна умова розвитку країни. Ґрунтуючись на її індивідуально-суспільній призначеності, як інваріантне ядро якісної освіти доцільно виділити професіоналізм, громадянськість та моральність, що визначає для цілісного розвитку особистості. Рівень сформованості кожної складової на міждисциплінарному рівні може бути виражений через відповідні компетенції з використанням одиничних кількісних або якісних показників, тестуванням, шкалюванням якісних показників, динамічним спостереженням або іншим методом, що має під собою наукове обґрунтування.

Якісна освіта – це реальність під час проведення державної політики, орієнтованої на "відродження" престижності та соціально-економічної значущості вищої освіти, підвищення статусу педагога, викорінення доступності вищої освіти абсолютно для кожного.

АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ОСВІТИ: ВИКЛИКИ ЯКОСТІ ТА ЗМІСТУ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Вербицька В.І., к.е.н., доцент
Арсьонов О.Ю., здобувач вищої освіти
ea124aoy@stud.khadi.kharkov.ua
Новікова М.С., здобувачка вищої освіти
ea124nms@stud.khadi.kharkov.ua
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Сучасний етап розвитку освіти характеризується глибокими трансформаційними процесами, зумовленими цифровізацією суспільства та активним впровадженням інноваційних технологій. Особливе місце серед них займають системи штучного інтелекту, зокрема великі мовні моделі, які дедалі ширше інтегруються в освітній процес. Їх популярність серед здобувачів освіти пояснюється доступністю, швидкістю отримання інформації та здатністю генерувати тексти, що формально відповідають академічним вимогам.

Водночас поширення таких технологій актуалізує проблему забезпечення якості освіти та дотримання принципів академічної доброчесності. На сьогодні нормативно-правове поле використання штучного інтелекту в освіті перебуває на стадії формування, що створює ситуацію невизначеності щодо допустимих меж його застосування. Відсутність чітких регуляторних механізмів ускладнює ідентифікацію порушень академічної доброчесності та підвищує ризики зловживань.

Необхідно критично оцінювати сучасні практики протидії порушенням академічної доброчесності у закладах освіти. Формально більшість установ впровадили внутрішні положення, процедури перевірки робіт на плагіат та використовують спеціалізоване програмне забезпечення. Однак ефективність цих заходів часто залишається низькою. Зокрема, перевірка робіт нерідко

зводиться до формального аналізу відсотка текстових збігів без належної інтерпретації результатів, що не дозволяє виявити більш складні форми академічної недоброчесності, такі як перефразований плагіат або використання штучного інтелекту. Крім того, на практиці відсутня уніфікована методологія оцінювання порушень, що призводить до суб'єктивізму в ухваленні рішень та нерівномірності застосування санкцій.

Водночас значна частина заходів із популяризації академічної доброчесності, що провадяться закладами освіти, має декларативний характер і обмежується проведенням інформаційних кампаній, тренінгів або формальним ознайомленням здобувачів освіти з відповідними положеннями. Такий підхід не забезпечує формування внутрішніх ціннісних орієнтирів, а відтак не сприяє реальній зміні поведінкових практик. У результаті виникає ситуація, за якої зовнішні атрибути забезпечення академічної доброчесності функціонують, проте їх вплив на якість освітнього процесу залишається обмеженим [1-2].

Некритичне та безсистемне використання інструментів штучного інтелекту може мати низку негативних наслідків для освітнього процесу. Зокрема, спостерігається зниження рівня самостійності мислення здобувачів освіти, погіршення навичок аналітичної обробки інформації та поступова втрата здатності до формування власних аргументованих висновків. У такому випадку навчання набуває ознак формалізованого процесу, орієнтованого не на здобуття знань, а на досягнення формальних результатів. Це, у свою чергу, негативно впливає на якість підготовки фахівців та їхню конкурентоспроможність на ринку праці.

Разом із тим, доцільно зазначити, що сам по собі штучний інтелект не є виключно негативним явищем. За умов раціонального використання він може виступати ефективним інструментом підтримки навчання, сприяти індивідуалізації освітнього процесу, розвитку цифрових компетентностей та оптимізації роботи з інформацією. Відтак ключовим завданням є не обмеження технологій, а формування культури їх відповідального використання в межах академічної доброчесності.

У цьому контексті академічна доброчесність виступає одним із базових індикаторів якості та змісту освіти. Її дотримання забезпечує відповідність отриманих знань і навичок задекларованим освітнім результатам, що є основою довіри між закладами вищої освіти, роботодавцями та суспільством загалом. Крім того, вона формує середовище, у якому стимулюється розвиток критичного мислення, самостійності та відповідальності здобувачів освіти за результати власної діяльності [3].

Важливим аспектом є також роль академічної доброчесності у формуванні прозорої та ефективної науково-освітньої системи. Відсутність практик плагіату, фабрикації та фальсифікації наукових результатів підвищує рівень довіри до наукових досліджень, сприяє їх визнанню на міжнародному рівні та інтеграції України до глобального наукового простору.

Особливої актуальності зазначені питання набувають в умовах воєнного стану. Освіта в цей період виконує не лише функцію передачі знань, але й виступає важливим чинником збереження інтелектуального потенціалу держави, розвитку людського капіталу та забезпечення післявоєнного відновлення країни. За таких умов зниження якості освіти або формалізація освітнього процесу можуть мати довгострокові негативні наслідки для соціально-економічного розвитку країни.

Питання відповідальності за порушення академічної доброчесності потребує виваженого підходу. Запровадження виключно жорстких санкцій не гарантує формування доброчесної поведінки, оскільки не усуває першопричини проблеми. Натомість більш ефективною є стратегія формування культури академічної доброчесності, що передбачає системну роботу на всіх рівнях освіти — від загальної середньої до вищої. Важливу роль у цьому процесі відіграють освітні програми, спрямовані на розвиток етичних цінностей, критичного мислення та навичок самостійної роботи [4-5].

Крім того, необхідним є розроблення чітких інституційних політик щодо використання штучного інтелекту в освітньому процесі, які б визначали допустимі межі його застосування, механізми контролю та відповідальності.

Такий підхід дозволить не лише мінімізувати ризики порушень академічної доброчесності, але й інтегрувати новітні технології у навчання без втрати його якості.

Отже, цифровізація освіти створює нові можливості для її розвитку, однак водночас актуалізує низку викликів, пов'язаних із забезпеченням якості та змісту освітнього процесу. Академічна доброчесність у цих умовах виступає ключовим інструментом підтримання освітніх стандартів та формування відповідального освітнього середовища. Її утвердження є необхідною передумовою підготовки висококваліфікованих фахівців та забезпечення сталого розвитку українського суспільства. Отже, забезпечення академічної доброчесності в умовах цифровізації освіти потребує переходу від формалізованих до змістовних і системних підходів. Наявні практики протидії плагіату, попри їх широку декларативну підтримку, часто не забезпечують очікуваного результату, що вимагає їх переосмислення та вдосконалення.

Насамперед доцільним є впровадження комплексної моделі забезпечення академічної доброчесності, яка поєднує технологічні, організаційні та освітні інструменти. Використання програм перевірки на плагіат має супроводжуватися якісною експертною оцінкою результатів, з урахуванням контексту запозичень та специфіки наукового тексту. Водночас необхідно розширити підходи до виявлення порушень, зокрема з урахуванням новітніх викликів, пов'язаних із використанням штучного інтелекту.

Важливим напрямом є розроблення та впровадження чітких інституційних політик щодо використання цифрових інструментів у навчанні, які б не лише визначали обмеження, але й окреслювали допустимі та етично прийнятні способи їх застосування. Це сприятиме формуванню культури відповідального використання технологій, а не їх прихованого або неконтрольованого застосування.

Не менш значущим є зміщення акценту з контролю на формування внутрішньої мотивації до дотримання академічної доброчесності. Для цього доцільно інтегрувати відповідні компоненти в освітні програми, розвивати

навички академічного письма, критичного мислення та самостійної роботи здобувачів освіти. При цьому важливо забезпечити безперервність такого навчання на всіх рівнях освіти.

Крім того, ефективним інструментом може стати удосконалення форм оцінювання результатів навчання шляхом зменшення частки репродуктивних завдань та розширення використання практикоорієнтованих, аналітичних і творчих завдань, виконання яких ускладнює можливість недоброчесних практик.

Таким чином, підвищення ефективності забезпечення академічної доброчесності можливе лише за умов поєднання нормативного регулювання, інституційної відповідальності та формування академічної культури. Лише системний підхід дозволить не тільки мінімізувати прояви недоброчесності, але й забезпечити належну якість освіти як ключового індикатора розвитку сучасного суспільства.

Література:

1. Дегтярьова І. Академічна доброчесність: проблеми забезпечення та відповідальності у вищій освіті. *Вища освіта України*. 2020. №3. С. 45–52.

2. Слюсаренко О. Формування культури академічної доброчесності в університетському середовищі. *Педагогічні науки*. 2021. № 2. С. 112–118.

3. Tracey Bretag. Challenges in Addressing Plagiarism in Education. *PLoS Medicine*. 2013. Vol. 10(12).

4. Thomas Lancaster, Robert Clarke. Contract Cheating: The Outsourcing of Assessed Student Work. Handbook of Academic Integrity. Singapore: Springer, 2016.

5. International Center for Academic Integrity. The Fundamental Values of Academic Integrity. 2014.

ОСВІТНЯ АНАЛІТИКА ТА МОНІТОРИНГ ЯКОСТІ ОСВІТИ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Деділова Т.В., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет
dedilova@ukr.net
Согомонян А.К., здобувач вищої освіти на рівень PhD
Харківський національний автомобільно-дорожній університет
oytheme@gmail.com

Одним із ключових інструментів ефективного управління якістю освіти є освітня аналітика та моніторинг, які дозволяють своєчасно оцінювати результати діяльності закладів вищої освіти, виявляти проблемні аспекти та формувати напрями подальшого розвитку. Освітня аналітика являє собою систему збору, обробки, аналізу та інтерпретації даних, пов'язаних із освітнім процесом, результатами навчання, діяльністю здобувачів освіти та ефективністю функціонування закладу освіти загалом. Її основною метою є підтримка прийняття управлінських рішень на основі об'єктивної інформації [1]. Використання освітньої аналітики дозволяє оцінювати рівень успішності здобувачів освіти, ефективність освітніх програм, якість викладання, ступінь задоволеності учасників освітнього процесу та відповідність освітніх послуг сучасним вимогам ринку праці.

Важливою складовою системи забезпечення якості освіти є моніторинг, який передбачає систематичне спостереження за станом та динамікою освітніх процесів. Моніторинг якості освіти у закладах вищої освіти сприяє своєчасному виявленню проблем, оцінюванню результативності освітньої діяльності та визначенню шляхів удосконалення освітнього процесу [2]. Особливого значення набуває внутрішній моніторинг, який охоплює аналіз навчальних досягнень здобувачів освіти, рівня сформованості компетентностей, якості навчально-

методичного забезпечення, організації практичної підготовки та ефективності використання цифрових технологій.

Сучасний розвиток інформаційних технологій значно розширює можливості освітньої аналітики та моніторингу. Використання електронних освітніх платформ, систем управління навчанням, цифрових баз даних та онлайн-опитувань дозволяє автоматизувати процес збору й аналізу інформації, забезпечити оперативність отримання результатів та підвищити об'єктивність оцінювання. Цифрові інструменти також сприяють персоналізації навчання, прогнозуванню освітніх результатів та формуванню індивідуальних освітніх траєкторій здобувачів освіти.

Водночас ефективність освітньої аналітики залежить не лише від використання сучасних технологій, але й від готовності закладів вищої освіти впроваджувати культуру управління на основі даних. Важливим є забезпечення прозорості освітніх процесів, залучення здобувачів освіти та викладачів до оцінювання якості освіти, а також формування системи зворотного зв'язку між усіма учасниками освітнього процесу. Це сприяє підвищенню довіри до результатів оцінювання та забезпечує можливість оперативного реагування на зміни у внутрішньому та зовнішньому освітньому середовищі.

Отже, освітня аналітика та моніторинг якості освіти є важливими інструментами розвитку сучасних закладів вищої освіти. Їх використання сприяє підвищенню ефективності управління освітнім процесом, забезпеченню якості підготовки фахівців та адаптації освітніх програм до сучасних соціально-економічних викликів. Упровадження системного підходу до освітньої аналітики та моніторингу створює передумови для сталого розвитку вищої освіти та підвищення її конкурентоспроможності.

Література:

1. Шевчук І., Шевчук А. Освітня аналітика крізь призму війни: виклики та можливості для вищої школи України. *Економіка та суспільство*. 2022. №39. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-80.

2. Швець О. В. Моніторинг якості освіти у вищій школі як інструмент стратегічного управління. *Педагогічна Академія: наукові записки*. 2025. №22. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17253781.

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ, МОЖЛИВОСТІ ТА СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ

Кирчата І.М., к.е.н., доцент
Горбуненко А.Б., здобувач PhD
Харківський національний автомобільно-дорожній університет
kirchatayairina@gmail.com

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується активним впровадженням цифрових технологій у всі сфери економічної та соціальної діяльності. Однією з ключових сфер цифрової трансформації є система вищої освіти, яка сьогодні перебуває в умовах постійних змін, зумовлених глобалізацією, розвитком інформаційних технологій, воєнними викликами та необхідністю забезпечення конкурентоспроможності освітніх послуг. Для України цифровізація освіти стала не лише напрямом модернізації, а й важливою умовою забезпечення безперервності навчального процесу в умовах воєнного стану.

Цифрова трансформація вищої освіти передбачає комплексне впровадження цифрових технологій у процес організації, управління та реалізації освітньої діяльності. Вона охоплює використання систем дистанційного навчання, електронних освітніх платформ, цифрових ресурсів, автоматизацію адміністративних процесів, розвиток електронного документообігу, а також формування цифрових компетентностей учасників освітнього процесу.

Особливої актуальності цифрова трансформація набула після початку пандемії COVID-19, а згодом і в умовах повномасштабної війни в Україні. Заклади вищої освіти були змушені оперативно адаптувати освітній процес до дистанційного формату роботи. Це сприяло активному використанню платформ для онлайн-навчання, відеоконференцій, електронних бібліотек та цифрових сервісів. У багатьох університетах були створені або вдосконалені системи управління навчанням, електронні кабінети студентів і викладачів, цифрові бази навчально-методичних матеріалів.

Разом із позитивними змінами процес цифрової трансформації супроводжується низкою серйозних викликів. Однією з головних проблем є нерівний доступ до цифрової інфраструктури. Частина здобувачів освіти та викладачів стикається з недостатнім технічним забезпеченням, нестабільним інтернет-зв'язком або відсутністю необхідного програмного забезпечення. Особливо це стосується прифронтових територій та регіонів, які постраждали від бойових дій.

Іншим важливим викликом є недостатній рівень цифрових компетентностей окремих учасників освітнього процесу. Ефективне використання цифрових технологій потребує не лише технічних навичок, а й уміння організовувати навчальний процес у цифровому середовищі, створювати інтерактивний контент, забезпечувати академічну доброчесність та підтримувати комунікацію зі студентами.

Окремої уваги потребують питання кібербезпеки та захисту персональних даних. Зростання обсягів цифрової інформації та використання онлайн-платформ підвищують ризики витоку даних, кібератак та несанкціонованого доступу до інформаційних ресурсів закладів освіти. Тому цифрова трансформація повинна супроводжуватися формуванням надійної системи інформаційної безпеки.

Водночас цифровізація відкриває значні можливості для розвитку вищої освіти. Насамперед вона забезпечує гнучкість та доступність навчання. Студенти отримують можливість навчатись незалежно від місця перебування,

використовувати електронні ресурси, брати участь у міжнародних освітніх проєктах та онлайн-курсах. Цифрові технології сприяють персоналізації навчання, дозволяють адаптувати освітній процес до потреб здобувачів освіти та забезпечують ширші можливості для самоосвіти.

Важливим напрямом є використання штучного інтелекту та аналітичних систем у сфері освіти. Такі технології дозволяють автоматизувати частину освітніх і адміністративних процесів, здійснювати аналіз результатів навчання, прогнозувати освітні потреби та вдосконалювати управління закладами вищої освіти.

Стратегічними пріоритетами розвитку цифрової трансформації вищої освіти в Україні мають стати модернізація цифрової інфраструктури, підвищення рівня цифрових компетентностей викладачів і студентів, створення якісного цифрового освітнього контенту, розвиток систем кібербезпеки та інтеграція української освіти до європейського цифрового освітнього простору.

Не менш важливим є забезпечення державної підтримки цифровізації освіти, залучення міжнародних партнерів та інвестицій у розвиток освітніх технологій. У сучасних умовах цифрова трансформація повинна розглядатися не як тимчасова адаптація до кризових умов, а як довгострокова стратегія модернізації національної системи освіти.

Отже, цифрова трансформація вищої освіти в Україні є складним, але необхідним процесом, який визначає перспективи розвитку освітньої системи та її конкурентоспроможність у глобальному середовищі. Ефективне поєднання сучасних цифрових технологій, якісної освіти та стратегічного управління створює передумови для формування інноваційного освітнього простору, здатного забезпечити підготовку конкурентоспроможних фахівців для майбутнього розвитку держави.

ЦИФРОВІ ОСВІТНІ ПЛАТФОРМИ ЯК ІНСТРУМЕНТ МОДЕРНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ

Кирчата І.М., к.е.н., доцент
Літвінов Є.М., здобувач гр.ЕПП-41-22
Харківський національний автомобільно-дорожній університет
kirchatayairina@gmail.com

Сучасний розвиток інформаційного суспільства супроводжується активним впровадженням цифрових технологій у всі сфери діяльності, зокрема у систему освіти. Одним із ключових напрямів цифрової трансформації є використання цифрових освітніх платформ, які сьогодні виступають важливим інструментом модернізації національної системи освіти. Їх застосування дозволяє забезпечити доступність освітніх послуг, удосконалити організацію навчального процесу та створити сучасне цифрове освітнє середовище.

Цифрові освітні платформи являють собою електронні системи, що забезпечують організацію навчання, комунікацію між учасниками освітнього процесу, доступ до навчальних матеріалів, контроль знань та управління освітньою діяльністю. У сучасних умовах вони стали невід'ємною складовою функціонування закладів освіти різних рівнів.

Особливої актуальності використання цифрових платформ набуло в умовах пандемії COVID-19 та воєнного стану в Україні. Через необхідність дистанційної організації навчання заклади освіти були змушені оперативно впроваджувати онлайн-сервіси та цифрові технології. Це сприяло активному розвитку електронного навчання, дистанційних курсів, систем управління освітнім процесом та інтерактивних форм взаємодії між викладачами і студентами.

Однією з головних переваг цифрових освітніх платформ є забезпечення доступності освіти. Студенти отримують можливість навчатись незалежно від місця перебування, використовувати електронні бібліотеки, онлайн-курси, відеолекції та цифрові навчальні матеріали. Особливо важливим це стало для

здобувачів освіти, які через воєнні дії були змушені змінити місце проживання або навчатись у складних безпекових умовах.

Цифрові платформи сприяють підвищенню гнучкості освітнього процесу. Викладачі можуть організовувати навчання у дистанційному або змішаному форматі, проводити онлайн-заняття, створювати інтерактивні завдання, тести та електронні курси. Це дозволяє адаптувати освітній процес до потреб студентів та забезпечувати безперервність навчання навіть у кризових умовах.

Важливою перевагою цифрових освітніх платформ є можливість індивідуалізації навчання. Сучасні цифрові системи дозволяють враховувати рівень підготовки здобувачів освіти, формувати індивідуальні освітні траєкторії та забезпечувати персоналізований підхід до навчання. Студенти можуть самостійно обирати темп опрацювання матеріалу, отримувати додаткові ресурси та контролювати власний прогрес.

Окрему роль цифрові платформи відіграють у процесі комунікації між учасниками освітнього процесу. Використання електронних сервісів дозволяє підтримувати постійний зв’язок між викладачами, студентами та адміністрацією закладів освіти. Це сприяє оперативному обміну інформацією, організації консультацій та ефективній взаємодії в умовах дистанційного навчання.

Сучасні цифрові платформи також забезпечують автоматизацію окремих адміністративних процесів. Вони дозволяють вести електронний документообіг, формувати розклади занять, здійснювати моніторинг успішності студентів та аналізувати результати навчання. Це підвищує ефективність управління закладом освіти та сприяє оптимізації освітнього процесу.

Водночас використання цифрових освітніх платформ супроводжується певними проблемами та викликами. Однією з головних є нерівний доступ до цифрових технологій та інтернет-зв’язку. Частина студентів і викладачів не має достатнього технічного забезпечення або стабільного доступу до мережі Інтернет, що ускладнює повноцінну участь в освітньому процесі.

Ще одним викликом є недостатній рівень цифрових компетентностей окремих учасників освітнього процесу. Для ефективної роботи з цифровими

платформами необхідні відповідні навички використання електронних ресурсів, створення цифрового контенту та організації онлайн-комунікації. У зв’язку з цим особливого значення набуває система підвищення кваліфікації педагогічних працівників у сфері цифрових технологій.

Важливою проблемою залишається забезпечення кібербезпеки та захисту персональних даних. Освітні платформи працюють із великими обсягами інформації, тому потребують надійних механізмів захисту від кібератак та несанкціонованого доступу до даних користувачів.

Перспективи розвитку цифрових освітніх платформ в Україні пов’язані з подальшою модернізацією системи освіти та інтеграцією до європейського освітнього простору. Одним із стратегічних напрямів є розвиток національних цифрових платформ, створення якісного електронного освітнього контенту та впровадження технологій штучного інтелекту в освітній процес.

Важливим є також забезпечення державної підтримки цифровізації освіти, модернізація технічної інфраструктури закладів освіти та розвиток цифрових компетентностей викладачів і студентів. Саме комплексний підхід до цифрової трансформації дозволить створити сучасну та конкурентоспроможну систему освіти.

Отже, цифрові освітні платформи є важливим інструментом модернізації національної системи освіти. Вони забезпечують доступність і гнучкість навчання, сприяють розвитку цифрових компетентностей, удосконаленню управління освітнім процесом та формуванню сучасного освітнього середовища. Подальший розвиток цифрових платформ є необхідною умовою підвищення якості освіти та забезпечення ефективного функціонування системи освіти України в умовах сучасних викликів.

МЕТОДИ НАВЧАННЯ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Кудрявцев В.М., к.е.н., доцент
Барановський В.В., аспірант
Харківський національний автомобільно-дорожній університет
slavkudr@ukr.net

Сучасний освітній простір в закладах вищої освіти зазнає динамічних змін. Організація навчального процесу залежить від правильно підібраних форм і методів навчання. Аналіз наукової літератури та досвід роботи зі студентами в закладах вищої освіти дозволили визначити ефективні методи та форми навчання. До найбільш ефективних методів можна віднести дослідницький метод, проєктний метод, метод рефлексивного аналізу, метод кейсів та метод мозкового штурму; до форм організації навчання – лекції (проблемну лекцію, дискусійну лекцію, лекцію-розбір конкретних (мікро) ситуацій), семінари, рольові ігри, тренінги.

Метод визначають як дидактичну категорію, сукупність способів, що використовуються при опануванні теорії та практичних навичок у ході навчальної діяльності. До основних методів, які слід застосовувати в ході сучасного освітнього процесу в закладах вищої освіти, ми відносимо дослідницький метод, проєктний метод, метод рефлексивного аналізу, метод кейсів та метод мозкового штурму. Розглянемо їх окремо більш детально.

Дослідницький метод являє собою метод навчання через дослідження, що активно залучає студентів до процесу самостійного вирішення практичних завдань, які потребують креативного підходу – формулювання гіпотез. Під час проведення дослідження одна із запропонованих гіпотез підтверджується і стає висновком. У ході цього методу завдання, що мають дослідницький характер, активують когнітивну активність учнів, спонукають їх до самостійної роботи та збільшують пізнавальний інтерес. Активна розумова діяльність, самостійна робота та інтерес до пізнання співвідносяться з явищем проблемної ситуації, яку

учні намагаються подолати, працюючи з дослідницькими завданнями. Проблемна ситуація включає в себе проблемні питання, завдання, вправи, в яких є суперечності. Усі питання, завдання та вправи, що містять проблему, структуровані в одну систему. Опановуючи самостійно проблемні завдання, учні засвоюють нові знання, можливість їх застосування; проблеми, що вимагають вирішення, ускладнюються, виникає прагнення опанувати творчу діяльність.

Далі перейдемо до розгляду проєктного методу, який також активно використовується в закладах вищої освіти. Цей метод вперше згадувався у 1918 р. у праці «Метод проєктів» Вільяма Кілпатріка [1]. Проєктний метод був поширений у США, а також у багатьох європейських країнах. Його застосовують під час вивчення предметів, що включають практичну діяльність. Отримання інформації та практичних навичок можливе під час виконання актуальних завдань в умовах, що моделюють життєві ситуації. В. Кілпатрік дійшов висновку, що психологічний стан учнів, їхні прагнення, уподобання відіграють головну роль у навчальному процесі. В. Кілпатрік під проєктним методом мав на увазі «задум, що виконується від душі». Проєктний метод, на думку В. Кілпатріка, може бути застосований у будь-якій сфері. Якщо у учнів є свобода дій у навчальному процесі, вони набувають незалежності, виробляють власне судження. Дж. Дьюї піддавав критиці проєктний метод В. Кілпатріка. Дж. Дьюї стверджував, що всі методи навчання ґрунтуються на науковій інформації та навчальному досвіді [2]. Проєктний метод складається з взаємної діяльності учнів і покликаний шукати рішення навчальних проблем і ситуацій. Проєктний метод належить до проблемних методів і передбачає вирішення певної суб'єктної або соціальної проблеми. Даний метод стимулює до використання засвоєних знань і результатів після вирішення поставленого питання – проблеми. У теорії та на практиці учні отримують особисті знання, перетворюють їх, і ці знання стають їхніми власними, особисто здобутими знаннями.

Ефективним методом також вважаємо метод рефлексивного аналізу. Метод рефлексивного аналізу ґрунтується на рефлексії, яка є головною умовою створення та організації освітнього процесу й формування освітнього

середовища. Рефлексія в освітній діяльності є усвідомленням та оцінкою учнями свого навчального досвіду, а також його впливу на їхні знання, навички та компетенції; готовністю до подальшого прогресу та гарантією адекватного сприйняття індивідуального досвіду. Метод рефлексивного аналізу є методом, у процесі застосування якого виникає освітній результат, що сприймається учнями. Даний метод сприяє виявленню та аналізу суб'єктивного досвіду учнів, дозволяє оцінити їхні здібності та потенціал, а також визначити цілі та рівень розвитку, до яких вони прагнуть. До даного методу можна віднести ведення навчального щоденника (учні щодня фіксують свої думки та почуття після занять), метод п'яти питань (Що вивчили? Як вивчили? Важливо\ні? Які труднощі? Як поліпшити результати?), рефлексивні карти (учні фіксують основні моменти заняття) та есе (описати навчальний досвід).

Метод кейсів. Слово case в перекладі з англійської означає «випадок, ситуація». Цей метод покликаний розбирати певну ситуацію (випадок), що є своєрідним способом аналізу окремого випадку. В основі методу кейсів лежить виклад окремо взятої ситуації\випадку, при цьому аналізований випадок покликаний відобразити правдоподібну життєву ситуацію. В описі випадку є прихований ряд проблем, суперечностей, які вимагають дослідження та вирішення, при вирішенні яких часто потрібна додаткова інформація, теоретичні знання, які можна застосувати на практиці. У підсумку студенти повинні самі зробити власні висновки, прийняти самостійні множинні рішення. Метод кейсів являє собою інтерактивну технологію, оскільки відносини між суб'єктами знаходяться в горизонтальній площині, дають можливість студентам проявляти ініціативу, активність, узгоджувати думки між усіма учасниками навчального процесу. Для викладачів застосування кейс-методу є досить складним, оскільки виникає необхідність розглянути всі сторони кейсу та проникнути у філософію мислення учнів. Крім того, викладач спочатку сам повинен навчитися застосовувати та розробляти проблемні кейси в навчальному процесі.

Мозковий штурм. Мозковий штурм в освітньому процесі являє собою методику, спрямовану на вирішення навчальних завдань шляхом активізації

креативності учнів. Суть цього методу полягає в генеруванні нових ідей у ході групової роботи. Мозкова атака сприяє об'єднанню зусиль усіх учасників дискусії, що дозволяє розвивати ідеї один одного та обирати найбільш перспективні, практичні та успішні ініціативи. Цей метод стимулює творчу активність учнів, використовується для пошуку нетрадиційних рішень під час виконання навчальних завдань, сприяє концентрації уваги. Застосування даного методу стимулює розумову діяльність для виявлення нетрадиційних способів вирішення зазначених завдань. Засновник мозкового штурму (brainstorm), психолог А. Осборн стверджував, що даний метод покликаний подолати стереотипи мислення учнів [3]. Крім того, цей метод розділяє генералізацію та аналіз, оскільки творчі здібності розвинені у людей по-різному. Метод мозкового штурму включає в себе два етапи: на першому висуваються ідеї, на другому вони аналізуються та опрацьовуються. Наприклад, учням пропонується тема есе «Технології майбутнього в освіті». Учні, кожен, висловлюють свої ідеї, а викладач фіксує їх на дошці. Ведеться спільне обговорення запропонованих ідей.

Багаторічна педагогічна практика в закладах вищої освіти та аналіз наукової літератури показали, що до найбільш ефективних методів можна віднести дослідницький метод, проєктний метод, метод рефлексивного аналізу, метод кейсів та метод мозкового штурму; до форм організації навчання – лекції (проблемну лекцію, дискусійну лекцію, лекцію-розбір конкретних (мікро)ситуацій), семінари, рольові ігри, тренінги. Використання цих форм і методів буде ефективним за умови спільної участі всіх учасників освітнього процесу.

Література:

1. Kilpatrick W. H. The project method. Teachers College Record. 1918. № 19. P. 319-335.

2. Дьюї Д. Досвід і освіта. пер. Марії Василечко. Львів: Кальварія, 2003. 84 с.

3. Osborn A. Your Creative Power. Read Books Ltd. 2011. 392p.

КОМПЕТЕНТНІСНИЙ ПІДХІД ЯК ОСНОВА МОДЕРНІЗАЦІЇ ОСВІТИ

Нестеренко В.Ю., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет
valentinaonisiforova@gmail.com
Болотова Т.М., к.е.н., доцент
ВСП Харківський торговельно-економічний фаховий коледж ДТЕУ
tatabolotova1975@gmail.com

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується швидкими змінами в інформаційній, технологічній та соціальній сферах. У таких умовах система освіти потребує оновлення та адаптації до нових викликів. Одним із ключових напрямів модернізації освіти є впровадження компетентнісного підходу, який орієнтує освітній процес не лише на засвоєння знань, а й на формування практичних умінь, навичок та здатності застосовувати їх у реальному житті. Саме компетентнісний підхід сьогодні розглядається як основа підготовки конкурентоспроможного, мобільного та соціально активного фахівця.

Компетентнісний підхід - це спрямованість освітнього процесу на формування у здобувачів освіти ключових і предметних компетентностей, необхідних для успішної самореалізації, професійної діяльності та активної участі в суспільному житті. На відміну від традиційної моделі навчання, де головна увага приділялася накопиченню теоретичних знань, компетентнісний підхід акцентує увагу на здатності людини діяти в різних життєвих ситуаціях.

Однією з основних переваг компетентнісного підходу є його практична спрямованість. Здобувачі освіти навчаються не лише отримувати інформацію, а й аналізувати її, критично мислити, працювати в команді, приймати рішення та використовувати сучасні цифрові технології. Це сприяє формуванню особистості, здатної адаптуватися до швидких змін у суспільстві та на ринку праці.

Важливе місце у компетентнісному підході займає формування ключових компетентностей, серед яких: спілкування державною та іноземними мовами,

математична грамотність, інформаційно-цифрова компетентність, уміння навчатися впродовж життя, екологічна грамотність, громадянська та соціальна компетентності. Їх розвиток забезпечує всебічний розвиток особистості та підготовку до активної професійної діяльності.

Реалізація компетентнісного підходу потребує модернізації методів і форм навчання. Сучасний освітній процес дедалі більше орієнтується на інтерактивні технології, проєктну діяльність, дослідницьке навчання, використання цифрових платформ та практикоорієнтованих завдань. Значна роль відводиться самостійній роботі здобувачів освіти, розвитку творчого мислення та формуванню навичок самоосвіти.

Особливого значення компетентнісний підхід набув в умовах дистанційного та змішаного навчання. Сучасні виклики вимагають від здобувачів освіти вміння самостійно організовувати навчальну діяльність, працювати з інформаційними ресурсами та швидко адаптуватися до нових умов. Саме тому компетентнісний підхід є важливим інструментом модернізації освіти в умовах цифрової трансформації суспільства.

Водночас ефективне впровадження компетентнісного підходу залежить від професійної підготовки педагогів. Учитель або викладач сьогодні виступає не лише джерелом знань, а й наставником, організатором освітнього середовища та фасилітатором навчального процесу. Це вимагає постійного професійного розвитку, удосконалення цифрових навичок та впровадження інноваційних методик навчання.

Отже, компетентнісний підхід є важливою складовою модернізації сучасної освіти. Його впровадження сприяє формуванню особистості, здатної ефективно діяти в умовах сучасного суспільства, приймати відповідальні рішення та безперервно навчатися. Компетентнісна освіта орієнтується на практичне застосування знань, розвиток критичного мислення, творчості та соціальної активності. Саме тому подальший розвиток освіти має бути спрямований на вдосконалення компетентнісного підходу та створення умов для його ефективної реалізації в освітньому процесі.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗМІСТУ ОСВІТИ ЯК ІНДИКАТОР ЇЇ ЯКОСТІ В УМОВАХ ЦИФРОВИХ ТА СОЦІАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

Перунова О.М., к.ю.н., доцент
Харківського національного автомобільно-дорожній університет
snezkas79@gmail.com

Цифровізація освітнього процесу на сучасному етапі розвитку суспільства виступає не просто інноваційним трендом, а об'єктивною необхідністю, зумовленою переходом до інформаційного та знаннєвого типу економіки. Вона передбачає інтеграцію цифрових технологій у всі складові освітньої діяльності — від організації навчального процесу до оцінювання результатів навчання та управління освітніми інституціями.

Однак, незважаючи на інтенсивне впровадження цифрових рішень, їх ефективність часто залишається обмеженою через недостатній рівень цифрової компетентності учасників освітнього процесу. Така ситуація формує внутрішню суперечність: наявність технологічних ресурсів не гарантує їх повноцінного використання без належного людського потенціалу.

Так, в цілому цифрова компетентність у сучасній науці розглядається як інтегральна характеристика особистості, що включає знання, уміння, навички та ставлення, необхідні для ефективного, безпечного та критичного використання цифрових технологій у професійній та освітній діяльності. До її основних компонентів доцільно віднести: інформаційно-цифрову грамотність (пошук, аналіз, обробка інформації); комунікативну компетентність у цифровому середовищі; здатність до створення цифрового контенту; навички безпечної поведінки в мережі; критичне мислення щодо цифрових ресурсів; готовність до безперервного навчання в умовах технологічних змін.

Аналізуючи ці компоненти, слід підкреслити, що недостатність хоча б одного з цих компонентів істотно знижує загальний рівень цифрової зрілості особистості.

Отже, аналіз причин дозволяє виокремити комплекс чинників, що обумовлюють низький рівень цифрової компетентності:

1. Інституційні чинники:

– недостатня інтеграція цифрових навичок у освітні програми;

– формальний характер підвищення кваліфікації педагогів;

– відсутність системного підходу до цифрового розвитку закладів освіти.

2. Соціально-психологічні чинники:

– опір змінам з боку педагогічного персоналу;

– страх перед новими технологіями;

– низька мотивація до самонавчання.

3. Технологічні чинники:

– нерівномірний доступ до якісного технічного забезпечення;

– відсутність стабільного інтернет - зв’язку в окремих регіонах;

– використання застарілих програмних продуктів.

4. Освітні чинники:

– недостатній рівень цифрової підготовки майбутніх педагогів;

– домінування традиційних методів навчання;

– обмежене використання інтерактивних та дистанційних форм освіти.

Також, вплив недостатньої цифрової компетентності на освітній процес. Недостатній рівень цифрової компетентності має багатовимірний негативний вплив на освітній процес:

По-перше, це зниження ефективності навчання. Викладачі, які не володіють сучасними цифровими інструментами, не здатні повною мірою реалізувати потенціал інтерактивних платформ, систем дистанційного навчання та цифрових ресурсів.

По-друге, виникає формалізація цифровізації. Технології використовуються лише як доповнення до традиційного навчання, а не як інструмент його трансформації.

По-третє, спостерігається зниження якості освітнього контенту, оскільки відсутність навичок створення цифрових матеріалів обмежує можливості педагогів у розробці сучасних навчальних ресурсів.

По-четверте, формується цифрова нерівність між здобувачами освіти, що володіють різним рівнем цифрових навичок, що ускладнює забезпечення рівного доступу до якісної освіти.

По-п’яте, виникають ризики інформаційної небезпеки, пов’язані з невмінням користувачів захищати персональні дані та критично оцінювати інформацію.

Відповідно особливої уваги потребує вплив недостатньої цифрової компетентності на діяльність педагогічних працівників.

Недостатній рівень підготовки призводить до: обмеженого використання цифрових освітніх платформ; труднощів у організації дистанційного та змішаного навчання; зниження інноваційності педагогічної діяльності; втрати конкурентоспроможності на ринку освітніх послуг.

У довгостроковій перспективі це може спричинити професійну стагнацію педагогів та гальмування розвитку освітніх інституцій.

Слід підкреслити, що для здобувачів освіти недостатня цифрова компетентність має не менш серйозні наслідки: обмеження доступу до цифрових ресурсів; зниження рівня самостійності у навчанні; труднощі в адаптації до дистанційного формату; недостатня підготовленість до сучасного ринку праці.

Отже, проблема виходить за межі освітньої сфери і набуває соціально-економічного значення. Для підвищення рівня цифрової компетентності доцільно реалізувати комплекс заходів: розробка національних стандартів цифрової компетентності; підтримка програм цифрової трансформації освіти; фінансування технічного оснащення закладів освіти; створення внутрішніх програм цифрового розвитку; впровадження систематичного навчання педагогів; стимулювання використання інноваційних технологій; розвиток культури безперервного навчання; підвищення мотивації до цифрового саморозвитку; формування критичного мислення щодо цифрового середовища.

Таким чином, недостатня цифрова компетентність виступає одним із ключових стримуючих чинників цифровізації освітнього процесу, що має системний характер і проявляється на різних рівнях функціонування освіти. Вона знижує ефективність використання технологій, погіршує якість освітніх послуг та посилює цифрову нерівність. Вирішення цієї проблеми потребує не фрагментарних, а комплексних заходів, спрямованих на формування цифрової культури як невід'ємної складової сучасної освіти. Особливої ваги набуває переосмислення ролі педагога як провідника цифрових змін, здатного не лише використовувати технології, а й формувати цифрову компетентність у здобувачів освіти. У перспективі саме рівень цифрової компетентності визначатиме здатність освітньої системи адаптуватися до глобальних викликів, забезпечувати якісну підготовку фахівців та інтегруватися у міжнародний освітній простір.

ГЛОБАЛЬНІ ВИКЛИКИ ТА ЯКІСТЬ ВИЩОЇ ОСВІТИ: МІЖ НОРМАМИ І РЕАЛЬНИМИ ЗМІСТАМИ

Шершенюк О.М, к.е.н., доцент
Шеїн В.С., к.т.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет
sheralyona@gmail.com

В умовах сучасних глобальних трансформацій система вищої освіти України опинилася в надзвичайно складному, суперечливому та водночас визначальному для її майбутнього стані. Глобалізація, інформаційна революція, військова агресія та пов'язана з нею масова вимушена міграція населення, інтеграція у Європейський простір вищої освіти – ці потужні чинники створюють принципово новий контекст функціонування закладів вищої освіти (ЗВО). Вони вимагають не просто косметичного оновлення змісту навчання, а докорінного переосмислення самої філософії якості освіти. У цьому контексті категорії «якість» та «зміст» освіти постають не просто як формальні характеристики, а як

ключові, глибинні індикатори здатності всієї національної освітньої системи до адаптації, розвитку та виживання в умовах глобальних викликів. Будь-яка нація, що нехтує якістю освіти, прирікає себе на стагнацію та занепад, адже «крах освіти – це крах нації», як слушно зазначається у відомому висловлюванні біля входу Стелленбошського університету в ПАР, цитованому в дослідженнях з проблематики забезпечення якості вищої освіти [1]. Справді, від якості підготовки майбутніх лікарів, інженерів, економістів, юристів та педагогів безпосередньо залежить безпека, добробут та майбутнє країни.

Метою даної розвідки є аналіз взаємозв'язку між змістом та якістю вищої освіти як її фундаментальними індикаторами, а також визначення стратегічних напрямів оновлення освітнього змісту для адекватної відповіді на глобальні виклики.

Традиційне розуміння якості освіти як відповідності певним стандартам і регламентам сьогодні зазнає суттєвої трансформації. Сучасна парадигма, закріплена в європейських підходах, визначає якість як вимірювану, вірогідну та визнану [2]. Це передбачає чітке орієнтування не на процес викладання як такий, а на його результати – компетентності, які мають бути сформовані у здобувача. Такий перехід від «освіти, орієнтованої на викладача», до «освіти, орієнтованої на студента», зумовлює необхідність кардинального перегляду змісту освіти. Він має конструюватися не як проста сума академічних дисциплін, а як цілісна система, що забезпечує досягнення визначених, зрозумілих та вимірюваних результатів навчання (ПРН). Це вимагає, зокрема, впровадження компетентнісного підходу, який визнаний національною рамкою кваліфікацій (НРК) та європейськими стандартами [2].

Однак, як свідчить практика, формальне впровадження інструментів Європейського простору вищої освіти (ЄПВО) не завжди призводить до реального підвищення якості. Українські ЗВО, часто під тиском акредитаційних процедур, створюють досконалі за формою освітні програми, однак на рівні реального викладання часто зберігається застарілий, надміру академізований та відірваний від потреб ринку праці зміст [1]. Виникає небезпечна дихотомія:

декларована якість (у документах) і реальна якість (у процесі навчання). Це породжує проблему «подвійних стандартів», коли зовнішні індикатори (наявність ліцензій, акредитація, відповідність стандартам) не корелюють із внутрішніми показниками якості (рівень залишкових знань випускників, їхня здатність вирішувати реальні професійні завдання). Глобальні виклики, зокрема стрімка зміна технологій та поява нових професій, лише загострюють цю проблему. Зміст освіти має бути не просто інформативним, а й динамічним, гнучким і здатним до швидкого оновлення.

Ключовим інструментом для подолання цього розриву між формальними нормами та реальною якістю є створення ефективної внутрішньої системи моніторингу якості в кожному ЗВО [3]. Такий моніторинг має бути не каральним механізмом, а інструментом стратегічного управління, який забезпечує постійний зворотний зв'язок між усіма учасниками освітнього процесу. Його мета – не констатація недоліків, а виявлення «вузьких місць» та можливостей для покращення. Структура моніторингу повинна включати систематичний аналіз, оцінку та прогнозування освітніх процесів з використанням різноманітних методів збору та обробки даних, з наступним формуванням рекомендацій для корекції освітньої діяльності [3]. Особливої ваги набувають такі принципи моніторингу, як систематичність, доцільність, об'єктивність, прозорість та відкритість, адже саме вони дозволяють перетворити моніторинг на дієвий інструмент, а не на формальну звітність [3].

Індикаторами якості в такій системі мають стати не лише кількісні показники (наприклад, відсоток працевлаштованих випускників), але й якісні, які важче піддаються вимірюванню, проте є більш значущими. До них можна віднести: рівень задоволеності стейкхолдерів (здобувачів, роботодавців, випускників) результатами навчання; здатність випускників до критичного мислення, творчого розв'язання проблем та ефективної комунікації; їхню готовність до навчання впродовж життя (lifelong learning); а також успішність випускників на ринку праці та їхню конкурентоспроможність [2]. Важливо, щоб ці індикатори були інтегровані безпосередньо у зміст освіти та знаходили своє

відображення у програмних результатах навчання, методах викладання та системі оцінювання.

Отже, для підвищення якості підготовки фахівців в умовах глобальних викликів необхідний комплексний підхід, що передбачає:

1. Перехід від формального до змістовного забезпечення якості, де акцент робиться не на документуванні процесів, а на реальному досягненні визначених результатів навчання. Це вимагає постійного оновлення змісту освітніх програм відповідно до викликів часу.

2. Інтеграцію індикаторів якості в управлінські рішення на рівні кафедр, факультетів та ЗВО в цілому. Система моніторингу має бути невід'ємною частиною стратегічного розвитку, а дані моніторингу – основою для коригування освітньої політики.

3. Забезпечення тісної співпраці зі стейкхолдерами для верифікації як змісту освіти, так і системи оцінювання його якості. Лише такий діалог дозволить досягти відповідності підготовки фахівців реальним потребам суспільства та економіки.

Реалізація цих напрямів дозволить перетворити категорії «якість» та «зміст» із декларованих гасел на реальні індикатори розвитку освіти, здатні забезпечити гідну відповідь на глобальні виклики сьогодення та підготувати конкурентоспроможного фахівця нової генерації.

Література:

1. Фініков Т.В. Якість вищої освіти: сучасне розуміння та український контекст. Київ: Міжнародний фонд досліджень освітньої політики «Інноваційний університет і лідерство», 2019. 52 с.

2. Якість вищої освіти: теорія і практика: навч.-метод. посіб. / за наук. ред. А. Василюк, М. Дей; НАПН України, Університет менеджменту освіти. Київ. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2019. 176 с.

3. Швець О.В. Моніторинг якості освіти у вищій школі як інструмент стратегічного управління. *Академічні візії*. 2025. Вип. 39. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17253781

TƏHSİLDƏ İNNOVATİV YANAŞMALARIN KEYFİYYƏTƏ TƏSİRİ

Məhərrəmova Səkinə Etibar qızı, Müəllim
sekine_1989@mail.ru
Babazadə Əsgər Firdovsi oğlu, Müəllim
asker_gih@mail.ru
Azərbaycan Texnologiya Universiteti

"İnnovasiya" anlayışından şirkətlər reklam və ya müəssisəni tanıtmaq məqsədilə çox istifadə edirlər. Bəzən innovasiya anlayışı tətbiq olunan faktiki yeniliklərdən daha çox ifadə olunur. İnnovasiya uğursuz olduqda, hətta təşkilatlar mütləq innovativ və ya yeni bir şey etməsələr belə, onları yenə də "innovasiya" adlandırırlar. Sadəcə daha möhtəşəm səsləndiyi üçün. Bununla innovasiya deyil, sadəcə təkmilləşdirmələrdir. Təhsil sahəsində innovasiyaların həyata keçirilməsi və yayılması sayəsində yeni, müasir təhsil sistemləri formalaşır və inkişaf edir. Bu sistem təhsil sahəsində innovasiyalar, əsasən texnoloji innovasiyalar, pedaqoji innovasiyalar, idarəetmə innovasiyaları, yeni təşkilati struktur və institusional yenilikləri ehtiva edir. Yeni təhsil sisteminin inkişafı müasir informasiya, kompüter və telekommunikasiya texnologiyalarına, onların təhsil məqsədi ilə tətbiqinə və texnoloji yeniliklərə əsaslanır. İnnovativ təhsilin idarə edilməsinin əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, bu texnologiyaların istifadəsi pedaqoji üsul vasitələrdə, müəllim və şagirdlərin əməyinin təşkilində, iqtisadi mexanizmlərdə, hətta müasir təhsilin nəzəriyyə və metodologiyasında köklü dəyişikliklərlə müşayiət olunur. Bu günə qədər müasir təhsilin texnoloji vasitələrinin arsenalı kifayət qədər müxtəlifdir və eyni zamanda son dərəcə sürətlə genişlənir [1].

Təhsil sahəsində innovasiyaların idarə edilməsi problemlərinə yanaşma və təhlil hamı üçün makro, həm də sahə səviyyədə, eyni zamanda müəssisə çərçivəsində birinci dərəcəli əhəmiyyətə malikdir. Doğrudan da, təhsil sahəsi ən innovativ sahələrdən biridir özündə əks etdirir ki, bu da digər sahələrdə innovativ fəaliyyətin effektivliyini, innovasiya mühitinin yaradılmasını və bütövlükdə iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətini

müəyyən edir. İqtisadiyyatın müxtəlif fəaliyyət sahələrində innovasiya proseslərinin xarakteri, sürəti və səmərəliliyi təhsil sahəsində inkişafdan, təhsildə innovasiya fəaliyyətinin xarakterindən və səmərəliliyindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Başqa sözlə desək, innovativ fəaliyyətlə məşğul olan hər bir müəssisənin əsas resursu onun kadrlarının bilik, təcrübə və bacarıqlarıdır ki, bu da təhsil sektorunun innovativ proseslərin gedişində həlledici rol oynadığını əsaslandırır. Kadrların hazırlanmasının, yenidən hazırlanmasının və ixtisasının artırılmasının nə dərəcədə vaxtında və effektiv həyata keçirilməsi innovativ müəssisənin rəqabət qabiliyyətini və səmərəli fəaliyyətini müəyyən edir [2].

Bu gün informasiya və medianın transformasiyası, təşkilat baxımından artan ixtisaslaşma kadrların yüksək bacarıq və bilik səviyyələri tələb edir. Qeyd olunan göstəricilərə nail olmaq üçün isə müasir təhsil sistemlərindən həm effektiv, həm də səmərəli olmaqla bərabər, mövcud resurslardan ən yaxşı şəkildə istifadə etmək tələb olunur. Təhsilin inkişafı dedikdə, tədris materiallarının, sillabusların, öyrənmə metodlarının, tədris edən müəllim heyətinin innovativ yanaşmasının təkmilləşdirilməsi nəzərdə tutulur. Hazırda məlumat ötürülməsi ilə yanaşı, məlumat əlçatanlığında da müsbət irəliləyişlər müşahidə olunur. Resurs müxtəlifliyi, təhsil sektoruna uyğunlaşdırıla bilən texnologiyaların mövcudluğu, öyrənmə zamanı asanlıqla istifadə olunan bilən proqram təminatları təhsil müəssisələrində kurikulumun inkişaf etdirilməsinə töhfə verir. Ənənəvi təhsil sistemində tədris prosesi sadəcə müvafiq kitablar, çap edilmiş materiallar üzərindən gedir. Hazırda kurikulumun keçirilməsində elektron resurslardan istifadəyə, yaradıcılıq və innovativ yanaşmanın aşılanması layihə əsaslı tapşırıqlara, proqram təminatları üzərindən interaktiv öyrənməyə üstünlük verilir [3].

Onlayn təhsil proqramlarının inkişafı innovasiyanın müsbət rolu ilə əlaqəlidir. Dünyaca nüfuzlu təhsil müəssisələri həm uzunmüddətli, həm də qısamüddətli təhsil və təlim proqramları təklif edirlər. Belə proqramların sayının artması, effektivliyinin yüksək olması və qlobal olaraq tanınması innovasiyanın təhsildə böyük rol oynadığının göstəricisidir. Onlayn görüşlərin inkişafı üzərində müxtəlif proqramların mövcudluğu və materialların bulud texnologiyası üzərindən rahat paylaşılabilməsi onlayn təhsilin

inkişafına şərait yaradır. Əlavə olaraq, təhsilin effektiv olmasında da innovasiya əhəmiyyət daşıyır. Nəzəri biliklərin praktik biliklərlə möhkəmləndirilməsi üçün müəyyən texnoloji avadanlıqlardan istifadəyə maraq artıb. İnnovativ proqram təminatları vasitəsilə tələbələr nəzəriyyəni 3D formatında olan modellərə tanış olaraq daha yaxşı anlaya bilirlər, beləliklə effektivliyi artır [4].

Eyni zamanda innovasiya təhsil müəssisələrində bəzi sahələrə daha çox diqqətin yönəldilməsinə səbəb olur. Məsələn, məktəblərdə informatika dərsləri əsasən nəzəri biliklərə həsr edilirdi, lakin hazırda təhsil müəssisələrinə müxtəlif proqram dillərinin öyrənilməsi və robotexnika kimi dərslər əlavə edilib. Həmçinin universitet təhsilində, yaxşı kadrların yetişdirilməsi və dünya bazarına uyğunlaşa bilmələri üçün innovasiyanın idarə edilməsi, innovativ metodlardan istifadə etmə bacarıqlarının inkişafı istiqamətində bir sıra proqramlar yaradılıb. Beləliklə, tədris mövzuları rənglənərək, tələbələr üçün bir çox sahəyə qapı açır. İnnovasiyaların təhsildə rolunu izah etmək üçün qeyd edə bilərik ki, bu gün rəqəmsal texnologiyalar məktəblərdə tədris və təlim təcrübələrini dəyişdirmək və yeni üfüqlər açmaq üçün böyük potensiala malikdir. Transformasiyaya nail olmaq problemi texnoloji maneələri aradan qaldırmaqdan daha çox yeni tədris növlərinin inteqrasiyasıdır. Rəqəmsal texnologiyalar məktəblərə tədris və təlim prosesində aşağıdakıları asanlaşdırır:

– innovativ pedaqoji modellər, məsələn, oyunlar, onlayn laboratoriyalar və real vaxt qiymətləndirməsinə əsaslanan, yüksək səviyyəli düşünmə bacarıqlarını və konseptual anlayışı inkişaf etdirir, həmçinin bir çox hallarda tələbələrin yaradıcılığını, tənqidi düşüncəsini və problem həll etmə bacarıqlarını artırır;

– uzaqdan və ya virtual onlayn laboratoriyalar laboratoriya təcrübələrini simulyasiya etməyə imkan verir və tələbələrin praktik öyrənməyə sürətli girişini təmin edir;

– beynəlxalq əməkdaşlıq, coğrafiya və formal sinif saatları maneələrini aradan qaldırır; tələbələrə digər mədəniyyətlər haqqında fikir və multikultural ünsiyyət təcrübəsi verir;

– e-təlim, açıq təhsil resursları və kütləvi açıq onlayn kurslar, əsasən, avtonom öyrənənlər üçün geniş imkanlar yaradır;

– informasiya texnologiyaları təhsil məqsədlərinə çatmaq üçün istifadə olunur. Bunlardan bəziləri ağıllı inkişaf üçün istifadə edilən tədris üsullarını əhatə etdiyi halda, bəziləri həm inkişaf, həm də səmərəliliyi artırır [5].

Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, innovativ yanaşmalar təhsil sisteminin keyfiyyətinin yüksəldilməsində əsas rol oynayır. Onlar yalnız texnoloji yeniliklər deyil, həm də pedaqoji və idarəetmə dəyişikliklərini əhatə edir. Müasir təhsil sistemi innovasiyalar olmadan inkişaf edə bilməz və gələcəkdə bu proses daha da genişlənəcəkdir.

Ədəbiyyat:

1. Məmmədov R. A. Təhsildə innovasiya və pedaqoji yanaşmaların inkişafı. *Azərbaycan Pedaqoji Universitetinin Xəbərləri*. 2019. No. 67(2). S. 45–52.

2. Hüseynova L. F. Rəqəmsal texnologiyaların təhsil keyfiyyətinə təsiri. *Gəncə Dövlət Universitetinin Elmi Əsərləri*. 2022. No.3(1). S. 78–84.

3. Əliyev E. M. Təhsil sistemində innovativ metodların tətbiqi. *Bakı Dövlət Universitetinin Elmi Xəbərləri*. 2021. No.1(4). S. 60–66.

4. Selwyn N. Education and technology: Key issues and debates. *International Journal of Educational Research*. 2016. No.79. S. 1–5. DOI: https://doi.org/10.1016/j.ijer.2016.04.004

5. UNESCO. ICT in education: A global perspective. *UNESCO Education Reports*. 2022.

SÜNİ İNTELLEKT VƏ YENİ TEXNOLOGİYALARIN TƏHSİL PROQRAMLARININ İNKİŞAFINA TƏSİRİ

Məhərrəmova Səkinə Etibar qızı, Müəllim
sekine_1989@mail.ru
Əhmədov Əhməd Tufan oğlu, Müəllim
a.ahmedov@atu.edu.az
Azərbaycan Texnologiya Universiteti

XXI əsrdə rəqəmsal transformasiya təhsilin bütün səviyyələrində dərin dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Müasir təhsil sistemində müşahidə olunan dəyişikliklər yalnız texnoloji yenilənmə ilə məhdudlaşmır; bu proses daha fundamental səviyyədə bilik istehsalı, ötürülməsi və mənimsənilməsi modellərinin transformasiyasını əhatə edir. Ənənəvi təhsil paradiqmasında bilik əsasən sabit, obyektiv və müəllim tərəfindən ötürülən resurs kimi qəbul edilirdisə, müasir yanaşmada bilik dinamik, kontekstual və sosial qarşılıqlı təsir nəticəsində formalaşan konstruksiya kimi dəyərləndirilir. Bu transformasiyanın mərkəzində isə Süni intellekt dayanır. Süni intellekt yalnız texniki infrastruktur və ya alqoritmik alət kimi çıxış etmir; o, eyni zamanda pedaqoji qərarvermə mexanizmlərinə təsir göstərən epistemoloji vasitə rolunu oynayır. Başqa sözlə, Sİ hansı biliklərin daha vacib olduğunu müəyyənləşdirmək, necə öyrədilməli olduğunu seçmək və öyrənmə nəticələrini qiymətləndirmək kimi proseslərdə aktiv iştirak edir. Bu isə təhsil proqramlarının insan mərkəzli subyektiv qərarlardan qismən çıxaraq məlumat əsaslı, analitik və proqnozlaşdırıla bilən sistemlərə çevrilməsinə gətirib çıxarır [1].

Bu kontekstdə təhsil artıq statik biliklərin ötürülməsi prosesi deyil, dinamik və adaptiv bilik ekosistemi kimi formalaşır. Belə ekosistemlərdə öyrənmə fərdi, sosial və texnoloji faktorların qarşılıqlı təsiri nəticəsində yaranır. Bu yanaşma Konstruktivizm və Konnektivizm kimi müasir öyrənmə nəzəriyyələri ilə sıx bağlıdır. Konstruktivizmə görə, öyrənən şəxs bilikləri passiv şəkildə qəbul etmir, əksinə, onları öz təcrübəsi və əvvəlki bilikləri əsasında aktiv şəkildə qurur. Bu prinsip süni intellekt əsaslı

fərdiləşdirilmiş öyrənmə sistemləri ilə üst-üstə düşür, çünki həmin sistemlər tələbənin fərdi təcrübəsini və öyrənmə trayektoriyasını nəzərə alır. Digər tərəfdən, konnektivizm rəqəmsal dövrdə biliklərin artıq fərdin daxilində deyil, şəbəkələrdə – yəni insanlar, məlumat bazaları və texnoloji platformalar arasında paylandığını vurğulayır. Bu baxımdan süni intellekt həmin şəbəkələrin idarə olunmasında, məlumatların filtrasiya edilməsində və optimal öyrənmə yollarının müəyyənləşdirilməsində əsas rol oynayır. Beləliklə, öyrənmə prosesi yalnız "nəyi bilmək" deyil, həm də "haradan və necə əldə etmək" bacarığı ilə xarakterizə olunur.

Bu transformasiya nəticəsində təhsil sistemində yeni bir paradiqma formalaşır: burada müəllim bilik ötürən əsas mənbə deyil, daha çox fasilitator və bələdçi rolunu oynayır, tələbə isə passiv qəbul edən deyil, aktiv bilik istehsalçısına çevrilir. Süni intellekt isə bu qarşılıqlı əlaqəni tənzimləyən və optimallaşdıran "görünməz arxitektor" kimi çıxış edir[2]. Təhsil proqramlarını açıq və dinamik sistem kimi nəzərdən keçirdikdə, bu sistemin bütün komponentləri bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərir və onların effektivliyi məhz bu əlaqələrin düzgün qurulmasından asılı olur. Bu baxımdan Süni intellekt həmin komponentlər arasında əlaqələndirici və tənzimləyici mexanizm kimi çıxış edir. İlkin mərhələdə – giriş (input) səviyyəsində – tələbələrə dair məlumatlar (akademik göstəricilər, öyrənmə sürəti, maraqlar və ehtiyaclar) toplanır və analiz olunur. Süni intellekt bu məlumatları emal edərək hər bir tələbənin fərdi öyrənmə profilini formalaşdırır. Bu profil növbəti mərhələyə, yəni proses (process) mərhələsinə birbaşa təsir göstərir. Burada artıq tədris metodları, istifadə olunan texnologiyalar və məzmun strukturu həmin fərdi xüsusiyyətlərə uyğun şəkildə adaptasiya olunur. Yəni proses mərhələsi giriş məlumatlarının passiv davamı deyil, onların aktiv şəkildə interpretasiyası və optimallaşdırılmasıdır. Bu qarşılıqlı təsirin nəticəsi kimi formalaşan çıxış (output) – yəni öyrənmə nəticələri və kompetensiyalar – artıq standart deyil, fərdiləşdirilmiş xarakter daşıyır. Tələbənin əldə etdiyi bilik və bacarıqlar onun ilkin göstəriciləri və tədris prosesindəki dinamik dəyişikliklərlə birbaşa əlaqəli olur. Lakin sistem bununla yekunlaşmır; əksinə, ən vacib mərhələ olan əks əlaqə (feedback) mexanizmi burada işə düşür. Əks əlaqə mərhələsində süni intellekt əldə olunan nəticələri dərin analitik üsullarla qiymətləndirir, boşluqları və problemləri

müəyyən edir və bu məlumatları yenidən sistemin girişinə ötürür. Beləliklə, dövri bir proses yaranır: çıxış yenidən girişə çevrilir və sistem özünü davamlı şəkildə təkmilləşdirir. Bu dövrilik və özünü tənzimləmə prinsipi Kibersistemlər yanaşmasının əsasını təşkil edir[3].

Adaptiv öyrənmə sistemləri, koqnitiv dəyişikliklər və immersiv texnologiyalar ayrı-ayrı istiqamətlər kimi görünsə də, əslində vahid və qarşılıqlı bağlı təhsil mexanizminin tərkib hissələridir. Bu komponentlər bir-birini tamamlayaraq daha effektiv və dərin öyrənmə mühiti yaradır. İlk olaraq adaptiv öyrənmə sistemləri ön plana çıxır. Khan Academy və Coursera kimi platformalar Maşın öyrənməsi alqoritmlərindən istifadə edərək tələbələrin bilik səviyyəsini təhlil edir, onların zəif tərəflərini müəyyənləşdirir və fərdi öyrənmə istiqamətləri formalaşdırır. Bu mərhələdə sistem yalnız məlumat təqdim etmir, həm də tələbəyə uyğun ən effektiv öyrənmə yolunu seçir. Bu fərdiləşdirilmiş yanaşma növbəti mərhələdə – koqnitiv və metakoqnitiv inkişafda özünü göstərir. Uyğunlaşdırılmış məzmun tələbənin zehni yükünü balanslaşdırır və öyrənmə prosesini daha səmərəli edir. Eyni zamanda, davamlı geribildirim mexanizmləri tələbənin öz öyrənmə prosesini dərk etməsinə və idarə etməsinə imkan yaradır. Bununla belə, həddindən artıq avtomatlaşdırma müəyyən risklər də yaradır: tələbələr hazır cavablara alışa və müstəqil düşünmə qabiliyyətləri zəifləyə bilər. Bu səbəbdən Süni intellekt həm inkişaf etdirici, həm də məhdudlaşdırıcı rol oynaya bilər. Bu prosesi tamamlayan əsas element isə immersiv texnologiyalardır. Virtual reallıq və Artırılmış reallıq vasitəsilə öyrənilən biliklər daha canlı və praktik formada təqdim olunur. Adaptiv sistemlər öyrənmə məzmununu və istiqamətini müəyyən etdiyi halda, bu texnologiyalar həmin biliklərin real təcrübəyə çevrilməsini təmin edir. Beləliklə, bu üç istiqamət arasında ardıcıl əlaqə yaranır: adaptiv sistemlər fərdi öyrənmə yolunu qurur, koqnitiv proseslər bu biliklərin mənimsənilməsini təmin edir, immersiv texnologiyalar isə onların praktik tətbiqini mümkün edir. Bu qarşılıqlı təsir nəticəsində öyrənmə prosesi daha çevik, interaktiv və effektiv xarakter alır[4].

Qiymətləndirmə yanaşmalarında baş verən yeniliklər, etik və sosial məsələlər, eləcə də gələcək təhsil modelləri bir-birindən müstəqil proseslər deyil, eyni transformasiyanın qarşılıqlı bağlı mərhələləridir. Bu əlaqəni daha aydın dərk etmək

üçün əvvəlcə qiymətləndirmə sistemindəki dəyişikliklərə, daha sonra isə bu dəyişikliklərin yaratdığı nəticələrə diqqət yetirmək vacibdir. Əvvəlcə qeyd etmək lazımdır ki, qiymətləndirmə mexanizmi əsaslı şəkildə yenidən qurulur. Ənənəvi sistemdə formativ (tədris prosesi ərzində aparılan) və summativ (yekun nəticəyə əsaslanan) qiymətləndirmə ayrı-ayrılıqda tətbiq olunurdu. Lakin Süni intellekt bu iki yanaşmanı inteqrasiya edərək fasiləsiz qiymətləndirmə modeli yaradır. Tələbənin fəaliyyəti davamlı şəkildə izlənilir və həm öyrənmə prosesi, həm də nəticə paralel olaraq qiymətləndirilir. Bu isə təhsil proqramlarının daha çevik və operativ idarə olunmasına şərait yaradır. Bu inteqrasiya növbəti mərhələnin – proqnozlaşdırıcı analitikanın – formalaşmasına zəmin yaradır. Böyük verilənlər texnologiyalarının köməyi ilə toplanan məlumatlar yalnız mövcud vəziyyəti təhlil etmir, həm də gələcək nəticələri öncədən müəyyənləşdirməyə imkan verir. Nəticədə:

- tələbələrin uğursuzluq ehtimalı əvvəlcədən müəyyən edilir
- hər bir fərd üçün risk göstəriciləri hazırlanır
- vaxtında müdaxilə tədbirləri planlaşdırılır

Beləliklə, qiymətləndirmə sadəcə nəticəni ölçən vasitə deyil, eyni zamanda idarəetmə və qərarvermə prosesinin aktiv hissəsinə çevrilir.

Bununla yanaşı, geniş məlumat istifadəsi və avtomatlaşdırılmış qərar mexanizmləri bir sıra etik və sosial problemləri də gündəmə gətirir. Məsələn, alqoritmlər mövcud verilənlərə əsaslandığı üçün Alqoritmik qərəz problemi yarana bilər və bu da sosial ədalətsizliklərin təkrar olunmasına səbəb ola bilər. Digər mühüm məsələ isə Məlumat suverenliyi ilə bağlıdır: yəni toplanan məlumatların sahibinin kim olduğu və onların hansı məqsədlərlə istifadə edildiyi [5].

Nəticə olaraq, süni intellekt və yeni texnologiyalar təhsili ənənəvi, sabit sistemdən çıxararaq daha çevik, fərdiləşdirilmiş və data əsaslı ekosistemə çevirir. Bu dəyişikliklər öyrənmə prosesini daha effektiv etsə də, etik və sosial risklərin nəzərə alınmasını da zəruri edir.

Ədəbiyyat:

1. OECD. *OECD Digital Education Outlook 2021: Pushing the frontiers with AI, blockchain and robots*. OECD Publishing. 2021.

2. Chen X., Xie H., Zou, D., Hwang G. J. Application and theory gaps during the rise of artificial intelligence in education. *Computers and Education: Artificial Intelligence.* 2020. No.1. P. 100002.

3. Williamson B., Eynon R. Historical threads, missing links, and future directions in AI in education. *Learning, Media and Technology.* 2020. No.45(3). P. 223–235.

4. Luckin R., Holmes W., Griffiths M., Forcier L. B. AI in education: Implications for policy and practice. *Pearson*. 2020 update edition.

5. Selwyn N. Education and technology: Key issues and debates. *Bloomsbury Academic*. 2021.

İNKLÜZİV TƏHSİL: SOSİAL ƏDALƏT VƏ TƏHSİL BƏRABƏRLİYİNİN TƏMİNATI

Məhərrəmova Səkinə Etibar qızı, Müəllim
Azərbaycan Texnologiya Universiteti
sekine_1989@mail.ru
Kərimli Günel Fazil qızı, Baş müəllim
Mingəçevir Dövlət Universiteti
gunel.karimli@mdu.edu.az

İnklüziv təhsil müasir təhsil sistemlərinin fundamental prinsiplərindən biri kimi bütün şagirdlərin fiziki, əqli, sosial və iqtisadi vəziyyətindən asılı olmayaraq keyfiyyətli təhsilə bərabər və maneəsiz çıxışını təmin etməyə yönəlmiş kompleks pedaqoji yanaşmadır. Bu model təhsilin yalnız müəyyən imtiyazlı və ya standart qruplar üçün deyil, cəmiyyətin bütün sosial təbəqələri üçün əlçatan olmasını əsas məqsəd kimi müəyyən edir. Bu baxımdan inklüziv təhsil sosial ədalətin təmin edilməsi və təhsil bərabərliyinin reallaşdırılmasında strateji əhəmiyyətə malik mexanizm kimi çıxış edir. İnklüziv təhsilin mahiyyəti tədris prosesinin fərdi ehtiyaclara uyğunlaşdırılması prinsipi üzərində qurulmuşdur. Bu yanaşmada hər bir şagirdin fərdi

inkişaf potensialı, öyrənmə xüsusiyyətləri və ehtiyacları nəzərə alınır, təhsil mühiti isə bu fərqliliklərə uyğun şəkildə çevik və adaptiv formada təşkil edilir. Ənənəvi inteqrasiya modelindən fərqli olaraq, inklüziv təhsil "şagirdin mövcud sistemə uyğunlaşdırılması" deyil, "təhsil sisteminin şagirdin fərdi ehtiyaclarına uyğunlaşdırılması" prinsipini əsas götürür.

Bu modelin əsas məqsədləri aşağıdakılardır:

- təhsil prosesində ayrı-seçkilik hallarının aradan qaldırılması və bərabər imkanların yaradılması
- bütün şagirdlərin təhsil resurslarına və öyrənmə imkanlarına bərabər çıxışının təmin edilməsi
- sosial inkluziyanın gücləndirilməsi və təhsil mühitində sosial inteqrasiyanın təşviqi
- hər bir fərdin fərdi potensialının maksimum səviyyədə inkişaf etdirilməsi və cəmiyyətə effektiv inteqrasiyasının təmin olunması [1].

Sosial ədalət təhsil sistemində resursların, imkanların və təhsil xidmətlərinin cəmiyyət üzvləri arasında ədalətli və bərabər prinsiplər əsasında bölüşdürülməsini nəzərdə tutan fundamental konsepsiyadır. Bu yanaşma formal bərabərlikdən daha çox real və funksional bərabərliyin təmin edilməsinə yönəlmişdir. Bu baxımdan inklüziv təhsil sosial ədalətin həyata keçirilməsinin praktiki mexanizmi kimi çıxış edir və təhsil prosesində bütün fərdlərin bərabər iştirakını təmin etməklə sosial diferensiasiyanın mənfi təsirlərini minimuma endirir. Sosial ədalətin təmin olunmasında mühüm rol oynayan əsas komponentlər sistem xarakteri daşıyır. Bunlara əlilliyi olan şəxslər üçün xüsusi təhsil və infrastruktur şəraitinin yaradılması, sosial-iqtisadi baxımdan həssas qrupların dövlət tərəfindən dəstəklənməsi, regionlararası təhsil bərabərsizliyinin azaldılması və təhsil resurslarına universal çıxış imkanlarının təmin edilməsi daxildir. Bu amillər təhsil sistemində inklüziv mühitin formalaşdırılmasına və sosial inteqrasiyanın gücləndirilməsinə xidmət edir. Təhsil bərabərliyi anlayışı isə yalnız təhsil müəssisələrinə formal giriş imkanlarını deyil, eyni zamanda təhsil prosesinin nəticələrində bərabərliyi də əhatə edir. Yəni əsas məqsəd şagirdlərin yalnız təhsilə qəbul olunması deyil, onların keyfiyyətli təhsil alaraq bərabər inkişaf imkanlarına

malik olmalarının təmin edilməsidir. Bu kontekstdə inklüziv təhsil bir sıra sistemli pedaqoji və təşkilati mexanizmlər vasitəsilə həyata keçirilir. Fərdiləşdirilmiş tədris yanaşmaları şagirdlərin fərdi öyrənmə ehtiyaclarına uyğunlaşdırılmış təhsil mühitinin formalaşdırılmasını təmin edir. Xüsusi təhsil ehtiyaclarının nəzərə alınması müxtəlif qabiliyyətə malik təhsilalanların tədris prosesinə effektiv inteqrasiyasına şərait yaradır. Psixoloji və pedaqoji dəstək mexanizmləri təhsilalanların emosional və sosial inkişafını dəstəkləyir. Tədris materiallarının əlçatan formatda təqdim olunması isə bilik və informasiya resurslarına bərabər çıxış imkanlarını genişləndirir [2].

İnklüziv təhsilin tətbiqi bir sıra ölkələrdə olduğu kimi Azərbaycanda da müxtəlif struktur və institusional maneələrlə qarşılaşır. Bu çətinliklər inklüziv təhsil modelinin səmərəli həyata keçirilməsinə təsir göstərən əsas amillər kimi qiymətləndirilir. Əsas problemlərdən biri təhsil müəssisələrinin infrastrukturunun inklüziv standartlara tam uyğunlaşdırılmamasıdır. Xüsusi ehtiyacı olan şagirdlər üçün fiziki mühitin kifayət qədər əlçatan olmaması onların təhsil prosesində tam iştirakını məhdudlaşdırır. Bununla yanaşı, müəllimlərin inklüziv təhsil sahəsində nəzəri və praktik hazırlığının yetərli səviyyədə olmaması da mühüm çətinliklərdən hesab olunur. Bu vəziyyət fərqli ehtiyaclara malik şagirdlərlə effektiv iş aparmaq imkanlarını zəiflədir. Eyni zamanda, tədris resurslarının və texniki vasitələrin məhdudluğu inklüziv təhsilin keyfiyyətinə mənfi təsir göstərən amillər sırasındadır. Xüsusi hazırlanmış tədris materiallarının çatışmazlığı və adaptiv öyrənmə vasitələrinin azlığı təhsil prosesinin inklüzivliyini məhdudlaşdırır. Bundan əlavə, ictimai maarifləndirmə səviyyəsinin aşağı olması inklüziv təhsilə dair stereotiplərin davam etməsinə və sosial qəbulun zəifləməsinə səbəb olur. Ümumilikdə, bu problemlər inklüziv təhsil sisteminin effektivliyini azaldan qarşılıqlı əlaqəli faktorlar kimi çıxış edir və onların aradan qaldırılması kompleks yanaşma tələb edir. Bu istiqamətdə Azərbaycanda inklüziv təhsilin inkişafı Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilən müxtəlif proqram və pilot layihələr vasitəsilə dəstəklənir. Bu təşəbbüslər xüsusi təhsil ehtiyacı olan uşaqların ümumi təhsil sisteminə inteqrasiyasının gücləndirilməsinə və inklüziv təhsil mühitinin formalaşdırılmasına yönəlmişdir. Son dövrlərdə həyata keçirilən islahatlar inklüziv təhsilin inkişafını sürətləndirməyə xidmət edir və inklüziv siniflərin

yaradılması, müəllimlərin bu sahə üzrə ixtisaslaşdırılması üçün təlim proqramlarının təşkili, məktəblərdə psixoloji və sosial dəstək xidmətlərinin genişləndirilməsi, həmçinin beynəlxalq əməkdaşlığın gücləndirilməsi kimi istiqamətləri əhatə edir [3].

Nəticədə, inklüziv təhsil sosial ədalət və təhsil bərabərliyinin təmin edilməsində strateji əhəmiyyətə malikdir. Bu model cəmiyyət daxilində bərabər imkanların yaradılmasına, sosial inteqrasiyanın güclənməsinə və hər bir fərdin potensialının reallaşdırılmasına xidmət edir. Effektiv inklüziv təhsil sistemi yalnız təhsil siyasətindən deyil, həm də sosial, iqtisadi və pedaqoji amillərin kompleks şəkildə idarə olunmasından asılıdır.

Ədəbiyyat:

1. Əliyeva A. R. İnklüziv təhsilin inkişafı və sosial inteqrasiya problemləri. *Azərbaycan Pedaqoji Universitetinin Xəbərləri*. 2022. No.70(1). S. 55–62.

2. Hüseynova L. M. Azərbaycanda inklüziv təhsil modelinin tətbiqi: mövcud vəziyyət və perspektivlər. *Təhsil Araşdırmaları Jurnalı*. 2021. No. 8(2). S. 31–38.

3. Quliyeva S. F. Sosial ədalət və təhsil bərabərliyi kontekstində inklüziv təhsil. *Bakı Dövlət Universitetinin Elmi Məcmuələri*. 2023. No.4(1). S. 47–54.

TƏHSİL SİSTEMLƏRİNDƏ KEYFİYYƏT FAKTORLARI

Sultanova G.İ.
Mingəçevir Dövlət Universiteti
gunay.sultanova@mdu.edu.az

Məqalədə təhsilin keyfiyyətində əsas rol oynayan amillərdən, bu sahədə mövcud olan nöqsanlardan və onların aradan qaldırılmasından bəhs edilir. Qeyd olunur ki, təhsilin qarşısında duran əsas vəzifə müasir standartlara cavab verən yüksək səviyyəli mütəxəssis hazırlığını təmin etməkdir. Bu sahədə yeni imkanlar əldə etmək üçün informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının, habelə müəllim və tələbə əməyinin stimullaşdırılmasının mühüm rolu vardır. Məqalədə respublikamızın beynəlxalq təşkilatlarla sıx əməkdaşlıq etdiyi və Azərbaycanda həyata keçirilən islahatlar

nəticəsində təhsil sisteminin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırıldığı da vurğulanır. Qeyd olunur ki, müasir təhsil bütün detalları ilə innovativ təhsildir. Tətbiq olunan interaktiv təlim üsulları, müəllimin bələdçilik fəaliyyəti, müəllim-şagird münasibətlərində yeni yanaşmalar, konseptuallığı ilə səciyyələnən kurikulum islahatı, təhsil və tədris prosesinə yeni elmi-texniki avadanlıqların tətbiqi, qiymətləndirmə islahatı və bu sahədəki yeniliklər, təhsilalanların və təhsilverənlərin məzmunca dəyişməsi, İKT-dən istifadənin daha geniş vüsət alması bütövlükdə təhsilin innovasiyalaşdırılmasına xidmət edir. Belə nəticəyə gəlinir ki, təhsilin keyfiyyəti üçün hər kəs öz üzərinə düşəni yerinə yetirməli, müasir standartlara cavab verən tədris prosesindən istifadə edilməli, eləcə də təhsilin keyfiyyətinə təsir göstərən əsas amillər – müəllimlər, valideynlər, şagirdlər, motivasiya, liderlik, mühit, tədris qiymətləndirmə metodları və tədris planı – hər zaman diqqət mərkəzində olmalıdır [1].

Ali təhsil, tədqiqat və innovasiya sosial birliyin, iqtisadi artımın və qlobal rəqabətin dəstəklənməsində mühüm rol oynayır. Avropa cəmiyyətlərinin bilik əsaslı olmaq istəyinin artması nəzərə alınmaqla, ali təhsil sosial-iqtisadi və mədəni inkişafın fundamental tərkib hissəsidir. Eyni zamanda, bacarıq və səriştələrə artan tələbat ali təhsilin bu tələbi yeni yollarla ödəməsini tələb edir Ali təhsilə daha geniş çıxış ali təhsil müəssisələri üçün getdikcə daha müxtəlif fərdi təcrübələrdən istifadə etmək üçün bir fürsətdir. Müxtəlifliyə və artan gözləntilərə cavab vermək ali təhsil müəssisələri üçün fundamental dəyişikliklər tələb edir, o cümlədən öyrənmə və tədrisə daha çox tələbə mərkəzli yanaşma, çevik təlim yollarının daxil edilməsi və rəsmi tədris planlarından kənarda əldə edilən səriştələrin tanınması [3]. Ali təhsil müəssisələrinin özləri də artan beynəlxalqlaşma, rəqəmsal təlim və yeni öyrənmə formaları da daxil olmaqla, missiyaları, təhsilin çatdırılma metodları və əməkdaşlıq baxımından daha şaxələnmiş hala gəlmişlər.

Tələbələr tərəfindən əldə edilən səriştələr və onların ali təhsil təcrübələri institusional missiyaların ön sıralarında qalsa da, keyfiyyət təminatının rolu ali təhsil sistemlərinin və müəssisələrinin bu dəyişikliklərə cavab verməsində dəstəklənməsində çox vacibdir [2].

Keyfiyyət təminatı siyasətləri tədqiqat və təlim-tədris arasındakı əlaqəni əks etdirdikdə və həm müəssisənin fəaliyyət göstərdiyi milli konteksti, həm də müəssisənin kontekstini və strateji yanaşmanı nəzərə aldıqda ən təsirli olur. Belə bir siyasət aşağıdakıları dəstəkləyir:

– keyfiyyət təminatı sisteminin təşkili;

– müəssisə rəhbərliyi, fərdi işçilər və tələbələr, eləcə də keyfiyyət təminatı üçün məsuliyyət daşıyacaq proqramlar, məktəblər, fakültələr və digər təşkilati bölmələr;

– akademik dürüstlük və azadlıq, eləcə də akademik dürüstlüyə qarşı diqqətlilik;

– tələbələrə və ya işçilərə qarşı hər hansı bir dözümsüzlük və ya ayrı-seçkilik formasından qorunma;

– xarici maraqlı tərəflərin keyfiyyət təminatında iştirakı.

Siyasət müəssisə daxilində iştiraka imkan verən bir sıra daxili keyfiyyət təminatı prosesləri vasitəsilə tətbiq olunur. Siyasətin necə tətbiq edilməsi, monitorinqi və nəzərdən keçirilməsi müəssisənin qərarıdır [6].

Keyfiyyət təminatı siyasəti subpodratçılar tərəfindən həyata keçirilən və ya digər tərəflər tərəfindən həyata keçirilən müəssisə fəaliyyətinin bütün elementlərini əhatə edir.

Yaxşı ali təhsil təcrübəsi üçün təhsil müəssisələri tələbələrin öyrənməsinə kömək etmək üçün bir sıra resurslar təmin etməlidir. Bunlar kitabxanalar, tədris müəssisələri və informasiya texnologiyaları infrastrukturu kimi fiziki resurslardan tutmuş təhsil dəstəyi, mentorlar və digər məsləhətçilər şəklində insan resurslarına qədərdir [3].

Dəstək xidmətlərinin rolu ali təhsil sistemləri daxilində və arasında tələbə mobilliyinin asanlaşdırılmasında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Təlim resurslarının və tələbə dəstəyinin bölüşdürülməsi, planlaşdırılması və təmin edilməsi zamanı geniş tələbə qruplarının (məsələn, əlilliyi olan tələbələr, eləcə də təlim keçmiş tələbələr, qiyabi, işləyən və beynəlxalq tələbələr) ehtiyacları və tələbə mərkəzli təlimə və çevik təlim və tədris metodlarına keçid nəzərə alınır [4].

Təhsildə keyfiyyətin artırılmasında digər amillərlə yanaşı motivasiyanın tətbiq edilməsi və düzgün planlaşdırmanın aparılması da zəruridir. Çünki qarşıya qoyulmuş

məqsədə nail olmaq üçün perspektiv planlaşdırma və motivasiyadan istifadə edilməsi uğurlu və məhsuldar tədris prosesinə öz töhfəsini verə bilər [5].

Ümumi təhsili, xüsusən də tədris-öyrənmə prosesini və bu prosesin əsas dəyişənləri olan tələbələrin və müəllimlərin keyfiyyətini müzakirə etmək və bu məsələlərə dair mühakimə yürütmək üçün müəyyən universal, məqbul və etibarlı meyarlara/standartlara sahib olmaq lazımdır. Çünki ilk növbədə keyfiyyət və keyfiyyət səviyyələri üçün standartlar müəyyən edilməlidir. Təhsil sistemindəki keyfiyyəti digər təhsil sistemləri ilə ölçmək, qiymətləndirmək və müqayisə etmək üçün dünyanın müxtəlif ölkələri əvvəlcə təhsil sistemlərində keyfiyyət standartlarını müəyyən edirlər. Təhsildə keyfiyyət standartlarını müəyyən etmək məqsədilə bir çox dövlət, hüquqi və hətta könüllü qurumlar və təşkilatlar mövcuddur.

Ümumi təcrübə göstərir ki, arzuolunan nəticə əldə etmək üçün tədrisin keyfiyyətində qarşılıqlı vəhdət olmalıdır. Yəni tədris prosesində təhsilin məzmunu, pedaqoji texnologiya və təhsilin keyfiyyətinə nəzarət amilləri arasında harmoniya varsa, tələb olunan keyfiyyəti təmin etmək olar.

İndiki dövrdə keyfiyyətin qorunması və idarə olunması yalnız ali təhsil müəssisələrinin deyil, həm də kolleclərin və ümumi təhsil məktəblərinin qarşılaşdığı əsas problemdir. Bu nöqteyinəzərdən istər ali məktəblərdə, istər orta-ixtisas təhsil müəssisələrində, istərsə də ümumi təhsil məktəblərində təhsilin keyfiyyəti daim diqqət mərkəzində olmalı və mühüm məsələ kimi bu işdə məsul olan şəxslər tərəfindən nəzarətdə saxlanılmalıdır.

Ölkəmizdə təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, inkişafının təmin olunması istiqamətində bir sıra ciddi addımlar atılır. Məktəbdə müasir təlim-tədris prosesinin qurulmasında həlledici faktorlardan biri olan keyfiyyətin idarə olunması məsələsinə xüsusi diqqət yetirilir. Son dövrlərdə təhsil qanunvericiliyinə edilən dəyişikliklərin əksəriyyəti cəmiyyəti düşündürən məsələlərdir. Təhsil müəssisələrində psixoloji xidmətin təşkili, fənn olimpiadalarının qaliblərinin ali təhsil müəssisələrinə müsabiqədənkənar qəbulu, təhsilverənlərin sertifikatlaşdırılması, təqvim ilinin sonunadək altı yaşı tamam olan uşaqların məktəbə müsabiqəsiz qəbulu, eləcə də birinci sinfə qəbulun sadələşdirilməsi və elektronlaşdırılması ilə bağlı Təhsil

Qanununa dəyişikliklərin edilməsi, təhsilin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması təhsilin stimullaşdırılması və vətəndaş məmnunluğuna xidmət edən əsas göstəricilərdəndir. Ümumiyyətlə, bu sahədə aparılan bütün islahatlar əhalinin keyfiyyətli təhsilə əlçatanlığını artırır və sosial müdafiəsini gücləndirir.

Ədəbiyyat:

1. Avropa ali təhsil məkanında keyfiyyət təminatı üzrə standartlar və təlimatlar (ESG). 2015.

2. Əlizadə Ə.Ə. Yeni pedaqoji təfəkkür: psixopedaqogikaya giriş. Bakı, 2008.

3. Hüseynova N. Keyfiyyətin yüksəldilməsində qiymətləndirmənin rolu. Elm və İnnovativ Texnologiyalar Jurnalı №12. Bakı, 2020. S. 39-47.

4. OECD. Education at a Glance. Paris, 2020.

5. İsmixanov M., Bəxtiyarova R. Məktəbin idarə edilməsi. Bakı, 2012.

6. Məmmədzadə R. Təhsildə keyfiyyət aparıcı istiqamətlərdən biri kimi. "Müəllim" nəşriyyatı. Bakı, 2010. 169 s.

Секція 4

АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ З ЕКОНОМІКИ І ПІДПРИЄМНИЦТВА

DEVELOPING STUDENTS' ENTREPRENEURIAL COMPETENCE IN THE FIELD OF EDUCATION, INCLUDING THE ABILITY TO PLAN, ORGANIZE AND MANAGE PROJECTS

Qurbanova Amina Muradovna
Azerbaijan State Pedagogical University

Modern education is developing in a context of dynamic socioeconomic change, requiring the training of specialists possessing not only professional knowledge but also initiative, flexible thinking, and the ability to implement new ideas. In this context, developing entrepreneurial competence in students is particularly important [1]. In education, this manifests itself in the ability to develop and implement educational projects, use resources efficiently, make management decisions, and adapt to changing professional conditions. Developing these skills enables future specialists to effectively organize the educational process and implement innovative approaches in teaching practice [2].

Entrepreneurship in education can be defined as an activity aimed at creating and implementing new educational ideas, programs, and projects aimed at improving the effectiveness of learning and developing the educational environment. Unlike traditional entrepreneurship, whose primary goal is profit, educational entrepreneurship is focused on social value, the personal development of students, and the improvement of educational processes. The key components of this competence are planning ability, organizational skills, and the ability to manage project activities [3].

Planning ability involves not only setting goals but also consistently structuring all project stages. First, the problem is analysed, and the project goal is defined, which allows for the identification of the relevant educational objective and the expected outcome. The next stage is the development of a project concept, which defines the

main idea, selects implementation methods, and formulates the expected results. Next, implementation stages are determined, including the distribution of tasks among participants, setting deadlines, and identifying the necessary resources. During the planning process, it is also important to anticipate potential risks to anticipate difficulties and methods for their resolution. The final element is monitoring project implementation and adjusting the plan, which allows for the evaluation of intermediate results and, if necessary, adjusting the implementation process [1].

Organizational skills are demonstrated by the ability to coordinate the work of participants, distribute tasks based on team competencies, and ensure effective interaction between all parties involved. Project management is an important part of entrepreneurial competence. It includes monitoring task completion, analysing intermediate results, adjusting actions as necessary, and evaluating the achieved results. Effective management minimizes risks, maintains team motivation, and ensures the achievement of specific project results. One of the most effective ways to develop students' entrepreneurial competence is through project-based activities. Through project development and implementation, students gain practical experience solving professional problems, developing independence and teamwork skills [2].

The effectiveness of project-based activities depends on a few factors. One of the most important is student motivation: interest in the project topic and an understanding of its significance increase participant engagement and foster a responsible approach to work. Equally important is the role of pedagogical support. The instructor serves not only as a source of knowledge but also as a consultant, guiding students' activities, helping to structure their work, and supporting their initiative. Interactive teaching methods, such as business games, case studies, and simulated professional situations, also contribute to the development of entrepreneurial skills [1]. These methods help students apply theory to practice, find innovative solutions, and learn to manage the educational process in a real-world setting. The following project, "Sunday Student School at the University," serves as an example. The project's goal is to create a platform where students from various faculties of the Pedagogical University can conduct free thematic and scientific classes for

schoolchildren, while simultaneously developing their teaching, organizational, and management skills within the university.

The project involves holding Sunday classes attended by the best students from various faculties. They develop and teach lessons in their respective fields or interdisciplinary master classes, while university faculty serve as mentors, consulting, and evaluating the students' work. Classes are designed for students of all ages and may include scientific experiments, interactive tasks, creative and educational games. Implementation stages: The project begins with preparation: students select lesson topics, develop a lesson plan, and coordinate them with their faculty. Students then conduct the classes independently, while faculty monitor the quality of the lessons and provide feedback. The project concludes with an analysis of results, a discussion of achievements, and rewards for students through grades, recommendations, or additional credits (at colloquiums or seminars). The project enables schoolchildren to acquire new knowledge and skills, while students develop pedagogical and managerial competencies, including the ability to plan, organize, and manage educational processes. The university gains a positive image, interfaculty collaboration is encouraged, and students gain practical experience and the opportunity to apply their knowledge in real-world educational activities.

Developing entrepreneurial competence is essential for training modern specialists. Participation in project-based activities, careful planning of all stages, and effective process management enable students to develop initiative, organizational skills, and a willingness to implement innovative educational ideas.

Literatura:

1. Slabová M. Development of Entrepreneurial Competencies of Students and Relevant Teaching Methods. Economics Working Papers. 2021. Vol. 5, No. 5. P. 5-55.

2. Sendra-Pons P., Calatayud C., Garzón D. Entrepreneurship Education: Systematic Review and Identification of Observed Gaps. Education Sciences (MDPI). 2022. Vol. 12, No. 5. P. 336.

ПОЛІТЕКОНОМІКА –ЦЕ НЕ ПОЛІТЕКОНОМІЯ

Бабайлов В.К., к.е.н., доцент
super_super-kod@ukr.net
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Аналіз економічної літератури й особистий досвід досліджень привів автора до дивовижного факту – серед чотирьох фундаментальних понять господарської діяльності – економії Гесіода, економіки Ксенофонта, політ економії Монкретьєна існує або ігнорування існування політекономіки, або помилкове ототожнення політекономії і політекономіки [1,2].

Метою доповіді й стало звернути увагу на те, що необхідне розрізняти політекономію і політекономіку, тобто ураховувати у знаннях і практиці факт, що політекономіка – це не політекономія, а окреме й виключне важливе поняття і явище.

Для цього автор вважає за необхідно надати коротку характеристику схожості і відмінності політекономії і політекономіки. А для цього автор визначає історію походження їх від відповідних понять і явищ, якими є економія і економіка.

Економія – це термін який вперше ввів Гесіод для визначення домашнього (сімейного, природного) господарства. Однак, це зовсім не означає, що економія не існувала до Гесіода. Так, в історії господарської діяльності вже таких давніх і провідних в той час країн, як Єгипет, Вавилон, Китай і Індія існували домашні господарства, як єдине ціле інженерії, економіки, адміністрації і навіть виробництва (діяльності робочих).

Політекономія походить саме від економії. Термін політекономія вперше ввів пізніше майже на дві тисячі років видатний французький дослідник, мислитель і поет Антуан де Монкретьєн. Введенням нового терміну політекономія, він намагався підкреслити важливість об’єднання всіх домашніх господарств під керівництво держави, політикума.

Слід при цьому звернути особливу увагу на те, що Монкретьєн невипадкове ввів політекономію, як походження її від економії Гесіоду, а не від економіки Ксенофонта. Монкретьєн ще не підозрював, що майбутнє належить саме не політекономії, а політекономіки. Для цього в його час ще не дозріли об'єктивні умови.

Й такий цікавий факт – здавалося б що зараз такі умови вже дозріли, однак, й як і раніше термін політекономіка не використовується, крім випадку, коли автори помилкове ототожнюють його з політекономією.

Однак, ще більш дивовижним є те, що політекономіка, тобто, економіка, в якій визначається відношення до ролі держави, вже використовується у працях Кейнса, Маршалла, Сміта, Хайєка, Ойкена, Мюллер-Армака, але без використання терміну політекономіка.

Висновок. Автору даної доповіді залишається тільки завершити введення й оцінку виключної важливості терміну і поняття політекономіка.

Література:

1.Гесіод : веб-сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/(дата звернення: 17.05.2026).

2. Антуан де Монкретьєн : веб-сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/ (дата звернення: 17.05.2026).

ЗМІСТ ІНФЛЯЦІЇ

Бабайлов В.К., к.е.н., доцент
super_super-kod@ukr.net
Пахомова Л.В., ассист.
lyudakada@gmail.com
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Зараз в економічній літературі виправлена помилкове визначення причини і сутності інфляції. Вважалося, що сутність інфляції – в підвищенні цін. Однак,

узагальнення автором доповіді результатів аналізу конкретних причин інфляції неминуче призводить до висновку про загальну, одну, основну і істинну причину інфляції, про сутність інфляції: «Інфляція - це порушення основного закону економіки (вартість визначається тільки витратами праці). Для макроекономіки цей закон вартості має таку форму, яку встановив Альфред Маршалл (1842-1924) у 1890 році [1]: це закон рівності сукупного попиту та сукупної пропозиції (СПп = СПр)». Ось порушення цього закону й є причина і сутність інфляції.

Звернемо увагу на те, що сутність надає 50% внеску в поняття.

Але існує ще такий аспект поняття як його зміст, тобто склад основних елементів. Як слідує з методики 2С70 зміст надає також значний внесок у поняття, - він складає 20% [2]. Тому визначення змісту інфляції є важливим для поширення розуміння інфляції.

Тому *метою* доповіді й стало визначення змісту інфляції.

Аналіз літературних джерел, який був проведений автором показал, що в них відсутня навіть постановка такого питання.

Спочатку автор робив невдалу спробу визначення змісту інфляції протягом декількох років у процесі проведення занять з дисципліни «Економічна теорія». При цьому була висунута гіпотеза, що у зміст інфляції входять два елементи: порушення рівності закону А. Маршалла з боку сукупного попиту і сукупної пропозиції. Тобто, вважалося, що рівність у цьому законі порушується і через зміну сукупного попиту, і через зміну сукупної пропозиції.

Однак, ця гіпотеза була відкинута, тому що у дійсності ці зміни можуть бути однакові як по величині, так й по характеру (обидва елементи можуть збільшуватися, або зменшуватися однакове). В результаті закон рівності сукупного попиту і сукупної пропозиції не порушується, й тому інфляція не настає.

У подальшому була висунута друга гіпотеза щодо визначення змісту інфляції. Й був зроблений остаточний *висновок*: зміст інфляції включає два елементи: змінність_одного елементу в законі рівності сукупного попиту та сукупної пропозиції (наприклад, СПп) і незмінність іншого (СПр).

Література:

1.Альфред Маршалл : веб-сайт. URL: https://hneu.edu.ua/vydatni-ekonomisty/alfred-marshall(дата звернення: 17.05.2026).

2 .Бабайлов В.К., Пахомова Л.М. Методологія наукових досліджень: конспект лекцій для студентів спеціальностей 051 «Економіка», 071 «Облік і оподаткування», 076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність», 073 «Менеджмент». Х.:ХНАДУ, 2022. 56с.

ЩОДО СТАНОВЛЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ ВИМІРЮВАННЯ ВАРТОСТІ ЯК ОСНОВИ ВИКЛАДАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Бабайлов В.К., к.е.н., доцент
super_super-kod@ukr.net
Пахомова Л.В., ассист
lyudakada@gmail.com
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Як свідчить практика і знання економіки важливішим її аспектом є вартість. Вартість – це виключне складне і унікальне явище і поняття, яке створено тільки людиною; у іншої природі вартість не існує. Воне є ключовим поняттям саме економіки; саме вартість, однакова, рівна вартість двох продуктів, або послуг, або ресурсів є *умовою* їх обміну.

При всіх недоліках обмін, а точніше тільки *практика обміну* існувала завжди, зі самого початку людської цивілізації.

Недосконалими були і уявлення, знання про вартість, про обмін, про економіку. Тому *метою* даної доповіді є визначення етапів становлення концепції вимірювання вартості.

Як свідчить історія економіки і економічної думки розуміння вартості, як обов'язкової *умови* обміну, відбулося у IV-III століттях до н.е., в епоху

Античності у працях великих вчених, державних діячів Індії і Греції, якими є відповідно Каутілья і Ксенофонт.

При цьому перший крок, перший етап осмислення знань про вартість було зроблене в "*Артхашастрі*" – стародавній праці видатного державного діяча стародавньої Індії брахманом Каутілья [1]. При цьому він використовував не термін «вартість», а «багатство». Він стверджував ще задовго до Адама Сміта, що багатство (вартість) визначається витратами праці. Й хоча це був величезний крок у формуванні знань про вартість, але Каутілья все ж таки не зрозумів, як *вимірювати* вартість і витрати праці. Для обміну потрібне саме не стільки визначення джерела вартості, скільки *вимірювання величини вартості*. Тому обмін теоретично, *знаннєво Каутілья* не обґрунтував у повному обсягу. Тому, очевидно, невипадкове те, що Каутілья не використовує термін економіка, сутністю якої є організація всіх аспектів вартості, і особливо виміру вартості, і тільки рівність якої двох продуктів, послуг здійснює можливим їх обмін.

І навпаки, інша величезна особистість Давньої Греції Ксенофонт основну увагу звертає не на джерело створення вартості – не на витрати праці в процесі виробництва, але на місце створення істинної вартості – на ринок, на обмін. Він стверджує, що істинна вартість – це «мінова цінність», як він називав мінову вартість [2].

Виходячи з думок Ксенофонта неможливо планувати вартість *нового* продукту, - він ще не вироблений, а тому не може бути ***вимірена*** його точна вартість до ринку, до обміну!

Тому й після Ксенофонта залишалася невирішеною проблема економіки – вимір вартості через вимір витрат праці. Ця проблема залишалася майже дві тисячі років, тобто, від IV-III століть до н.е., аж до початку XX століття.

Саме в цей час третя величезна особистість Фредерік Уінслоу Тейлор пропонує і впроваджує у практику економіки саме вимір витрат праці (а значить у вимір вартості). Він вперше пропонує і впроваджує у практику виміряти величину витрат праці їх *часом*: він розробляє методологію і технологію нормування витрат праці за допомогою точних засобів, – методик фотографії і

хронометражу. Більш він створює цілу тарифну систему, яка ураховує не тільки *час* витрат праці, але й *якість* цих витрат.

Висновки:

– Каутілья в «Артхашастрі» визначив головне – джерело, витоки вартості, як витрати праці. Але він не вирішив важливу проблему – як вимірювати вартість створеного продукту, послуги, ресурсу.

– Ксенофнт в «Економікос», на відміну від Каутільї, вирішив проблему виміру точної вартості – вона визначається не при виробництві продукту, а за межами виробництва, при обміну продукту. Однак, це не дає можливість планувати і вимірювати точну величину вартості *нового* продукту.

– Саме Ф. Тейлор вирішив всі аспекти виміру вартості – він розробив методологією і технологією *нормування* витрат праці.

Література:

1. Артхашастра : веб-сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki (дата звернення: 03.11.2025).

2. Ойкономікос : веб-сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki (дата звернення: 03.11.2025).

РОЗВИТОК SOFT SKILLS У ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ЯК СУЧАСНИЙ ОСВІТНІЙ ПРІОРИТЕТ

Деділова Т.В., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет
dedilova@ukr.net
Юрченко О.В., к.е.н., доцент
Сумський національний аграрний університет
ou_8211@ukr.net

У сучасних умовах розвитку суспільства та трансформації ринку праці особливого значення набуває проблема розвитку soft skills у здобувачів освіти.

Роботодавці дедалі більше звертають увагу не лише на рівень професійної підготовки фахівців, але й на їхню здатність ефективно комунікувати, працювати в команді, адаптуватися до змін, критично мислити та приймати рішення в нестандартних ситуаціях. Саме тому розвиток soft skills розглядається як один із ключових пріоритетів сучасної освіти та важлива складова формування конкурентоспроможного фахівця.

Soft skills являють собою комплекс універсальних соціальних, комунікативних та особистісних навичок, які забезпечують ефективну взаємодію людини у професійному та суспільному середовищі. До найбільш важливих soft skills належать комунікабельність, емоційний інтелект, лідерство, креативність, критичне мислення, тайм-менеджмент, стресостійкість, здатність до самоорганізації та роботи в команді [1]. На відміну від професійних компетентностей, які можуть змінюватися залежно від спеціальності чи технологічного розвитку, soft skills мають універсальний характер і залишаються актуальними у різних сферах діяльності.

Сучасна система освіти поступово переходить від традиційної моделі передачі знань до компетентнісного підходу, орієнтованого на формування практичних навичок та особистісного розвитку здобувачів освіти. У зв’язку з цим важливого значення набуває впровадження інноваційних методів навчання, які сприяють розвитку soft skills. До таких методів належать проєктне навчання, кейс-методи, ділові ігри, тренінги, дискусії, командні проєкти та інтерактивні форми роботи. Їх використання дозволяє створити освітнє середовище, у якому здобувачі освіти можуть розвивати навички комунікації, співпраці, вирішення проблем та прийняття рішень.

Особливу роль у розвитку soft skills відіграють цифрові технології та онлайн-комунікації, які стали невід’ємною частиною сучасного освітнього процесу. Використання цифрових платформ, сервісів для командної роботи, відеоконференцій та інтерактивних інструментів сприяє розвитку цифрової грамотності, навичок дистанційної взаємодії та ефективної організації діяльності.

Важливим аспектом розвитку soft skills є створення сприятливого освітнього середовища, яке підтримує ініціативність, творчість та самореалізацію здобувачів освіти. Значний вплив на формування таких навичок мають позааудиторна діяльність, участь у наукових гуртках, волонтерських проєктах, студентському самоврядуванні, конкурсах, тренінгах. Саме практична діяльність дозволяє здобувачам застосовувати отримані навички у реальних ситуаціях та формувати готовність до професійної діяльності.

Отже, розвиток soft skills у здобувачів освіти є важливим напрямом модернізації сучасної освіти та необхідною умовою підготовки конкурентоспроможних фахівців. Формування універсальних навичок сприяє професійній мобільності, успішній адаптації до змін та ефективній взаємодії у сучасному суспільстві. Інтеграція розвитку soft skills в освітній процес дозволить підвищити якість освіти та забезпечити підготовку фахівців, здатних успішно діяти в умовах динамічного соціально-економічного середовища.

Література:

1. Шевченко І. А., Шелевер О. В., Маркова В. В. Розвиток soft skills у здобувачів освіти як запорука успішної професійної діяльності. *Інноваційна педагогіка*. 2024. №72. С. 269-272. DOI https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/72.54.

НОВІ КОМПЕТЕНЦІЇ ВИКЛАДАЧІВ ЕКОНОМІЧНИХ ДИСЦИПЛІН В УМОВАХ ЗМІН, ЩО ВІДБУВАЮТЬСЯ В ЕКОНОМІЦІ

Кудрявцев В.М., к.е.н., доцент
Бабій А.С., аспірант
Харківський національний автомобільно-дорожній університет
slavkudr@ukr.net

Проблема дослідження, порушена в цій статті, є актуальною для підготовки викладачів економічних дисциплін в умовах змін в економіці.

Економіка являє собою сферу господарської діяльності; сукупність соціальних взаємодій, що формуються в процесі виробництва, обміну, розподілу, споживання товарів і послуг. Така діяльність призводить до постійного відтворення благ, необхідних для існування людей і сучасного світу в цілому.

Також економіку сприймають і як науку, що займається дослідженням закономірностей, особливостей, процесів, пов'язаних з виробництвом, розподілом, споживанням товарів і послуг. Економіка є як основним, так і додатковим об'єктом для прикладних і теоретичних наукових досліджень, що стосуються не тільки економічних аспектів, а й політичних, соціальних, культурних та інших сфер.

Економіка відіграє важливу роль у житті сучасного суспільства. Вона дозволяє людям забезпечувати всі необхідні економічні блага, передбачає та допомагає уникнути негативних наслідків різних рішень. Також вона впливає на розвиток суспільства та якість його життя, а також мотивує людей використовувати ресурси раціонально. Адже раціональне управління особистими фінансами – вічна проблема людей не тільки в Україні, але й у всьому світі загалом. Це комплексний, рутинний і щоденний процес, який вимагає великої залученості та терпіння.

Викладач економічних дисциплін – це вчитель, який займається навчанням і розвитком розуміння економічних компетенцій, теорій і застосувань у студентів. Він допомагає їм здобути теоретичні знання, практичні вміння та навички, необхідні для успішного застосування економічних норм. Він спеціалізується в різних галузях економічної науки, що дозволяє йому глибше вивчати конкретні аспекти економіки та передавати отримані знання студентам. Щоб бути успішним викладачем економіки, необхідно володіти системними науковими знаннями у своїй галузі та вміти ефективно викладати матеріал. Викладачі економічних дисциплін формують у студентів фінансову освіченість, яка сприяє поліпшенню якості життя та зниженню невизначеності.

Економічна освіта є затребуваною серед учасників економічної сфери – керівників, менеджерів, підприємців, економістів, аналітиків, фінансистів тощо.

Саме тому вона користується великою популярністю та попитом на ринку освітніх послуг.

Наразі вся освіта пристосована до індустріального суспільства та його потреб. Цей процес базується на передачі стандартного досвіду та знань.

Новий уклад відрізняється постійно мінливими умовами, що вимагають перепідготовки та креативності працівника. Тому вимоги цифрової економіки та чинної освіти розрізняються (Таблиця 1).

Таблиця 1 – Порівняння вимог цифрової економіки та чинної освіти

Індустріальна епоха	Компетенції нової економіки	Постіндустріальна епоха
Виокремлення розумових здібностей, емоційний аспект	Емоційний аспект	Велика увага до емоційного розвитку
Неприйняття інформаційних технологій	Розвиток ІТ	Велика увага до інформаційної грамотності, впровадження ІТ-технологій у навчальний процес
Увага не враховується в освітньому процесі	Управління увагою	Освітні програми спираються на розвиток уваги
Споживання природних ресурсів	Екологічність	Вбудовування екологічної свідомості Привчання до усвідомленого споживання
Шаблонне виконання завдань, стандартні дії	Креативність Уміння підлаштовуватися під нестандартні завдання	Велика увага до вирішення нестандартних завдань Швидке прийняття рішень
Індивідуальне вирішення шаблонних завдань. Скасування взаємодопомоги	Робота в колективі Співпраця	Акцент на командну роботу Командний пошук кращих рішень
Будь-яке відхилення від стандарту в навчальному процесі заборонено	Особисте формування стратегій навчання	Особистий вибір шляху розвитку

Ці невідповідності дуже яскраво простежуються на ринку праці, адже компетенції випускників навчальних закладів не відповідають вимогам роботодавців та потребам цифрової економіки. Тому важливо переглянути всю систему промислової освіти та перебудувати її під нову економіку.

Сучасні викладачі економічних дисциплін повинні розвивати такі ключові компетенції, щоб ефективно готувати студентів до викликів і можливостей, пов’язаних зі змінами в економіці:

1. Цифрова грамотність: володіння сучасними інформаційно-комунікаційними технологіями, включаючи використання аналітичних програм, онлайн-ресурсів та платформ для дистанційного навчання.

2. Міждисциплінарність: вміння інтегрувати знання з різних галузей (соціологія, психологія, екологія тощо) для більш глибокого аналізу економічних явищ.

3. Критичне мислення: здатність аналізувати, оцінювати та інтерпретувати інформацію, формулювати обґрунтовані висновки та рішення на основі доступних даних.

4. Навички аналізу даних: вміння працювати з великими обсягами даних, застосовувати статистичні методи та інструменти для оцінки економічних показників і трендів.

5. Комунікативні навички: ефективне донесення складних економічних ідей та концепцій як усно, так і письмово, включаючи навички презентації та ведення дискусій.

6. Адаптивність та гнучкість: здатність швидко адаптуватися до нововведень в освітньому середовищі та потреб студентів, а також до нових тенденцій в економіці.

6. Інноваційне мислення: прагне пристосуватися до пошуку нових методів та підходів у навчанні. Розробка креативних рішень для підвищення залученості студентів.

7. Етична відповідальність: розуміння та підтримка етичних принципів в економіці. Розгляд питань сталого розвитку та соціальної відповідальності.

8. Управління проєктами: навички планування, організації та реалізації навчальних проєктів, спрямованих на практичне застосування економічних знань.

9. Уміння працювати в команді: здатність ефективно взаємодіяти як з колегами, так і зі студентами для реалізації спільних освітніх ініціатив.

Викладання економічних дисциплін вимагає особливого підходу, що враховує як складності предмета, так і інтереси студентів. Ось кілька

рекомендацій щодо ефективних методів викладання:

Інтерактивні методи:

1. Використовувати групові обговорення та дебати, щоб студенти могли обмінюватися думками та аналізувати різні економічні концепції.

2. Застосовувати кейси (навчальні приклади) з реальної практики, які дозволять студентам застосовувати теорію на практиці.

Використання технологій:

1. Застосовувати мультимедійні ресурси, такі як презентації, відео та онлайн-курси, щоб зробити матеріал більш наочним і доступним.

2. Впроваджувати симуляції та ігрові методи, наприклад, біржові симулятори, щоб студенти могли керувати віртуальними активами та приймати економічні рішення в умовах невизначеності.

Критичне мислення:

1. Заохочувати студентів аналізувати та критикувати існуючі економічні теорії та моделі. Це допоможе розвивати їхні аналітичні та критичні навички.

2. Включати в курс актуальні економічні питання, щоб студенти могли бачити значущість матеріалу, що вивчається.

Проєктна робота: задавати студентам дослідницькі проєкти, де вони зможуть заглибитися у специфічні теми та презентувати свої результати перед класом. Це розвиває дослідницькі навички та вміння презентувати інформацію.

Персоналізація навчання:

1. Прислухатися до інтересів студентів та адаптувати зміст курсу. Це може включати вибір тем для обговорень або досліджень, які пов’язані з їхніми кар’єрними планами.

2. Проводити регулярні опитування щодо того, які теми або формати навчання були б для них найцікавішими.

Міждисциплінарний підхід: пов'язуйте економічні дисципліни з іншими галузями знань, такими як політика, історія або соціологія, щоб показати учням, як економіка взаємодіє з іншими науками.

Зворотний зв'язок:

1. Регулярно надавайте студентам зворотний зв'язок щодо їхніх робіт та участі в заняттях, щоб вони знали, де вони досягають успіху, а де потрібно покращитися.

2. Організовувати сесії питань і відповідей, щоб студенти могли ставити запитання щодо складних тем і отримувати роз’яснення.

Практичне застосування:

1. Запрошувати практиків та експертів у галузі економіки для проведення лекцій або семінарів, щоб студенти могли побачити, як теоретичні знання застосовуються на практиці.

2. Організовувати екскурсії на підприємства або до установ, де студенти могли б спостерігати, як працюють економічні концепції в реальному секторі.

3. Дотримуючись цих рекомендацій, викладачі можуть створити більш продуктивне та цікаве навчальне середовище для студентів, які вивчають економічні дисципліни.

На закінчення можна зробити висновок, що в сучасних умовах, коли економіка швидко змінюється, викладачі економічних дисциплін повинні пристосовуватися до нових реалій і вимог. Розглянувши всі необхідні нові компетенції, можна зробити висновок, що особливу увагу потрібно приділити міждисциплінарному підходу, зробити акцент на цифровізації. Важливо розвивати такі навички, як: робота в команді, критичне мислення, креативність тощо. Також важливо звернути увагу на методи, які допоможуть навчити студентів, що будуть цікаві роботодавцям. І які підтримуватимуть безперервність освіти, адже саме вона є ключовою метою нової економіки.

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО НАВЧАННЯ: АКТИВНІ МЕТОДИ У ВИКЛАДАННІ ЕКОНОМІЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Кудрявцев В.М., к.е.н., доцент
Макаренко С.П., аспірант
Харківський національний автомобільно-дорожній університет
slavkudr@ukr.net

В умовах стрімкого розвитку суспільства та бурхливого технологічного прогресу використання активних методів навчання в системі середньої професійної освіти стає особливо важливим. Сучасні студенти, які мають інше сприйняття інформації та доступ до різноманітних освітніх ресурсів, вимагають від навчальних закладів відповідності сучасним стандартам. Перехід від застарілих методів, заснованих на механічному запам'ятовуванні, до активних підходів, орієнтованих на взаємодію, дослідження та співпрацю, стає необхідним для підготовки фахівців, здатних успішно адаптуватися до змін на ринку праці.

Сучасні студенти, яких часто відносять до покоління Z, мають унікальні характеристики, включаючи активне використання цифрових технологій та розвинені навички критичного мислення. З огляду на їхній високий рівень взаємодії з інформацією через інтернет та соціальні мережі, традиційні освітні методики, засновані на пасивному засвоєнні знань, втрачають свою ефективність. Активні методи навчання передбачають активну участь студентів у навчальному процесі, що сприяє не тільки більш ефективному засвоєнню теоретичних знань, а й розвитку практичних навичок, необхідних для вирішення реальних завдань.

Сучасна освіта все більше звертає увагу на активні методи навчання, оскільки вони допомагають у розвитку у студентів навичок, необхідних для успішної роботи в умовах динамічного ринку праці. Важливість активних методів у навчанні зумовлена тим, що в умовах глобалізації та технологічних перетворень потрібна не лише теоретична підготовка, а й практичні навички.

Студенти повинні володіти компетенціями, які допоможуть їм не тільки керувати власним бізнесом, але й адаптуватися до нових викликів, знаходячи інноваційні рішення у сфері підприємництва.

Основна проблема полягає в недостатній ефективності традиційних методів навчання, які часто не дозволяють повністю розкрити потенціал студентів і підготувати їх до реалій бізнесу. У цьому контексті вивчення активних методів навчання стає не тільки бажаним, але й обов'язковим кроком до поліпшення якості освіти в цій сфері. Методи, такі як проєктне навчання, кейс-стаді, рольові ігри та інші інтерактивні форми, дозволяють студентам не тільки освоїти теоретичні концепції, але й застосувати їх на практиці, розвиваючи навички критичного мислення та творчі здібності.

Згідно з визначенням, активні методи навчання являють собою способи, які активно стимулюють пізнавальну діяльність студентів, забезпечуючи їх залученість та взаємодію з навчальним матеріалом.

Активні методи навчання – це підходи, спрямовані на створення активного освітнього процесу та залучення учнів до різноманітних форм взаємодії. Особливо в контексті середньої професійної освіти, вони можуть значно поліпшити якість освітнього процесу, наприклад, у галузі економіки. Ці методи відрізняються тим, що в них включені елементи співпраці, інтерактивності та практичного застосування, що, у свою чергу, сприяє розвитку у студентів ключових компетентностей.

Однією з найважливіших переваг активних методів є їхня здатність активно залучати студентів до навчального процесу. На відміну від традиційного підходу, де переважає лекційний матеріал і студенти, як правило, залишаються в пасивній ролі, активні методи спонукають учасників активно долучатися до навчальних дискусій, працювати в командах над проєктами або вирішувати конкретні завдання. Це робить освітній процес більш динамічним і захоплюючим, сприяє кращому засвоєнню матеріалу, а також розвиває навички критичного мислення, аналізу та синтезу.

Крім того, такі методи допомагають учням застосовувати теоретичні

знання на практиці. У галузі економіки це має особливе значення, завдяки чому формуються важливі практичні навички, такі як аналіз даних, створення фінансових моделей та оцінка інвестиційних проєктів. Наприклад, під час роботи з бізнес-кейсами студенти вчяться приймати обґрунтовані рішення, спираючись на дані, що суттєво зміцнює їхню професійну підготовку.

Впровадження активних методів навчання в освітній процес у середовищі середньої професійної освіти є значущим кроком до поліпшення якості навчального процесу. Ці педагогічні практики спрямовані не тільки на передачу теоретичних знань, а й на розвиток практичних умінь, що особливо актуально в умовах сучасних освітніх вимог.

Однак на шляху реалізації активних методів навчання виникають значні перешкоди. Однією з основних проблем є недостатня підготовка педагогів. Викладачі часто стикаються з труднощами в адаптації традиційних підходів до більш динамічних активних методів. Для цього потрібен перехід від класичної моделі лекцій до формату спільного викладання та менторства, що вимагає значних зусиль для освоєння нових освітніх технологій.

Ще одним серйозним викликом є обмеженість часу в рамках навчального курсу. Активні методи вимагають більш ретельного та тривалого опрацювання навчального матеріалу, що нерідко призводить до нестачі часу для охоплення всіх необхідних тем. Це стає особливо складним в умовах обмеженого навчального часу та щільного розкладу, перешкоджаючи реалізації таких активних форм навчання, як проєктні роботи, групові заняття та дослідницька діяльність.

Крім того, різний рівень підготовки учнів у змішаних групах може стати додатковою складністю. Викладачам важливо вміти модифікувати свої підходи, щоб забезпечити рівні освітні можливості для всіх студентів. Це вимагає великої педагогічної майстерності та гнучкості у застосуванні різних навчальних методів.

Нарешті, матеріально-технічні обмеження навчальних закладів також становлять серйозну проблему. Недостатня наявність ресурсів, таких як сучасні

мультимедійні технології та доступ до Інтернету, створює додаткові бар'єри на шляху впровадження інноваційних освітніх практик. Це може безпосередньо впливати на рівень залученості учнів та їхню мотивацію до навчання.

Отже, хоча активні методи навчання мають величезний потенціал для поліпшення якості середньої професійної освіти, їх успішне впровадження залежить від подолання низки викликів. Викладачі повинні вдосконалюватися професійно, долаючи бар'єри часу та адаптуючи методи навчання відповідно до рівня підготовки студентів і ресурсних можливостей навчального закладу. Складнощі, що стоять на заваді активному навчанню, вимагають комплексного підходу, що включає розвиток інфраструктури освітніх закладів та постійний розвиток педагогічних компетентностей.

Активні навчальні практики, зокрема проєктне навчання та ділові ігри, створюють атмосферу повної залученості до освітнього процесу. Ці методи не лише сприяють сприйняттю інформації студентами, а й створюють сприятливі умови для її практичного застосування та взаємодії з іншими студентами й викладачами, що значно стимулює освітню мотивацію. У кінцевому підсумку, така форма навчання розвиває критичне мислення, творчі здібності та навички комунікації, що значно підвищує професійну готовність майбутніх фахівців.

Крім іншого, активні методи навчання відповідають запитам сучасного суспільства, в якому вміння працювати в команді та адаптуватися до мінливих обставин відіграють найважливішу роль. Ці методи також сприяють підвищенню інклюзивності та різноманітності в навчальному процесі, створюючи рівні умови для всіх студентів. Таким чином, інтеграція активних методів у середню професійну освіту не просто модернізує процес передачі знань, а й перетворює його на живий та інтерактивний обмін, що відповідає вимогам сучасного суспільства.

Сукупність фактів і висновків дозволяє стверджувати, що впровадження активних методів на практичних заняттях істотно підвищує рівень компетентності студентів, підтверджуючи їхню ефективність.

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ З ЕКОНОМІКИ І ПІДПРИЄМНИЦТВА

Мордовцев О.С., к.е.н., доцент
Клименко І.В., аспірант
Харківський національний автомобільно-дорожній університет
acmordov@gmail.com

Актуальні аспекти підготовки фахівців з економіки та підприємництва в 2026 році пов'язані з низкою проблем і тенденцій, що вимагають уваги в освітній сфері. Серед ключових напрямків можна виділити:

Формування компетенцій в області технологічного підприємництва. Важливо занурювати студентів в аспекти технологічного підприємництва, щоб підвищити їх готовність стати підприємцями після закінчення вузу або в майбутньому. Для цього в навчальні плани бакалаврату за напрямом «Економіка» рекомендується включати дисципліни або розділи, орієнтовані на формування компетенцій у сфері технологічного підприємництва. Викладання таких дисциплін повинно здійснюватися як викладачами, які пройшли навчання з аспектів технологічного підприємництва, так і представниками бізнесу.

Практико-орієнтованість навчання. Потрібне поєднання теоретичних знань з практичними навичками, необхідними для ведення бізнесу. Це може включати:

–використання цифрових технологій (віртуальної та доповненої реальності для моделювання бізнес-сценаріїв);

– впровадження курсів, присвячених новим технологіям (штучний інтелект, блокчейн «зелені» технології), а також сучасним глобальним і національним тенденціям у сфері науки і техніки;

– реалізацію мережевих програм підготовки, в тому числі для підготовки до технологічної підприємницької діяльності;

– відкриття магістерських програм за участю бізнесу для поглибленого вивчення специфіки галузей економіки та ринків.

Взаємодія з бізнесом та індустріальними партнерами. Вищі повинні формувати практико-орієнтоване середовище підготовки студентів до створення та розвитку бізнесу. Це може досягатися за рахунок участі у великих державних програмах і проєктах. Також важливо залучати компетентних викладачів, у тому числі з досвідом підприємницької діяльності, для подачі практико-орієнтованого матеріалу.

Узгодження освітніх програм з професійними стандартами. Існує проблема недостатньої чіткості професійних стандартів, які не завжди орієнтують вищі на формування затребуваних у абітурієнтів і роботодавців освітніх програм з економічних спеціальностей. Потрібно вирівнювання пропорцій між світоглядними, математичними, економічними і фундаментальними дисциплінами з урахуванням вузькоспрямованих спеціалізацій випускників.

Формування лідерських і підприємницьких якостей. Хоча ці якості певною мірою є вродженими, вони формуються і відточуються в процесі отримання профільної освіти. Майбутній підприємець повинен володіти знаннями розрахункових економічних технологій, навичками в організаційно-управлінській сфері, знанням чинного законодавства і розумінням тенденцій розвитку суспільства і держави.

Таким чином, ці аспекти вимагають комплексного підходу, що включає оновлення навчальних програм, посилення практико-орієнтованості навчання, активну взаємодію з бізнесом і розвиток додаткових програм підтримки підприємництва.

ЯКІСТЬ ОСВІТИ ЯК ІНДИКАТОР РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Мордовцев О.С., к.е.н., доцент
Чудик В.В., аспірант
Харківський національний автомобільно-дорожній університет
acmordov@gmail.com

Сьогодні якість і зміст освіти залишаються ключовими індикаторами розвитку освітньої системи, при цьому акцент зміщується на комплексні оцінки, технологічну трансформацію, персоналізацію і зв'язок з потребами ринку праці.

Індикатори якості включають наступні. а саме:

Освітні результати. Оцінюються через результати навчання, професійне самовизначення і результати виховання. Ключовим елементом є ступінь досягнення освітніх результатів, які забезпечують успішну соціалізацію в швидко розвивається суспільстві і підготовку до подальшого навчання.

Кадровий потенціал. Враховуються компетентність викладачів, їх кваліфікація і забезпеченість науково-педагогічними кадрами.

Освітнє середовище. Аналізуються електронне інформаційно-освітнє середовище, матеріально-технічне забезпечення, психологічний клімат.

Цифрова готовність. Включає швидкість інтернету, доступ до сучасних освітніх платформ, використання цифрових інструментів у навчанні.

Функціональна грамотність. Здатність здобувачів застосовувати знання на практиці, зокрема: вирішувати завдання, аналізувати лекційний матеріал тощо.

Соціалізація здобувачів. Включає в себе вміння працювати в команді, лідерські якості, готовність до участі в суспільному житті. Використовуються дані про участь у молодіжних організаціях та волонтерських рухах.

Таким чином, якість та зміст освіти повинні розглядатися як динамічні категорії, що потребують комплексного підходу, що включає оцінку результатів, оновлення навчальних програм, технологічну модернізацію та врахування потреб суспільства та ринку праці.

УДОСКОНАЛЕННЯ НАВЧАЛЬНИХ ПЛАНІВ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ЕКОНОМІСТІВ ОСВІТНЬОГО РІВНЯ «МАГІСТР»

Непран А. В., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет
nepranxtei@gmail.com

Незважаючи на складні економічні умови господарської діяльності підприємств та установ, попит на економістів демонструє стійку тенденцію до зростання. Так, кількість вакансій економістів за даними Єдиного порталу вакансій в Харківській області становила 72, в Полтавській – 33. Попит представлений як державними підприємствами, так і комерційними. Зокрема, до підприємств, які пред'являли попит на економістів в Харківській області, ТОВ «Наргус», Харківський котельно-механічний завод, PrimaTerra, ТОВ «Ремдес». Заробітна плата, яку пропонують підприємства, коливалась від 20 000 грн в ТОВ «PrimaTerra» до 16 000 гр нв ТОВ «Харківський автомобільний завод».

Аналіз попиту на економістів дозволив визначити основні професійні здібності та навички, якими повинен володіти майбутній економіст (табл. 1).

Таблиця 1 - Основні обов'язки економіста на підприємствах

Професія	Обов'язки
Економіст	Відповідає за економічний аналіз і планування діяльності підрозділів, розрахунок собівартості продукції, фінансовий аналіз та прогнозування. Крім того, економіст може брати участь у розробці та впровадженні нових технологій, які дозволяють оптимізувати витрати та збільшити ефективність виробництва.
Економіст з бухгалтерського обліку та економічного аналізу	Ведення бухгалтерського та податкового обліку, нарахування заробітної плати працівникам підприємства, підготовка квартальної та річної звітності.
Економіст планово-економічного відділу	Економічні та фінансові питання, калькуляції витрат на майбутній час. Виконує розрахунки з матеріальних, трудових і фінансових витрат, необхідних для виробництва і реалізації продукції, освоєння нових видів продукції, прогресивної техніки та технології.
Економіст планово-економічного відділу	Складання основних та додаткових управлінських звітів. Підготовка даних для розробки нормативів та цільових

Професія	Обов'язки
	показників для планування. Участь у внесенні змін до управлінського обліку, створенні нових звітів. Складання різних зведених звітів, підготовка даних на запит керівництва.
Економіст на склад	Складає кошторисну калькуляцію. Готує вихідні дані для складання проектів перспективних і річних планів, програм виробничо-господарської діяльності та соціального розвитку підприємства.

На основі даних табл. 1 можна зробити висновок, що однією із основних навичок та компетенцій, якими повинен володіти майбутній економіст, є планування витрат та вміння складати фактичні та планові калькуляції. Це пов'язано з тим, що дані про планування та калькулювання продукції використовуються при складанні фінансових планів, в ціноутворенні, при визначенні фінансових результатів, при прийнятті рішень щодо розширення випуску або зняття з виробництва окремих видів продукції. Виконання цих компетенцій потребує глибоких теоретичних знань з планування та калькулювання продукції.

Аналіз навчальних планів підготовки економістів освітнього рівня «магістр» засвідчив, що окремої дисципліни, яка б забезпечила формування таких компененцій, не має. В той же час дана тема розглядається на ОПП підготовки «бакалавр» за дисциплінами «Економіка підприємства» [1] та «Бізнес-планування» [2]. Зокрема, з дисципліни «Бізнес-планування» цій темі присвячено 2 год. Проте тема планування та калькулювання продукції є однією із найскладніших тем щодо діяльності підприємств. Майбутній економіст повинен мати глибокі теоретичні знання з сутності та класифікації витрати, володіти методикою калькулювання продукції, вміти здійснювати планування собівартості продукції. Так, планування собівартості продукції вимагає вміння сладати кошториси непрямих витрат, розподіляти витрати допоміжних цехів між продукцією основних цехів, володіти методами розподілу витрат та ін. При цьому у кожній галузі використовуються особливі методи калькулювання.

В сучасних умовах обсяг годин за даними дисциплінами не достатній та не дозволяє забезпечити глибокі знання з даної провідності сфери роботи майбутніх економістів.

Для вирішення цієї проблеми пропонуємо включити в навчальний план підготовки студентів освітнього рівня «магістр» за економічними спеціальностями дисципліну «Планування та калькулювання продукції». Зокрема, цю дисципліну за спеціальністю D7 “Торгівля» можна здійснити за рахунок заміни дисципліни «Венчурне підприємництво». Дисципліна «Венчурне підприємництво» забезпечує знання з венчурного фінансування стартап-проєктів, проте на нинішньому етапі попит на таких фахівців є незначним. Тому заміна даної дисципліни, на наше глибоке переконання, забезпечить більш профільну та глибоку підготовку студентів економічного напрямку освітнього рівня «магістр».

Література:

1. Економіка підприємства: підручник / під заг. ред. д.е.н., проф. Ковальської Л. Л. та Кровов’язюка І. В. Київ: Видавничий дім «Кондора», 2020. С. 543.

2. Іванілов О. С. Економіка підприємства: підруч. *[для студ. вищ. навч. закл*.]. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: ЦУЛ, 2019. 714.

РОЗВИТОК ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО МИСЛЕННЯ У ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

Нестеренко В.Ю., к.е.н., доцент

Бабій В.С., здобувач PhD

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

valentinaonisiforova@gmail.com

У сучасних умовах глобалізації, цифрової трансформації та економічної нестабільності особливої актуальності набуває підготовка

конкурентоспроможних фахівців, здатних швидко адаптуватися до змін і приймати ефективні рішення. Одним із важливих напрямів модернізації освіти є розвиток підприємницького мислення у здобувачів освіти. Формування підприємницьких компетентностей сприяє розвитку ініціативності, відповідальності, креативності та здатності до самореалізації в професійній діяльності.

Підприємницьке мислення - це система знань, навичок, цінностей та особистісних якостей, які дозволяють людині бачити можливості, генерувати нові ідеї, брати відповідальність за власні рішення та ефективно діяти в умовах ризику й невизначеності. Воно передбачає не лише здатність до створення власного бізнесу, а й уміння творчо підходити до розв’язання професійних завдань у будь-якій сфері діяльності.

Сучасна освіта дедалі більше орієнтується на компетентнісний підхід, у межах якого важливе місце займає формування підприємницької компетентності. Здобувачі освіти повинні не лише отримувати теоретичні знання, а й навчатися застосовувати їх на практиці, працювати в команді, аналізувати ринкові ситуації та приймати обґрунтовані рішення.

Одним із ефективних способів розвитку підприємницького мислення є використання практикоорієнтованих методів навчання. До них належать бізнес-симуляції, проєктна діяльність, кейс-методи, тренінги, ділові ігри та стартап-проєкти. Такі форми роботи сприяють розвитку критичного мислення, комунікативних навичок, лідерських якостей та здатності працювати в умовах конкуренції.

Важливу роль у формуванні підприємницького мислення відіграють цифрові технології. Використання онлайн-платформ, цифрових інструментів, фінансових симуляторів та освітніх ресурсів дозволяє зробити навчальний процес більш інтерактивним і наближеним до реальних умов сучасного бізнес-середовища. Крім того, цифровізація освіти відкриває нові можливості для розвитку самостійності та навичок самоосвіти.

Особливого значення розвиток підприємницького мислення набуває в умовах сучасних соціально-економічних викликів. Економічна нестабільність, швидкі зміни на ринку праці та потреба у створенні нових робочих місць вимагають від молоді готовності до інноваційної діяльності та підприємницької ініціативи. Саме тому освітні заклади повинні створювати умови для розвитку творчого потенціалу здобувачів освіти та формування в них активної життєвої позиції.

Не менш важливим є професійний розвиток педагогів, які мають володіти сучасними методиками навчання та бути здатними мотивувати здобувачів освіти до підприємницької діяльності. Викладач у сучасному освітньому середовищі виступає наставником і фасилітатором, який допомагає студентам розвивати власні ідеї та реалізовувати їх на практиці.

Отже, розвиток підприємницького мислення у здобувачів освіти є важливою складовою модернізації сучасної освіти. Формування підприємницьких компетентностей сприяє підготовці активних, ініціативних та конкурентоспроможних фахівців, здатних ефективно діяти в умовах сучасного ринку праці. Використання інноваційних методів навчання, цифрових технологій та практикоорієнтованого підходу створює умови для формування творчої особистості, готової до професійної самореалізації та безперервного розвитку.

ФІНАНСОВА ГРАМОТНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПІДПРИЄМЦІВ

Нестеренко В.Ю., к.е.н., доцент
Войтович А.В., здобувач вищої освіти
Харківський національний автомобільно-дорожній університет
valentinaonisiforova@gmail.com

В сучасних умовах ринкової економіки, високої конкуренції та швидких змін фінансового середовища особливої актуальності набуває формування фінансової грамотності у здобувачів освіти. Для майбутніх підприємців цей компонент є не просто додатковою навичкою, а базовою складовою професійної підготовки. Саме рівень фінансової грамотності значною мірою визначає успішність ведення бізнесу, здатність приймати обґрунтовані економічні рішення та ефективно управляти ресурсами.

Фінансова грамотність - це сукупність знань, умінь і навичок, що дозволяють людині ефективно управляти власними фінансами, розуміти економічні процеси, аналізувати фінансову інформацію та приймати раціональні рішення у сфері грошових відносин. Для майбутніх підприємців вона охоплює також навички планування бізнес-бюджету, оцінювання ризиків, управління інвестиціями та оптимізації витрат.

У процесі професійної підготовки фінансова грамотність виступає основою формування економічного мислення. Здобувачі освіти повинні навчитися не лише теоретичних основ економіки, а й практичного застосування фінансових інструментів. Це включає складання бізнес-планів, аналіз прибутковості проєктів, розуміння податкової системи та принципів функціонування фінансових ринків.

Важливим аспектом є розвиток здатності до фінансового планування. Майбутній підприємець повинен уміти прогнозувати доходи і витрати, оцінювати ефективність інвестицій та приймати рішення в умовах фінансової

невизначеності. Саме ці навички дозволяють мінімізувати ризики та забезпечити стабільний розвиток бізнесу.

Сучасна освіта активно інтегрує цифрові технології у процес формування фінансової грамотності. Використання фінансових симуляторів, онлайн-платформ, електронних банківських сервісів та аналітичних інструментів дозволяє зробити навчання більш практичним і наближеним до реальних умов підприємницької діяльності. Це сприяє кращому засвоєнню матеріалу та розвитку практичних навичок.

Не менш важливим є формування відповідального ставлення до фінансів. Майбутні підприємці повинні розуміти значення етичного ведення бізнесу, прозорості фінансових операцій та дотримання законодавчих норм. Це формує довіру до бізнесу та сприяє його довгостроковому успіху.

Окрему роль у розвитку фінансової грамотності відіграють викладачі, які виступають не лише джерелом знань, а й наставниками, що допомагають здобувачам освіти застосовувати теоретичні знання на практиці. Використання кейс-методів, бізнес-ігор та проєктного навчання значно підвищує ефективність освітнього процесу.

Отже, фінансова грамотність є невід’ємною складовою професійної підготовки майбутніх підприємців. Вона забезпечує формування економічного мислення, навичок фінансового планування та здатності приймати обґрунтовані рішення. Інтеграція фінансової грамотності в освітній процес сприяє підготовці конкурентоспроможних фахівців, здатних ефективно діяти в умовах сучасної економіки та успішно реалізовувати власні підприємницькі проєкти.

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ КОРПОРАТИВНИХ СЕКРЕТАРІВ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ФОНДОВОГО РИНКУ

П’янов С.В., здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
Науковий керівник: Ставерська Т.О., канд. екон. наук, доцент
Державний біотехнологічний університет

Сучасний етап розвитку економіки України супроводжується активною цифровізацією фінансового сектору, а також й трансформацією механізмів корпоративного управління. Ці процеси безпосередньо впливають на діяльність фондового ринку. Разом із розвитком електронних сервісів, дистанційної взаємодії, цифрового документообігу змінюються й вимоги до професійної підготовки фахівців у сфері економіки та підприємництва. Саме тому питання формування нових професійних компетентностей набуває особливої актуальності. Окреме місце у цій системі посідає корпоративний секретар акціонерного товариства. Його діяльність уже давно не обмежується організаційними функціями. У сучасних умовах корпоративний секретар бере участь у забезпеченні інформаційної прозорості товариства, взаємодії з акціонерами, організації дистанційних загальних зборів, контролі за дотриманням корпоративних процедур тощо [1]. Це вимагає поєднання економічних, управлінських, правових та цифрових знань. Розвиток ринків капіталу та впровадження нових механізмів корпоративного управління сприяють суттєвому ускладненню професійної діяльності таких фахівців [2]. Крім того, сучасна модель корпоративного управління дедалі більше орієнтується на міжнародні стандарти прозорості, цифрової взаємодії та захисту прав інвесторів [3]. У таких умовах питання підготовки корпоративних секретарів потребує нового підходу. Традиційної економічної освіти вже недостатньо. Необхідним стає формування міждисциплінарних компетентностей, які пов’язані із цифровими технологіями, корпоративним правом, комплаєнсом, електронним управлінням тощо.

В українському законодавстві корпоративний секретар розглядається як важливий елемент системи корпоративного управління акціонерного товариства. Особливо це стало помітним після оновлення законодавства про акціонерні товариства та ринки капіталу [1; 2]. На даний момент корпоративний секретар забезпечує взаємодію між акціонерами, наглядовою радою, виконавчим органом та іншими учасниками корпоративних відносин. На практиці саме ця посадова особа часто відповідає за підготовку загальних зборів акціонерів, розкриття інформації, супровід корпоративної документації.

Цифровізація фондового ринку значно змінила характер цієї роботи. Більшість корпоративних процедур поступово переходять у дистанційний формат. Це стосується електронного голосування, використання цифрових платформ, електронної ідентифікації, обміну документами в електронній формі тощо. Тому корпоративний секретар повинен володіти навичками роботи з цифровими системами, а також розуміти особливості функціонування сучасної електронної інфраструктури фондового ринку.

Важливе значення мають також питання інформаційної безпеки. Під час дистанційної взаємодії виникають ризики витоку інформації, технічних збоїв, порушення прав акціонерів. Тому діяльність корпоративного секретаря дедалі більше пов’язується не лише з організаційною роботою, а також й з контролем за дотриманням цифрових процедур. Крім цього, сучасний корпоративний секретар має орієнтуватися у вимогах комплаєнсу та принципах належного корпоративного управління. Кодекс корпоративного управління прямо підкреслює важливість прозорості, підзвітності, а також належної комунікації між органами товариства [3].

Цифрова трансформація фондового ринку сприяє появі нових вимог до професійної підготовки корпоративних секретарів. Сьогодні недостатньо володіти лише базовими знаннями у сфері корпоративного права або економіки підприємства. Практична діяльність потребує більш ширшого набору компетентностей. На нашу думку, до основних з них можна віднести наступні:

1. Цифрова грамотність. Корпоративний секретар повинен вміти працювати з електронними системами документообігу, сервісами дистанційного голосування, платформами електронної взаємодії з акціонерами тощо. У багатьох випадках саме корпоративний секретар координує проведення дистанційних загальних зборів акціонерів.

2. Правовий аналіз. Законодавство у сфері ринків капіталу активно змінюється. Відповідно, фахівець повинен дуже оперативно орієнтуватися у нових нормативних вимогах та корпоративних процедурах [1].

3. Комунікаційні навички. Корпоративний секретар постійно взаємодіє з акціонерами, інвесторами, членами наглядової ради, стейкхолдерами, а також представниками різних регуляторних органів. Через це важливими стають навички професійної комунікації та кризового реагування.

4. Комплаєнс-компетентності. Корпоративний секретар має розуміти механізми запобігання конфлікту інтересів, правила розкриття інформації, внутрішні процедури контролю. Частина таких вимог прямо закріплена у нормативних документах Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку [4].

Фактично формується новий тип фахівця, який знаходиться на стику економіки, права, цифрових технологій, корпоративного менеджменту. На нашу думку, саме це і визначає специфіку сучасної професійної підготовки корпоративних секретарів.

Попри поступовий розвиток корпоративного законодавства, система професійної підготовки корпоративних секретарів в Україні все ще перебуває на етапі формування. У більшості закладів вищої освіти відсутні окремі освітні компоненти, присвячені цифровому корпоративному управлінню або діяльності корпоративного секретаря. Часто підготовка майбутніх фахівців здійснюється фрагментарно. Студенти отримують окремі знання з економіки, менеджменту чи права, але не бачать їх комплексного взаємозв’язку. У результаті цього випускники не завжди готові до практичної роботи в умовах цифрового фондового ринку. Певною проблемою залишається й швидкість змін у

нормативному регулюванні. Освітні програми не завжди встигають адаптуватися до нових вимог законодавства та практики корпоративного управління. Особливо це стосується питань електронної взаємодії, дистанційних зборів акціонерів, цифрових механізмів розкриття інформації тощо.

Разом із цим існують й позитивні тенденції. Поступово зростає увага до розвитку міждисциплінарних освітніх програм. Все більше значення приділяється цифровим компетентностям, практичній підготовці та вивченню міжнародних стандартів корпоративного управління. Дуже перспективним напрямом є також посилення співпраці між закладами вищої освіти та професійними учасниками фондового ринку. Це дозволить поєднати теоретичну підготовку з практичними навичками роботи у сфері корпоративного управління.

Висновки. Цифрова трансформація фондового ринку суттєво впливає на зміст професійної діяльності корпоративних секретарів. Сучасний фахівець у цій сфері повинен поєднувати економічні, правові, управлінські та цифрові компетентності. У зв'язку з цим змінюються також й підходи до професійної підготовки таких спеціалістів. Традиційні освітні моделі вже не повністю відповідають потребам сучасного ринку капіталу. Особливого значення набуває міждисциплінарний характер навчання, а також й орієнтація на практичні цифрові навички. На нашу думку, подальший розвиток системи підготовки корпоративних секретарів має враховувати тенденції цифровізації корпоративного управління, розвиток електронних сервісів, необхідність забезпечення інформаційної безпеки на фондовому ринку. Саме це сприятиме формуванню конкурентоспроможних фахівців для сучасної економіки України.

Література:

1. Про акціонерні товариства: Закон України від 27 лип. 2022 р. № 2465-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20#Text (дата звернення: 09.05.2026).

2. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: Закон України від 19.06.2020 № 738-IX/ URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/738-20#Text (дата звернення: 09.05.2026).

3. Кодекс корпоративного управління: ключові вимоги і рекомендації, затверджений Рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 12.03.2020 року № 118. URL: https://www.nssmc.gov.ua/wp-content/uploads/2020/03/corporate-governance-code_final_ukr.pdf (дата звернення: 09.05.2026).

4. Вимоги до корпоративного секретаря акціонерного товариства: Рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 28.09.2023 р. № 1089. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1089863-23#Text (дата звернення: 09.05.2026).

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Прокопенко М.В.
Бондар С.Г.
Харківський національний автомобільно-дорожній університет
nvprokopenko@gmail.com

Сучасний розвиток України супроводжується складними економічними, соціальними та політичними процесами, які суттєво впливають на функціонування системи вищої освіти. В умовах глобалізації, цифровізації економіки, інтеграції у європейський освітній простір та воєнних викликів особливої актуальності набуває проблема підготовки висококваліфікованих фахівців економічного профілю. Саме економічна освіта відіграє важливу роль у формуванні кадрового потенціалу держави, здатного забезпечувати ефективний розвиток підприємств, установ та економіки загалом.

У сучасних умовах економічна освіта повинна не лише забезпечувати

передачу системи теоретичних знань, а й формувати у здобувачів практичні навички, аналітичне мислення, здатність до прийняття управлінських рішень та адаптації до змін ринкового середовища. Водночас сучасна система економічної освіти в Україні стикається з низкою проблем, що ускладнюють процес підготовки конкурентоспроможних фахівців [1].

Однією з ключових проблем є невідповідність окремих освітніх програм сучасним вимогам ринку праці. Динамічний розвиток економіки, зміни у сфері підприємництва та впровадження новітніх технологій вимагають постійного оновлення змісту навчання. Проте в окремих випадках освітні програми залишаються надмірно теоретизованими та недостатньо орієнтованими на практичну діяльність. Це призводить до ситуації, коли випускники мають достатній рівень теоретичної підготовки, але відчувають труднощі під час вирішення реальних професійних завдань.

Важливою проблемою залишається також недостатній рівень взаємодії закладів вищої освіти з роботодавцями та представниками бізнес-середовища. Саме співпраця з підприємствами дозволяє враховувати актуальні потреби ринку праці, удосконалювати освітні програми та забезпечувати здобувачам можливість набуття практичного досвіду. У сучасних умовах роботодавці дедалі більше очікують від молодих фахівців готовності до практичної діяльності, володіння сучасними методами економічного аналізу та здатності працювати в умовах невизначеності.

Суттєвий вплив на розвиток економічної освіти мають процеси цифровізації. Використання цифрових технологій, електронних платформ та інформаційно-аналітичних систем змінює підходи до організації освітнього процесу. Сучасний економіст повинен володіти навичками роботи з великими обсягами інформації, електронними ресурсами, програмними продуктами для аналізу даних та фінансового планування. У зв’язку з цим виникає необхідність інтеграції цифрових компетентностей у систему професійної підготовки економістів [2].

Складні умови воєнного стану також суттєво впливають на

функціонування системи економічної освіти в Україні. Частина закладів вищої освіти була змушена перейти до дистанційного або змішаного формату навчання, що потребувало швидкої адаптації викладачів і здобувачів до нових умов організації освітнього процесу. Водночас саме кризові умови сприяли активнішому впровадженню цифрових технологій та розвитку дистанційної освіти.

Попри існуючі проблеми, економічна освіта в Україні має значні перспективи розвитку. Одним із перспективних напрямів є удосконалення компетентнісного підходу до підготовки фахівців. Сучасна система освіти має орієнтуватися не лише на формування знань, а й на розвиток професійних компетентностей, необхідних для практичної діяльності. Йдеться насамперед про аналітичні, комунікативні, управлінські та дослідницькі компетентності.

Важливим напрямом розвитку є посилення практичної складової освітнього процесу. Розширення співпраці з підприємствами, залучення практиків до проведення занять, організація стажувань та виробничої практики сприятимуть підвищенню якості професійної підготовки майбутніх економістів.

Суттєве значення має і розвиток науково-дослідної діяльності здобувачів. Участь у конференціях, наукових гуртках, конкурсах студентських робіт та підготовка наукових публікацій сприяють формуванню аналітичного мислення, дослідницьких навичок та здатності до самостійного пошуку рішень [3].

Таким чином, сучасна економічна освіта в Україні перебуває в умовах активної трансформації. Наявні проблеми пов’язані з необхідністю оновлення змісту навчання, посилення практичної підготовки, розвитку цифрових компетентностей та адаптації освітнього процесу до сучасних викликів. Водночас існуючі тенденції створюють значні перспективи для модернізації системи економічної освіти та підвищення якості підготовки фахівців.

Подальший розвиток економічної освіти в Україні має ґрунтуватися на поєднанні сучасних освітніх технологій, практико-орієнтованого підходу та активної взаємодії закладів вищої освіти з бізнес-середовищем. Лише за таких умов можливо забезпечити підготовку конкурентоспроможних економістів,

здатних ефективно працювати в умовах сучасної економіки та сприяти розвитку держави.

Література:

1. Міщенко Л. І. Практична підготовка здобувачів економічної освіти в сучасних умовах. *Вісник економічної науки України*. 2023. № 1. С. 144–149.

2. Петренко С. В., Олійник Н. М. Цифрові технології у системі економічної освіти : монографія. Дніпро : Університет митної справи та фінансів, 2022. 304 с.

3. Шевченко І. Ю. Трансформація економічної освіти в умовах сучасних викликів. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Економіка. 2024. Вип. 1 (63). С. 88–94.

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ЕКОНОМІКИ У ПРОЦЕСІ ОЦІНКИПОТЕНЦІАЛУ РОЗВИТКУ АВТОТРАНСПОРТНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Прокопенко М.В.

Геліна А.І.

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

nvprokopenko@gmail.com

Сучасний розвиток економіки України супроводжується складними трансформаційними процесами, які охоплюють практично всі сфери господарської діяльності. Особливо відчутними ці зміни є для транспортної галузі, яка функціонує в умовах високої конкуренції, економічної нестабільності, логістичних ризиків та необхідності постійної адаптації до нових ринкових умов. У таких обставинах зростає потреба у фахівцях економічного профілю, здатних здійснювати комплексний аналіз діяльності підприємств, оцінювати перспективи їхнього розвитку та приймати ефективні управлінські рішення.

В сучасних умовах роботодавці висувають підвищені вимоги до рівня професійної підготовки випускників закладів вищої освіти. Від майбутніх

економістів очікують не лише ґрунтовних теоретичних знань, а й уміння працювати з економічною інформацією, аналізувати показники діяльності підприємств, оцінювати ризики, прогнозувати тенденції розвитку та формувати обґрунтовані пропозиції щодо підвищення ефективності діяльності суб'єктів господарювання. Саме тому проблема формування професійних компетентностей здобувачів економічної освіти набуває особливої актуальності.

Важливе місце у професійній підготовці майбутніх економістів займає вивчення діяльності реальних підприємств та аналіз їхнього потенціалу розвитку. Для транспортної галузі це питання має особливе значення, оскільки автотранспортні підприємства функціонують в умовах постійних змін ринкового середовища, високої вартості ресурсів, коливання попиту на транспортні послуги та необхідності забезпечення конкурентоспроможності. Саме тому оцінка потенціалу розвитку підприємств автотранспорту може виступати ефективним інструментом формування професійних компетентностей майбутніх економістів.

Потенціал розвитку підприємства є складною економічною категорією, яка характеризує можливості підприємства щодо забезпечення стабільного функціонування, підвищення ефективності діяльності та досягнення стратегічних цілей. Для автотранспортних підприємств потенціал розвитку охоплює виробничі, фінансові, кадрові, інноваційні та організаційні складові. Аналіз таких складових дозволяє майбутнім економістам формувати системне уявлення про особливості функціонування підприємства та взаємозв'язок між різними напрямами його діяльності [1].

В процесі оцінювання потенціалу розвитку автотранспортних підприємств здобувачі економічної освіти отримують можливість застосовувати теоретичні знання на практиці. Це сприяє формуванню аналітичного мислення, розвитку навичок роботи з економічною інформацією та здатності здійснювати комплексний аналіз діяльності підприємства. Робота з фінансовою звітністю, статистичними показниками, виробничими характеристиками та економічними коефіцієнтами дозволяє студентам краще розуміти механізми функціонування підприємств та особливості прийняття управлінських рішень.

Однією з ключових професійних компетентностей сучасного економіста є здатність до аналітичної діяльності. У процесі дослідження потенціалу розвитку підприємства здобувачі навчаються аналізувати фінансовий стан, оцінювати рентабельність, визначати рівень ліквідності та платоспроможності, виявляти фактори впливу на результати господарської діяльності. Такі навички мають важливе значення для подальшої професійної діяльності, оскільки сучасний економіст повинен уміти швидко обробляти інформацію та приймати обґрунтовані рішення.

Важливим напрямом формування професійних компетентностей є розвиток навичок стратегічного мислення. Оцінювання потенціалу розвитку підприємства передбачає не лише аналіз поточного стану, а й визначення перспектив подальшого розвитку. Майбутні економісти повинні вміти оцінювати конкурентні переваги підприємства, прогнозувати зміни ринкового середовища та розробляти пропозиції щодо підвищення ефективності діяльності. Саме тому дослідження автотранспортних підприємств дозволяє формувати здатність до стратегічного аналізу та планування.

Суттєве значення у підготовці майбутніх економістів має формування дослідницьких компетентностей. У процесі аналізу потенціалу розвитку підприємства здобувачі навчаються формулювати мету дослідження, визначати завдання, обирати методи аналізу та узагальнювати отримані результати. Крім того, така діяльність сприяє розвитку навичок самостійного пошуку інформації, критичного мислення та наукового підходу до вирішення економічних проблем.

В умовах сучасної цифровізації економіки особливого значення набуває використання інформаційних технологій у процесі підготовки майбутніх економістів. Аналіз діяльності автотранспортних підприємств передбачає роботу з електронними таблицями, інформаційно-аналітичними системами, програмами фінансового аналізу та статистичними базами даних. Використання таких інструментів дозволяє підвищити якість професійної підготовки та сформувати у здобувачів навички роботи з сучасними цифровими ресурсами.

Не менш важливим є формування комунікативних компетентностей. У

процесі підготовки аналітичних звітів, презентації результатів досліджень та обговорення проблем розвитку підприємств здобувачі навчаються аргументовано висловлювати власну думку, обґрунтовувати висновки та працювати у колективі. Для сучасного економіста такі навички мають важливе значення, оскільки професійна діяльність передбачає постійну взаємодію з керівництвом підприємств, колегами та партнерами [2].

Важливою складовою професійної підготовки є використання практико-орієнтованого підходу до навчання. Саме аналіз діяльності реальних автотранспортних підприємств дозволяє забезпечити тісний зв’язок між теоретичною підготовкою та практичними потребами ринку праці. Участь здобувачів у дослідженні діяльності підприємств сприяє підвищенню мотивації до навчання та формує більш глибоке розуміння майбутньої професійної діяльності.

Особливого значення набуває здатність майбутніх економістів працювати в умовах невизначеності та кризових явищ. Воєнний стан, зміни логістичних маршрутів, зростання витрат на паливо та нестабільність ринку транспортних послуг суттєво впливають на діяльність автотранспортних підприємств. Саме тому аналіз потенціалу розвитку підприємств у сучасних умовах дозволяє формувати у здобувачів навички оцінювання ризиків та прийняття рішень у складних економічних ситуаціях.

Одним із важливих напрямів формування професійних компетентностей є розвиток здатності до інноваційного мислення. Сучасні автотранспортні підприємства змушені впроваджувати нові технології, удосконалювати логістичні процеси, оптимізувати витрати та підвищувати ефективність управління. У процесі дослідження потенціалу розвитку підприємств здобувачі отримують можливість аналізувати сучасні тенденції розвитку транспортної галузі та формувати пропозиції щодо впровадження інноваційних рішень [3].

Суттєву роль у професійній підготовці майбутніх економістів відіграє виконання курсових та кваліфікаційних робіт, пов’язаних із діяльністю реальних підприємств. Саме під час виконання таких досліджень здобувачі мають

можливість комплексно застосовувати набуті знання та навички, аналізувати економічні показники та формувати практичні рекомендації. Крім того, виконання науково-дослідних робіт сприяє розвитку самостійності, відповідальності та професійної ініціативності.

Важливим аспектом підготовки сучасних економістів є формування здатності до безперервного професійного розвитку. У сучасних умовах економічне середовище швидко змінюється, що вимагає постійного оновлення знань та вдосконалення професійних навичок. Саме дослідницька та аналітична діяльність у процесі оцінювання потенціалу розвитку підприємств формує у здобувачів потребу до самонавчання та професійного самовдосконалення.

Таким чином, оцінка потенціалу розвитку автотранспортних підприємств є важливим інструментом формування професійних компетентностей майбутніх економістів. У процесі такої діяльності здобувачі отримують можливість поєднувати теоретичну підготовку з практичним аналізом діяльності реальних підприємств, розвивати аналітичне та стратегічне мислення, формувати дослідницькі та комунікативні компетентності. Практико-орієнтований підхід до підготовки фахівців сприяє підвищенню якості економічної освіти та забезпечує підготовку конкурентоспроможних фахівців, здатних ефективно працювати в сучасних умовах розвитку транспортної галузі.

Подальший розвиток системи економічної освіти має бути спрямований на розширення співпраці закладів вищої освіти з підприємствами транспортної галузі, удосконалення методів практичної підготовки здобувачів та активніше впровадження сучасних інформаційних технологій у навчальний процес. Саме поєднання фундаментальної економічної підготовки та практичного аналізу діяльності підприємств створює умови для формування висококваліфікованих фахівців, здатних забезпечувати ефективний розвиток автотранспортних підприємств у сучасних умовах.

Література:

1. Бойко О. В. Економіка автотранспортних підприємств : навч. посіб. Київ: ЦУЛ, 2022. 276 с.

2. Гринько А. С., Мельник В. П. Формування професійних компетентностей здобувачів економічної освіти : монографія. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2023. 318 с.

3. Коваленко І. М. Оцінювання потенціалу розвитку підприємств транспортної галузі в сучасних умовах. *Економіка та держава*. 2024. № 5. С. 112–118.

РОЛЬ ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ У ФОРМУВАННІ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОГО ЕКОНОМІСТА

Прокопенко М.В.
Чувайлова Л.М.
Харківський національний автомобільно-дорожній університет
nvprokopenko@gmail.com

Сучасний етап розвитку економіки характеризується високим рівнем динамічності, постійними структурними змінами та посиленням конкуренції на ринку праці. В умовах глобалізації, економічної нестабільності та швидкого оновлення технологій особливої актуальності набуває проблема підготовки фахівців, здатних ефективно працювати у складному професійному середовищі. Для сфери економіки та підприємництва це питання є надзвичайно важливим, оскільки діяльність економіста безпосередньо пов’язана з аналізом економічних процесів, прийняттям управлінських рішень, оцінкою ризиків та адаптацією до змін зовнішнього середовища.

Роботодавці дедалі більше звертають увагу не лише на рівень теоретичних знань випускників, а й на їхню здатність застосовувати набуті знання на практиці. Саме тому практична підготовка стає одним із ключових елементів формування конкурентоспроможного фахівця економічного профілю. Наявність практичних навичок дозволяє майбутньому економісту швидше адаптуватися до професійної діяльності, ефективніше виконувати посадові обов’язки та приймати

обґрунтовані управлінські рішення [1].

Практична підготовка є невід'ємною складовою освітнього процесу у закладах вищої освіти. Вона спрямована на закріплення теоретичних знань, формування професійних компетентностей та набуття практичного досвіду, необхідного для майбутньої професійної діяльності. Важливість практичної підготовки зумовлюється тим, що економічна діяльність має прикладний характер і вимагає від фахівця не лише знання економічних категорій та закономірностей, а й уміння використовувати їх у конкретних виробничих і управлінських ситуаціях.

Однією з основних проблем сучасної економічної освіти є певний розрив між теоретичною підготовкою та практичними потребами роботодавців. У багатьох випадках випускники володіють достатнім рівнем теоретичних знань, однак мають труднощі із застосуванням цих знань у реальних умовах діяльності підприємств. Це знижує рівень їхньої конкурентоспроможності на ринку праці та ускладнює процес професійної адаптації. Саме тому заклади вищої освіти мають приділяти особливу увагу розвитку практичної складової освітнього процесу.

Практична підготовка майбутніх економістів реалізується через різні форми організації навчальної діяльності. До них належать виробнича практика, навчальна практика, виконання практичних і ситуаційних завдань, аналіз конкретних економічних ситуацій, підготовка бізнес-проєктів, участь у науково-практичних конференціях, стажування та співпраця з підприємствами. Використання таких форм роботи дозволяє студентам отримати уявлення про особливості функціонування сучасних підприємств, структуру управління, організацію фінансової діяльності та механізми прийняття економічних рішень.

Особливе значення у формуванні конкурентоспроможного економіста має виробнича практика. Саме під час проходження практики студенти отримують можливість ознайомитися з реальною діяльністю підприємств, проаналізувати особливості організації економічної роботи, навчитися працювати з документацією та інформаційними системами. Практика сприяє розвитку

професійної відповідальності, самостійності та навичок командної роботи. Крім того, вона дозволяє студентам оцінити власний рівень підготовки та визначити напрями подальшого професійного розвитку.

Важливою складовою практичної підготовки є використання кейс-методу та ситуаційного аналізу. Аналіз реальних або наближених до реальних економічних ситуацій дозволяє студентам формувати навички аналітичного мислення, оцінювання ризиків та пошуку оптимальних шляхів вирішення проблем. Робота з кейсами сприяє розвитку здатності приймати рішення в умовах невизначеності, що є надзвичайно важливим для сучасного економіста.

Суттєву роль у підготовці майбутніх економістів відіграє також використання сучасних інформаційних технологій та спеціалізованих програмних продуктів. Практичне використання таких інструментів у процесі навчання дозволяє підвищити рівень професійної підготовки студентів та забезпечити їхню готовність до роботи в сучасному бізнес-середовищі.

Не менш важливим аспектом практичної підготовки є розвиток комунікативних навичок та здатності працювати у колективі. Діяльність економіста передбачає постійну взаємодію з керівництвом підприємства, працівниками різних структурних підрозділів, клієнтами та партнерами. Саме тому майбутній фахівець повинен уміти аргументовано висловлювати власну думку, презентувати результати роботи, брати участь у колективному обговоренні та ефективно працювати в команді. Формуванню таких навичок сприяють групові проєкти, ділові ігри та презентації [2].

В сучасних умовах значного поширення набуває компетентнісний підхід до організації освітнього процесу. Його сутність полягає не лише у передачі певного обсягу знань, а й у формуванні здатності застосовувати ці знання на практиці. Для майбутніх економістів особливо важливими є професійні, аналітичні, інформаційні та комунікативні компетентності. Практична підготовка створює необхідні умови для формування таких компетентностей та сприяє підвищенню якості професійної освіти [3].

Важливу роль у забезпеченні ефективності практичної підготовки відіграє

співпраця закладів вищої освіти з підприємствами та організаціями. Така взаємодія дозволяє враховувати актуальні потреби ринку праці, удосконалювати зміст освітніх програм та забезпечувати студентам можливість проходження практики в реальних умовах професійної діяльності. Крім того, представники бізнесу можуть брати участь у проведенні практичних занять, тренінгів та майстер-класів, що сприяє підвищенню практичної спрямованості навчання.

В умовах воєнного стану та економічної нестабільності проблема підготовки конкурентоспроможних економістів набуває особливого значення. Сучасний фахівець повинен бути здатним швидко адаптуватися до змін, приймати ефективні рішення в кризових умовах та забезпечувати стійкість діяльності підприємств. Саме тому практична підготовка має орієнтуватися не лише на формування професійних знань і навичок, а й на розвиток гнучкості мислення, стресостійкості та здатності працювати в умовах невизначеності.

Таким чином, практична підготовка є одним із визначальних чинників формування конкурентоспроможного економіста. Вона забезпечує зв’язок між теоретичними знаннями та реальною професійною діяльністю, сприяє формуванню професійних компетентностей, розвитку аналітичного мислення та набуттю практичного досвіду. Ефективна організація практичної підготовки дозволяє підвищити якість економічної освіти та забезпечити підготовку фахівців, здатних успішно працювати в сучасних умовах розвитку економіки.

Подальше удосконалення системи практичної підготовки майбутніх економістів має передбачати розширення співпраці закладів вищої освіти з роботодавцями, впровадження сучасних методів навчання, активніше використання практико-орієнтованих технологій та адаптацію освітніх програм до потреб сучасного ринку праці. Лише за умови поєднання ґрунтовної теоретичної бази та ефективної практичної підготовки можливе формування висококваліфікованого, мобільного та конкурентоспроможного фахівця економічного профілю.

Література:

1. Андрущенко В. П. Вища освіта в умовах глобальних викликів :

монографія. Київ : Інтерсервіс, 2023. 312 с.

2. Гриньова В. М., Новікова М. М. Професійна підготовка економістів у закладах вищої освіти : навч. посіб. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2022. 256 с.

3. Ковальчук Т. М. Компетентнісний підхід у системі вищої економічної освіти. *Економіка та держава*. 2024. № 3. С. 88–92.

ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ

Прокопенко М.В.

Шутяєв О.А.

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

nvprokopenko@gmail.com

Сучасний розвиток економіки та суспільства супроводжується постійним ускладненням соціально-економічних процесів, зростанням обсягів інформації та підвищенням вимог до професійної підготовки фахівців. В умовах швидких змін особливої актуальності набуває проблема формування у здобувачів вищої освіти здатності до самостійного аналізу, пошуку інформації, критичного мислення та наукового обґрунтування прийнятих рішень. Для сфери економічної освіти ці питання мають особливе значення, оскільки професійна діяльність економіста безпосередньо пов’язана з дослідженням економічних явищ, аналізом даних, прогнозуванням та оцінкою ефективності управлінських рішень.

Недостатньо забезпечити здобувачів лише системою теоретичних знань. Підготовка конкурентоспроможного економіста передбачає формування здатності використовувати набуті знання у процесі дослідницької діяльності, аналізувати проблемні ситуації, працювати з інформаційними ресурсами та формувати власні обґрунтовані висновки. Саме тому одним із пріоритетних напрямів розвитку економічної освіти стає формування дослідницької компетентності здобувачів [1].

Дослідницька компетентність є складним інтегрованим утворенням, що поєднує знання, уміння, практичні навички та особистісні якості, необхідні для здійснення науково-дослідної діяльності. Вона передбачає здатність визначати проблему дослідження, формулювати мету та завдання, здійснювати пошук і аналіз інформації, використовувати методи наукового дослідження, узагальнювати отримані результати та робити аргументовані висновки. Для майбутніх економістів важливими складовими дослідницької компетентності є також уміння аналізувати економічні показники, оцінювати тенденції розвитку підприємств та здійснювати економічне прогнозування.

Особливість підготовки здобувачів економічної освіти полягає в тому, що дослідницька діяльність має поєднувати теоретичний та прикладний характер. Майбутній економіст повинен не лише володіти методологічними основами наукових досліджень, а й уміти застосовувати їх для вирішення практичних економічних завдань. Саме тому формування дослідницької компетентності має здійснюватися протягом усього періоду навчання та бути інтегрованим у різні види освітньої діяльності.

Важливу роль у розвитку дослідницької компетентності відіграє організація самостійної роботи здобувачів. Виконання аналітичних завдань, підготовка рефератів, есе, курсових і кваліфікаційних робіт сприяють розвитку навичок пошуку та опрацювання інформації, систематизації матеріалу та формування наукового стилю мислення. В процесі такої діяльності здобувачі навчаються працювати з науковими джерелами, статистичними даними та нормативними документами, що є необхідною умовою підготовки сучасного економіста [2].

Одним із ефективних засобів формування дослідницької компетентності є залучення здобувачів до науково-дослідної роботи. Участь у студентських конференціях, наукових гуртках, конкурсах наукових робіт та підготовка публікацій дозволяють розвивати аналітичні здібності, формувати навички наукової комунікації та поглиблювати професійні знання. Використання електронних бібліотек, наукових баз даних, статистичних ресурсів та

інформаційно-аналітичних платформ розширює можливості здобувачів щодо пошуку та обробки інформації.

Ефективність формування дослідницької компетентності значною мірою залежить від професійної діяльності викладача. Сучасний викладач має не лише передавати знання, а й організовувати дослідницьку діяльність здобувачів, сприяти розвитку їхнього критичного мислення та формувати навички наукового аналізу. Особливого значення набуває використання проблемного навчання, ситуаційного аналізу та дослідницьких методів викладання, які стимулюють пізнавальну активність здобувачів та сприяють розвитку їхнього творчого потенціалу [3].

В умовах сучасних економічних і соціальних викликів формування дослідницької компетентності набуває додаткового значення. Майбутній економіст повинен уміти швидко реагувати на зміни економічного середовища, аналізувати ризики та прогнозувати наслідки управлінських рішень. Саме дослідницькі навички забезпечують здатність фахівця працювати в умовах невизначеності та приймати ефективні рішення на основі аналізу інформації.

Подальший розвиток системи економічної освіти має бути спрямований на вдосконалення методів організації дослідницької діяльності здобувачів, розширення можливостей їхньої участі у наукових проєктах та інтеграцію освітнього процесу з практичними потребами економіки. Лише за таких умов можливо забезпечити підготовку економістів, здатних ефективно працювати в сучасному інформаційному та конкурентному середовищі.

Література:

1. Коваленко Т. В. Дослідницька діяльність здобувачів вищої освіти як складова професійної підготовки економістів. *Економіка та суспільство*. 2024. № 61. С. 142–148.

2. Мартиненко О. П. Організація науково-дослідної роботи студентів у закладах вищої освіти : навч. посіб. Дніпро : Університет митної справи та фінансів, 2022. 196 с.

3. Сидоренко Л. М., Петренко В. О. Компетентнісний підхід у сучасній економічній освіті. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2023. № 5. С. 233–238.

ПРАКТИКООРІЄНТОВАНЕ НАВЧАННЯ У ФОРМУВАННІ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

Токар І.І., асистент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет
tokar_innaiv@ukr.net

У сучасних умовах трансформації системи освіти та швидких змін на ринку праці особливої актуальності набуває практикоорієнтоване навчання як ефективний механізм формування професійних компетентностей здобувачів освіти. Практикоорієнтоване навчання являє собою підхід до організації освітнього процесу, за якого основна увага приділяється формуванню практичних умінь, навичок та професійного досвіду здобувачів освіти. Його головною метою є забезпечення тісного взаємозв'язку між теоретичною підготовкою та майбутньою професійною діяльністю [1]. Такий підхід сприяє розвитку професійного мислення, здатності вирішувати практичні проблеми та формуванню готовності до професійної самореалізації.

Важливу роль у реалізації практикоорієнтованого навчання відіграє використання сучасних освітніх технологій та інтерактивних методів навчання. До найбільш ефективних методів належать кейс-методи, проєктне навчання, ділові ігри, тренінги, моделювання професійних ситуацій, бізнес-симуляції та командна робота. Такі форми організації освітнього процесу дозволяють здобувачам освіти набувати практичного досвіду, розвивати аналітичне мислення, комунікативні навички та здатність працювати в колективі.

Особливого значення набуває співпраця закладів освіти з підприємствами, установами та організаціями, що забезпечує можливість проходження виробничої практики, стажування та участі у реальних професійних проєктах. Саме взаємодія з роботодавцями сприяє адаптації змісту освітніх програм до сучасних потреб ринку праці та формуванню у здобувачів освіти актуальних професійних компетентностей [2]. Крім того, практична підготовка дозволяє

здобувачам освіти краще усвідомити специфіку майбутньої професійної діяльності та сформувати професійну мотивацію.

У сучасних умовах цифровізації освіти практикоорієнтоване навчання активно доповнюється використанням цифрових технологій та онлайн-ресурсів. Віртуальні лабораторії, цифрові симулятори, онлайн-платформи та інтерактивні освітні сервіси створюють нові можливості для моделювання професійних процесів та розвитку практичних навичок. Використання цифрових інструментів сприяє підвищенню ефективності навчання, індивідуалізації освітнього процесу та розвитку цифрової компетентності здобувачів освіти.

Водночас ефективність практикоорієнтованого навчання значною мірою залежить від професійної майстерності викладачів, оновлення навчально-методичного забезпечення та створення сучасного освітнього середовища. Важливим є забезпечення постійного зв'язку між освітою, наукою та практикою, що дозволяє підвищити якість підготовки майбутніх фахівців.

Отже, практикоорієнтоване навчання є важливим чинником формування професійних компетентностей здобувачів освіти та підвищення якості освітнього процесу. Поєднання теоретичної підготовки з практичною діяльністю сприяє формуванню конкурентоспроможних фахівців, здатних ефективно працювати в сучасних соціально-економічних умовах та успішно адаптуватися до викликів професійного середовища.

Література:

1. Тригуб А. Ю., Товстоган В. С., Шевченко В. М. Практико орієнтованого навчання як необхідна умова формування професійної компетентності майбутніх фахівців. *Вісник науки та освіти*. 2024. №11(29). С. 1680-1690. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-11(29)-1680-1690.

2. Касьян В. В. Формування професійних компетентностей здобувачів освіти під час проходження виробничої практики. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія.* 2023. №4. С. 133-139.

АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ЕКОНОМІЧНОГО СПРЯМУВАННЯ

Хорошилова І.О., канд. екон. наук, доцент
Грищенко В.І., асистент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет
hia23@ukr.net

Глобалізація суспільних процесів, активне впровадження інноваційних технологій і посилення конкуренції на міжнародному рівні висувають нові вимоги до підготовки фахівців економічної сфери. Саме рівень їхньої професійної компетентності значною мірою визначає не лише ефективність діяльності окремих підприємств та організацій, а й загальний розвиток національної економіки.

Аналіз наукових джерел свідчить, що питання професійної підготовки майбутніх фахівців економічного профілю залишаються одним із провідних напрямів досліджень як у вітчизняному, так і в зарубіжному науково-освітньому середовищі. Попри вагомі наукові здобутки у цій сфері, проблема вдосконалення професійної підготовки економістів продовжує залишатися актуальною. Зокрема, методичні аспекти підготовки майбутніх економістів у закладах вищої освіти висвітлено у працях В. Стрельнікова та О. Гончарової. Особливості застосування інформаційно-комунікаційних технологій у процесі професійної підготовки економістів досліджували Т. Поясок, Т. Коваль та інші науковці. Окремі питання психолого-педагогічної підготовки майбутніх економістів і формування їхньої професійної компетентності стали предметом досліджень Л. Дибкової, Є. Іванченка, Н. Кошелевої, І. Демури та інших учених.

Стабільний інтерес до проблематики підготовки фахівців економічної галузі зумовлений не лише постійно високим попитом на кваліфіковані кадри, а й потребою адаптації системи освіти до сучасних викликів, зокрема процесів глобалізації та цифровізації. Це, своєю чергою, вимагає оновлення підходів до

професійної підготовки майбутніх економістів. У цьому контексті дослідження К. Рудніцької присвячене ключовим аспектам модернізації підходів до професійної підготовки майбутніх фахівців економічного профілю.

Перехід до економіки знань, що ґрунтується на інноваціях, формує нові вимоги до кваліфікації персоналу. Це, у свою чергу, зумовлює потребу впровадження інноваційних методик викладання для забезпечення відповідності професійної підготовки майбутніх економістів сучасним викликам. У міжнародному науковому просторі активно обговорюються різні інноваційні підходи до розвитку економічної освіти, зокрема:

- впровадження новітніх технологій, включно з використанням штучного інтелекту, методів аналізу великих даних і цифрових платформ, що сприяє підвищенню ефективності освітнього процесу;
- розвиток міждисциплінарних підходів, зокрема інтеграція економічних дисциплін із технологічними, соціальними та екологічними науками, що дозволяє формувати у майбутніх фахівців економічної сфери цілісне та системне бачення сучасних проблем;
- посилення співпраці з бізнес-сектором, яка є ключовою для оновлення змісту освітніх програм, організації практик і стажувань здобувачів освіти, а також спільної реалізації освітніх проєктів;
- вирішення завдань «зеленого» переходу промисловості, де професійна освіта розглядається як один із ключових інструментів забезпечення ефективності цього процесу.

Процес підготовки майбутніх фахівців економічної галузі є цілеспрямованою, системною та багатоступеневою діяльністю закладів вищої освіти, спрямованою на формування у здобувачів вищої освіти професійних знань, умінь і навичок, світоглядних орієнтацій, аналітичного мислення та ключових компетентностей, необхідних для успішного здійснення професійної діяльності в різних секторах національної економіки.

Аналіз наукових публікацій з означеної проблематики дозволяє виокремити такі характерні особливості професійної підготовки економістів:

інтегративний характер знань; орієнтація на формування економічного мислення; розвиток економічної культури; а також формування здатності до адаптації в умовах ринкової економіки. Розвиток економічної освіти в умовах швидких змін соціально-економічного середовища, цифровізації та глобалізаційних процесів потребує переосмислення підходів до її організації. У наукових працях розглядається система методологічних підходів, що забезпечують результативність освітнього процесу та сприяють формуванню професійних компетентностей майбутніх економістів. Отже, згідно з аналізом наукових досліджень, ефективність економічної освіти досягається завдяки комплексному застосуванню взаємопов'язаних наукових підходів, які поєднують сучасні освітні технології, теоретичне підґрунтя та практичну спрямованість навчання. Таке інтегроване поєднання створює передумови для підготовки фахівців, здатних ефективно діяти в сучасних економічних умовах.

Після розгляду методологічних підходів до організації системи професійної підготовки майбутніх економістів доцільно визначити чинники, що впливають на її ефективність. На думку науковців, результативність підготовки економістів залежить від сукупності внутрішніх і зовнішніх факторів, які визначають як зміст і організацію освітнього процесу, так і кінцевий результат - рівень сформованості професійних компетентностей випускників.

Таким чином, професійна підготовка майбутніх економістів є складним і динамічним процесом. Стійкий інтерес до цієї проблематики зумовлюється не лише високим попитом на кваліфікованих фахівців, а й потребою формування нової моделі економічної освіти, орієнтованої на поєднання теоретичних знань, практичних умінь і розвитку особистісних якостей.

Узагальнений аналіз наукових підходів свідчить про їхню результативність у формуванні професійних компетентностей майбутніх економістів. Водночас під час розроблення освітніх програм важливо враховувати специфіку окремих економічних спеціальностей, оскільки кожна з них потребує індивідуалізованого підходу до підготовки. Сучасні наукові підходи акцентують увагу не лише на передачі знань, а й на формуванні цілісної, висококваліфікованої особистості,

здатної ефективно діяти в умовах постійних змін. Така модель передбачає засвоєння фундаментальних теоретичних положень економіки, розвиток практичних навичок, критичного мислення, креативності та готовності до безперервного саморозвитку. Крім того, професійна підготовка має орієнтуватися на інноваційні підходи та сучасні технології. В умовах цифрової трансформації економіст повинен володіти навичками роботи з великими масивами даних, аналітичними інструментами та цифровими платформами для аналізу економічних процесів і прийняття обґрунтованих рішень.

Подальші дослідження в цьому напрямі доцільно зосередити на практичному впровадженні сучасних підходів у систему вищої освіти та оцінюванні їхнього впливу на рівень готовності випускників до професійної діяльності.

Література:

1. Підготовка майбутніх кваліфікованих кадрів до підприємницької діяльності в умовах розвитку малого бізнесу: теорія і практика : монографія / С. В. Алексєєва та ін. Житомир : «Полісся», 2020. 292 с.

2. Ingram P., Choi Y. How it Starts is Not How it Ends: The Role of Value Homophily in the Dynamics of Business Friendships. *Academy of Management Discoveries*. 2023. Vol. 11(1). P. 39–60. DOI: https://doi.org/10.5465/amd.2023.0022

3. Beneyto-Seoane M., Collet-Sabé J. Under what conditions can schools contribute to digital equality and the construction of active citizenship? Results From an Action Research Project in a Spanish School. *Digital Education Review*. 2023. Vol. 44. P. 54–60. DOI: https://doi.org/10.1344/der.2023.44.54-60

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ З ЕКОНОМІКИ ТА ПІДПРИЄМНИЦТВА

Шершенюк О.М, к.е.н., доцент
Борщ П.О., аспірант
Харківський національний автомобільно-дорожній університет
sheralyona@gmail.com

У цьому дослідженні проаналізовано сучасні науково-методичні підходи до підготовки фахівців з економіки та підприємництва в умовах глобальних викликів. З'ясовано, що для підвищення якості економічної освіти необхідно поєднувати компетентнісно-орієнтоване навчання із практико-орієнтованими методами (кейси, проєкти, практичні заняття), активно впроваджувати цифрові технології (симулятори, MOOCs) та дотримуватися міжнародних стандартів якості освіти (зокрема ESG 2015). У тезах викладено основні компетентності економістів та підприємців, викладено рекомендації щодо оновлення освітніх програм та посиленої співпраці з бізнесом і закордонними університетами.

Сучасні глобальні виклики – технологічний поступ, цифровізація економіки, пандемія та воєнний конфлікт – вимагають перегляду системи підготовки економістів. Традиційна освіта має трансформуватися задля формування «гнучких» фахівців, здатних адаптуватися до змін у світовій економіці. Швидкий розвиток штучного інтелекту та віртуальних технологій змінюють вимоги до випускників: зокрема, зростає попит на цифрову грамотність, аналітичні вміння та підприємницьку ініціативу [1]. Освітні програми повинні відповідати цим викликам, інтегруючи знання про глобальні ринки і сталий розвиток.

Важливою основою є компетентнісний підхід до навчання. Стандарти вищої освіти визначають, що випускник бакалаврату з економіки має опанувати саме той комплекс знань, умінь і навичок, які сформовані у Стандарті та відповідають рівню кваліфікацій [2]. Таким чином, сучасний економіст повинен

мати інтелектуальні, інформаційні, комунікаційні та управлінські компетенції. Згідно зі стандартом, результатом навчання є набір умінь вирішувати прикладні економічні завдання, застосовувати аналітичні методи та інструменти, володіти англомовною комунікацією і цифровими навичками [2]. За таких умов підготовка випускників спирається на інтеграцію теорії з практикою та закріпленням знань через конкретні проєктні кейси і стажування.

Практико-орієнтоване навчання із застосуванням інноваційних технологій є ключовим. Дослідження доводять, що активне впровадження кейс-технологій, міждисциплінарних проєктів, бізнес-симуляцій і віртуальних лабораторій формує підприємницьку компетентність студентів [3]. Такі методи моделюють реальні виробничі ситуації, сприяючи розвитку критичного мислення, креативності та навичок прийняття рішень в умовах невизначеності. Водночас цифровізація навчання (онлайн-курси, симулятори, віртуальна та доповнена реальність) активізує процес засвоєння матеріалу, дозволяє забезпечити індивідуалізований підхід і готує студентів до роботи в цифровому середовищі.

Забезпечення якості освітньої діяльності в сучасних умовах вимагає дотримання міжнародних стандартів, прозорих процедур оцінювання та постійного вдосконалення змісту освітніх програм. Особливої актуальності це набуває у сфері підготовки фахівців з економіки та підприємництва, оскільки саме ці спеціалісти повинні швидко адаптуватися до змін глобального ринку праці, цифровізації економіки та трансформації бізнес-процесів. Українські освітні програми економічного спрямування мають оновлюватися відповідно до рекомендацій Болонського процесу та стандартів ESG 2015, що передбачають незалежний аудит освітніх програм, орієнтацію на результативність навчання, студентоцентрованість і формування практичних компетентностей. Важливим аспектом є також гармонізація національної системи вищої освіти з європейським освітнім простором, що сприяє підвищенню міжнародного авторитету українських закладів освіти.

Упровадження внутрішніх систем забезпечення якості освіти передбачає не лише регулярний моніторинг змісту освітніх програм, а й комплексне оцінювання ефективності навчального процесу. До таких механізмів належать систематичне оновлення навчально-методичного забезпечення, аналіз результатів навчання здобувачів освіти, врахування пропозицій роботодавців та випускників, а також залучення бізнес-експертів до формування професійних компетентностей студентів. Значну роль відіграє кар'єрне супроводження здобувачів освіти, проведення професійних тренінгів, практик і стажувань на підприємствах, що дозволяє поєднати теоретичну підготовку з реальними потребами економічного середовища. Не менш важливим є підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників через участь у міжнародних проєктах, стажуваннях, сертифікаційних програмах і науково-методичних семінарах.

Міжнародне співробітництво та участь у програмах академічної мобільності створюють додаткові можливості для обміну найкращими освітніми практиками та впровадження сучасних методик навчання. Участь студентів і викладачів у міжнародних освітніх програмах сприяє розвитку професійної комунікації, міжкультурної взаємодії та здобуттю досвіду функціонування економічних систем інших країн. Це дозволяє адаптувати європейські підходи до викладання економічних дисциплін в українських реаліях, упроваджувати інтерактивні методики, кейс-технології, проєктне навчання та симуляційні бізнес-моделі. Водночас важливим напрямом розвитку є посилення англомовної підготовки здобувачів освіти, оскільки володіння професійною іноземною мовою забезпечує доступ до міжнародних наукових ресурсів, сучасних економічних досліджень та глобального ринку праці.

Суттєвий вплив на підвищення якості підготовки економістів і підприємців має цифровізація освітнього процесу. Використання електронних освітніх платформ, систем дистанційного навчання, цифрових сервісів для моделювання економічних процесів і аналітичних інструментів дозволяє підвищити ефективність засвоєння знань та індивідуалізувати освітню траєкторію

студентів. У сучасних умовах важливим є формування цифрової компетентності майбутніх фахівців, здатності працювати з великими масивами даних, використовувати інструменти економічного аналізу, автоматизовані системи управління та сучасні програмні продукти для ведення бізнесу. Поєднання цифрових технологій із практико-орієнтованими методами навчання сприяє розвитку аналітичного мислення, здатності приймати управлінські рішення та ефективно діяти в умовах невизначеності.

Отже, науково-методичні засади підготовки економістів і підприємців мають базуватися на інтеграції компетентнісних цілей, практико-орієнтованих технологій навчання, міжнародного досвіду та сучасних цифрових інструментів. Комплексний підхід до організації освітнього процесу забезпечує формування конкурентоспроможних фахівців, здатних до професійної адаптації, інноваційної діяльності та ефективної роботи в умовах глобальних викликів і трансформації сучасної економіки.

Література:

1. Міністерство освіти і науки України. Стандарт вищої освіти України: підготовка бакалавра за спеціальністю 051 «Економіка». Затверджено Наказом МОН України від 13.11.2018 №1244. Київ, 2018.

2. Баніт Ю.С. Інноваційні технології формування підприємницької компетентності у фаховій підготовці студентів – майбутніх економістів. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. 2019. №4(96). С. 49-78.

3. Скидан М.І. Підвищення якості освітніх послуг як основний стратегічний напрям розвитку вищої та фахової передвищої освіти. *Економіка та суспільство*. 2024. №59. С. 222-231.

İSTEHSALAT MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ DAXİLİ NƏZARƏT MEXANİZMLƏRİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN ARTIRILMASI YOLLARI

Abdalova Əfsanə Qalib qızı
Elmi rəhbər: baş müəllim Həsənova Nərgiz Tofiq qızı
ADAU Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
Biznes idarə edilməsi MBA (mühasibat uçotu üzrə)
afsanaabdalova@mail.ru

Müasir iqtisadi şəraitdə istehsalat müəssisələrinin davamlı fəaliyyəti və rəqabət qabiliyyətinin artırılması üçün daxili nəzarət sisteminin düzgün təşkili mühüm əhəmiyyət daşıyır. Daxili nəzarət müəssisənin maliyyə resurslarının qorunmasına, istehsal proseslərinin səmərəli təşkilinə, uçot məlumatlarının düzgünlüyünün təmin edilməsinə və idarəetmə qərarlarının keyfiyyətinin yüksəldilməsinə xidmət edir. Bu baxımdan daxili nəzarət mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi müəssisələrin inkişaf strategiyasının əsas istiqamətlərindən biri hesab olunur.

İstehsalat müəssisələrində daxili nəzarət sistemi əsasən maliyyə nəzarəti, əməliyyat nəzarəti və inzibati nəzarət istiqamətlərini əhatə edir. Bu nəzarət formaları müəssisədə resurslardan düzgün istifadə edilməsinə, istehsal xərclərinin optimallaşdırılmasına və mümkün risklərin vaxtında müəyyən edilməsinə imkan yaradır. Lakin bəzi müəssisələrdə nəzarət mexanizmlərinin zəif təşkili maliyyə pozuntularına, sənədləşmədə çatışmazlıqlara və resurs itkilərinə səbəb olur.

Daxili nəzarət mexanizmlərinin səmərəliliyinin artırılması üçün ilk növbədə müəssisələrdə rəqəmsal idarəetmə sistemlərinin tətbiqi mühüm əhəmiyyət daşıyır. Elektron mühasibat proqramları və avtomatlaşdırılmış uçot sistemləri nəzarət prosesinin operativliyini artırır, insan amilindən yaranan səhvləri minimuma endirir və idarəetmə qərarlarının daha düzgün qəbul edilməsinə şərait yaradır.

Daxili audit xidmətinin fəaliyyətinin gücləndirilməsi də nəzarət sisteminin əsas istiqamətlərindən biridir. Daxili audit müəssisədə risklərin müəyyənləşdirilməsinə, nəzarət prosedurlarının effektivliyinin qiymətləndirilməsinə və mövcud nöqsanların

aradan qaldırılmasına imkan verir. Audit nəticələrinə əsasən qəbul edilən qərarlar müəssisənin maliyyə sabitliyinin qorunmasına müsbət təsir göstərir.

İşçilərin peşə hazırlığının artırılması daxili nəzarət sisteminin səmərəliliyinə birbaşa təsir edən amillərdən biridir. Müəssisə əməkdaşlarının müasir idarəetmə və mühasibat sahəsində təlimlərə cəlb olunması onların məsuliyyət hissini artırır və nəzarət mexanizmlərinin düzgün tətbiqinə şərait yaradır. Bu isə istehsal prosesində intizamın gücləndirilməsinə səbəb olur.

Risklərin idarə olunması sisteminin tətbiqi də daxili nəzarət mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsində mühüm rol oynayır. Risklərin vaxtında müəyyənləşdirilməsi və qiymətləndirilməsi mümkün maliyyə itkilərinin qarşısını almağa imkan verir. Xüsusilə istehsal müəssisələrində texnoloji, maliyyə və əməliyyat risklərinin nəzarətdə saxlanılması müəssisənin dayanıqlı inkişafına şərait yaradır.

Cədvəl 1 - Daxili nəzarət mexanizmlərinin əsas istiqamətləri və müəssisəyə təsiri

İstiqamət	Məzmun	Nəticə
Rəqəmsal texnologiyalar	Elektron uçot sistemləri	Nəzarətin operativliyi artır
Daxili audit	Risklərin yoxlanılması	Maliyyə sabitliyi güclənir
İşçi hazırlığı	Peşəkar təlimlər	İş keyfiyyəti yüksəlir
Risklərin idarə olunması	Risklərin qiymətləndirilməsi	Mümkün itkilər azalır

Cədvəldən göründüyü kimi, daxili nəzarət mexanizmlərinin düzgün tətbiqi müəssisənin maliyyə dayanıqlığının artırılmasına və idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsinə mühüm təsir göstərir. Xüsusilə daxili audit və rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi müəssisədə şəffaflığın və hesabatlılığın gücləndirilməsinə səbəb olur.

Müasir dövrdə istehsalat müəssisələrinin qarşılaşdığı əsas problemlərdən biri resurslardan qeyri-səmərəli istifadə və maliyyə intizamının zəifləməsidir. Daxili nəzarət mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi bu problemlərin aradan qaldırılmasına və müəssisənin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinə şərait yaradır.

Beləliklə, daxili nəzarət sisteminin səmərəliliyinin artırılması istehsalat müəssisələrinin maliyyə sabitliyinin təmin olunmasına, resurslardan səmərəli istifadəyə və idarəetmə keyfiyyətinin yüksəldilməsinə xidmət edir. Müasir texnologiyaların tətbiqi, daxili audit xidmətinin gücləndirilməsi və risklərin effektiv idarə olunması daxili nəzarət sisteminin əsas inkişaf istiqamətləri hesab olunur.

Ədəbiyyat:

1. Abbasov Q.Ə. Audit. Bakı, 2023.
2. Məmmədov İ.M. Müəssisələrdə daxili nəzarət sistemi. Bakı, 2022.
3. Azərbaycan Respublikasının "Mühasibat uçotu haqqında" Qanunu.
4. COSO Internal Control Framework, 2013.
5. Hüseynov R. Müasir müəssisələrdə daxili auditin təşkili. Bakı, 2021.

MÜASİR DÖVRÜN İQTİSADÇI VƏ SAHİBKAR PORTRETİ: YENİ NƏSİL MÜTƏXƏSSİSLƏRİN HAZIRLANMASINDA STRATEJİ İSTİQAMƏTLƏR

Aşurova Ülviyyə Akif
Mingəçevir Dövlətt Universiteti, müəllim
ulviyya.ashurova@mdu.edu.az

Qlobal iqtisadi sistemin rəqəmsal transformasiya, süni intellekt və yaşıl enerji keçidi kimi nəhəng dalğalarla əhatə olunduğu müasir dövrdə iqtisadiyyat və sahibkarlıq üzrə mütəxəssis hazırlığı fundamental dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Artıq ali təhsil müəssisələrinin və peşəkar inkişaf mərkəzlərinin qarşısında duran əsas vəzifə yalnız klassik nəzəri bilikləri ötürmək deyil, sürətlə dəyişən qeyri-müəyyənlik mühitində qərar qəbul edə bilən, multidissiplinar təfəkkürlü kadrlar yetişdirməkdir. Müasir aspektlərdən yanaşdıqda görürük ki, mütəxəssis hazırlığı artıq bir-birindən ayrılmaz olan üç təməl sütun üzərində qurulur: texnoloji səriştəlik, strateji liderlik və etik məsuliyyət.

Bu gün inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, iqtisadi tərəqqinin əsasını yalnız təbii sərvətlər deyil, həmçinin bilik, insan kapitalı və innovativ yanaşma təşkil edir. Məhz buna görə də sahibkarlıq və iqtisadiyyat sahəsində müasir standartlara uyğun mütəxəssislərin hazırlanması hər bir dövlətin strateji prioritetləri sırasında xüsusi yer tutur.

Sahibkarlıq təfəkküründün formalaşdırılması da müasir hazırlıq prosesinin vacib istiqamətlərindəndir. Müasir təhsil sistemi tələbələri yalnız gələcək işçi kimi deyil, həm də yeni biznes ideyaları yarada bilən təşəbbüskar şəxslər kimi formalaşdırmağa çalışır. Bu məqsədlə müxtəlif startap layihələri, biznes inkubatorları, mentorluq proqramları və innovasiya yarışmaları təşkil olunur. Belə fəaliyyətlər tələbələrin yaradıcılıq qabiliyyətini inkişaf etdirir, onların risk etmə və müstəqil qərarvermə bacarıqlarını artırır.

Müasir sahibkarlıq və iqtisadiyyat təhsilində rəqəmsal texnologiyaların rolu xüsusi əhəmiyyət daşıyır. XXI əsrdə rəqəmsal iqtisadiyyat yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Elektron ticarət, rəqəmsal marketinq, onlayn bankçılıq, maliyyə texnologiyaları və süni intellekt iqtisadi fəaliyyətin ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir. Bu dəyişikliklər iqtisadiyyat sahəsində çalışan mütəxəssislərin yeni texnologiyalarla işləmə bacarıqlarına sahib olmasını zəruri edir. Müasir ali təhsil müəssisələrində tələbələrə informasiya texnologiyaları, biznes analitika proqramları, elektron idarəetmə sistemləri və rəqəmsal marketinq alətləri öyrədilir. Xüsusilə böyük məlumatların analizi və süni intellekt texnologiyalarının iqtisadiyyat sahəsində tətbiqi son illərdə böyük aktuallıq qazanmışdır. Müasir şirkətlər bazar tendensiyalarını təhlil etmək, müştəri davranışını öyrənmək və strateji qərarlar qəbul etmək üçün məhz bu texnologiyalardan istifadə edirlər.

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, milli sahibkarlığın dövlət tərəfindən müdafiəsi və həvəsləndirilməsinin geniş sistemi mövcuddur. Bu sistemə təşkilati, qanunvericilik, inzibati-hüquqi, büdcə, vergi, gömrük və s. sahələrdə həyata keçirilən kompleks tədbirlər daxildir. Burada əsas məqsəd aşağıdakılardır:

- cəmiyyətin qarşısında duran problemlərin həllinə milli sahibkarlığın cəlb edilməsi;

- iqtisadiyyatda özəl sektorun formalaşması və yüksək inkişafı üçün əlverişli şərait yaratmaq;

- kiçik və orta sahibkarlığın, xüsusən də fəaliyyətinin ilkin mərhələsində mürəkkəb bazar şəraiti və kəskin rəqabət şəraitində fəaliyyətini davam etdirməsi və gücləndirməsi üçün zəruri iqtisadi mühiti təmin etmək;

- sosial təbəqə kimi milli sahibkarlığın güc və imkanlarını dövlətin iqtisadi siyasətinin həyata keçirilməsinə yönəltmək.

Sahibkarlıq sahəsində mütəxəssis hazırlığında innovativ düşüncə və yaradıcılıq əsas amillərdən biri hesab olunur. Müasir iqtisadiyyat yalnız mövcud biznes modellərinin tətbiqinə deyil, həm də yeni ideyaların yaradılmasına əsaslanır. Buna görə də universitetlərdə tələbələrin innovativ fəaliyyətə cəlb olunmasına xüsusi diqqət ayrılır. Startap layihələri, biznes inkubatorları, texnoparklar və innovasiya mərkəzləri gənclərin sahibkarlıq bacarıqlarının inkişafına şərait yaradır. Tələbələr öz biznes ideyalarını hazırlayır, onları investorlar qarşısında təqdim edir və praktik sahibkarlıq təcrübəsi qazanırlar. Bu proses gənclərdə təşəbbüskarlıq, risk etmə və müstəqil qərarvermə keyfiyyətlərini formalaşdırır.

Təlim prosesinin ən aktual aspektlərindən biri “rəqəmsal iqtisadçı” profilinin formalaşdırılmasıdır. Ənənəvi statistik və mühasibat bilikləri bu gün Big Data təhlili və proqnozlaşdırıcı modelləşdirmə bacarıqları ilə əvəz olunur. Müasir mütəxəssis təkcə bazarı müşahidə etməməli, həm də Python kimi proqramlaşdırma dillərindən istifadə edərək süni intellekt alətlərindən istifadə edərək mürəkkəb ssenariləri simulyasiya etməyi bacarmalıdır. Bu rəqəmsal transformasiya mütəxəssis hazırlığında texniki elmlərlə humanitar elmlərin kəsişməsini zəruri edir, çünki texnologiyanı idarə edə bilməyən iqtisadçının qlobal rəqabətdə qalib gəlməsi artıq mümkün deyil.

Digər tərəfdən, sahibkarlıq təhsili "menecer" yetişdirmək qəlibindən çıxaraq "innovator" hazırlamaq missiyasını üzərinə götürmüşdür. Müasir mütəxəssis hazırlığında "Dizayn Təfəkkürü" (Design Thinking) və "Çevik İdarəetmə" (Agile) kimi metodologiyalar ön plana çıxır. Bu yanaşmalar gənc mütəxəssislərə problemləri bir maneə kimi deyil, kommersiya imkanı kimi görməyi öyrədir. Sahibkarlıq ruhunun aşılanması tələbənin hələ universitet illərində real startap ekosisteminə daxil olmasını,

riskləri idarə etməsini və uğursuzluqdan dərs çıxarmaq qabiliyyətini inkişaf etdirməsini tələb edir. Bu baxımdan, təhsilin praktik yönümlülüyü və sənaye ilə inteqrasiyası hazırlıq prosesinin ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilmişdir.

Eyni zamanda, müasir mütəxəssis hazırlığı emosional intellekt (EQ) və yumşaq bacarıqların (soft skills) inkişafı olmadan yarımçıq sayılır. Qlobal iş dünyasında mürəkkəb danışıqlar aparmaq, kross-mədəniyyətli mühitdə komanda idarə etmək və böhran anında soyuqqanlı strateji qərarlar vermək texniki biliklərdən daha üstün tutulur. Bu gün mütəxəssislər hazırlanarkən onlara həm də ESG (Ekoloji, Sosial və Korporativ İdarəetmə) prinsipləri aşılanır. Müasir sahibkar və iqtisadçı anlamalıdır ki, biznesin səmərəliliyi yalnız mənfəətlə deyil, həm də ətraf mühitə vurulan zərərin minimuma endirilməsi və cəmiyyət üçün yaradılan dəyərlə ölçülür.

Müasir dövrdə əmək bazarının tələbləri də sahibkarlıq və iqtisadiyyat sahəsində təhsilin yenilənməsini zəruri edir. Əmək bazarında artıq yalnız nəzəri biliklərə malik olan şəxslər deyil, praktik təcrübəyə sahib, çevik düşünən və rəqabət qabiliyyətli mütəxəssislər tələb olunur. Bu baxımdan universitetlərlə biznes strukturları arasında əməkdaşlığın gücləndirilməsi mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bir çox ali təhsil müəssisələrində dual təhsil sistemi tətbiq olunur. Bu sistemdə tələbələr həm universitetdə nəzəri biliklər alır, həm də şirkətlərdə praktiki fəaliyyətlə məşğul olurlar. İstehsalat təcrübələri, korporativ təlimlər və praktiki seminarlar tələbələrin peşə hazırlığını artırır və onların gələcək məşğulluq imkanlarını genişləndirir.

Müasir iqtisadiyyat və sahibkarlıq təhsilində davamlı inkişaf prinsipləri də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Son illərdə yaşıl iqtisadiyyat anlayışı dünya iqtisadiyyatının əsas istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir. Ətraf mühitin qorunması, təbii resurslardan səmərəli istifadə və sosial məsuliyyət prinsipləri iqtisadi fəaliyyətin vacib tərkib hissəsi hesab olunur. Bu səbəbdən ali təhsil müəssisələrində sosial sahibkarlıq, ekoloji idarəetmə və davamlı biznes modelləri ilə bağlı fənlər tədris olunur. Müasir mütəxəssis yalnız gəlir əldə etməyi deyil, həm də cəmiyyət və ətraf mühit qarşısında məsuliyyət daşıdığını anlamalıdır.

Eyni zamanda, pandemiya dövrü iqtisadiyyat və sahibkarlıq sahəsində təhsildə yeni yanaşmaların formalaşmasına səbəb olub. COVID-19 pandemiyası nəticəsində

distant təhsil sistemləri geniş yayılıb, rəqəmsal platformaların rolu daha da artıb. Onlayn dərslər, virtual seminarlar və rəqəmsal təlim resursları təhsil prosesinin əsas elementlərinə çevrilib. Bu dəyişikliklər tələbələrin müstəqil öyrənmə bacarıqlarını inkişaf etdirib və rəqəmsal savadlılığın əhəmiyyətini artırıb. Hazırda bir çox universitetlər həm ənənəvi, həm də rəqəmsal tədris metodlarının birgə tətbiqini nəzərdə tutan hibrid təhsil modelindən istifadə edirlər.

Müasir sahibkarlıq təhsilində etik dəyərlərin və sosial məsuliyyət anlayışının formalaşdırılması da mühüm məsələlərdən biridir. Sahibkar təkcə qazanc əldə etməyə çalışan şəxs deyil, həm də cəmiyyətin inkişafına töhfə verən sosial subyekt kimi çıxış etməlidir. Buna görə də tələbələrə biznes etikası, korporativ sosial məsuliyyət və şəffaf idarəetmə prinsipləri haqqında biliklər verilir. Bu yanaşma gələcək sahibkarların cəmiyyətə daha məsuliyyətli və faydalı fəaliyyət göstərməsinə şərait yaradır.

Nəticə etibarilə, sahibkarlıq və iqtisadiyyat sahəsində mütəxəssis hazırlanmasının müasir aspektləri çoxşaxəli və kompleks xarakter daşıyır. Müasir təhsil sistemi yalnız nəzəri biliklərin verilməsi ilə kifayətlənməməli, praktik bacarıqların, innovativ düşüncənin, rəqəmsal savadlılığın və sahibkarlıq təfəkkürünün inkişafını təmin etməlidir. Qlobal iqtisadi proseslərə uyğunlaşan, müasir texnologiyalardan istifadə edən və rəqabət qabiliyyətli mütəxəssislərin hazırlanması ölkələrin iqtisadi inkişafı üçün əsas şərtlərdən biridir. Buna görə də iqtisadiyyat və sahibkarlıq sahəsində təhsil daim yenilənməli, beynəlxalq təcrübə və innovativ yanaşmalar əsasında təkmilləşdirilməlidir.

Yekun olaraq qeyd etmək olar ki, iqtisadiyyat və sahibkarlıq üzrə mütəxəssislərin hazırlanması prosesi statik bir təhsil proqramından dinamik bir ekosistemə çevrilmişdir. Gələcəyin mütəxəssisi daim öyrənməyə açıq olan, rəqəmsal texnologiyalarla insan faktorunu eyni müstəvidə birləşdirə bilən və qlobal çağırışlara etik prizmadan yanaşan fərddir. Bu aspektlərin təhsil sisteminə dərindən inteqrasiyası, ölkənin iqtisadi suverenliyinin və beynəlxalq arenada rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinin ən etibarlı zəmanətidir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının 2022–2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası. (Milli iqtisadiyyatda kadr hazırlığı prioritetləri).

2. 26-Əliyeva Y.Ə. Azad sahibkarlıq fəaliyyəti. Müasir mərhələdə Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafının əsas meylləri (məqalələr toplusu). IX buraxılış. AMEA.İİ. Bakı: 2000, 425 s.

3. Drucker, P. F. Innovation and Entrepreneurship. Harper & Row. (Sahibkarlıq təhsilinin klassik əsasları:1985.

4. Abbasov, Ə. M. Rəqəmsal iqtisadiyyat. (İqtisadiyyatın rəqəmsallaşması şəraitində yeni nəsil mütəxəssislərin texnoloji bacarıqlarına dair fundamental vəsait). Bakı, 2020

PAKETLƏRARASI FASİLƏLƏRİN ADAPTİV TƏNZİMLƏNMƏSİ ƏSASINDA ŞƏBƏKƏ TRAFİKİNİN SƏMƏRƏLİ İDARƏ OLUNMASI

Baxshiyeva Gunel
gunel.baxshiyeva@mdu.edu.az
Nuriyeva Valida
valida.nuriyeva@mdu.edu.az
Mingəçevir Dövlət Universiteti

Məqalədə kompüter şəbəkələrində verilənlər axınının idarə olunmasında paketlərarası fasilələrin dinamik tənzimlənməsi üsulu araşdırılmışdır. Şəbəkə qovşaqlarında bufer yaddaşının həddindən artıq yüklənməsi nəticəsində yaranan paket itkiləri, gecikmələr və məhsuldarlıq problemləri təhlil edilmişdir. Ənənəvi axın idarəetmə üsullarının məhdudiyyətləri göstərilmiş, onların əvəzinə paketlərin ötürülmə sürətinin fasilə müddətlərinin dəyişdirilməsi vasitəsilə tənzimlənməsi təklif olunmuşdur. Bu metod şəbəkə resurslarından daha səmərəli istifadə etməyə, həddindən artıq yüklənmələrin qarşısını almağa və xidmət keyfiyyətini yüksəltməyə imkan verir. Təklif olunan yanaşma bufer doluluğunun səviyyəsi ilə yanaşı, onun dəyişmə

dinamikasını da nəzərə alaraq daha çevik və adaptiv idarəetmə mexanizmi formalaşdırır.

Müasir kompüter şəbəkələrində verilənlərin etibarlı və sürətli ötürülməsi əsas prioritetlərdən biridir. Şəbəkə qovşaqlarında trafikin həddindən artıq artması nəticəsində bufer yaddaşının dolması paket itkilərinə və xidmət keyfiyyətinin azalmasına səbəb olur. Bu problemlərin aradan qaldırılması üçün verilənlər axınının effektiv idarə olunması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ənənəvi üsullarda ötürücünün tam dayandırılması və ya yenidən işə salınması prinsipi istifadə olunsa da, bu yanaşma şəbəkə məhsuldarlığını məhdudlaşdırır. Buna görə də daha çevik və səmərəli idarəetmə üsullarının tətbiqi vacibdir.

Təklif olunan metod paketlərin ötürülmə sürətini birbaşa dayandırmaq əvəzinə, paketlər arasında olan zaman fasilələrinin müddətini dəyişdirməklə tənzimləyir. Bu yanaşmada aralıq qovşaqlardakı bufer yaddaşının doluluq səviyyəsi daimi monitorinq olunur. Buferin dolma səviyyəsi kritik həddə yaxınlaşdıqda ötürücüyə fasilələrin artırılması barədə siqnal göndərilir və beləliklə, ötürmə sürəti azaldılır. Əgər bufer yükü azalırsa, fasilələr qısaldılır və trafik intensivliyi artırılır.

Bu üsulun üstünlükləri aşağıdakılardır:

1. Paket itkilərinin minimuma endirilməsi;
2. Şəbəkə resurslarının balanslı istifadəsi;
3. Gecikmələrin azaldılması;
4. Xidməti paketlərin sayının minimumlaşdırılması;
5. Prioritet əsaslı trafik idarəçiliyinin təmin edilməsi.

Daha təkmilləşdirilmiş modeldə yalnız cari doluluq deyil, həm də doluluq səviyyəsinin dəyişmə sürəti nəzərə alınır. Bu isə şəbəkədə baş verə biləcək yüklənmələrin əvvəlcədən proqnozlaşdırılmasına və qabaqlayıcı tədbirlərin görülməsinə imkan yaradır. Nəticədə sistem avtomatik tənzimləmə prinsipi ilə daha stabil fəaliyyət göstərir.

Paketlərarası fasilələrin adaptiv şəkildə tənzimlənməsi kompüter şəbəkələrində verilənlər axınının idarə olunması üçün effektiv üsullardan biridir. Bu yanaşma ənənəvi idarəetmə metodları ilə müqayisədə daha çevik, qənaətli və məhsuldar nəticələr verir.

Təklif olunan mexanizm şəbəkədə həddindən artıq yüklənmələrin qarşısını almaqla yanaşı, xidmət keyfiyyətinin yüksəldilməsinə, paket itkilərinin azaldılmasına və sistemin ümumi performansının artırılmasına şərait yaradır. Müasir telekommunikasiya sistemlərində bu metodun tətbiqi şəbəkə idarəçiliyinin optimallaşdırılması baxımından mühüm perspektiv hesab olunur.

Ədəbiyyat:

1. Tanenbaum A. S., Wetherall D. J. Computer Networks. Pearson Education, 2018.
2. Stallings W. Data and Computer Communications. Pearson, 2017.
3. Kurose J. F., Ross K. W. Computer Networking: A Top-Down Approach. Pearson, 2021.
4. Forouzan B. A. Data Communications and Networking. McGraw-Hill Education, 2013.
5. Peterson L. L., Davie, B. S. Computer Networks: A Systems Approach. Morgan Kaufmann, 2021.
6. Cisco Networking Academy. Introduction to Packet Switching and Network Traffic Management. Cisco Press, 2020.
7. RFC 793 – Transmission Control Protocol. Internet Engineering Task Force (IETF).
8. RFC 1122 – Requirements for Internet Hosts – Communication Layers. IETF.
9. Sobh T. Innovations and Advances in Computer, Information, Systems Sciences, and Engineering. *Springer*. 2007.
10. Xəlilov R., Məmmədov A. Kompüter şəbəkələrinin idarə olunması və optimallaşdırılması. Bakı, 2022

MÜASİR İQTİSADİ ŞƏRAİTDƏ SAHİBKARLIĞIN MALİYYƏLƏŞDİRİLMƏSİNİN İNNOVATİV MƏNBƏLƏRİ

Cəfər Firdovsi oğlu Cəfərov, İ.f.d., baş müəllim
Kəmalə Malik qızı Hüseynova, Magistrant
Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
Jafar.jafarov@adau.edu.az
kemale.huseynova.2000@gmail.com

Müasir iqtisadiyyatda struktur dəyişiklikləri, qloballaşmanın dərinləşməsi, rəqəmsal texnologiyaların biznes təcrübəsinə aktiv şəkildə tətbiqi və maliyyə bazarlarında artan qeyri-sabitlik kontekstində sahibkarlıq fəaliyyətinə maliyyə dəstəyi problemləri xüsusilə vacibdir. Yaxşı strukturlaşdırılmış maliyyələşdirmə sistemi, xüsusən də kiçik və orta biznes sektorunda biznesin dayanıqlığını və rəqabət qabiliyyətini müəyyən edən amillərdən biridir.

Tədqiqatın aktuallığı ənənəvi kapital mənbələrinə məhdud çıxış şəraitində biznesin maliyyələşdirilməsi mexanizmlərinin nəzəri yenidən düşünülməsinə və praktiki təkmilləşdirilməsinə ehtiyac, maliyyə qurumları tərəfindən kredit siyasətinin sərtləşdirilməsi və maliyyə resurslarının cəlb edilməsi üçün alternativ metodların çeşidinin genişləndirilməsi ilə müəyyən edilir. Mövcud iqtisadi şərait sahibkarlıq subyektləri üçün effektiv maliyyə dəstəyi sisteminin qurulmasına kompleks yanaşmaya ehtiyac duyur.

Tədqiqatın məqsədi sahibkarlıq maliyyələşdirilməsinin mövcud tendensiyalarını, problemlərini və spesifik aspektlərini hərtərəfli araşdırmaq, eləcə də maliyyə alətlərini və biznes dəstək mexanizmlərini təkmilləşdirmək üçün əsaslı yanaşmalar hazırlamaqdır. Tədqiqatın obyekti müasir iqtisadiyyatda bir sistem kimi sahibkarlıqdır. Tədqiqatın predmeti, təsərrüfat subyektləri tərəfindən maliyyə resurslarının formalaşması, bölüşdürülməsi və istifadəsi prosesində yaranan maliyyə və iqtisadi münasibətlər, eləcə də onların maliyyələşdirilməsi üçün alətlər və mexanizmlər toplusudur.

Maliyyə resursları istənilən iqtisadi subyektin fəaliyyəti və inkişafı üçün əsasdır, onun dəyişən xarici mühitə uyğunlaşma qabiliyyətini müəyyən edir və uzunmüddətli dayanıqlılığı təmin edir. Yüksək qeyri-müəyyənlik, rəqabət və dinamizm ilə xarakterizə olunan bugünkü iqtisadiyyatda onların rolu əhəmiyyətli dərəcədə artır, çünki onlar müəssisənin strateji məqsədlərinə çatmaq üçün maliyyə əsasını təşkil edir.

İlk növbədə, maliyyə resursları əməliyyatların rahat aparılmasını təmin edir. Kifayət qədər vəsait cari xərclərin vaxtında ödənilməsinə imkan verir: xammal və materialların alınması, əmək haqqının ödənilməsi, xidmətlərə görə ödəniş və qarşı tərəflər qarşısında öhdəliklərin yerinə yetirilməsi. Digər tərəfdən, bu vəsaitlərin çatışmazlığı müflisləşmə riskini artırır ki, bu da şirkətin işgüzar nüfuzuna və tərəfdaşlıqlarının sabitliyinə mənfi təsir göstərir. Bundan əlavə, maliyyə resursları investisiya inkişafı potensialını müəyyən edir. İnvestisiya kapitalının mövcudluğu innovasiyaların tətbiqi, istehsal müəssisələrinin modernləşdirilməsi, yeni bazarların inkişafı və rəqabət qabiliyyətinin artması üçün ilkin şərtlər yaradır. Məhdud maliyyə resursları öz növbəsində texnoloji geriləmələrə və məhsul və ya xidmətlərin keyfiyyətinin aşağı düşməsinə səbəb olur. Maliyyə resursları təşkilati və texnoloji inkişafda da mühüm rol oynayır. Proseslərin rəqəmsallaşdırılmasına, istehsalın avtomatlaşdırılmasına və informasiya sistemlərinin təkmilləşdirilməsinə investisiya qoyuluşu səmərəliliyin artmasına, xərclərin azaldılmasına və idarəetmə keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına, şirkətin uzunmüddətli dayanıqlığının gücləndirilməsinə kömək edir.Onların sosial funksiyası xüsusi qeyd olunmağa layiqdir. Adekvat əmək haqqı, personalın inkişafı və təhlükəsiz iş şəraiti üçün maliyyə dəstəyi təşkilatın məhsuldarlığına və sabitliyinə birbaşa təsir göstərir.

Beləliklə, maliyyə resursları, sahibkarlıq fəaliyyətinin davamlı inkişafının təməlini təşkil edir, onun ödəmə qabiliyyətini, investisiya fəaliyyətini, rəqabət qabiliyyətini və xarici və daxili dəyişikliklərə uyğunlaşma qabiliyyətini təmin edir.

Sahibkarlıq maliyyələşdirməsinin iqtisadi mahiyyəti kapitalın davamlı dövriyyəsini təmin etməkdən ibarətdir ki, bu da maliyyə resurslarının ardıcıl olaraq əlavə dəyər yaradan və mənfəət təmin edən istehsal amillərinə çevrilməsini təmin edir. Bu proses həm daxili maliyyələşdirmə mənbələrindən - mənfəət və amortizasiyadan -

və xarici mənbələrdən - bank kreditlərindən, investisiyalardan, dövlət dəstəyindən və qiymətli kağızların buraxılışından əhəmiyyətli töhfələri əhatə edir. Bundan əlavə,müasir maliyyələşmə alətləri müvəqqəti mövcud vəsaitləri müxtəlif iqtisadi subyektlər arasında yenidən bölüşdürdüyü üçün yenidən bölüşdürülən iqtisadi münasibətlər sistemini əks etdirir. Bu, sahibkarlıq fəaliyyətinin genişlənməsi üçün şərait yaradır.

Nəticə etibarilə, sahibkarlıq maliyyələşdirməsinin iqtisadi məzmunu özünü biznesin resurs bazasının formalaşdırılmasına, onun davamlı fəaliyyətinin təmin edilməsinə və bazar iqtisadiyyatında daha da inkişaf etdirilməsinə yönəlmiş maliyyə münasibətlərinin və mexanizmlərinin məcmusunda göstərir.

Müasir bazar iqtisadiyyatında sahibkarlıq fəaliyyətinə maliyyə dəstəyi iqtisadi subyektlərin dayanıqlı fəaliyyətində, rəqabət qabiliyyətində və artım dinamikasında mühüm amildir. Maliyyə resurslarına çıxış üçün effektiv mexanizmlər istehsal gücünün genişləndirilməsi, innovativ həllərin tətbiqi və məhsul və xidmətlərin keyfiyyətinin artırılması üçün ilkin şərtlər yaradır. Lakin, sahibkarların, xüsusən də kiçik və orta biznes seqmentində praktik fəaliyyəti onların maliyyə imkanlarını əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdıran və strateji inkişaf məqsədlərinə çatmasına mane olan bir sıra əhəmiyyətli məhdudiyyətlər və maneələrlə əlaqələndirilir.Aparılan araşdırmalara əsasən, bu problemlərə aşağıdakıları aid etmək olar:

– sahibkarlıq subyektlərinin xarici maliyyələşmə mənbələrinə məhdud cıxışın olması və şəxsi maliyyə kapitalının yetərsizliyi

– iqtisadi mühitin qeyri-sabit olması və müvafiq olaraq da yüksək maliyyə risklərinin mövcudluğu;

– sahibkarlığa dövlət dəstəyi mexanizmlərinin qeyri-təkmil olması.

Beləliklə, müəyyən edilmiş problemlərin məcmusu, sahibkarlıq fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi üçün mövcud mexanizmlərin təkmilləşdirilməsinin, alternativ kapital mənbələrinin çeşidinin genişləndirilməsinin və bu sahədə dövlət maliyyə siyasətinin effektivliyinin artırılmasının aktuallığını göstərir.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin ənənəvi kapital mənbələrinə məhdud çıxışı nəzərə alınmaqla, innovativ maliyyələşdirmə formalarının rolu artmaqdadır. Onlar biznesin

maliyyə bazasını genişləndirir, bank sistemindən asılılığı azaldır, resurs mobilliyini artırır və kapitala çıxışı sürətləndirir.İnnovativ maliyyələşdirmə mənbələri rəqəmsal texnologiyalara, kollektiv investisiyaya və alternativ investisiya modellərinə əsaslanan müasir fandreyzinq mexanizmlərinin birləşməsini təmsil edir. Onların inkişafı maliyyə resurslarının çatışmazlığı, yüksək borclanma xərcləri və kiçik və orta sahibkarlıq üçün investisiyaya məhdud çıxış kimi problemlərin aradan qaldırılmasına kömək edir.

Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün aktual olan əsas innovativ maliyyələşdirmə formalarına aşağıdakılar daxildir:

1. Kraudfandinq. Geniş investor dairəsindən onlayn platformalar vasitəsilə kollektiv şəkildə vəsait toplamaq mexanizmi. Bu, startaplar və kiçik bizneslər üçün ən təsirli olur, çünki girov və ya mürəkkəb bank prosedurları tələb etmir. İqtisadiyyatın rəqəmsallaşması kontekstində, xüsusən də innovativ və yaradıcı sektorlarda əhəmiyyətli potensiala malikdir.

2. Vençur Kapitalı. Yüksək riskli innovativ layihələr üçün kapital mənbəyi. İnvestisiyaya əlavə olaraq, investorların ekspert və idarəetmə dəstəyini də əhatə edir. Onun inkişafı iqtisadi şaxələndirmə və texnoloji sahibkarlığın stimullaşdırılması üçün vacibdir.

*3. Biznes Mələyi İnvestisiyası.*Layihə inkişafının ilkin mərhələlərində özəl investisiyalar, tez-tez investorların biznesin idarə olunmasında və strateji inkişafında iştirakı ilə müşayiət olunur. Bu alət startap ekosisteminin formalaşmasına kömək edir və yeni müəssisələrin dayanıqlığını artırır.

Beləliklə, innovativ maliyyə mexanizmləri ənənəvi maliyyə sisteminin məhdudiyyətlərini kompensasiya etmək və sahibkarlıq sektorunun investisiya dinamikasını artırmaq, onun modernləşdirilməsini asanlaşdırmaq üçün təsirli bir vasitə kimi xidmət edir.

Ədəbiyyat:

1. Mustafayeva R., Musayeva S. “Sahibkarlıq”, Azərbaycanda Peşə Təhsili və Təliminin inkişafına Avropa İttifaqının dəstəyi, Bakı, 2019.

2. Kaliyeva G.T., Zhanakova N.N., Arystanbaeva S.S. İnnovative financing for enterprises. *European Research Studies Journal*. 2018. Vol. XXI, Issue 2. P. 307-317.

3. Sukachova S., Vytrykhovskyi Y., Korneev V., Gaponiuk M., Borodenko T. Innovative Startup Financing Models: Venture Capital and Crowdfunding. *International Journal of Economics and Financial Issues*. 2025. No.15(4). P. 427–433.

RƏQƏMSAL İQTISADİYYATA KEÇİD DÖVRÜNDƏ SAHİBKARLIQ TƏHSİLİNİN YENİ TƏLƏBLƏRİ

Əliyeva Təranə Əsman qızı
Mingəçevir Dövlət Universiteti
tarana.aliyeva@mdu.edu.az

Müasir dövrdə qlobal iqtisadi sistemdə baş verən struktur dəyişikliklər, xüsusilə rəqəmsallaşma və innovasiya yönümlü inkişaf modellərinin geniş yayılması iqtisadiyyat və sahibkarlıq təhsilinə yanaşmanı köklü şəkildə dəyişdirmişdir. Ənənəvi bilik əsaslı tədris modelləri artıq əmək bazarının dinamik tələblərinə tam cavab vermir. Bu baxımdan ali təhsil müəssisələrinin əsas vəzifələrindən biri yalnız nəzəri biliklərə malik deyil, eyni zamanda analitik düşüncə, çevik qərarvermə və innovativ yanaşma qabiliyyətinə sahib mütəxəssislərin hazırlanmasıdır.

Rəqəmsal iqtisadiyyatın formalaşması ilə iqtisadi fəaliyyətin əsas elementləri də dəyişmişdir. Müəssisələrdə qərarların qəbulu artıq böyük verilənlərin təhlili, bazar davranışlarının modelləşdirilməsi və proqnozlaşdırma üsullarına əsaslanır. Bu səbəbdən iqtisadiyyat ixtisası üzrə təhsil alan tələbələrin data analitikası, ekonometrika və statistik metodlar üzrə biliklərinin dərinləşdirilməsi zəruri hesab olunur. Eyni zamanda, müasir proqram təminatları və rəqəmsal platformalarla işləmək bacarığı iqtisadçı üçün əsas kompetensiyalardan birinə çevrilmişdir.

Digər mühüm istiqamət strateji və sistemli təfəkkürün formalaşdırılmasıdır. Qlobal bazarlarda rəqabət qabiliyyətinin artırılması üçün müəssisələr yalnız qısa

müddətli deyil, uzunmüddətli və dayanıqlı inkişaf strategiyaları qurmalıdır. Bu isə iqtisadiyyat və sahibkarlıq təhsilində tələbələrə kompleks problemlərin təhlili, risklərin qiymətləndirilməsi və optimal qərarların seçilməsi bacarıqlarının aşılanmasını tələb edir. Xüsusilə yaşıl iqtisadiyyat və sosial məsuliyyət prinsiplərinin biznes modellərinə inteqrasiyası müasir dövrdə prioritet istiqamətlərdəndir.

Ənənəvi iqtisadiyyat formatından rəqəmsal və resurs-effektiv iqtisadiyyata keçid, mütəxəssislərdən tələb olunan bacarıqlar profilini kökündən dəyişmişdir. Bu gün iqtisadçı və sahibkarlar üçün yalnız funksional biliklər (məsələn, mühasibat uçotu, standart xərclərin hesablanması və ya gömrük tarifləri) bəs etmir. Müasir kadr hazırlığında aşağıdakı kompetensiyaların (bacarıqların) aşılanması ön plana çıxır:

1. Data analitikası və statistik savadlılıq: Böyük verilənlər (Big Data) əsrində firmanın resurslarını düzgün idarə etmək və iqtisadi göstəriciləri analiz etmək üçün mütəxəssislər ekonometrik və statistik metodları mükəmməl bilməli, biznes-analitika alətlərindən istifadə etməyi bacarmalıdırlar.

2. Strateji və sistemli təfəkkür: Müəssisə daxili effektivliyi artırmaq və dayanıqlı inkişaf prinsiplərini biznes strategiyasına inteqrasiya etmək qabiliyyəti.

3. Rəqəmsal alətlərlə iş: Müasir ERP sistemləri, elektron ticarət platformaları və rəqəmsal marketinq alətləri kurikulumların ayrılmaz hissəsinə çevrilməlidir.

Mütəxəssis hazırlığının ən aktual aspektlərindən biri tələbələrə təkcə "işaxtaran" deyil, həm də "iş yeri yaradan" (sahibkar) yanaşmasının öyrədilməsidir. Sahibkarlıq təhsili tələbədə yaradıcılıq, proaktivlik, stressə davamlılıq və uğursuzluqlardan dərs çıxarmaq bacarığını inkişaf ettirməlidir.

Bunun üçün ali təhsil müəssisələrində mühazirə formatlı dərslərdən daha çox praktiki modullara üstünlük verilməlidir. Tələbələr startap layihələri hazırlamalı, biznes-planlar tərtib etməli və real keyslər (case-study) üzərində işləməlidirlər. Universitet daxilində fəaliyyət göstərən inkubasiya və akselerasiya mərkəzləri bu prosesdə katalizator rolu oynamalıdır.

Sahibkarlıq təhsili isə ənənəvi iqtisadi təhsildən fərqli olaraq daha çox praktik yönümlü olmalıdır. Tələbələr yalnız nəzəri bilikləri mənimsəməklə kifayətlənməməli,

eyni zamanda real biznes mühitinə yaxın şəraitdə fəaliyyət göstərməlidirlər. Bu məqsədlə startap layihələrinin hazırlanması, biznes planların tərtibi və real кeйslər üzərində işləmə kimi metodların tətbiqi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Belə yanaşma tələbələrdə təşəbbüskarlıq, yaradıcılıq və risk etmə bacarıqlarını inkişaf etdirir.

Ali təhsil müəssisələrində inkubasiya və akselerasiya mərkəzlərinin yaradılması da sahibkarlıq mühitinin formalaşdırılmasında mühüm rol oynayır. Bu mərkəzlər tələbələrə öz ideyalarını reallaşdırmaq, mentor dəstəyi almaq və bazara çıxış imkanları əldə etmək üçün əlverişli şərait yaradır. Beləliklə, universitetlər yalnız bilik verən qurumlar deyil, eyni zamanda innovasiya və biznes təşəbbüslərinin formalaşdığı platformalara çevrilir.

İqtisadiyyat təhsilində nəzəriyyə ilə praktika arasındakı fərqin aradan qaldırılması üçün biznes sektoru ilə əməkdaşlıq xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Aparıcı şirkətlərin nümayəndələrinin tədris prosesinə cəlb olunması, qonaq mühazirələrin təşkili və birgə layihələrin həyata keçirilməsi tədrisin keyfiyyətini artırır. Bundan əlavə, dual təhsil modelinin tətbiqi tələbələrin real iş mühitində təcrübə qazanmasına və əmək bazarına daha tez adaptasiya olunmasına şərait yaradır.

Müasir iqtisadiyyatın tələblərinə uyğun olaraq təhsil proqramlarının mütəmadi yenilənməsi vacib şərtlərdən biridir. Qlobal trendlər, texnoloji yeniliklər və milli iqtisadi prioritetlər nəzərə alınaraq kurikulumların çevik şəkildə dəyişdirilməsi tələb olunur. Xüsusilə qeyri-neft sektorunun inkişafı, turizmin genişləndirilməsi və yaşıl iqtisadiyyatın təşviqi kimi istiqamətlər üzrə ixtisaslaşmış kadrların hazırlanması strateji əhəmiyyət daşıyır.

İqtisadiyyat təhsilində nəzəriyyə ilə praktika arasındakı boşluq hələ də əsas problemlərdən biri olaraq qalır. Bu problemi həll etməyin ən effektiv yolu biznes sektoru ilə birbaşa strateji tərəfdaşlıqdır. İşəgötürənlərin və aparıcı şirkətlərin nümayəndələrinin təhsil proqramlarının hazırlanmasına cəlb edilməsi tədrisin aktuallığını təmin edir.

Tələbələrin semestr ərzində dərslərin bir hissəsini birbaşa müəssisələrdə, real iş mühitində keçməsi (dual təhsil modeli) onların məzun olduqdan sonra əmək bazarına adaptasiyasını sürətləndirir.

İqtisadiyyat və sahibkarlıq üzrə mütəxəssislərin hazırlanması prosesi statik ola bilməz. O, qlobal trendlərə və milli iqtisadiyyatın prioritetlərinə (məsələn, qeyri-neft sektorunun diversifikasiyası, turizm potensialının artırılması və yaşıl artım) uyğun olaraq daimi modernləşdirilməlidir. Tədris prosesinə interaktiv metodların, rəqəmsal texnologiyaların və praktiki yönümlü layihələrin daxil edilməsi, gələcəyin mütəxəssislərinin həm yerli, həm də beynəlxalq müstəvidə yüksək rəqabət qabiliyyətinə malik olmasını təmin edəcəkdir.

Beləliklə, iqtisadiyyat və sahibkarlıq təhsili müasir dövrdə yalnız bilik ötürən sistem deyil, eyni zamanda innovativ düşüncəyə malik, təşəbbüskar və rəqabətqabiliyyətli insan kapitalının formalaşdırılmasına xidmət edən kompleks bir mexanizm kimi çıxış edir.

Ədəbiyyat:

1. Bayramov V. Postpandemiya dövründə iqtisadi inkişaf modelləri. Bakı, 2022.
2. Məmmədov E. Rəqəmsal iqtisadiyyat və müasir inkişaf tendensiyaları. Bakı, 2023.
3. Məmmədov Z. Milli iqtisadiyyatın rəqəmsal transformasiyası. Bakı, 2022.
4. Yusifov F. Müasir iqtisadi siyasət və sahibkarlığın inkişafı. Bakı, 2021.

UNİVERSİTET-SƏNAYE BİRLİYİNİN RƏQƏMSAL TRANSFORMASİYA DÖVRÜNDƏ TƏLƏBƏ SAHİBKARLIĞINA TƏSİRİ

Kərimova Mehriban Allahverən qızı, baş müəllim
Mingəçevir Dövlət Universiteti, Azərbaycan
kmehriban9@gmail.com

Rəqəmsal transformasiya müasir qlobal iqtisadiyyatda texnoloji yenilik olmaq-la bərabər, təhsil proqramlarının və biznes modellərinin eyni zananda köklü şəkildə dəyişməsidir. Uuniversitetlər Dördüncü Sənaye İnqilabı şəraitində təkcə nəzəri bilik

verməklə kifayətlənən müəssisə deyil, həm də sahibkarlıq və innovasiya mərkəzləri kimi fəaliyyət göstərirlər. Tələbələrin sahibkarlıq potensialının aşkara çıxarılmasında universitet-sənaye işbirliyi bir növ katalizator rolunu oynayır. Bu əməkdaşlığın strukturunun yenidən, daha səmərəli formalaşmasında rəqəmsal iqtisadiyyatın gətirdiyi trendlərin, məsələn, süni intellekt, blokçeyn və rəqəmsal ekosistemlərin rolu danılmazdır.

Bu günkü əmək bazarının ən mühüm tələblərindən biri tələbələrin real biznes mühitində rəqəmsal alətlərdən istifadə edərək özlərinin sahibkarlıq bacarıqlarını inkişaf etdirə bilmələridir. Ali təhsil və sənaye arasındakı qarşılıqlı əlaqələr keyfiyyətcə yeni mərhələyə, yəni rəqəmsal transformasiyaya keçməlidir. Sahibkarlığın inkişafında tələbə startap inkubatorların, rəqəmsal ekosistemlərin və texnoloji transfer mərkəzlərinin rolunu təhlil etmək, rəqəmsal bacarıqların real biznes mühitinə inteqrasiyası mexanizmlərini müəyyən etməklə bu sahədə mövcud olan çağırışları qiymətləndirməkdən ibarətdir (Məmmədov, Ə. və Hüseynov, R. 2023).

Müasir dövrdə rəqəmsal transformasiya təhsil və sənaye arasındakı qarşılıqlı münasibətlərin xarakterini tamamən kökündən dəyişib yeniəmişdir. Biz əvvəllər universiet-sənaye birliyi dedikdə ancaq tələbələrin müəssisələrdə təcrübə keçməsini başa düşürdük, bu gün isə bu əməkdaşlıq rəqəmsal ekosistemlər daxilində vaxt rejimində baş verən ortaq innovasiya fəaliyyətinə çevrildiyinin şahidi oluruq. Dördüncü Sənaye İnqilabının tələbləri çərçivəsində bu istiqamətdə bir neçə trend müşahidə olunur.

Rəqəmsal dövr biznes inkubatorlarının fiziki məkan və resurslar arasında olan məhdudiyyət və sədləri aradan qaldırmışdır. Elə müasir trendlərdən biri “Bulud əsaslı Sahibkarlıq” mərkəzlərinin yaradılmasını qeyd edə bilərik. Tələbə-sahibkarlar bu platformalar vasitəsilə dünyanın istənilən nöqtəsindən sənaye tərəfdaşlarının resurslarına çıxış əldə etməklə, virtual laboratoriyalarda öz məhsullarının prototiplərini hazırlaya bilirlər. Bu modeldən istifadə etməklə tələbələr real bazar risklərini virtual simulyasiyalar vasitəsilə sınaqdan keçirməyə və mentorluq xidmətlərini distant formatda almağa imkan tapırlar.

“Açıq innovasiya” (Open Innovation) yanaşması da hazırkı universitet-sənaye işbirliyində ön plana keçir. Artıq şirkətlər özlərinin daxili elmi-tədqiqat laboratoriyaları ilə kifayətlənmirlər, qarşılaşdıqları texnoloji çətinlikləri “Hackathon”lar və rəqəmsal platformalardan istifadə edərək, universitet auditoriyalarına çıxarırlar. Tələbələr süni intellekt, əşyaların interneti və blokçeyn texnolgiyalarına müraciət etməklə, problemin real həllərini tapıb hazırlayırlar. Bu proses birgə yaradıcılıq (“Co-creation”) adlanır və tələbədə “işçi” təfəkkürünü “sahibkar” və “həll yaradan” təfəkkürü ilə əvəz edir (Quliyev, E. 2024).

Trendlərdən biri hesab olunan, məlumatlara əsaslanan sahibkarlıq rəqəmsal transformasiyanın ən mühüm ünsürüdür. Tələbələrə universitet-sənaye tərəfdaşlığı çərçivəsində real sənaye dataları (Bığ data) təqdim olunur və onlar bu dataları analiz edərək istehlakçı davranışlarını proqnozlaşdırır və buna uyğun olaraq biznes strategiyalarını qururlar. Bu, tələbələrə maliyyə texnologiyaları (Fin Tech) və marketinq analitikası sahəsindəki bacarıqlarını real biznes keysləri üzərində inkişaf etdirilmə-sinə şərait yaradır.

“Təhsilin əyləncəli və interaktiv forması” sahibkarlıq təhsilində yeni bir trenddir. Sənaye tərəfdaşları tərəfindən dəstəklənən rəqəmsal biznes oyunları və simulyasiyaları tələbələrə virtual şirkət idarə etməyə, səhmlərin alqı-satqısını həyata keçirməyə və böhran vəziyyətlərində qərar qəbul etməyə imkan verir. Sahibkarlıq bacarıqlarının inkişafında bu metod “təhlükəsiz uğursuzluq” mühiti yaradır ki, bu da real biznes dünyasına daxil olmamışdan əvvəl tələbələrin özgüvənini artırır. Qeyd olunan trendlərin tətbiqi Azərbaycanın “2030-cu ilə qədər milli prioritetləri” sənədində göstərilmiş rəqəmsal iqtisadiyyatın qurulması və innovativ cəmiyyətin formalaşdırılması hədəfləri ilə tam üst-üstə düşür. Belə nəticəyə gəlirik ki, rəqəmsal transformasiya sadəcə alət deyil, universitet-sənaye işbirliyinin yeni bir fəlsəfəsidir (Məmmə-dov, Ə. və Hüseynov, R. 2023).

Universitet və sənaye arasındakı sərhədlər rəqəmsallaşma dövründə şəffaflaşır. Əsas tendlər yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, aşağıdakılardır:

1. Virtual inkubasiya və akselerasiya
2. Açıq informasiya modelləri

3. EdTech və sahibkarlıq

Sahibkarlıq bacarıqlarının formalaşması tələbələrlə yalnız akademik mühitdə deyil, bu biliklərin real bazar konyukturası ilə toqquşduğu nöqtədə, yəni real biznes mühitində baş verir. Real biznes mühiti rəqəmsal transformasiya dövründə sadəcə "iş yeri" deyil, həm də dinamik bir tədqiqat laboratoriyası rolunu oynayır. Tələbələrdə bu mühit sahibkarlıq instinktlərinin inkişafına bir neçə istiqmətlər üzrə fundamental təsir göstərir. Adətən akademik mühit proqnozlaşdırıla bilən və stabil struktur təklif edir. Ancaq real biznes mühiti, xüsusən də texnoloji startap ekosistemi qeyri-müəyyənliklə doludur. Sənaye layihələrinə tələbələrin cəlb olunması onlara rəqəmsal dövrün əsas tələbi olan "Agile" təfəkküründü aşılayır. Bazarın qəfil dəyişməsi, resursların məhdudluğu və rəqabət təzyiqi şəraitində real biznes mühitində tələbələr düzgün qərar qəbul etməyi öyrənirlər. Belə bir təcrübə, onların nəzəriyyədə öyrəndikləri strateji planlaşdırma" anlayışını praktiki "çevik reaksiya" bacarığına çevirir (Məmmədov, Ə. və Hüseynov, R. 2023).

Sahibkarlıq müasir dövrdə rəqəmsal infrastruktur üzərində qurulur. Tələbələrə real biznes mühiti aşağıda qeyd edəcəyim texniki və idarəetmə bacarıqlarını qazandırır:

- Elektron ticarət və fintech inteqrasiyasını. Burada tələbələr rəqəmsal bankçılığın, ödəniş sistemlərinin və blokçeyn əsaslı tranzaksiyaların biznesin şəffaf-lığına və sürətinə təsirini canlı müşahidə edirlər.
- CRM və müştəri təcrübəsini (UX). Rəqəmsal alətlərlə müştəri münasibətlərinin idarə olunması, data analitikası vasitəsilə müştəri loyallığının ölçül-məsi tələbə sahibkarlar üçün "müştəri mərkəzli" biznes qurmağın əsasını təşkil edir.
- Kibertəhlükəsizlik savadlılığını. Rəqəmsal risklərin və korporativ məlumatların real biznes şəraitində qorunmasının maliyyə dayanıqlığı üçün nə dərəcədə kritik olduğunu mənimsəyirlər.

Universitet-sənaye işbirliyi real biznes mühitində tələbələrə "sosial kapital" qazandırır. "Kiminlə tanış olduğun", bəzən "nə bildiyindən" sahibkarlıq bacarıqlarının inkişafında daha önəmli ola bilər. Müəssisələrdə keçirilən mentorluq sessiyaları, sənaye mütəxəssisləri ilə birgə işçi qrupları tələbələrdə korporativ etika, təqdimat baca-

rığı və peşəkar əlaqələrin qurulması vərdişlərini inkişaf etdirir. Bu cür şəbəkələşmə rəqəmsal platformalar vasitəsi ilə qlobal miqyasa daşınaraq gələcək biznesi üçün tələbədə potensial investisiya və tərəfdaşlıq imkanları yaradır (Abbasov, Ə. M. 2023).

Akademik qiymətləndirmə sistemində "səhv" mənfi nəticə sayılsa da, sahibkarlıq mühitində uğursuzluq öyrənmənin bir hissəsidir. Tələbələrə real biznes mühiti öz rəqəmsal layihələrini minimal büdcə ilə bazara çıxarmağı və real rəylər əsasında həmin layihəni təkmilləşdirməyi öyrədir. Bu, tələbələrdə "sahibkar dözümlülüyü" formalaşdırır ki, bu da rəqəmsal transformasiyanın gətirdiyi dinamik çağırışlara qarşı ən güclü müdafiə mexanizmidir. Real biznes mühiti nəticə etibarilə təkcə tələbə üçün nəzəri biliklərin tətbiq olunduğu pasiv bir məkan deyil, həm də sahibkarlıq identikliyinin formalaşdığı aktiv bir ekosistemdir. Bu müstəvidə universitet-sənaye işbirliyinin dərinləşməsi, rəqəmsal iqtisadiyyatın tələblərinə cavab verən kadr potensialının yetişdirilməsində strateji əhəmiyyət kəsb edir (Abbasov, Ə. M. 2023).

Rəqəmsal dövrdə nəzəriyyənin praktika ilə vəhdəti daha da sürətlənib. Rəqəmsal transformasiya dövründə universitet-sənaye işbirliyi tələbə sahibkarlığının inkişafı üçün həlledici faktordur. Bu işbirliyi təkcə məzunların işlə təmin olunmasına deyil, eləcə də onların öz iş yerlərini yaradan innovatorlar kimi yetişməsinə xidmət etməlidir. Ali təhsil müəssisələri çevik rəqəmsal strategiyalar qəbul etməli, sənaye isə təhsilə investisiyanı özünün gələcək inkişafının əsası kimi görməlidir.

Ədəbiyyat:

1. Abbasov Ə. M. Rəqəmsal transformasiyalar iqtisadiyyatı. Bakı: "Elm" nəşriyyatı, 2023.

2. Məmmədov Ə., Hüseynov R. Rəqəmsal İqtisadiyyat və Sahib-karlıq. Bakı: "İqtisad Universiteti" Nəşriyyatı, 2023.

3. Quliyev E. Azərbaycanda innovativ sahibkarlıq və universitet-biznes əməkdaşlığının strateji hədəfləri. *Elmi əsərlər jurnalı*. 2024. №1.

SAHİBKARLIQ TƏHSİLİNDƏ İNNOVATİV YANAŞMALAR VƏ STARTAP EKOSİSTEMİ

Məhərrəmova Səkinə Etibar qızı, Müəllim
Azərbaycan Texnologiya Universiteti
sekine_1989@mail.ru

Hökumətlər ölkənin ümumi iqtisadi sistemində və sahibkarlıq ekosisteminin inkişafında əsas istiqamətləndirici və tənzimləyici institutlardan biri kimi çıxış edirlər. Dövlətin iqtisadi proseslərə təsiri əsasən vergi mexanizmləri, hüquqi-normativ baza, institusional çərçivə və müxtəlif stimullaşdırıcı proqramlar vasitəsilə reallaşır və bu alətlər sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinə, resurs bölgüsünə və innovasiya davranışlarına çoxqatlı şəkildə təsir göstərir. Bununla belə, hansı dövlət siyasətlərinin sahibkarlıq ekosistemlərinə daha effektiv təsir etdiyini ümumi şəkildə müəyyənləşdirmək çətindir, çünki bu ekosistemlər vahid model üzrə deyil, fərqli institusional və iqtisadi şəraitlərdə formalaşan heterogen strukturlar kimi çıxış edirlər. İnkişaf səviyyəsi, sosial-iqtisadi mühit və texnoloji imkanlar kimi amillər nəticələrin ölkələr üzrə dəyişməsinə səbəb olur və bu da universal yanaşmanın effektivliyini məhdudlaşdırır. Sahibkarlıq ekosistemləri dövlət tərəfindən birbaşa yaradılan sistemlər deyil, müxtəlif institutların, bazar iştirakçılarının, maliyyə qurumlarının və innovasiya yönümlü təşkilatların qarşılıqlı əlaqəsi nəticəsində formalaşan kompleks və dinamik strukturlardır. Bu kontekstdə dövlət siyasəti yalnız ekosistemin bir komponenti kimi çıxış edir və digər elementlərlə qarşılıqlı təsir şəraitində funksionallıq qazanır. Araşdırmalar dövlət dəstəyinin sahibkarlıq və startap aktivliyini artırdığını göstərsə də, bu nəticələr bütün ölkələr üçün eyni dərəcədə keçərli deyil, çünki institusional fərqliliklər və iqtisadi struktur müxtəlifliyi nəticələri dəyişdirir. Eyni zamanda, sahibkarlıq ekosistemlərinin idarə olunması hələ tam formalaşmamış bir tədqiqat sahəsi olaraq qalır, buna görə də standart siyasət paketləri əvəzinə, hər bir ölkənin spesifik şəraitinə uyğunlaşdırılmış, çevik və mərhələli yanaşmalar daha məqsədəuyğun hesab olunur [1].

Ekosistemin inkişafı üçün ilkin şərtlərdən biri mövcud sahibkarlıq resurslarının və iştirakçıların sistemli şəkildə müəyyənləşdirilməsi və strukturlaşdırılmasıdır. Azərbaycanda bu istiqamətdə dövlət, özəl sektor və qeyri-hökumət təşkilatlarının fəaliyyəti genişlənməkdədir və rəqəmsal platformalar vasitəsilə ekosistemin daha şəffaf və əlaqələndirilmiş şəkildə idarə olunması mümkün olur. Xüsusilə "Enterprise Azerbaijan" kimi təşəbbüslər sahibkarlıq mühitinin xəritələndirilməsi və informasiya axınının mərkəzləşdirilməsi baxımından əhəmiyyət daşıyır. Sahibkarlıq ekosisteminin formalaşmasında təhsil mühüm, lakin təkbaşına kifayət etməyən amildir. Sahibkarlıq təhsili daha çox nəzəri biliklərin deyil, praktiki bacarıqların, innovativ düşüncə tərzinin və biznes idarəetmə kompetensiyalarının inkişafına yönəlir. Xüsusilə ABŞ kimi ölkələrdə bu təhsil modeli ənənəvi akademik yanaşmadan fərqlənir və real biznes təcrübələri, layihə əsaslı öyrənmə, startap müsabiqələri və inkubasiya proqramları ilə inteqrasiya olunur ki, bu da tələbələrin praktik bacarıqlarını gücləndirir. Dövlətlərin sahibkarlıq ekosistemində rolu yalnız tənzimləmə ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda innovasiya üçün əlverişli mühitin formalaşdırılması və koordinasiyaedici platformanın yaradılması funksiyasını da əhatə edir. Təhsil, infrastruktur və institusional dəstək sahələrində həyata keçirilən siyasətlər ekosistemin inkişafına birbaşa təsir göstərir. Bundan əlavə, dövlət, universitet və biznes sektorunun əməkdaşlığı innovasiya proseslərinin daha effektiv şəkildə inteqrasiyasına şərait yaradır və bu model "üçlü spiral" yanaşması kimi xarakterizə olunur [2].

Sahibkarlıq ekosistemlərinin beynəlxalq səviyyədə inteqrasiyası innovasiya potensialının artırılması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Qlobal əməkdaşlıq bilik və texnologiya mübadiləsini gücləndirir, investisiya imkanlarını genişləndirir və yerli sahibkarların beynəlxalq bazarlara çıxışını asanlaşdırır. Bu prosesdə dövlətlər, universitetlər və biznes qurumları arasında qurulan əlaqələr innovasiya axınının qloballaşmasını sürətləndirir [3].

İqtisadi diversifikasiya isə xüsusilə resurs əsaslı iqtisadiyyatlar üçün strateji prioritetdir və sahibkarlıq ekosistemlərinin inkişafı ilə birbaşa əlaqəlidir. Qeyri-neft sektorunun genişləndirilməsi, kiçik və orta bizneslərin dəstəklənməsi və innovasiya yönümlü iqtisadi siyasətlərin tətbiqi iqtisadi dayanıqlığın artırılmasında əsas rol

oynayır. Bu yanaşma iqtisadiyyatın daha balanslı və davamlı inkişafına xidmət edir və uzunmüddətli perspektivdə struktur sabitliyini gücləndirir.

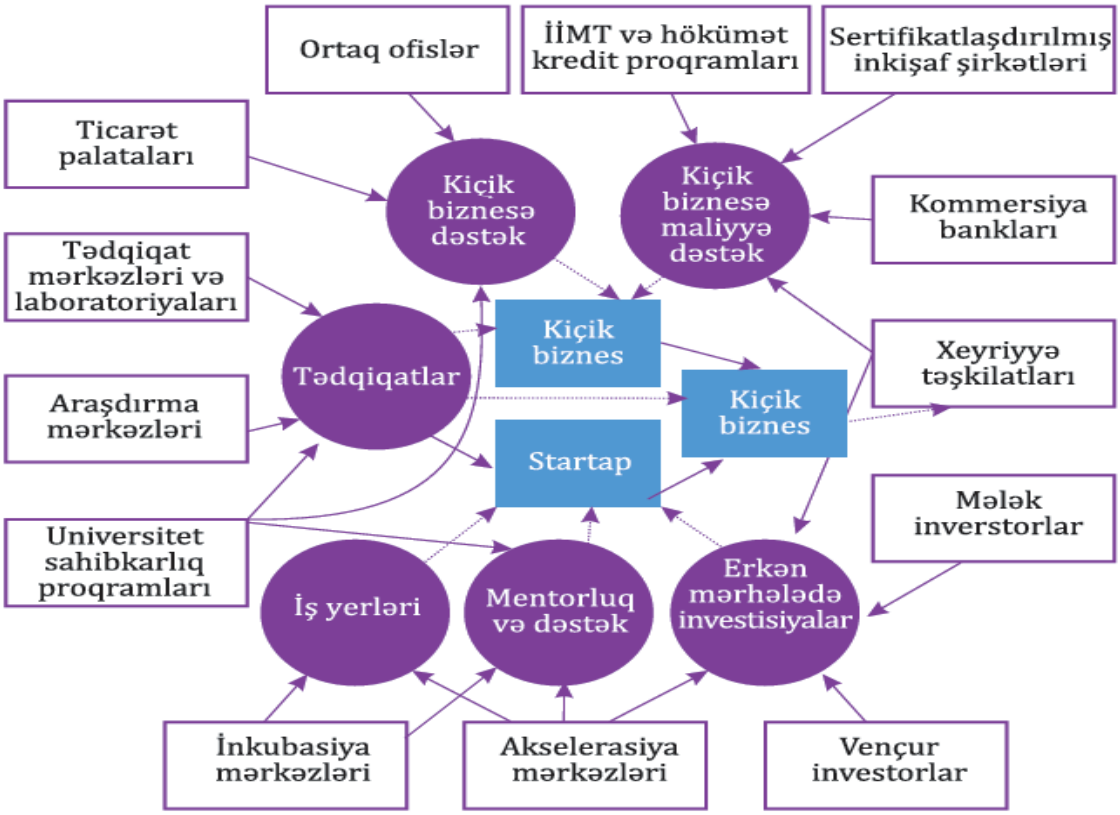

Şəkil 1. Sahibkarlıq aktivlərinin diaqramı

Mənbə: İnnovasiya və sahibkarlıq:Startap ekosistemi

Şəkil 1-də dünyanın istənilən ölkəsində və ya regionunda sahibkarlıq ekosistemini təşkil edən əsas komponentlərdən biri kimi qəbul olunan sahibkarlıq aktivlərinin strukturu təsvir edilmişdir. Bu modeldə sahibkarlıq ekosistemi yalnız dövlət institutları ilə deyil, eyni zamanda biznes subyektləri və sənaye qrupları ilə sıx qarşılıqlı əlaqədə olan çoxşaxəli sistem kimi təqdim olunur. Elmi və təhsil müəssisələri, dövlət strukturları və biznes sektorunun birgə fəaliyyəti innovasiya proseslərinin formalaşmasında həlledici rol oynayır və bu qarşılıqlı əlaqə "üçlü spiral" modeli kimi konseptual çərçivədə izah edilir.

Eyni zamanda, diaqram beynəlxalq əməkdaşlıq aspektini də əhatə edərək göstərir ki, sahibkarlıq ekosistemləri yalnız daxili institusional əlaqələrdən deyil, həm də qlobal səviyyədə qurulan mürəkkəb əməkdaşlıq şəbəkələrindən təsirlənir. Bu

baxımdan “üçlü spiral” modeli innovasiya proseslərinin həm milli, həm də beynəlxalq müstəvidə qarşılıqlı əlaqə və inteqrasiya əsasında inkişaf etdiyini nümayiş etdirir [4].

Nəticə olaraq, sahibkarlıq ekosisteminin effektiv inkişafı dövlət siyasəti, innovativ təhsil yanaşmaları və institusional əməkdaşlığın vəhdətindən asılıdır. Dövlət əlverişli mühit yaratsa da, ekosistemin formalaşması çoxsaylı aktorların qarşılıqlı fəaliyyəti nəticəsində baş verir. Buna görə də çevik yanaşmalar, praktiki yönümlü təhsil və beynəlxalq inteqrasiya dayanıqlı inkişafın əsas şərtləridir.

Ədəbiyyat:

1. Vüsal Qasımlı İnnovasiya və sahibkarlıq: Startap ekosistemi (dərs vəsaiti). *İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi*. 2023. S. 100-102. URL: https://ereforms.gov.az/az/publication/3

2. İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi. Azərbaycan Respublikasında sahibkarlıq ekosistemi və innovasiya fəaliyyəti. Bakı, 2022.

3. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). *SME and Entrepreneurship Outlook*. OECD Publishing. 2019. URL: https://doi.org/10.1787/34907e9c-en

4. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi Kiçik və orta biznesin inkişafı üzrə strateji yol xəritəsi. Bakı, 2021.

DAYANIQLI İNKİŞAF KONSEPSİYASI VƏ ONUN MÜƏSSİSƏ FƏALİYYƏTİNDƏ ROLU

Nəsibova Arifə Cari qizi
Mingəçevir Dövlət Universiteti
arifa.nasibova@mail.ru

Dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının müasir iqtisad elminə inteqrasiyası 1987-ci ildə BMT-nin «Gələcəyimiz Ortaq» hesabatı – Brundtland Hesabatı – ilə rəsmiləşmişdir. Hesabatda dayanıqlı inkişaf «bu günkü nəslin öz ehtiyaclarını ödəməklə gələcək nəsillərin öz ehtiyaclarını ödəmə qabiliyyətini zərər vermədən

həyata keçirilən inkişaf» kimi təyin edilmişdir. Bu tərif öz zərif sadəliyi ilə otuz ildən artıq müddət ərzində akademik, siyasi və iş aləminin istinad çərçivəsi olub qalmışdır.

Nəzəri baxımdan dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının özəyi üç kapital növü arasındakı intergenerasiyaedici ədalətin qorunmasına dayanır: təbii kapital (hava, su, torpaq, bioloji müxtəliflik), iqtisadi kapital (istehsal vasitələri, infrastruktur, texnologiya) və sosial kapital (institutlar, insan potensialı, mədəni kapital). Herman Daly (1990) tərəfindən inkişaf etdirilmiş «zəif dayanıqlılıq» – iqtisadi kapitalın təbii kapitalı əvəz edə biləcəyi fərziyyəsi – və «güclü dayanıqlılıq» – kritik təbii kapital növlərinin qeyri-iqamə olduğu fərziyyəsi – arasındakı debat bu sahənin hələ də həll edilməmiş mərkəzi elmi məsələlərindən birini təşkil edir (Brundtland, 1987; Daly, 1990).

Kate Raworth (2017) tərəfindən irəli sürülmüş «Simit İqtisadiyyatı» (Doughnut Economics) modeli dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının ən müasir nəzəri ifadəsi kimi qiymətləndirilə bilər. Model insan cəmiyyəti üçün «sosial tavan» – insanlara layiqli həyat şərtlərini təmin edən minimum həddi – ilə «ekoloji tavan» – planetin daşıyıcılıq həddini aşmamaq şərti – arasındakı «ədalətli və təhlükəsiz fəaliyyət sahəsi» müəyyən edir. Bu çərçivə ənənəvi iqtisadi artım paradiqmasını «yuxarı sərhəd olmadan genişlənmə» yanaşmasından «həddi daxilında çiçəklənmə» yanaşmaya köçürür.

John Elkington tərəfindən 1994-cü ildə konseptuallaşdırılmış «Üçlü Alt Xətt» (Triple Bottom Line – TBL) çərçivəsi müəssisənin uğurunu yalnız maliyyə nəticəsi ilə deyil, eyni zamanda ətraf mühitə və cəmiyyətə olan töhfəsi ilə ölçür. Bu üç ölçünün – mənfəət, planet, insanlar – müştərək optimallaşdırılması müasir korporativ dayanıqlılıq anlayışının nüvəsini təşkil edir. (Elkington, 1997; Raworth, 2017)

TBL çərçivəsinin müəssisə tətbiqindəki ən mühüm nəticəsi ənənəvi maliyyə hesabatlılığını tamamlayan ESG (Environmental, Social, Governance) hesabatlılıq sistemidir. Qlobal Hesabatlılıq Təşəbbüsünün (GRI) 2022-ci il məlumatına görə, Fortune 500 şirkətlərinin 96 faizi dayanıqlılıq hesabatı dərc edir; bu göstərici 2011-ci ildəki 20 faizdən dramatik bir artımı əks etdirir. ESG hesabatlılığının institutlaşması müəssisənin ekoloji idarəetmə performansının kapital bazarı tərəfindən qiymətləndirilməsinə imkan yaradır.

ESG faktoru ilə maliyyə performansı arasındakı əlaqəni araşdıran meta-analitik tədqiqatlar – xüsusilə Friede, Busch & Bassen-in (2015) 2200-dən çox tədqiqatı əhatə edən meta-analizi – pozitiv əlaqənin empirik sübutlarını güclü şəkildə dəstəkləyir: ESG göstəricilərinin yüksək olduğu portfellərin uzunmüddətli əsasda (10+ il) ənənəvi bazara nisbətən ortalama 1,8-2,3 faiz artıq gəlirlilik nümayiş etdirdiyi müəyyən edilmişdir. Bu nəticə ekoloji idarəetmənin «xərc» yox, «investisiya» kimi qiymətləndirilməsinin nəzəri əsaslandırmasını gücləndirir (Friede et al., 2015; Barney, 1991).

Dayanıqlı inkişaf prinsiplərinin müəssisə fəaliyyətinə praktiki tətbiqini kəmiyyət baxımından qiymətləndirmək üçün aşağıdakı müqayisəli cədvəl qlobal lider şirkətlər ilə SOCAR-ın göstəricilərini SDG hədəfləri çərçivəsində müqayisə edir:

Cədvəl 1 - Dayanıqlı inkişaf göstəriciləri: qlobal lider şirkətlər, SOCAR və SDG hədəflərinin müqayisəli analizi (2015-2023)

Göstərici / Şirkət	Microsoft	Unilever	Patagonia	SOCAR	Hədəf (SDG)
CO2 emissiyası azalma (%, 2015-2023)	-37	-52	-71	-18	-45 (SDG13)
Su istifadəsi azalması (%)	-45	-38	-60	-12	-30 (SDG6)
Bərpaolunan enerji payı (%)	100	67	94	14	80+ (SDG7)
Tullantı yönləndirilməsi – sıfır poliqon (%)	86	78	91	43	75+ (SDG12)
ESG reytinqi (MSCI)	AAA	AA	AA	B	AA+ hədəf
Ekoloji investisiyanın ROI-si (3 il, %)	183	214	267	94	150+ hədəf

Mənbə: Microsoft Sustainability Report (2023), Unilever Annual Report (2023), Patagonia B Corp Report (2023), SOCAR Sustainability Report (2022), BMT SDG Progress Report (2023), müəllifin hesablamaları əsasında tərtib edilmişdir.

Cədvəl 1-ün göstəriciləri bir neçə mühüm anlayışı ortaya qoyur. Birincisi, qlobal liderlər – xüsusilə Patagonia – CO2 emissiyasının azaldılmasında (71%) SDG hədəfini (45%) əhəmiyyətli dərəcədə üstələyir; bu, könüllü ekoloji idarəetmənin tənzimləyici

minimumlara nisbətən daha yüksək nəticə verə biləcəyini sübut edir. İkincisi, SOCAR-ın göstəriciləri (CO_2 azalma: 18%, bərpaolunan enerji: 14%) qlobal lidərlərdən geri qaldığını, lakin müəyyən irəliləyişin baş verdiyini göstərir. Üçüncüsü, ESG reytinqindəki fərq (SOCAR: B; Microsoft, Unilever, Patagonia: AA-AAA) kapital bazarının ekoloji performansı qiymətləndirdiyi mexanizmi göstərir: daha yüksək ESG reytinqi daha aşağı kapital xərcinə çevrilir (Microsoft, 2023; Unilever, 2023).

Unilever-in «Dayanıqlı Yaşam Planı» – 2010-cu ildə elan edilmiş, 2020-ci ildə nəticələri dərc edilmiş – korporativ dayanıqlılıq tətbiqinin ən əhatəli nümunəsi kimi qiymətləndirilir. Plan çərçivəsində şirkət 2010-2020 illər ərzində məhsul başına enerji istifadəsini 29 faiz, su istifadəsini 47 faiz, tullantı həcmini 32 faiz azaltdı. Eyni dövrdə dövriyyəsi 2 dəfədən çox artdı. Bu nəticə dayanıqlı idarəetmənin iqtisadi artımla uyğun olduğunu göstərən ən güclü korporativ sübut kimi tarixi əhəmiyyət kəsb edir.

BMT-nin 2015-ci ildə qəbul etdiyi 17 Dayanıqlı İnkişaf Hədəfi (SDG) ölkə-səviyyəli öhdəliklərdən çıxaraq müəssisə strategiyasına inteqrasiya prosesinin sürətlə genişləndiyi müşahidə olunur. Dünya İqtisadi Forumunun (WEF, 2022) hesablamasına görə, SDG hədəflərinin reallaşdırılması illik 2,5 trilyon dollarlıq investisiya boşluğunu bağlamağı tələb edir; bu investisiyanın böyük hissəsinin özəl sektor – o cümlədən böyük korporasiyalar – tərəfindən gəlməsi gözlənilir.

Müəssisə baxımından SDG inteqrasiyasının praktiki yolu üç mərhələdən ibarətdir: müəssisənin prioritet SDG-lərin müəyyənləşdirilməsi, bu hədəflərə uyğun korporativ öhdəliklərin formalaşdırılması və nəticələrin şəffaf şəkildə dərc edilməsi. Unilever, Nestlé, Maersk kimi iri korporasiyaların SDG-yönlü hesabatlılıq çərçivəsi bu üç mərhələni nümunəvi şəkildə həyata keçirən modelləri təqdim edir (UNDP, 2023; OECD, 2023).

Azərbaycan kontekstdə SDG inteqrasiyasının ən mühüm institusional ifadəsi 2030-cu ilə qədər ölkənin yalnız bərpaolunan enerji mənbələrindən istifadəyə keçməsini hədəfləyən COP29-a (Bakı, 2024) verilən öhdəlikdir. Bu öhdəlik müəssisə səviyyəsindəki dayanıqlılıq strategiyası ilə makroiqtisadi siyasətin uyğunlaşdırılması baxımından yeni bir koordinasiya çərçivəsi yaradır. SOCAR-ın «Enerji Keçidi Yol Xəritəsi», Azərenerji-nin «Bərpaolunan Enerji İnkişaf Planı», Silk Way Airlines-ın

«Dayanıqlı Aviasiya Yanacağı» proqramı bu institusional koordinasiyanın müəssisə-səviyyəli ifadəsidir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi. *Ətraf mühitin mühafizəsi üzrə illik hesabat*. Bakı, 2023.
2. Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi. *Yaşıl artım və dayanıqlı inkişaf strategiyası*. Bakı, 2022.
3. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. *Azərbaycanda ətraf mühit statistikası*. Bakı. 2023.
4. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti. *Tullantıların idarə olunması üzrə dövlət proqramı*. Bakı. 2022.
5. Azərbaycan Respublikasının Energetika Nazirliyi. *Enerji səmərəliliyi üzrə milli fəaliyyət planı*. Bakı. 2023.
6. Bakı Biznes Universiteti. *Ekoloji menecment və müəssisə idarəçiliyi*. Bakı. 2021.
7. Abbasov R. Azərbaycanda yaşıl iqtisadiyyatın inkişaf perspektivləri. *İqtisad Elmləri Jurnalı.* 2020. No. 5(2). P. 45–56.
8. Məmmədov E. Müəssisələrdə ekoloji risklərin idarə olunması problemləri. *Azərbaycan Menecment Jurnalı.* 2021. No. 8(1). P. 71–84.
9. Əliyeva S. Korporativ sosial məsuliyyət və ekoloji siyasət. *Biznes və İdarəetmə Araşdırmaları,* 2022. No. 6(3). P. 34–48.
10. Quliyev T. Dayanıqlı inkişaf indikatorlarının qiymətləndirilməsi metodları. *Statistika və Analiz.* 2023. No. 4(1). P. 16–29.

QLOBAL TƏSİRLƏRİN ARTDIĞI DÖVRDƏ SƏNAYE SAHƏSİNDƏ İDARƏETMƏ SİSTEMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNƏ KONSEPTUAL YANAŞMALAR VƏ ONLARIN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Niftəliyev N.F.
Mingəçevir Dövlət Universiteti
nazim.niftaliyev@mdu.edu.az

Müasir idarəetmə elmi bütün idarəetmə nəzəriyyələrinin sintezidir və onun əsas məqsədi sürətlə dəyişən mühitdə effektiv idarəetmə sistemlərinin seçilməsi üçün yaradıcı, dinamik və adaptiv baza yaratmaqdır. Bu sistemlərin davamlı və səmərəli işləməsini təmin etmək məqsədilə təkcə müasir idarəetmə təfəkkürü və idarəetmə təşkilatı deyil, həm də müəssisələrin formalaşması və fəaliyyəti üçün yeni mexanizmlər və idarəetmə vasitələri tələb olunur. İdarəetmə universal bir proses kimi insanların olduğu yerdə fəaliyyət göstərir. Rəhbərliyin maddi və maliyyə resursları olmasa belə, müəyyən fəaliyyətin reallaşdırılması və qarşıya qoyulan məqsədlərə çatmaq üçün insan resurslarının olması zəruri şərtdir. İdarəetmə, idarəedici təşkilatın məqsədlərinin səmərəli şəkildə reallaşdırılması məqsədilə planlaşdırma, proqnozlaşdırma, təşkiletmə, nəzarət, əlaqələndirmə və istiqamətləndirmə funksiyalarının, idarəetmə nəzəriyyələrinin, konsepsiyalarının, qaydalarının, metodlarının və modellərinin sistemli və şüurlu olaraq tətbiqidir. Başqa sözlə desək, idarəetmə qısa müddət ərzində təşkilatın ümumi məqsədlərinə çatmaq üçün vəsait, avadanlıq, xammal, material və digərlərdən istifadəyə dair qərarların qəbul edilməsi və reallaşdırılmasıdır [2, s.114]. Hazırkı iqtisadi şəraitdə müəssisələrin idarəetmə sistemlərində problemlərin sayı getdikcə artır ki, bu da həmin sistemlərdə idarəetmə mexanizminin daha da təkmilləşdirilməsini zəruri edir. Bu, ilk öncə, xarici və daxili mühitdə daimi dəyişikliklər şəraitində müəssisənin idarəetmə mexanizminin formalaşması və inkişafının nəzəri əsaslarının öyrənilməsini nəzərdə tutur. Müəssisənin idarə edilməsi müasir idarəetmə biliklərini, habelə idarəetmə proseslərinin effektivliyini başa düşməyi tələb edir. Sənaye müəssisəsi mürəkkəb dinamik bir sistemdir və onun idarə

edilməsi uzun və çox zəhmətli bir prosesdir, menecerlərdən xüsusi idarəetmə bacarıqları tələb edir, habelə idarəetmə sistemini nəzarətin vəziyyəti haqqında məlumatla təmin edir. Mövcud idarəetmə sistemi müəssisələrin daxili və xarici mühitlə qarşılıqlı əlaqəsinin xarakterini müəyyənləşdirir. İdarəetmə sistemi çərçivəsində idarəetmə prosesi reallaşdırılır, qəbul edilən idarəetmə qərarları vasitəsilə idarəetmə altsisteminin idarə olunan alt sistemə məqsədyönlü təsiri baş verir. "İdarəetmə" və "sistem" anlayışları bir-biri ilə üzvi şəkildə əlaqəli və bir-birindən asılı kateqoriyalardır.

Əgər praktiki proseslərdən yanaşsaq, idarəetmə sistemi xarici mühitdə baş verən dəyişikliklərə tez reaksiya verməyə imkan verir. İstənilən müəssisənin xüsusi idarəetmə sistemləri var. Müəssisənin idarəetmə sistemi onun bütün xidmətləri, alt sistemləri və onlar arasındakı kommunikasiyalar, habelə müəyyən edilmiş fəaliyyəti təmin edən proseslər kompleksindən ibarətdir. İdarəetmə prosesləri əlaqələndirilmiş hərəkətləri təmin edir ki, bu da öz növbəsində təşkilatların qarşısında duran ümumi məqsəd və ya məqsədlər toplusunun reallaşdırılmasının son nəticəsini təmin edir. Fəaliyyətləri əlaqələndirmək üçün idarəetmə funksiyalarını reallaşdıran xüsusi orqanlar olmalıdır. Buna görə də təşkilatlarda idarə edən və idarə olunan hissələr fərqləndirilir. Ümumiləşdirmələr aparmağa cəhd etsək, idarəetmə sisteminin tərkib hissələrini sxematik olaraq şəkil 1-dəki kimi verə bilərik.

Şəkil 1. İdarəetmə sisteminin tərkibi

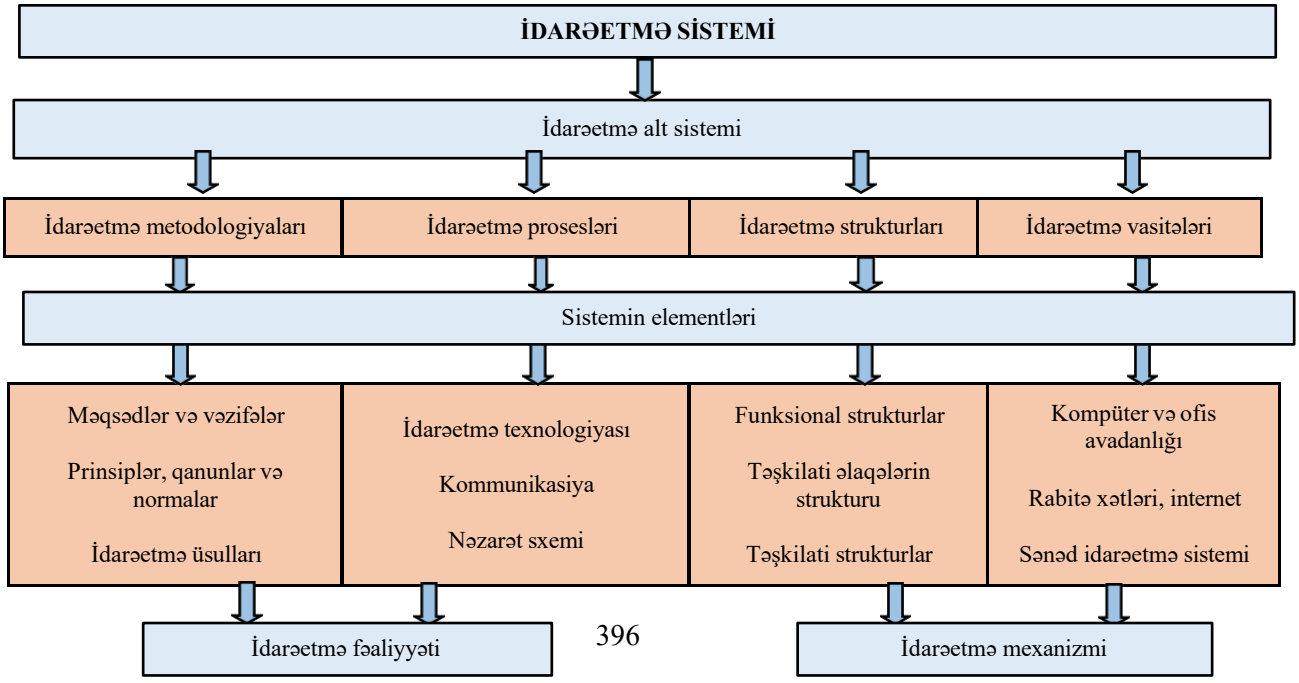

İdarəetmə metodologiyası altsistemi məqsədlərin, vəzifələrin, qanunların, prinsiplərin, funksiyaların, vasitələrin, idarəetmə üsullarının məcmusudur. Bu altsistemin əsas məqsədi müəssisənin hədəflərini, onlara nail olmaq yollarını və vasitələrini hərtərəfli başa düşməyi təmin edən idarəetmə fəaliyyətinin məntiqi sxemini qurmaqdır. İdarəetmə prosesləri altsistemi təsərrüfat fəaliyyətinin xarakterindən və xüsusiyyətlərindən, mövcud təşkilati strukturdan, idarəetmənin formalaşmış rabitə və informasiya təminatı sistemindən, habelə daxili idarəetmədən asılı olan idarəetmə qərarlarının qəbulu və reallaşdırılması mexanizmi ilə müəyyənləşdirilir. İdarəetmə strukturu alt sistemi müəssisədə qəbul edilmiş ünsiyyət və tabeçilik münasibətlərini, heyətin qarşılıqlı əlaqə qaydalarını formal olaraq xarakterizə edir. Qərar qəbulu idarəetmənin əsas funksiyası olmaqla bərabər, istənilən idarəetmə funksiyasının tərkib hissəsidir. Müəssisənin məqsədlərinə çatmaq üçün idarəetmə funksiyaları konkret istehsal və sosial problemlərin həllinə yönəlmiş idarəetmə tədbirləri adlanır. İdarəetmə funksiyasının məzmunu idarəetmə fəaliyyətinin iki aspektini əks etdirir: birincisi, funksiya zəruri hərəkətləri (nə etmək lazımdır) müəyyənləşdirir və ikincisi, bu hərəkətlərin konkret məzmununu (bunun necə ediləcəyini) ortaya qoyur. İdarəetmə funksiyalarının rolunu və əhəmiyyətini açmaq üçün onların hər birini təhlil etmək lazımdır.

Qeyd edək ki, idarəetmənin əsas funksiyası kimi marketinq çıxış edir, belə ki, marketinq bazar və gözlənilməz rəqabət şəraitində idarəetmənin əsas sahələrindən biridir. Marketinq qarşısında duran vəzifələr baxımından idarəetmənin bütün əsas sahələrini əhatə edir və marketinq fəaliyyətinin idarə edilməsinə sistemli yanaşma nöqteyi-nəzərindən baxılmalıdır. Bu onunla izah olunur ki, marketinqin müxtəlif komponentləri (funksiyalar, alətlər, vasitələr, obyektlər və subyektlər) yalnız maksimum qarşılıqlı əlaqə və bir-birini tamamlayanda səmərəli tətbiq oluna bilər. Bu istiqamətdə idarəetmə sisteminin formalaşması birbaşa idarəetmə prosesləri ilə yanaşı, idarəetmə subyektlərinin özləri ilə də bağlıdır. Funksional yanaşma nöqteyi-nəzərindən marketinqə aşağıdakı hissələr daxildir: təhlil, planlaşdırma və proqnozlaşdırma, uçot, nəzarət, tənzimləmə. Marketinqin idarə edilməsi sistemi əsasən bunlardan ibarətdir: idarəetmə subyektləri (idarəetmə effektivliyinə və fəaliyyətinə cavabdeh olanlar);

idarəetmənin prinsipləri və funksiyaları (müəyyən proseslərin əsasları); marketinq məlumatlarının axınları və idarəetmə funksiyalarının reallaşdırılması üsulları.

İdarəetmə fəaliyyətinin növbəti komponenti planlaşdırmadır. İdarəetmə funksiyası kimi onun məzmunu xarici və daxili amillər nəzərə alınmaqla fəaliyyətin inkişafının əsas istiqamətlərinin və nisbətlərinin əsaslı şəkildə müəyyən edilməsindən ibarətdir. Planlaşdırma hər hansı qərarların qəbulu üçün əsasdır ki, bu da şirkətin daha da inkişaf etməsinə imkan verir. Planlaşdırmanın mahiyyəti bütün şirkətin və hər bir bölmənin inkişaf məqsədlərini müəyyən etməkdir. Planlaşdırmanın əsas vəzifəsi, verilmiş şəraitdə mümkün qədər təşkilatın qarşısında duran problemlərin optimal həllini tapmaqdır. Menecer planlaşdırır, çünki o, vaxtından əvvəl qabaqcadan düşünməli və hərəkət etməlidir. Planlaşdırma idarəetmə funksiyası kimi bir sıra vəzifələri əhatə edir: müəssisənin məqsədyönlü inkişafını təmin etmək; perspektiv istiqamətləndirmə və inkişaf problemlərinin erkən aşkarlanması; şirkətin işçi heyətinin hərəkətlərinin əlaqələndirilməsi, vəzifələrin qoyulması; qarşıya qoyulan tapşırıqların yerinə yetirilməsinə nəzarətin əsas elementlərinin yaradılması; işçilərin motivasiyası və işçilərə informasiya dəstəyi.

Yaxın perspektivdə sənaye sahəsində idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri Sənayə sahəsində idarəetmə sisteminin işləkliyinin təmin olunması bir sıra mühüm funksiyaların cidi şəkildə nəzərə alınmasını şərtləndirir. Məsələn, idarəetmə funksiyası kimi nəzarətin rolu olduqca böyükdür. Belə ki, müəssisənin fəaliyyətinə nəzarət idarəetmə funksiyalarından biridir ki, onsuz bütün digər idarəetmə funksiyaları tam şəkildə reallaşdırıla bilməz. Odur ki, nəzarət həm uzunmüddətli perspektivdə, həm də operativ idarəetmə məsələlərində müəssisənin normal fəaliyyətini və qarşıya qoyulmuş məqsədlərinə nail olunmasını təmin edən siyasətin hazırlanması və qərarların qəbulunda əsas vasitələrdən biridir. Nəzarətin əsasını subyektlə nəzarət obyekti arasında istənilən qarşılıqlı əlaqədə mövcud olan əks əlaqə prinsipi təşkil edir. Bu prinsipə informasiyanın qəbulu, onun qiymətləndirilməsi və qərar qəbulu mərhələlərinin unifikasiyası daxildir. Nəzarətin rolu qəbul edilmiş planlaşdırma qərarlarının yoxlanılmasında və onların nəticələrinin qiymətləndirilməsində özünü göstərir. Nəzarət idarəetmənin ilk mərhələsində

reallaşdırılmaqla, bütün sonrakı mərhələlərdə özünü göstərə və ya sonuncu ola bilər. Nəzarət funksiyası özünəməxsus xüsusiyyətə malikdir, yəni idarəetmə dövrünün bütün proseslərini əhatə edir. Nəzarət menecerlərə müəssisədəki işlərin vəziyyəti haqqında bütün lazımi məlumatlara sahib olmaq imkanı verir. İdarəetmə qərarlarının keyfiyyəti və onların icrasının vaxtında olması nəzarətin effektivliyindən asılıdır. Müəssisənin planlı və mütənasib inkişafı təkcə planlaşdırma deyil, həm də tənzimləmə yolu ilə təmin edilir. Menecerlər tənzimləmə funksiyasını yerinə yetirməklə müəssisələrdə ardıcıl və vahid istehsalı təmin edirlər. Təşkilatda ardıcıllıq və vahidlik planlaşdırma kimi tənzimləmədən istifadə etməklə əldə edilir. İdarəetmənin mühüm funksiyası koordinasiyadır ki, onun əsas vəzifəsi bütün istehsalat qruplarının işini yaxşı əlaqələndirilmək və təşkil etməkdir. Müəssisənin idarəetmə sistemi üç əsas komponentə əsaslanır: həllərin hazırlanması və reallaşdırılması üçün informasiya təminatı; qarşıya qoyulmuş vəzifələrin həlli üçün tipik biznes prosedurları toplusu və kadrların motivasiya sistemi. İdarəetmə sahəsi istehsalla bərabər, elmi-tədqiqat işlərini, maliyyəni, satış, kommunikasiyaları, bütünlükdə müəssisənin fəaliyyətinin bütün sferalarını özündə birləşdirir [4, s.29].

Praktiki nöqteyi-nəzərindən baxsaq, idarəetmə sistemlərinin təhlilində mühüm yeri elmi tədqiqatlar tutur. Elmi tədqiqat idarəetmə sistemlərində yaranan səbəb-nəticə əlaqələrinin tapılması prosesidir. İdarəetmə sistemlərində elmi tədqiqatların əsas məqsədi həmin sistemin səmərəliliyini artırmaq üçün etibarlı məlumatların əldə edilməsidir. Əgər elmi tədqiqat təşkilatın idarəetmə sistemlərinin təhlili ilə bağlıdırsa, tədqiqatın əsas məqsədi təşkilatın fəaliyyətinin səmərəliliyini artırmaq üçün tədbirlər hazırlamaqdır. Yeni təşkilatın yaradılması zamanı məqsəd qoyma funksiyalarının reallaşdırılması üçün elmi tədqiqatlar da aparılır. Bundan başqa, tədqiqatlar uzaqgörənlik prinsipinin reallaşdırılmasına yönəlib. İstənilən müəssisədə effektiv idarəetmə sisteminin formalaşdırılması müvəffəqiyyətin və onun müasir bazarda sabit mövqeyinin açarıdır. Müəssisə rəhbərinin qarşısında duran mühüm vəzifə idarəetmənin rasional modelinin seçilməsidir [5]. Belə bir model çevik idarəetmə sisteminin formalaşdırılmasıdır. Hesab edirik ki, çevik idarəetmə bir növ dünyagörüşdür zehniyyətdir, çünki bu, prosedurların reallaşdırılmasının effektivliyinə

böyük təsir göstərə bilən düzgün düşüncə tərzidir. Komanda üzvlərinə bir-biri ilə ünsiyyət qurmağa və menecerə güvənməklə bərabər, həmin ünsiyyət əsasında idarəetmə qərarlarının qəbuluna kömək edir [6, s.123]. Çevik idarəetmə sisteminin əsas vəzifəsi məqsədlərinə nail olmaq üçün müəssisədə iş proseslərinin ən effektiv şəkildə reallaşdırılmasıdır. Biz çevik sistemin formalaşmasını iki əsas prosesə ayırırıq: istehsal-texniki proses, inzibati və təşkilati proses. İdarəetmənin düzgün qurulması mübahisələrin qarşısını alınması və müəssisələr üçün kifayət qədər hüquqi müdafiənin təmin edilməsi baxımından önəmlidir. Məlumdur ki, COVİD-19 pandemiyası hələ də davam edir və onun təsiri qlobal iqtisadiyyata ağır zərbə vurur. Bu böhranın təsirini minimuma endirmək üçün müəssisələrə güclü korporativ idarəetmə lazımdır. Bu məqsədlə müəssisələrdə antiböhran planı hazırlanır [7, s.67]. Antiböhran idarəetməsi çərçivəsində fəaliyyətlər müəssisənin sağ qalmasına, fəaliyyətinin saxlanmasına və iflasın qarşısını almağa yönəlmiş antiböhran strategiyasının hazırlanması və reallaşdırılması ilə əlaqələndirilir. Müəssisənin müflisləşmə hallarının qarşısını almağa, minimum maliyyə itkiləri ilə böhrandan çıxarmağa, ödəmə və rəqabət qabiliyyətini bərpa etməyə yönəlmiş idarəetməni dar mənada antiböhran idarəetməsi adlandırırlar. Böhran hadisələrini proqnozlaşdırmaq, onların təbiətini və baş vermə ehtimalını təhlil etmək olan idarəetmə geniş mənada antiböhran idarəetməsini əks etdirir. Antiböhran idarəetməsi böhran vəziyyətinin baş vermə ehtimalını proqnozlaşdırmağa, onun əlamətlərini təhlil etməyə yönəlmiş idarəetmə fəaliyyətinin xüsusi bir növüdür, həmçinin təşkilatı böhrandan çıxarmağa, nəticələrini yumşaltmağa və istifadə etməyə yönəlmiş tədbirlər sistemini əhatə edir.

Müasir müəssisənin uğurlu fəaliyyət göstərməsi və inkişafı onun yenidən qurulması üçün müxtəlif strategiyaları ehtiva edən stabilləşdirmə və maliyyə bərpa planı olmadan mümkün deyil. Böhran əleyhinə effektiv idarəetmə üçün neqativ prosesləri vaxtında müəyyənləşdirmək və böhranın tam və ya qismən qarşısının alınmasına yönəlmiş idarəetmə qərarları qəbul etmək lazımdır. Bu halda idarəetmə sisteminin mahiyyəti bir qrup əsas kateqoriyalardan istifadə etməklə də ifadə oluna bilər: “insan resursları”, “əmək resursları”, “kadrlar”, “kadr potensialı”, “əmək potensialı”, “insan kapitalı” və s. Bu proseslərdə kadrlar önəmli rol oynayır və buna

görə də kadrların idarəetmə sisteminin optimallığına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Kadrların idarəetmə sistemi məqsədlərin, funksiyaların, kadrların idarə edilməsinin təşkilati strukturunun, menecerlər və mütəxəssislər arasında şaquli və üfüqi funksional münasibətlərin, idarəetmə qərarlarının qəbulu və reallaşdırılması prosedurlarını əhatə edir. Kadrların idarəetmə sisteminin formalaşmasında idarəetmə sahəsində düzgün tərtib edilmiş məqsəd və vəzifələr müəssisənin işçilərinin davranışını əlaqələndirir (şəkil 2).

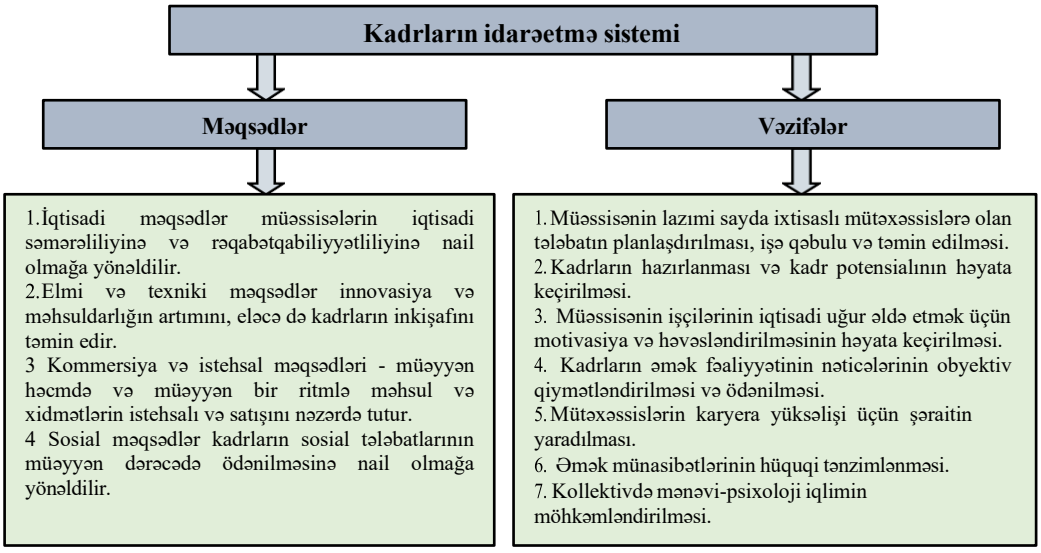

Şəkil 2. İdarəetmə sisteminin əsas məqsəd və vəzifələrinin qruplaşdırılması

Şəkil 2-dən yanaşsaq, kadrların idarəetmə sistemi bir qrup altsistemləri əhatə edir: kadrların təhlili, planlaşdırılması, seçilməsi, işə götürülməsi, qiymətləndirilməsi, hazırlanması və ixtisasartırma işlərinin təşkili, kadrların sertifikatlaşdırılması və rotasiyasının aparılması, əmək haqqının idarə edilməsi, kadrların həvəsləndirilməsi, müəssisə işçilərinin uçotu, müəssisədə əmək münasibətlərinin təşkili, əmək şəraitinin yaradılması, sosial inkişaf, kadrların təhlükəsizliyi. Müasir şəraitdə kadrların idarəetmə sisteminin formalaşmasına müxtəlif yanaşmalarda əhəmiyyətli dəyişikliklər baş verir və müəssisələrin uğurlu və rəqabətli fəaliyyəti əsasən rasional və səmərəli idarəetmə sistemindən asılıdır. İşçilərin şəxsi məlumatlarının və keyfiyyətlərinin, onların işinin təşkilinə yanaşmaların, fəaliyyətinə həvəsləndirmə və nəzarət üsullarının, inkişaf perspektivlərinin və əməyin avtomatlaşdırılmasının öyrənilməsi müasir kadr idarəetmə

sisteminin inkişafına mühüm töhfə verir. Zənnimizcə, kadrların idarəetmə sisteminin formalaşdırılması və səmərəli istifadəsi müəssisələrin fəaliyyətinin səmərəliliyinin mühüm tərkib hissəsidir. İqtisadi inkişafın indiki mərhələsində müəssisə yüksək məhsuldarlığı, rəqabət qabiliyyətini və bazarda sabit mövqe tutmasını təmin edən idarəetmə sistemini formalaşdırmalıdır. Bu vəziyyətdə aparıcı rol resurs potensialının ən aktiv komponenti kimi böhran şəraitində müəssisənin kadr idarəçiliyinə verilir, effektivliyi isə bütövlükdə müəssisənin fəaliyyətinin nəticələrindən asılıdır. İşin səmərəliliyi və keyfiyyəti, müştəri məmnuniyyəti, cəmiyyətlə sosial qarşılıqlı əlaqə, korporativ mədəniyyət və kollektivdəki ab-hava kadrların idarəetmə sisteminin və onun strukturunun işinin səmərəliliyindən asılıdır. Kadrların idarəetmə sisteminin effektivliyinin əhatə dairəsi kifayət qədər genişdir. Belə bir sistemin olmaması və ya onun qeyri-mütəşəkkilliyi müəssisəyə dağıdıcı təsir göstərən xaotik idarəetməyə gətirib çıxarır.

Sənaye sahəsində idarəetmə sisteminin mahiyyətini müəyyənləşdirən konseptual yanaşmaları ümumiləşdirməyə və bu sistemin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı fikirlər söyləməyə çalışsaq, bunları qeyd edə bilərik: idarəetmə sisteminin mahiyyəti kimi bütövün hissələri arasında əlaqənin formalaşmasına və təkmilləşdirilməsinə aparan, idarəetmənin məqsədlərinin reallaşdırılmasına imkan verən hərəkətlərin məcmusu başa düşülə bilər; sənaye sahəsində idarəetmə sistemi müəssisənin fəaliyyəti prosesində yaranan idarəetmə problemlərinin həlli üçün vasitələr, metod və üsulların məcmusu kimi çıxış edir; idarəetmə sistemi müəyyən məhdudiyyətlər altında maksimum yekun nəticə əldə etmək məqsədilə məlumatı toplamaq, təhlil etmək və emal etmək üçün nəzərdə tutulmuş mürəkkəb sistemdir; ümumilikdə idarəetmə sistemi bütün elementlərin, altsistemlərin və onlar arasındakı kommunikasiyaların, habelə təşkilatın müəyyən edilmiş fəaliyyətini təmin edən proseslərin məcmusudur. Bu yanaşmalara əsaslanaraq demək olar ki, müəssisələrin problemlərinin həlli onların idarəetmə sistemlərinin işinin düzgün təşkilindən asılıdır. Odur ki, istənilən müəssisədə mövcud idarəetmə sisteminə yenidən baxılmalı və təkmilləşdirilməlidir. Bu yolla müəssisələr bazar şəraitində maksimum hədəflərə çatmaq üçün bütün növ resursları birləşdirməyə, rəqabətqabiliyyətli istehsalların yaradılmasına, mənfəətlərinin

artırılmasına və nəticədə böhran hadisələrinə qarşı dayanıqlılıq nümayiş etdirməyə nail ola bilərlər.

Ədəbiyyat:

1. Novruzov O.X. Sənaye müəssisələrində strateji idarəetmənin inkişafı və təşkilinin təkmilləşdirilməsi. Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, 2022. 32 s.

2. Quliyev K. Müəssisələrdə təşkilati idarəetmə. *Geostrategiya jurnalı*. 2021. № 01 (61).

3. Mahmudova, L.F. Azərbaycanda strateji innovasiya fəaliyyətinin investisiya-maliyyə təminatının aktual məsələləri. *Audit*. 2019. № 4, Cild 26. S. 24-36.

4. Aliyev Sh.T. Strategic role of Sumgayit in the development of petrochemical industry of Azerbaijan / The International Conference on Actual Problems of Chemical Engineering - APCE 2020. Azerbaijan State of Oil and Industry University. 24-25 december 2020. P.430-435.

5. Nağızadə E. Çevik (agile) idarəetmənin tətbiq mexanizmləri və metodoloji aspektlər. *Geostrategiya jurnalı*. 2022. № 02 (68). S.121-124.

6. Aslanova A. Korporativ idarəetmənin beynəlxalq təcrübəsi. *Geostrategiya jurnalı*. 2021. № 01 (61). S.67-71.

Секція 5

ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ У ЗВО

МЕТОДИКА РОЗВИТКУ СИЛИ НА ЗАНЯТТЯХ З АЕРОБІКИ

Безніс О.Є., ст. викладач

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

М'язова сила — одна з найважливіших фізичних якостей, яка являє собою здатність людини долати зовнішній опір або протидіяти йому за допомогою м'язових напружень. Без достатньої сили неможливе оволодіння спортивною технікою, оскільки рівень її розвитку значною мірою визначає швидкість, витривалість і спритність. Сила може проявлятися в динамічному або статичному режимах. У динамічному режимі працюючі м'язи скорочуються і укорочуються (що зустрічається, наприклад, при піднятті гантелі на витягнутих руках) або розтягуються і подовжуються (наприклад, при стрибку в глибину). При статичному напруженні м'язи не змінюють своєї довжини, наприклад, при утриманні гантелей на витягнутих у сторони руках. За допомогою спеціальних силових вправ можна вдосконалювати здатність м'язів до максимального скорочення в різних умовах.

Необхідність рухової активності для збереження здоров'я здобувачів вищої школи не викликає сумнівів. Серед фізичних тренувань, включених до програми фізичної підготовки здобувачів вищої освіти та заснованих на почутті обов’язку (наприклад, загальна фізична підготовка), заняття аеробікою, незважаючи на їхню напруженість, приносять чимало радості, бадьорості, почуття задоволеності та, природно, приваблюють дедалі більше дівчат. Заняття аеробікою при грамотному побудові структури тренування, дозуванні навантаження, врахуванні стану здоров'я та фізичної підготовки мають позитивний ефект.

Сила — одна з основних фізичних якостей людини. Її можна розвивати за допомогою різних засобів. Але, як показали численні дослідження, найефективніше вона піддається тренуванню, коли застосовуються обтяження, причому дозовані.

Перелік деяких переваг силових вправ: зміцнення м'язів, підвищення м'язової витривалості, підвищення впевненості в собі та самооцінки, поліпшення координації рухів і почуття рівноваги, поліпшення статури тіла (більше м'язової маси і менше підшкірного жиру), підвищення енергії для інших занять, що вимагають фізичної активності, зниження ризику спортивних травм, підвищення міцності кісток і збереження їх щільності, поліпшення спортивних результатів, формування хорошої звички до здорового способу життя, засвоєння нових навичок поведінки в суспільстві та уроків від взаємодії з іншими людьми під час тренувань.

Будь-який рух, який ми виконуємо — чи то ходимо пішки, чи то керуємо автомобілем — задіює м’язи. М’язи — це унікальна структура. Вони можуть скорочуватися й розслаблятися, тим самим виробляючи енергію. М'язи метаболічно активні, тобто чим більша твоя м'язова маса, тим вищий рівень метаболізму (кількість калорій, яка тобі необхідна) у стані спокою та під час спортивних тренувань. При правильних тренуваннях — силових вправах — м'язи стають більш гнучкими, сильними та збільшуються в розмірі.

Силові вправи є невід'ємною частиною правильного плану спортивних тренувань. Вони настільки важливі, що включають в себе відразу 2 складові (з 5) фізичної підготовки: м'язову силу та м'язову витривалість.

Основна відмінність силових вправ у фітнесі від багатьох інших (наприклад, у спорті, бодібілдингу тощо) полягає в тому, що їхня мета — не нарощування м'язової маси і не крок до подальшого ускладнення вправ, а корекція фігури. Це особливо важливо враховувати чоловікам, які мріють про «кубики» та величезні біцепси. Фітнес допомагає набути гармонійної фігури, а також доброго здоров’я, що набагато важливіше за неприродні форми.

Загалом усі фізичні вправи можна розділити на силові, швидкісно-силові та вправи на витривалість. І лише комплексне виконання всіх видів може привести до ефективного результату.

Багато хто думає, що чим довше займатися, тим швидше настане результат. Однак це не зовсім так. Встановлено, що після години силових навантажень м'язи настільки виснажують запас глікогену, що подальше заняття втрачає більшу частину ефекту, а результатом можуть стати лише болісні відчуття. Також визначено й оптимальну кількість повторень кожної вправи — 4–8 разів, менша кількість малоефективна, а більша скоріше має значення для розвитку витривалості, а не м’язів. Основна мета — працювати не до повного виснаження, а для довгострокового результату — здоров’я та гарної фігури.

Найпростіші та доступні для всіх вправи з силовим навантаженням — це вправи з власною вагою. До них, зокрема, належать віджимання, підтягування тощо. Надалі можна додавати штангу та інші види тренажерів, насамперед для тих груп м’язів, які вам необхідно розвивати за допомогою силових навантажень.

ПРОФІЛАКТИКА СПОРТИВНИХ ТРАВМ У ВЕЛОСПОРТІ

Безніс О.Є., ст. викладач
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Тема травматизму є актуальною в будь-якому виді спорту, і велоспорт не став винятком. Через великі навантаження спортсмени отримували травми, які ставили «крапку» на їхній кар’єрі. Тому слід звернути увагу на травматизм.

Велосипедний спорт належить до категорії циклічних моноструктурних видів руху, що характеризуються максимальною, субмаксимальною та великою потужністю фізичних навантажень, які висувають до організму спортсмена високі вимоги в умовах великих швидкостей пересування з утриманням посадки в сідлі в напівзігнутому положенні, при великих статичних навантаженнях на м'язи верхніх кінцівок і спини.

Великі навантаження при слабкій підготовці можуть призвести у велосипедиста до перевтоми м'язів рук, надпліччя і спини, що несприятливо позначається на окремих структурах хребта. Крім того, під час проходження дистанції найбільше напруження відчувають м'язи ніг, поперекового відділу хребта та плечового пояса. Все це призводить до травм. Важкі травми різної локалізації у велоспорті виникають, як правило, лише під час падінь.

Таким чином, найбільш вразливими ланками опорно-рухового апарату велосипедиста є ділянки колінного та гомілковостопного суглобів, стегна та поперекового відділу хребта. У ділянці верхніх кінцівок найбільш травмонебезпечною є ділянка передпліччя, а в зоні плечового пояса — ключиця та ключично-акроміальне зчленування (у цій зоні діагностуються вивихи, що становлять 3,14 % усієї патології).

Гострі травми опорно-рухового апарату у велогонщиків становлять 61,68% всієї патології. Їхньою особливістю є найбільша кількість переломів довгих трубчастих кісток — 13,83 % всієї патології (переломи ключиці, передпліччя, гомілковостопного суглоба).

На другому місці серед гострих травм стоять ушкодження менісків, хрестоподібних і бічних зв’язок колінного суглоба, що становлять у сукупності 15,40% всієї патології.

Удари у велогонщиків локалізуються в основному в області зовнішньої поверхні стегна, тулуба. Обширні садна та рани тієї ж локалізації становлять у цілому 16,66 %.

Травми міоентезичного апарату у велосипедистів становлять 2,51 % всієї патології. Вони виражаються здебільшого в ушкодженнях сухожиль — закриті (підшкірні) розриви ахіллового сухожилля та відкриті травми сухожиль згиначів пальців.

Серед хронічних захворювань опорно-рухового апарату на тлі повторних травм у велосипедистів найпоширенішими є хронічні захворювання колінного суглоба (хронічна мікротравматизація капсульно-зв’язкового апарату, менископатії, хондромаляції хряща, хвороба Гоффа), що становлять 10,06 %, а

також хронічні захворювання окістя великогомілкової кістки у вигляді періостеопатії. До хронічних захворювань хребта у велосипедистів слід віднести остеохондрози, спондилези та спондилоартрози на тлі вродженої аномалії, що становлять загалом понад 8 % усієї патології.

Захворювання міоентезичного апарату становлять понад 6% всієї патології і часто представлені хронічними міозитами та міоентезитами литкових м'язів, а також хронічними паратенонітами ахіллового сухожилля.

Однією з найпоширеніших проблем є потертості сідниць, промежини, внутрішніх поверхонь стегон, які виникають внаслідок тертя об сідло під час їзди на велосипеді.

Профілактика спортивних травм і турбота про безпеку руху під час занять велосипедним спортом є обов'язковими. Травми у велосипедному спорті зазвичай спричинені поганою підготовкою, недбалим оглядом або неправильним вибором велосипеда, або нераціональною методикою занять, недбалістю самого спортсмена та неуважністю тренера до дотримання принципу поступового збільшення навантажень, їхнього якісного та кількісного ускладнення. Погана дисципліна гонщиків під час тренувань, груба їзда також бути наслідками важких травм.

Література:

1. Степаненко О.С. Аналіз травматизму в спорті та шляхи його попередження. *Український журнал медицини, біології та спорту*. 2019. Т. 4, № 1. С. 320-324.

2. Левенець В. М. Спортивна травматологія – проблеми та перспективи. *Ортопедія, травматологія та протезування*. 1999. № 4. С. 13–18.

РОЗВИТКОК ГНУЧКОСТІ У КІКБОКСИНГУ

Безніс С.М., ст. викладач
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Гнучкість значною мірою визначає свободу рухів кікбоксера, відсутність скутості під час виконання різних елементів техніки, а також прояв інших можливостей.

За умови високого рівня розвитку гнучкості амплітуда руху, доступна спортсмену, перевищує ту, що необхідна для ефективного виконання змагальних вправ. Цю різницю визначають як «запас гнучкості».

Під гнучкістю слід розуміти якість, що визначає здатність спортсмена виконувати рух з необхідною амплітудою.

У кікбоксингу, через наявність ударів ногами та необхідність наносити їх на досить високі рівні, якість гнучкості цінується особливо високо і багато в чому визначає видовищність та можливості спортсмена.

Гнучкість визначається еластичними властивостями м'язів і зв'язок, будовою суглобів, а також нервовою регуляцією тонусу м'язів. Розмах рухів залежить також від ступеня напруження м'язів-антагоністів.

У практиці та теорії спорту розрізняють гнучкість пасивну — вона визначається за тією найбільшою амплітудою, яка може бути досягнута в русі за рахунок дії зовнішніх сил (наприклад, допомога партнера), та активну — вона є результатом лише активних дій самого виконавця руху.

Гнучкість також поділяється на динамічну та статичну. Перша проявляється в рухах, друга — у позах.

Високий рівень динамічної гнучкості може проявлятися при відносно скромних показниках статичної гнучкості. Деякі спортсмени, які мають досить скромні показники у такій вправі, як «шпагат», тим не менш досить вільно виконують високі удари ногами.

Протягом життя людини змінюються розміри суглобових поверхонь, еластичність м'язів і зв'язок, міжхребцевих дисків, і це змінює гнучкість.

Зазвичай максимальних показників гнучкості людина досягає до 10-14 років. Це слід враховувати в роботі з новачками та юнаками. До цього часу потрібно досягти хороших показників гнучкості. У більш старшому віці робота над розвитком гнучкості виявляється менш ефективною. Однак деякі спортсмени ціною значних зусиль зуміли в зрілому віці (23-28 років) досягти бездоганного виконання такої вправи, як шпагат, у найрізноманітніших його варіантах, почавши тренування практично з нуля.

Вважається, що рівень розвитку гнучкості загалом вищий у жінок, ніж у чоловіків.

Гнучкість також змінюється протягом дня: найменша гнучкість спостерігається вранці, далі вона зростає, а до вечора її показники знову знижуються. Спеціальна розминка, активація, масаж та розігріваючі процедури підвищують гнучкість. Тривалі паузи між вправами, прогресуюча втома, деякі особливості харчування знижують рівень гнучкості.

Вправи на розвиток гнучкості являють собою махи, нахили, згинання, розгинання тощо, що призводять до розтягування відповідних зв'язок, м'язів. Це динамічні вправи. Статичні вправи являють собою пози, які приймає та утримує спортсмен (наприклад, шпагат). Після цього слід розслаблення та повторне виконання вправи. При виконанні вправ на гнучкість слід поступово збільшувати амплітуду рухів, кути згинання та розгинання, показники скручування тощо.

Цілеспрямоване тренування покращує еластичні властивості суглобової сумки, м'язів, зв'язок, змінює форму суглобових поверхонь. Все це призводить до поліпшення показників гнучкості спортсмена.

Вправи на гнучкість слід виконувати щодня; якщо на деякий час їх виключити, рівень гнучкості знижується. Ці вправи слід включати в розминку або виконувати наприкінці заняття. Іноді їм присвячують ціле заняття, однак це відбувається, якщо заняття є додатковим, спрямованим на відновлення після попередніх навантажень та підтримку необхідного рівня гнучкості.

Для ефективного розвитку гнучкості необхідно поступово збільшувати амплітуду рухів, кути нахилу тощо, вміти терпіти больові відчуття, що виникають, та долати їх. Це можливо лише за умови сильного бажання досягти поставленої мети, яке допомагає дотримуватися й усіх інших умов успішної роботи в цьому напрямку: послідовності, систематичності, обмежень у харчуванні (деякі спортсмени обмежували себе в м'ясній їжі і навіть вдавалися до дозованого голодування).

Гнучкість у практиці кікбоксингу оцінюється візуально (спроби застосувати інструментальні методи нам невідомі).

РОЗВИТОК СИЛОВОЇ ВИТРИВАЛОСТІ У СПОРТСМЕНІВ-ЄДИНОБОРЦІВ

Безніс С.М., ст. викладач
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Проблема фізичної підготовки спортсменів у єдиноборствах завжди була досить гострою. Як відомо, вже перші школи бойових мистецтв у Китаї практикували тривалу й своєрідну силову підготовку. Відбір воїнів також здійснювався з урахуванням їхніх силових якостей, і солдати в арміях усіх держав давнини виконували значний обсяг вправ, спрямованих на збільшення сили та силової витривалості.

Необхідно враховувати, що вимоги до підготовки спортсменів істотно відрізняються від тих, які висувалися до підготовки воїнів. Основною відмінністю є відсутність необхідності підтримувати оптимальну готовність протягом усього року. Навпаки, спортсмен повинен приходити на змагання в стані максимальної готовності. Тому при аналізі літературних даних, взятих з військово-прикладних напрямків, ми звертаємо увагу на побудову тренування та окремі вправи, а не на організацію тренувань у межах циклів.

Найважливішою якістю, якою повинні володіти спортсмени у силових єдиноборствах, є силова витривалість. Ця характеристика визначається як «здатність виконувати протягом тривалого часу рухові дії, пов’язані із застосуванням значних зусиль». Розрізняють власне силову та швидкісно-силову витривалість. Остання характеризується швидким темпом рухів, що є характерним для єдиноборств.

Існує значна кореляція між максимальною силою та іншими силовими характеристиками. Вона найбільш чітко виявлена для швидкісної сили, проте спостерігається й для силової витривалості. На жаль, різні дослідники дають різний опис цієї кореляції. Дані експериментів часом розходяться «з точністю до навпаки» — в одному випадку швидкісна сила зростає зі зростанням максимальної, в іншому практично не змінюється, у третьому падає. Ймовірно, причина неузгодженості криється в тому, що надмірна силова робота негативно впливає на витривалість через перехід м'язів у режим, що забезпечує короткочасний викид максимальної потужності (задіюється в першу чергу механізм АТФ-КФ).

Такий режим є оптимальним для важкоатлетів, але не для борців, а отже, силові перевантаження знижують витривалість. Тут якнайкраще підходять вправи з гирями. У тренуванні використовуються гирі різної ваги: 16 кг, 24 кг, 32 кг. Часто використовуються гирі проміжної ваги – 12 кг, 20 кг, 28 кг. Такий підхід дає можливість добре дозувати навантаження залежно від рівня підготовки спортсмена та поставлених завдань. У силовій підготовці спортсмена-єдиноборця необхідно завжди знаходити золоту середину між розвитком сили та витривалості. Використання гир різної ваги дає можливість якісно вирішувати цю проблему.

Силове тренування багато в чому залежить від характеру контакту. Якщо при кидках і захватах зусилля має порядок величини маси тіла, то при ударних впливах воно може змінюватися від кількох десятків до сотень кілограмів. Крім того, в ударних видах можливе «позначення» удару (має значення швидкість і точність руху) та удар «на поразку», в принципі розрахований на нокаут (тут має

значення не тільки швидкість, але й сила). У багатьох джерелах можна знайти такі діапазони навантажень:

- 30-50 % максимального - для розвитку швидкості рухів при незначному зовнішньому опорі;

- 50-70 % максимального - для розвитку швидкості рухів і вибухової сили при помірному зовнішньому опорі;

- 70-100 % максимального - для розвитку максимальної та вибухової сили, що проявляється в умовах значного зовнішнього опору.

Як правило, в єдиноборствах для силової підготовки використовуються вправи, безпосередньо спрямовані на певні групи м'язів і такі, що забезпечують максимально вільну роботу цих груп, тобто вправи з вільними вагами (гирі, гантелі, штанга) або ж із власною вагою.

Останнім часом, завдяки публікаціям у журналах, а також Інтернету, гирі стають дедалі популярнішими не тільки в США, але й у багатьох інших країнах світу.

Слід зазначити, що вправи з гирями можуть бути своєрідним емоційно-психологічним розвантаженням для спортсменів-єдиноборців, якщо їх включити наприкінці основного тренування та виконувати під музичний супровід.

ОСНОВИ ПРАВИЛЬНОГО ХАРЧУВАННЯ СПОРТСМЕНІВ

Зайцев С.С., ст. викладач
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Недотримання принципів збалансованого харчування при високому обсязі та інтенсивності тренувальних навантажень (наприклад, під час підготовки до змагань) призводить до того, що в організмі спортсмена створюється несприятливий фон для прояву високого рівня працездатності. При сучасних тренувальних навантаженнях у спортсменів високої кваліфікації потреба в загальній калорійності харчування на добу визначається в межах 7000-8000 ккал.

З урахуванням формули збалансованого харчування білки повинні становити 11 %, жири – 30 %, вуглеводи – 59 %.

Деяке зниження процентної частки білка у висококалорійному раціоні не повинно бентежити, оскільки спортсмени отримують його з іншими продуктами. На частку жирів у раціоні припадає 30 % загальної калорійності, що рівноцінно споживанню приблизно 200 г вершкового масла. Дуже важливо, щоб не менше 30-40 г жирів припадало на рослинні олії (поліненасичені жирні кислоти), хоча звичайна щоденна потреба в них становить лише 2 %.

Найважливішою складовою харчування є овочі та фрукти, які є джерелами вітамінів С, Р, групи В, каротину, мінеральних солей (особливо солей калію), ряду мікроелементів, вуглеводів, фітонцидів, що сприяють знищенню хвороботворних мікробів. Крім того, овочі та фрукти необхідні для нормального регулярного функціонування кишечника. Овочі мають ще одну важливу властивість — вони значно збільшують секрецію (виділення) травних соків і підсилюють їх ферментативну активність.

Основну частину раціону становлять вуглеводи — головні джерела енергії для організму. Нехтуючи гарнірами (макаронними виробами, крупами, картоплею), багато спортсменів втрачають енергетичні запаси, які вони часто намагаються заповнити тістечками, цукром та шоколадом. Безумовно, цукор - «чистий» вуглевод з високою калорійністю (100 г - 390 ккал) - широко використовується в харчуванні. Однак захоплення цукром у добовому раціоні не виправдане і призводить до перевантаження центральної нервової системи, оскільки цукор - сильний подразник.

Дуже важливе питання — питний режим. Спортсмен повинен випивати за добу не менше 2–2,5 літра води. Спортсмен повинен привчити себе до пиття під час тренувань як «чистої» води, так і різних поживних розчинів. Не можна себе «пересушувати», разом з тим рясне пиття є додатковим значним навантаженням на серцево-судинну та видільну системи і одночасно сприяє вимиванню з організму таких необхідних для високої працездатності мікроелементів і солей.

Харчування в період, що передує змаганням, створює відповідний фон для підвищеної працездатності. У цей період бажано збільшити споживання вуглеводів, включивши в меню картопляні котлети, варення, терту моркву з цукром, мед, різні муси — журавлинний, яблучний, із кураги, чорносливу.

Вітаміни входять до складу ферментів, що беруть участь в обміні речовин та енергії, і відіграють важливу роль як в енергозабезпеченні, так і в інших сферах життєдіяльності організму спортсменів. При великих фізичних навантаженнях внаслідок збільшення потреби у багатьох вітамінах та їхнього дефіциту в раціоні може виникнути вітамінна недостатність в організмі спортсменів. У результаті знижується працездатність.

Передумовами збільшення потреби спортсменів у вітамінах є не тільки великі фізичні та психоемоційні навантаження, а й підвищений обмін речовин, збільшене виведення їх з організму, зокрема з потом. Є дані про те, що при надмірних навантаженнях на кожні 1000 ккал потреба у вітамінах зростає в середньому на 33 %.

Напередодні змагання та під час нього необхідно вживати продукти з високою вітамінною цінністю через високий рівень енерговитрат. У цей період спортсмен потребує підвищеного споживання вітамінів.

У підсумку можна зробити висновок, що правильне харчування відіграє вирішальну роль у спортивних досягненнях. Воно не тільки забезпечує енергією для тренувань і змагань, але й впливає на відновлення після фізичного навантаження. Збалансований раціон з дотриманням основних принципів спортивного харчування сприяє поліпшенню результатів, збільшенню м'язової маси та покращує загальний стан здоров'я спортсменів під час тренувань і підготовки до змагань. Впровадження збалансованого харчування може стати вирішальним фактором досягнення високих результатів в обраному виді спорту.

УДОСКОНАЛЕННЯ СИЛОВИХ ЯКОСТЕЙ БОРЦІВ

Кірсанов М.В., ст. викладач
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

У тренуваннях борців значне місце посідає фізична підготовка. Вона передбачає розвиток і вдосконалення рухових якостей (сили, швидкості, витривалості, спритності, гнучкості), підвищення функціональних можливостей серцево-судинної та дихальної систем у борців.

Найбільшого успіху в незалежній Україні досяг борець вільного стилю Ельбрус Тедеєв — чемпіон Європи, багаторазовий чемпіон світу, бронзовий призер Олімпійських ігор в Атланті, чемпіон Олімпійських ігор (Афіни-2004 р.).

Спортивна боротьба на сучасному етапі її розвитку відрізняється високими вимогами до різних аспектів підготовки спортсменів. Багато фахівців вважають, що фізична, психологічна та теоретична підготовка борців проявляється в їхніх технічних діях, від ступеня досконалості яких залежить, зрештою, успіх виступу спортсменів у змаганнях.

Особливе значення в різних видах боротьби фахівці відводять силовій підготовці спортсменів. Під фізичною якістю «сила» розуміється здатність спортсмена долати зовнішній опір або протидіяти йому за рахунок м'язових зусиль. Сила може проявлятися при ізометричному (статичному) режимі роботи м'язів, коли при напруженні вони не змінюють своєї довжини, і при ізотонічному (динамічному) режимі, коли напруження пов'язане зі зміною довжини м'язів.

В ізотонічному режимі виділяють два варіанти: концентричний (подолання), при якому опір долається за рахунок напруження м’язів при зменшенні їхньої довжини, та ексцентричний (поступ), коли здійснюється протидія опору при одночасному розтягуванні, збільшенні довжини м’язів.

Здатність вибірково проявляти значні м'язові зусилля дозволяє борцям успішно виконувати комбінації, своєчасно застосовувати контрприйоми, що в підсумку значно підвищує надійність реалізації технічних дій. У спортсменів у

таких умовах з'являється велика впевненість у своїх силах, боротьба стає більш цілеспрямованою, атакуючою і технічно різноманітною. Мабуть, слід погодитися з думкою більшості фахівців, які вважають, що результативність технічних дій багато в чому визначається рівнем розвитку силових якостей спортсменів.

У теорії та практиці спорту основним засобом для розвитку сили та зміни якості м'язів у бажаному напрямку вважається тренування з обтяженнями. У сучасному розумінні це систематична, добре спланована програма вправ, виконуючи які спортсмен використовує штангу, гантелі, інші снаряди та ваги, різні тренажери, а також власну вагу з метою збільшення опору при різних рухах тіла або окремих його ланок.

У результаті тренувань у нервовій системі умовно-рефлекторним шляхом формується динамічний стереотип, що забезпечує найвищу ефективність роботи м’язів, участь яких зумовлює збільшення потужності зусиль. Іншим шляхом підвищення силової підготовленості спортсмена є розвиток сили з одночасним збільшенням м'язової маси. Цей шлях має велике значення в тренуванні борця, особливо в тих випадках, коли необхідно дещо підвищити власну вагу атлета або коли постає питання про перехід в іншу, важчу, вагову категорію. Шлях зростання сили з одночасним збільшенням м'язової маси набуває додаткового значення у зв'язку з тим фактом, що набута сила зберігається довше в тому випадку, коли її наростання супроводжувалося паралельним зростанням м'язової маси. І навпаки, сила втрачається швидше, якщо маса м'язів не збільшується одночасно з її зростанням.

Вивчення фізичної підготовленості та функціональних можливостей борців дозволить об’єктивніше оцінити результати педагогічних впливів, правильно спланувати та проводити навчально-тренувальні заняття з урахуванням цих показників і вносити відповідні корективи в процесі тренувань.

Література:

1. Келлер В.С., Платонов В.Н. Теоретико-методичні основи підготовки спортсменів. 1993. Львів: Українська спортивна асоціація, 270 с.

2. Бойко В.Ф., Данько Г.В. Фізична підготовка борців. 2004. К.: Олімпійська література, 224 с.

3. Туманян Г.С. Школа майстерності борців, дзюдоїстів і самбістів. 2006. К.: Академія, 592 с.

ШВИДКІСНІ ЗДІБНОСТІ СПОРТСМЕНІВ ТА МЕТОДИКА ЇХ РОЗВИТКУ

Кірсанов М.В., ст. викладач
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

У статті розглядаються різні компоненти швидкості: латентний час рухової реакції, генетичний фактор, питання щодо перенесення якості швидкості з одного руху на інший за умови схожості їхньої структури та психологічної налаштованості. Оціночна шкала дозволяє контролювати рівень підготовленості спринтерів і може бути рекомендована в рівній мірі як майстрам високого класу, так і новачкам.

Під швидкісними здібностями спортсмена слід розуміти комплекс функціональних властивостей, що забезпечують виконання рухових дій за мінімальний час. Розрізняють елементарні та комплексні форми прояву швидкісних здібностей. Елементарні форми проявляються в латентному часі простих і складних рухових реакцій, швидкості виконання окремого руху при незначному зовнішньому опорі та частоті рухів.

Елементарні форми прояву швидкості відносно незалежні одна від одної. Особливо це стосується показників часу реакції, які в більшості випадків не корелюють з показниками швидкості руху.

Так, час простої реакції у осіб, які не займаються спортом, зазвичай коливається в межах 0,2–0,3 с, у кваліфікованих спортсменів — 0,1–0,2 с. Бігун з відмінною руховою реакцією не завжди може продемонструвати високі показники темпу, а буває й навпаки. Швидкість залежить не тільки від рівня

розвитку швидкості, а й від сили спортсмена, довжини його кінцівок, особливостей техніки тощо. Слід зазначити, що у дворазового олімпійського чемпіона з бігу на 100 і 200 м, заслуженого майстра спорту Валерія Борзова (Мюнхен, 1972 р.), час реакції на звуковий сигнал становив 0,06 с.

Відомо, що у людей із феноменальною швидкістю рухів дуже високий відсоток швидких волокон. Але навіть цим спортсменам все одно треба вчитися керувати цією своєю здатністю, щоб досягти успіху в швидкісних діях обраного виду спорту.

Наявність значного відсотка швидких волокон ще не гарантує великої швидкості рухів. Тільки збільшення рівня силових показників дозволить підвищити швидкість і частоту рухів, швидкість рухової реакції. Швидкість рухів залежить і від рухливості в суглобах.

Особливий інтерес представляє питання про «перенесення» якості швидкості з одного руху на інший. Позитивне «перенесення» якості швидкості з одного руху на інший можливе лише за умови схожості їхньої структури (кінематичної та динамічної) і психологічної установки. Розвиток швидкості за допомогою тренувань у спринті допомагає швидше бігати футболісту, тенісисту, баскетболісту, тому що в рухах цих спортсменів є одна й та сама рухова навичка.

Основні методи виконання вправ для розвитку швидкості:

1. Повторний метод. Виконання вправ з наближеною до граничної або максимальною швидкістю у відповідь на зоровий сигнал. Інтервал відпочинку між вправами 30 сек – 3 хв (залежно від характеру вправи, стану та підготовленості тих, хто займається).

2. Супутній метод. Виконання вправ з обтяженнями (біг під гору, стрибки з обтяженнями).

3. Метод кругового тренування.

4. Варіативний метод (чергування виконання швидкісних вправ в ускладнених, звичайних та полегшених умовах).

5. Ігровий метод з використанням ігрових вправ, рухливих та спортивних ігор, естафет.

6. Змагальний метод (зіставлення сил у процесі суперництва з метою показати вищий спортивний результат). Спортсмен виконує обраний вид з максимальною швидкістю в умовах змагання.

Порівняння з контрольними показниками на малих відрізках прогнозує кінцевий результат спринтерів на всі дистанції.

При розвитку швидкісних якостей тривалість пауз слід планувати таким чином, щоб до початку чергової вправи збудливість центральної нервової системи була підвищена, а фізико-хімічні зрушення в організмі вже значною мірою нейтралізовані.

У процесі швидкісної підготовки паузи коливаються у дуже широкому діапазоні, їхня тривалість залежить від координаційної складності вправ, тривалості вправ та інтенсивності роботи. Між складними в координаційному плані вправами з високим навантаженням на центральну нервову систему паузи повинні бути тривалішими, ніж між відносно простими, добре освоєними спортсменами вправами.

Тривалі швидкісні вправи (наприклад, біг з низького старту на дистанції 100 і 200 м, проходження відрізків дистанції 500 м на велотреку, пропливання дистанції 50 м у плаванні), що залучають до роботи великі м'язові обсяги, можуть вимагати тривалого відпочинку від 2-3 до 8-10 хв і більше. У паузах між вправами планується комплекс тонізуючих і відновлювальних процедур: масаж, ванни, вправи на розслаблення і розтягування. Мета всіх цих процедур – забезпечити максимальні умови для виконання вправ на межі швидкісних можливостей.

БАЛЬНІ ТАНЦІ ЯК ОДИН З ВИДІВ ФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ

Курилко М.Ф., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

У XX столітті танець став сучасним мистецтвом, набув нового змісту та нової ролі. Звісно, він зберіг усі інші функції. Це, як і раніше, видовище, приємне проведення часу, соціальний ритуал тощо, але саме як сучасне мистецтво, актуальне художнє висловлювання він сформувався нещодавно. Існують й інші напрямки розвитку танцю. Він стає спортом (спортивні та бальні танці), він стає частиною терапії (танцювальна терапія), основою соціальної (молодіжної) самоідентифікації (хіп-хоп тощо).

Словосполучення «сучасний танець» — ця лінія танцю з’явилася в нашій країні не так давно і проходить досить непростий шлях розвитку. Багато проблем його розвитку пов'язані не тільки із зовнішніми причинами (відсутність фінансування, освітньої системи, інфраструктури), але й із внутрішніми — недостатньо чітким розумінням танцю саме як сучасного мистецтва, що вимагає адекватної системи художнього світосприйняття та мислення.

Хореографія — засіб естетичного виховання широкого профілю, її специфіка визначається різнобічним впливом на людину. Вирішуючи ті самі завдання естетичного та духовного розвитку й виховання дітей, що й музика, танець дає можливість фізичного розвитку, що стає особливо важливим за існуючого стану здоров’я підростаючого покоління.

Зміни в системі соціально-економічних відносин та кризові процеси в сучасній Україні супроводжуються відчуженням особистості від суспільства, відривом від національної культури, збагаченої інтернаціональним змістом. У цих умовах зростає значення державної політики, спрямованої на зміцнення здоров’я нації, на духовне, моральне та естетичне виховання молоді. Важливим інтегруючим компонентом виховання є розвиток танцювального мистецтва, зокрема, спортивного бального танцю – одного з найбільш затребуваних,

доступних, масових видів хореографічного мистецтва та танцювального спорту. Бальні танці завжди вважалися вишуканим заняттям і, незважаючи на багато складнощів у підготовці, взаєморозумінні в парі, фінансах, результатом усіх зусиль є численні прекрасні миті танцювального спорту, які і є тією естетичною вершиною насолоди, що мотивує нас продовжувати танцювати, поки є сили. На значну фінансову допомогу танцюристам, на жаль, розраховувати не доводиться. Однак якщо поставити собі за мету, знайти матеріальну підтримку для танцювальної пари можна: за кращі дуети між спонсорами точиться суперництво, а деякі спонсори навіть їздять на турніри, щоб вибрати танцюристів, які вразили їх своєю чарівністю на паркеті. Заняття спортивними бальними танцями вносять позитивну активність, сприяють зміцненню міжособистісних стосунків, гармонізації фізичного та душевного стану людини, інтеграції музичного, пластичного, етичного художньо-естетичного розвитку особистості сприяють ознайомленню з надбаннями світової культури.

Сьогодні можна сміливо стверджувати, що бальні танці об’єднали найчуттєвіші та найяскравіші танці світу, які виконуються у парі. Залежно від постановки у парі бальні танці поділяються на дві програми: латиноамериканську та європейську, кожна з яких включає по п’ять танців. До європейської програми входять: повільний вальс, танго, віденський вальс, повільний фокстрот і квікстеп (швидкий фокстрот). До латиноамериканської: самба, ча-ча-ча, румба, пасодобль і джайв. Бальні танці користуються величезною популярністю, з них проводяться турніри по всьому світу.

Звернення до проблем підготовки фахівців зі спортивних бальних танців у системі безперервної освіти входить до числа актуальних напрямків у галузі педагогіки. Розвиток наукових інтересів у цьому напрямку виявив складність і багатоаспектність даного феномену, що спричинило появу різноманітних підходів до його пізнання та трансформації. В останні роки нова методологія осмислення соціальної та педагогічної цінності інтеграції мистецтва танцю та спорту вимагає: реформування підходів до підготовки фахівців зі спортивних бальних танців, розуміння потреби в системному, цілісному вивченні та розвитку

теорії й практики безперервної підготовки фахівців зі спортивних бальних танців.

Таким чином, освітній процес у сфері спортивних бальних танців зазвичай розпочинається з дитячого віку і має бути безперервним, оскільки пов'язаний не лише з освоєнням тих чи інших дисциплін (від фундаментальних до конкретних), а й із суто практичним набуттям знань, умінь та навичок у галузі хореографічного мистецтва та танцювального спорту, що вивчаються; розкриттям творчих здібностей; розвитком психофізіологічних і фізичних можливостей особистості, необхідних для самореалізації в обраній професії.

Функціонування закладів освіти, культури, спорту, у тому числі закладів додаткової освіти, передбачає наявність достатньої кількості висококваліфікованих фахівців зі спортивних бальних танців (педагога-тренера-хореографа), здатних навчати та виховувати підростаюче покоління в нових соціально-економічних умовах.

ВПЛИВ РІЗНОВИДІВ АЕРОБІКИ НА ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНИЙ СТАН МОЛОДІ

Курилко М.Ф., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Загальновідомо, що здоров'я підростаючого покоління значною мірою визначає здоров'я нації та майбутніх поколінь. На жаль, здоров'ю дорослого населення в нашій країні приділяється недостатньо уваги.

Незважаючи на величезну кількість даних, що свідчать про користь рухової активності, які наводяться в працях багатьох вчених, а також зусилля різних організацій, що пропагують здоровий спосіб життя, лише невелика частина населення залучена до регулярних занять фізичними вправами.

У сучасних економічних умовах до людини висуваються жорсткі вимоги. Тільки фізично та психічно здорова людина здатна конкурувати на ринку праці.

Дослідження вчених доводять позитивний вплив фізичних вправ на здоров'я людини, але, незважаючи на це, проблема мотивації людей до регулярних занять залишається надзвичайно складною через повсюдне використання різного обладнання, що полегшує фізичну працю людини, та широке поширення всіляких «малорухливих» засобів рекреації.

Для багатьох здобувачів вищої освіти обсяг рухової активності обмежується лише обов'язковими заняттями з фізичної культури в рамках навчальної програми, тому необхідний пошук нових, більш ефективних форм, засобів і методів оздоровчої фізичної культури та підвищення мотивації молоді до активного розширення рухового режиму.

Узагальнення даних спеціальної літератури та аналіз досвіду світової практики дозволили встановити позитивний вплив занять аеробікою на організм учасників.

Сучасна оздоровча аеробіка включає в себе велику кількість різноманітних тренувальних програм. Найчастіше, завдяки своїй доступності та популярності, на заняттях можуть застосовуватися базові (класична аеробіка, степ-аеробіка) та танцювальні (фанк, хіп-хоп та ін.) напрямки.

Регулярні заняття оздоровчою аеробікою сприяють зниженню частоти серцевих скорочень, хвилинного об’єму крові, серцевого індексу; збільшенню питомого периферичного опору судин.

При систематичних заняттях оздоровчою аеробікою відзначається підвищення рівнів максимального споживання кисню, фізичної працездатності та фізичної підготовленості студенток. Степ-аеробіка забезпечує більш значний приріст максимального споживання кисню та показників силової витривалості, а фанк, хіп-хоп аеробіка — максимального споживання кисню та рівня гнучкості.

Заняття степ-аеробікою сприяють збільшенню розмірів і маси тіла на тлі значного зниження величини жирового компонента маси тіла та збільшення м'язового компонента маси тіла. Заняття фанк-, хіп-хоп-аеробікою викликають зменшення розмірів тіла та його маси при менш істотному зниженні жирового компонента.

Силова аеробіка — різноманітні вправи зі снарядами (гантелями, міні-штангами, еластичними стрічками, важкими палицями), жими, присідання та нахили.

Головне завдання - розвинути силову витривалість, підтягнути м'язи, опрацьовуючи потрібні групи.

Займатися силовою аеробікою можуть тільки треновані люди, оскільки навантаження досить велике і при недостатній підготовці можна травмувати суглоби та зв'язки. Існують різні силові класи: тренування для окремих груп м'язів (Upper Body — м'язи верхньої частини тіла, АВТ — м'язи сідниць і черевного преса, ТІТ — м'язи ніг і преса) або ж для всіх м'язів (Super Sculpt). Силові вправи можуть чергуватися з аеробними (наприклад, чотири хвилини вправ з гантелями, потім чотири хвилини бігу на місці), вправами для серцево-судинної системи.

Заняття протягом двох років різними видами аеробіки, при менш вираженій динаміці антропометричних показників, викликають значне зниження жирового компонента маси тіла.

Регулярні заняття оздоровчою аеробікою сприяють посиленню позитивної мотивації до фізичної активності, самостійному розширенню рухового режиму, отриманню вищих показників успішності (особливо у дівчат).

Література:

1. Коник Л. В. Особливості використання ритмічної гімнастики та оздоровчої аеробіки на заняттях з фізичної культури у вищих педагогічних навчальних закладах. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2006. № 1. с. 49–52.

2. Боляк Н. Л. Історія розвитку оздоровчої аеробіки. *Теорія і методика фізичного виховання*. 2006. № 5. с. 36-38.

3. Данилевич М. В. Вплив занять різними видами оздоровчої аеробіки на фізичний стан жінок. *Сучасні проблеми розвитку теорії та методики гімнастики : Збірник наукових матеріалів*. Львів, 2006. с. 44–48.

ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЇ СТУДЕНТІВ ДО ЗАНЯТЬ ФІЗИЧНОЮ КУЛЬТУРОЮ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ОСВІТНІХ ВИКЛИКІВ

Семенов А. І.
Харківський національний автомобільно-дорожній університет
andreycemm@gmail.com

У сучасних умовах розвитку суспільства, що характеризуються стрімкою цифровізацією, інтенсифікацією освітнього процесу та зростанням психоемоційних навантажень, проблема збереження і зміцнення здоров'я студентської молоді набуває особливої актуальності. Значна частина студентів веде малорухливий спосіб життя, що пов'язано з тривалим перебуванням за комп'ютером, дистанційними формами навчання та недостатнім рівнем фізичної активності. За даними досліджень, саме дефіцит рухової активності є одним із ключових чинників погіршення фізичного стану молоді [5]. У зв'язку з цим важливим завданням закладів вищої освіти є формування стійкої мотивації студентів до регулярних занять фізичною культурою.

Фізична культура у системі вищої освіти виконує комплекс функцій, серед яких провідними є оздоровча, освітня, виховна та соціальна. Вона сприяє гармонійному розвитку особистості, формуванню фізичних якостей, підвищенню працездатності та формуванню здорового способу життя [1]. Водночас ефективність реалізації цих функцій значною мірою залежить від рівня мотивації студентів до занять фізичною культурою. Низька мотивація призводить до формального ставлення до занять, пропусків та зниження результативності освітнього процесу.

Мотивація у фізичному вихованні розглядається як складне психолого-педагогічне явище, що визначає спрямованість і активність особистості у процесі фізичної діяльності. Вона включає як внутрішні (інтерес, задоволення, прагнення до самовдосконалення), так і зовнішні (оцінювання, вимоги, соціальне

середовище) чинники [3]. Дослідження свідчать, що саме внутрішня мотивація є більш стійкою та ефективною, оскільки забезпечує добровільну участь студентів у фізичній активності.

Однією з ключових проблем сучасного фізичного виховання у ЗВО є зниження інтересу студентів до традиційних форм занять. Це пояснюється одноманітністю навчальних програм, відсутністю варіативності та недостатнім урахуванням індивідуальних особливостей студентів. Крім того, сучасна молодь має інші запити та інтереси, які не завжди враховуються у навчальному процесі. У результаті формується негативне або байдужне ставлення до занять фізичною культурою [1].

У зв'язку з цим актуальним є впровадження інноваційних підходів до організації занять. Одним із таких підходів є використання сучасних фітнес-технологій, що включають функціональні тренування, кросфіт, йогу, пілатес, а також інші види рухової активності, популярні серед молоді. Включення таких елементів у навчальний процес сприяє підвищенню зацікавленості студентів та формуванню позитивного ставлення до фізичної культури.

Не менш важливим є застосування інтерактивних методів навчання, що передбачають активну участь студентів у процесі занять. Використання ігрових технологій, командних завдань, змагань та елементів гейміфікації дозволяє зробити заняття більш динамічними та емоційно насиченими. Це сприяє формуванню позитивних емоцій, які є важливим компонентом мотивації.

Особливого значення набуває індивідуалізація навчального процесу. Врахування рівня фізичної підготовленості, стану здоров'я, інтересів та психологічних особливостей студентів дозволяє підвищити ефективність занять. Надання студентам можливості обирати види фізичної активності сприяє формуванню відповідальності за власне здоров'я та підвищує їхню мотивацію [2].

Важливу роль у формуванні мотивації відіграє особистість викладача фізичної культури. Його професійна компетентність, педагогічна майстерність, комунікативні здібності та вміння створити сприятливу атмосферу на заняттях є

ключовими чинниками успіху. Викладач повинен виступати не лише як організатор навчального процесу, але й як наставник, який здатен зацікавити студентів і сформувати у них позитивне ставлення до фізичної активності [1].

Суттєвим фактором підвищення мотивації є формування у студентів усвідомлення цінності здоров'я. Це досягається через проведення лекцій, бесід, тренінгів, а також через інтеграцію знань про здоровий спосіб життя у навчальний процес. Важливим є також залучення студентів до позааудиторної діяльності, участі у спортивних заходах, змаганнях та секціях [4].

У сучасних умовах значного розвитку набуває використання цифрових технологій у фізичному вихованні. Мобільні додатки, фітнес-трекери, онлайн-платформи дозволяють студентам контролювати свою фізичну активність, ставити індивідуальні цілі та відстежувати прогрес. Це підвищує рівень їхньої самостійності та відповідальності, що позитивно впливає на мотивацію [5].

Крім того, важливим є створення сприятливого освітнього середовища, яке включає сучасну матеріально-технічну базу, доступ до спортивної інфраструктури та підтримку адміністрації закладу освіти. Комплексний підхід до організації фізичного виховання дозволяє значно підвищити його ефективність.

Важливим аспектом підвищення мотивації студентів до занять фізичною культурою є врахування їхніх індивідуальних особливостей та потреб. У сучасних умовах студенти мають різний рівень фізичної підготовленості, стан здоров'я та зацікавлення, що потребує більш гнучкого підходу до організації занять. Використання диференційованого підходу дозволяє адаптувати навантаження відповідно до можливостей кожного студента, що сприяє формуванню позитивного ставлення до фізичної активності та зменшує ризик втрати інтересу [2].

Окремої уваги заслуговує система оцінювання, яка може виступати як ефективний мотиваційний інструмент. Застосування накопичувальних балів, заохочення за активну участь у заняттях, а також врахування особистого прогресу студентів сприяють підвищенню їхньої залученості. При цьому

важливо, щоб оцінювання стимулювало розвиток, а не викликало додатковий стрес або небажання відвідувати заняття.

Не менш важливим чинником є соціальна складова фізичного виховання. Колективні форми роботи, командні ігри та участь у спортивних заходах формують у студентів відчуття причетності до спільної діяльності. Взаємодія в групі, підтримка одне одного та здорова конкуренція позитивно впливають на емоційний стан студентів і підвищують їхню мотивацію до занять [1].

Значну роль відіграють психологічні умови організації навчального процесу. Створення ситуації успіху, підтримка викладача, позитивна атмосфера на заняттях сприяють формуванню внутрішньої мотивації. Коли студент бачить результати власних зусиль, це підсилює його бажання продовжувати заняття та досягати нових результатів.

У сучасних умовах особливої актуальності набуває розвиток навичок самостійної фізичної активності. Важливо навчити студентів не лише виконувати вправи під час занять, а й організовувати власну рухову діяльність у повсякденному житті. Це включає планування фізичних навантажень, контроль за власним самопочуттям та регулярність занять. Такий підхід сприяє формуванню довготривалої мотивації та відповідального ставлення до здоров’я [5].

Додатковим стимулом може виступати інтеграція фізичної культури з іншими навчальними дисциплінами. Поєднання теоретичних знань із практичною діяльністю дозволяє студентам глибше усвідомити значення фізичних вправ для організму людини. Це підвищує рівень їхньої зацікавленості та сприяє формуванню свідомого ставлення до занять фізичною культурою.

Не слід також недооцінювати роль сучасних інформаційних технологій у процесі мотивації. Використання мобільних додатків, онлайн-платформ, відеоуроків та соціальних мереж робить процес фізичного виховання більш доступним і зрозумілим для студентів. Такі інструменти дозволяють відслідковувати власні результати, ставити цілі та отримувати додаткову мотивацію для занять.

Таким чином, формування мотивації студентів до занять фізичною культурою у закладах вищої освіти є складним та багатофакторним процесом. Він потребує системного підходу, що включає використання інноваційних методів навчання, індивідуалізацію освітнього процесу, підвищення ролі викладача та активне впровадження сучасних технологій. Реалізація цих заходів сприятиме підвищенню рівня фізичної активності студентів, зміцненню їхнього здоров'я та формуванню культури здорового способу життя.

Література:

1. Круцевич Т. Ю. Теорія і методика фізичного виховання : підручник. Київ: Олімпійська література, 2017. 392 с.

2. Шиян Б. М. Теорія і методика фізичного виховання студентів : навч. посіб. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2018. 272 с.

3. Рибалка В. В. Психологія мотивації : навч. посіб. Київ : Либідь, 2015. 320 с.

4. Про фізичну культуру і спорт : Закон України від 24 груд.1993 № 3808-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 14. Ст. 80.

5. Рекомендації щодо фізичної активності для здоров'я. Всесвітня організація охорони здоров'я. Женева : ВООЗ, 2020. 104 с.

ФІТНЕС В СИСТЕМІ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ФІЗИЧНОМУ ВИХОВАННІ МОЛОДІ

Шевченко В.І., ст. викладач
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Фітнес — це не просто певні види фізичних вправ, а ціла наука, яка вивчає прояви та формування механізмів рухової активності людини та її вплив на організм. Основою фітнесу є знання з фізики, хімії, анатомії, фізіології, психології та багато іншого. Усі вони покликані підвищити ефективність фітнесу, покращивши в результаті тренувань показники сили, витривалості та гнучкості.

Основний ефект фітнесу — активізація анаболізму, тобто накопичення пластичних речовин, що формують тканини організму, та енергетичних речовин для забезпечення життєдіяльності. Повноцінне здійснення цього процесу завдяки фітнесу і призводить до поліпшення здоров’я.

У сучасному світі фітнес допомагає знижувати ризик атеросклерозу та інших серцево-судинних захворювань. Чудово підходить для цього ходьба — один із найкращих видів аеробіки. Для дуже слабо підготовлених людей можна розпочати фітнес-програму з щоденної п’ятихвилинної прогулянки. При міцнішому здоров'ї починати тренування треба з двадцяти хвилин фітнесу тричі на тиждень.

Через кілька тижнів збільшити тривалість ходьби до півгодини, а потім додати ще одну-дві прогулянки на тиждень. У підсумку постаратися довести фітнес-програму до п'яти прогулянок на тиждень по 30-45 хвилин кожна. Ходити потрібно швидким кроком, щоб пульс тримався на потрібному рівні. Спочатку ходити взагалі без ваги, потім «обтяжити» себе на півкілограма. Так, додаючи по 0,3 кг, постаратися довести навантаження приблизно до 5-10 відсотків від ваги тіла.

А ось для того, щоб боротися із зайвою вагою, потрібні інші умови, особливо коли йдеться про п’ять-десять і більше кілограмів. Під час занять фітнесом у перші 20 хвилин інтенсивних фізичних вправ в основному витрачається глікоген із м’язів, запаси якого дуже легко поповнити. У наступні 20 хвилин організм для отримання енергії поступово починає використовувати накопичені запаси жиру. А вже через 40 хвилин після початку тренування організм повністю переходить на використання жирових відкладень. Тому оптимальним часом занять фітнесом для тих, хто бажає схуднути, вважається 1,0–1,5 години.

Важливою умовою позбавлення від жиру під час занять фітнесом є й частота пульсу. Оптимальний пульс для занять фітнесом обчислюється за формулою (220 - вік) х 0,65. Видимий ефект занять фітнесом можна отримати, тренуючись не менше 3-х разів на тиждень. Між тренуваннями необхідний хоча б один день відпочинку.

Максимальний результат від занять фітнесом досягається завдяки постійній зміні видів навантажень, оскільки це дозволяє задіяти різні групи м’язів, що стимулює більш активне спалювання жиру.

Основними видами навантажень у фітнесі є тренування з обтяженнями, аеробні вправи, розтяжка та поліпшення якості харчування. Вважається, що найбільше схуднути допомагають аеробні навантаження, при яких для розщеплення молекул їжі використовується кисень. Робота аеробної системи багато в чому залежить від роботи серцево-судинної системи, що забезпечує киснем усі клітини організму — саме за його участю і відбувається переробка глікогену та жиру в енергію. Найпопулярніші приклади аеробних навантажень – це всілякі види аеробіки та танці, тобто фітнес-вправи середньої інтенсивності, які для спалювання жиру повинні тривати не менше 40 хвилин і забезпечувати досить високий пульс.

І найголовніше в заняттях фітнесом – правильне харчування. Головне – уникати таких популярних зараз низькокалорійних безвуглеводних дієт. Для спалювання жирів необхідні вуглеводи, які містяться в цільнозерновому хлібі, крупах, фруктах і овочах. Якщо не забезпечувати організм цими продуктами, вага втрачається за рахунок м’язової маси, а не жирових запасів.

Лише чітке й послідовне дотримання всіх цих умов під час найрізноманітніших фітнес-навантажень допоможе в розумні терміни позбутися значної кількості кілограмів і набути сильного, витривалого та красивого тіла.

У чистому вигляді фітнес не можна назвати спортом, оскільки у спорті людина орієнтована на те, щоб працювати над досягненням якомога кращого результату, є прагнення до перемог. А якщо взяти фітнес, то спорт у ньому займає лише незначну частину, тобто людина прагне не до завоювання титулів і медалей, а лише до того, щоб за допомогою спортивних занять досягти вдосконалення свого тіла і духу. Водночас фітнес допомагає людям будь-якого віку позбутися безлічі проблем, у тому числі й суто психологічного характеру. Адже підвищення загального тонусу організму, приведення фігури до ладу дарує багатьом більше впевненості у власних силах та привабливості.

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

МАТЕРІАЛИ

IV Міжнародної наукової конференції
з проблем вищої освіти і науки

«НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ»

22 травня 2026 р.

Відповідальна за випуск *В.Ю. Нестеренко*

Підписано до друку 01.12.2025 р.
Формат 60х84 1/16.. Папір офсетний. Друк цифровий.
Умовн. друк. арк. 23,3.
Тираж 100 прим. Зам. №15-06.

Видавництво та друк
ФОП Іванченко І.С.
пр. Тракторобудівників,89-а/62, м. Харків, Україна, 61135.
тел.: +38 (050/093) 40-243-50.
Свідоцтво про внесення суб`єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготівник та розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 4388 від 15.08.2012 р.
monograf.com.ua